

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

GÜZ AUTUMN 2017 • SAYI NUMBER 83

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

GÜZ AUTUMN 2017 • SAYI NUMBER 83

Sahibi Owner

Ahmet Yesevi Üniversitesi Adına Mütevelli Heyet Başkanı
Prof. Dr. Musa YILDIZ

Yayın Yönetmeni Editor in Chief

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Yayın Kurulu Editorial Board

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT
Prof. Dr. Yunus KOÇ
Prof. Dr. Ali Ekber ŞAHİN
Doç. Dr. Tuba DURMUŞ
Dr. Murat YILMAZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Managing Editor

Bülent KAYA

Teknik Redaksiyon Redaction

Doç. Dr. Tuba DURMUŞ

Özetlerin İngilizcesi English Abstracts

Ebru SEVEN

Özetlerin Rusçası Russian Abstracts

Liliya SATTAROVA

Sekreteryaya Secretariat

Fatih ÖZER

Yönetim Merkezi Management Center

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sok.
Nu: 30 06490 Bahçelievler / ANKARA
Tel : (0 312) 216 06 00 • Faks : (0 312) 216 06 09
www.ayu.edu.tr
bilig.yesevi.edu.tr • e-posta: bilig@yesevi.edu.tr

Abonelik Subscription

bilig@yesevi.edu.tr

Abone Bedeli

Yurt içi (Yıllık) : 100 TL (Öğretim üyesi, öğretmen ve öğrencilere 50 indirimlidir)
Yurt dışı (Yıllık) : 150 ABD Dolan

Yayın Türü

3 aylık, yerel, süreli

Baskı Printed by

Merkez Repro İç ve Dış Tic. Ltd. Şti.
Devrez Sk. No. 1/B İskitler / ANKARA
0312 384 7898 www.merkezrepro.com

Basım Yeri: ANKARA

Basım Tarihi: 31/10/2017

ISSN: 1301-0549

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALİYEV
Milli Bilimler Akademisi / Kırgızistan

Prof. Dr. Ramiz ASKER
Bakü Devlet Üniversitesi / Azerbaycan

Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV
Hakas Katanov Devlet Üniversitesi / Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Edward FOSTER

Talisman / ABD

Prof. Dr. Darhan KIDIRALİ
Uluslararası Türk Akademisi / Kazakistan

Prof. Dr. Osman HÖRATA
Hacettepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Lars JOHANSON
Mainz Üniversitesi / Almanya

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Marmara Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ
Maltepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Mehmet KUTALMIŞ
Ahmet Yesevi Üniversitesi / Kazakistan

Prof. Dr. Rafael MUHAMMEDİNOV
Bilimler Akademisi / Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Mahir NAKİP
Çankaya Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
Gazi Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY
Uludağ Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Gazi Üniversitesi / Türkiye

Makalelerde ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarların olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

The opinions and views expressed in the articles are the authors' solely and do not reflect the views of the Ahmet Yesevi University Board of Trustees.

Değerli Okuyucular,

“Avrasya’nın Siyasal İktisadı” başlıklı bilig’in 83. sayısını istifadenize sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Bu özel sayının hazırlanmasında Almatı şehrinde bulunan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsünün katkısı büyük olmuştur. Bu sayıdaki makalelerin çoğu, Enstitünün iki yılda bir düzenlediği Uluslararası Ekonomi, Finans ve Enerji Kongresinde sunulan tebliğlerden *bilig* ilkeleri çerçevesinde düzenlenmiş ve hakem sürecinden geçerek yayımlanmaya hak kazanmış makalelerdir. Bu vesileyle Kongre Düzenleme Kurulu Başkanı ve o dönemin Enstitü Müdürü Doç. Dr. Nevzat Şimşek’e teşekkürü bir borç bilirim. EFE 2018’in de hazırlık çalışmaları devam etmekte olup kongre tarihine ve koşullarına ilişkin bilgiye <http://eurasian-research.org/tr> adresinden ulaşılabilir. Enstitü sayfasını inceleyenler Avrasya ile ilgili birbirinden değerli rapor ve yayınlarla da tanışacaklardır.

Bu sayıdaki 15 makale birlikte değerlendirildiğinde Avrasya siyasal iktisadına ilişkin bir bütünlük arz etmekle birlikte her biri ayrı ayrı derinlemesine analizlerdir. 15 Temmuz darbe girişimi sadece Türkiye’yi değil tüm Türk dünyasını hedefleyen hain bir saldırıdır. Ali Balcı ve Yıldırım Turan’ın yazısı Fethullahçı Terör Örgütü’nün taşeron olarak kullanıldığı bu eylemin arkasındaki güçlerin Şark’a bakış açısını ortaya koyan değerli bir analizdir.

İktisatla ilgili makalelerinin yanında Araz Aslanlı’nın Trans Hazar iş birliğinin ortaya çıkış süreci, gelişimi, bugünkü durumu ve Türk cumhuriyetleri arasındaki iş birliğine yaptığı katkıyı ele aldığı makalesi; Burak Darıcalı ve Barış Özdal’ın kaleme aldığı “Rusya Federasyonu’nun Siber Güvenlik Kapasitesini Oluşturan Enstrümanların Analizi” başlıklı makale; İslam Safa Kaya’nın TANAP Antlaşmalarını uluslararası hukuk açısından incelediği makalesi özel sayımızı zenginleştiren çalışmalarlardır. “Türkiye’nin bölgesel lider konumunda bulunduğu Avrasya’nın sadece enerji kaynakları ve jeopolitik rekabetler açısından değil, zengin medeniyeti ve eşsiz kültürel hazineleriyle dünyanın gündeminde olmasını dileyerek, yeni sayımızın faydalı olmasını temenni ederiz.

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Yayın Yönetmeni

Dear Readers,

We are content to introduce you the 83rd issue of Bilig ,entitled “Eurasian Political Economy”.

Hoca Ahmet Yesevi University Eurasia Research Institute in the city of Almaty has had a great contribution to the preparation of this special issue. Most of the articles in this edition are the articles, regulated by Bilig principles from the papers presented at the International Economy, Finance and Energy Congress held by the Institute every two years and passed the review process, becoming eligible for publication. Hereby, I'd like to thank Assoc Prof Dr. Nevzat Şimşek, the chairman of the congress organization board and the director of the institute of that time. EFE 2018 preparatory work is ongoing and information regarding convention date and terms could be accessed from the following website. <http://eurasian-research.org/tr>. Those reviewing the institute's web page will also meet with valuable reports and publications about Eurasia.

The fifteen articles in this issue, when considered together, constitute a complete unity relating to Eurasian Political Economy, but each is an in-depth analysis. The July 15 coup attempt is a treacherous attack not only targeting Turkey, but the entire Turkic World. The article by Ali Balcı and Yıldırım Turan is a valuable analysis revealing the Orient perspective of the forces behind this action in which the Fethullahist Terrorist Organization was used as a subcontractor.

Besides his economics-related articles, a paper by Araz Aslanlı addressing the Trans Caspian business union's emergence process, development, present situation and its contribution to the business co-operation among the Turkic republics; the article entitled “The Analysis on The Instruments Forming the Cyber Security Capacity of Russian Federation” by Burak Daricali and Barış Özdal; the article in which TANAP Treaties are examined in terms of international law by İslam Safa Kaya are the works that enrich our special issue.

Wishing that our new issue will be of assistance, we hope that Eurasia, in which Turkey is the regional leader, will be on the agenda of the world not only with in terms of energy resources and geopolitical competitions but also with its rich civilization and unique cultural treasures.

Prof. Dr. Firat PURTAŞ
Editor in Chief

Уважаемые читатели,

Представляем Вашему вниманию 83-й выпуск журнала «Билиг», тема которого – «Евразийская политическая экономия».

В подготовке настоящего специального выпуска большая роль принадлежит Евразийскому научно-исследовательскому институту (Алматы), работающему в структуре Международного Университета имени Ходжа Ахмеда Ясави. Большинство статей, которые прошли рецензирование в соответствии с требованиями «Билиг», написаны на основе докладов, представленных на Международном конгрессе по экономике, финансам и энергетике, проводимом Институтом каждые два года. В этой связи считаю необходимым выразить признательность доценту Невзату Шимшеку, председателю организационного комитета конгресса и тогдашнему директору Института. В настоящее время продолжается подготовка к Международному конгрессу по экономике, финансам и энергетике 2018 года, об условиях и сроках проведения которого можно узнать на странице <http://eurasian-research.org/tr>. Здесь же размещены издания и информация по различным проблемам исследований Евразии.

Каждая из пятнадцати статей, опубликованных в настоящем выпуске, представляет собой глубокий анализ, и все они вместе позволяют воссоздать картину евразийской политической экономии. Попытка государственного переворота 15 июля 2016 года – предательская атака, направленная не только на Турцию, но и на весь тюркский мир. Анализ, показывающий силы, стоящие за совершенным Террористической организацией фетхуллахистов путчем, делается в статье Али Балджи и Йылдырыма Турана, которые раскрывают точку зрения этих сил по отношению к Востоку.

Наряду с материалами по различным вопросам экономики следует отметить статьи Араза Асланлы о возникновении и развитии транскаспийского сотрудничества, а также его вкладе во взаимодействие между тюркскими странами; статью Али Бурака Дарыджлы и Барыша Оздала, анализирующую инструменты кибербезопасности Российской Федерации, и статью Ислама Сафа Кая, в которой дается оценка соглашения по Трансанатолийскому газопроводу (TANAP) с точки зрения международного права. Несомненно, эти материалы обогащают наш спецвыпуск.

Надеемся, что Евразия, одним из региональных лидеров которой является Турция, в международной повестке дня будет рассматриваться не только с точки зрения противостояния в сфере геополитики и энергоресурсов, но также благодаря древней цивилизации и не имеющей равных сокровищнице культуры.

Профессор Фырат Пурташ
Главный редактор

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Nevzat Şimşek • Hayal Ayça Şimşek • Zhengizkhan Zhanaltay

Analysis of Bilateral Trade Relations between Turkey and Russian Federation / 1-26
Türkiye ve Rusya'nın İkili Ticaret İlişkilerinin Analizi

Araz Aslanlı

Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi / 27-51
The Importance of the Trans-Caspian Energy Cooperation of the Turkish Republics

Ali Balcı • Yıldırım Turan

Eleştirinin Sefaleti: Batı'dan 15 Temmuz Darbe Girişimini Okumak / 53-77
Poverty of Criticism: Reading The July 15 Coup Attempt From The West

Mehmet Dikkaya • Bayram Veli Doyar

Causality Among Oil Prices, GDP and Exchange Rate: Evidence from Azerbaijan and Kazakhstan / 79-98
Petrol Fiyatları, GSYİH ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik: Azerbaycan ve Kazakistan Örneği

İslam Safa Kaya

Evaluation of Tanap Agreements in Terms of International Law and Expropriation Law / 99-119
Tanap Antlaşmalarının Uluslararası Hukuk ve Kamulaştırma Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Ali Burak Darıcılı • Barış Özdal

Rusya Federasyonu'nun Siber Güvenlik Kapasitesini Oluşturan Enstrümanların Analizi / 121-146
The Analysis on The Instruments Forming the Cyber Security Capacity of Russian Federation

Olca Çolak • Naib Alakbarov

Does Foreign Direct Investments Contribute to Employment?
Empirical Approach for The Commonwealth of Independent States / 147-169
Doğrudan Yabancı Yatırımlar İstihdamı Katkı Sağlar mı? Bağımsız Devletler Topluluğuna Yönelik Ampirik Yaklaşım

K. Batu Tunay

Yükselen Ekonomilerde Makro Ekonomik Dengesizliklerin Etkileşimi: Türk Cumhuriyetleri Örneği / 171-199
Interaction of Macroeconomic Imbalances in Emerging Economies: The Case of Turkish Republics

Alparslan Nas

Branding and National Identity: The Analysis of "Turkey: Discover The Potential" Campaign / 201-224
Markalama ve Milli Kimlik: "Türkiye: Gücünü ve Potansiyelini Keşfet" Kampanyası Analizi

Mehmet Akif Destek • İlyas Okumuş • Abdülmecit Yıldırım

Tarımsal Katma Değer Üzerinde Hollanda Hastalığı Etkileri:
Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan için Bulgular / 225-239
The Dutch Disease Effect on Agricultural Value Added: Evidence from Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan

Raziakhan Abdieva • Damira Baigonushova • Junus Ganiev

Relationship between Government Expenditure and Economic
Growth in Transition Countries: Case of Kyrgyzstan and Tajikistan / 241-258
Geçiş Ülkelerinde Devlet Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kırgızistan ve Tacikistan Örneği

Orhan Çoban • Nazan Şahbaz Kılınc • Efe Can Kılınc

Sanayi Sektöründe Petrol Talebinin Fiyat ve Gelir Esneklikleri: OECD Ülkeleri Örneği / 259-279
The Price and Income Elasticities of Oil Demand in the Industrial Sector: The Case of OECD Countries

Recep Kök • Ramazan Ekinci • A. Elif Ay Yalçınkaya

Ülke Riski Bileşenlerinin Reel Sektör Üzerindeki Etkisi: Azerbaycan-Kazakistan-Rusya ve Türkiye Örneği / 281-302
The Effect of Country Risk Components on Real Sector: The Case of Azerbaijan, Kazakhstan, Russia and Turkey

Vugar Bayramov • Laman Orujova

Volatility, Diversification and Oil Shock in Resource-Rich Turkic Countries: Avenues for Recovery / 303-329
Petrol Zengini Türk Ülkelerinde Volatilité, Çeşitlendirme ve Petrol Krizi

Kemal Eyüboğlu

Türk Dünyasında Yer Alan Ülkelerin Makro Performanslarının Karşılaştırılması / 331-350
Comparison of Turkic World Countries' Macro Performances

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Mustafa Durmuş

Andreas Tietze (2017). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati.
Cilt 1-4. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları. / 351-357

Yayın İlkeleri / Editorial Principles

359-373

Analysis of Bilateral Trade Relations between Turkey and Russian Federation

Nevzat Şimşek*

Hayal Ayça Şimşek**

Zhengizkhan Zhanaltay***

Abstract

Trade relations between Turkey and Russian Federation (Russia afterwards) have steadily developed over the last 23 years and the total trade volume reached \$23.9 billion in 2015. Tourism and energy sectors are growing significantly. However, in 2015, Turkey's exports to Russia decreased by 39% while imports fell by 19%. The aim of this paper is to represent sector based trade information between Turkey and Russia in order to provide a comprehensive analysis of bilateral trade of the two countries. Trade trend shows that without facing domestic or external political conflicts, the trade volume has increased between Turkey and Russia. Therefore, bilateral trade relations can have positive effects on these economies.

Keywords

Bilateral trade, Turkey, Russian Federation, trade complementarity index, revealed comparative advantage

---

* Assoc. Prof. Dr., Dokuz Eylul University – Izmir/Turkey
nevzatsimsek53@gmail.com

** Assoc. Prof. Dr., Dokuz Eylul University – Izmir/Turkey
hayalaycasimsek@gmail.com

*** Eurasian Research Institute – Almaty/Kazakhstan
ccanaltay@hotmail.com

1. INTRODUCTION

Despite the fact that both countries have different political agendas in their foreign policies their economic relations have become stronger due to arising economic interests. Economic connections in trade, tourism and investments have rapidly developed over the years. Bilateral trade between Turkey and Russia has developed over the years although the trade balance between these countries has been mostly in the favor of Russia. Since 1992 Turkish imports from Russia have increased from \$1,40 billion to \$3,87 billion in 2000, \$21,59 billion in 2010 and \$20,33 billion in 2015, while its export to Russia in 1992 rose from \$441,83 million to \$639 million in 2000, \$4,6 billion in 2010 and \$3,5 billion in 2015. During this period, the exports have increased 8 fold while imports have grown 19.

Energy, construction and tourism have been the major investment fields between Turkey and Russia. One of the main projects between these countries is the Turkish stream announced by the President of Russia, Vladimir Putin in his visit to Turkey in December 2014. However, this project was temporarily stopped after the aircraft incident in November 2015. This project is a replacement project for South stream aiming to bypass Ukraine on delivering gas to Europe through Turkey. In 2015, Turkey, in total, attracted \$11,77 billion foreign direct investment (FDI) \$747 million (6.34%) of which came from Russia (a large amount went to energy sector regarding Akkuyu nuclear power plant). Russia was one of the largest markets for Turkish construction companies. To give an example, in 2014, Turkish construction companies undertook overall 277 projects in 44 countries worth \$22,8 billion 14.8% of which is carry out in Russia. While analyzing tourism potential between the countries, it would also be useful to look at the cultural relations. These cultural relations such as mixed marriages alongside with the abovementioned areas have been the main areas in bilateral relations that led two countries have closer and warmer relations. For instance, a number of mixed marriages have reached to almost 200,000 until now and a large number of Russian citizens have settled in touristic southern region in Turkey. Furthermore, in 2014, 18.430 Russian citizens have gained the residence permit taking 6th place in the top-ten list. In 2014, 4,5 million Russian tourists accounted for %10 of total number of visitors and spent \$2,7 billion which equals to 9.7% of total tourism revenues. However, in 2015, the number of Russian tourist reduced by nearly 18.5% to 3,64 million comparing with the same period in 2014, which results a decrease in revenues from \$2,7 billion (9.7%) to \$1,96

billion (7.4%). One of the main reasons here is related with the economic recession in Russia.

It is possible to analyze the relations between Turkey and Russia in many different fields like social, cultural, politic and others. However, this research has focused only on the increase in the trade relations between the two countries by using the trade data from post-independence period. In other words, the aim of this paper is to analyze the reasons of a significant increase in trade relations among countries despite the different preferences in their foreign policies. In this paper, different from the existing literature, we will use trade intensity index, trade complementarity index, revealed comparative advantage and bilateral revealed comparative advantage indexes simultaneously to evaluate the trade relations between Turkey and Russia in more detail.

This paper includes five sections. Introduction is the first section. Literature review is made in the second section. In the third section, the historical background of the relations, recent economic developments and the structure of trade between Turkey and Russia are analyzed regarding the main trade indicators. In the fourth section, trade pattern indices that are used to analyze bilateral trade between these countries are examined. In this section, trade intensity index, trade complementarity index, revealed comparative advantage and bilateral revealed comparative advantage measurements are used. The fifth section is the conclusion, which includes recommendations for improving bilateral trade between Turkey and Russia.

2. LITERATURE REVIEW

In this section, the trade relations between Turkey and Russia often covered by general trade volume analysis are examined. A number of studies have been conducted on various aspects of economic and trade relations between these countries. A brief review of literature is presented below.

Table 1. *Literature on Relations between Turkey and Russia*

Article	Method	Period
Pirincci M. (2009)	Trade Volume Analysis	1993-2008
Ozcelik, S, E., Erlat, G. (2013)	Revealed Comparative Advantage	1994-2010
Erguzel, O., S. et.al (2016)	The trade complementarity index	2002-2013
Ivanov, I. (2016)	Trade Volume Analysis	1995-2015
Tasbasi, A. (2017)	Game Theory Analysis	2015-2016
Frede, J., Yetkiner, H. (2017)	Panel data	1994-2010

Ozcelik and Erlat (2013) include 15 European Union (EU) countries and 15 non-EU economies comparative advantage between 1994-2010. Ozcelik and Erlat (2013) find that Turkey's revealed comparative advantage (RCA) is much higher than Russia's, while in terms of the share of RCA products in total exports Russia has a better ranking than Turkey. This finding is explained by the fact that Russia has a few number of RCA products that has a considerably large share in its exports meaning Russia has a small number of RCA products that has a majority share in its export. In addition, Erguzel et al (2016) indicate that Turkey has managed to diversify its product composition in its exports showing a better performance than Russia by increasing its revealed comparative advantage of new products like road vehicles and others.

In their research, Pirincci (2009) and Ivanov (2016) touch upon the complementarity structure of trade between Turkey and Russia stating that one of the reasons of a rapid development in trade volume between two countries is that both could provide each other's import requirements. This trade structure is beneficial for both economies. Regarding its economic growth, Turkey's energy consumption will continue to increase where Russia is an important supplier for Turkey. Russia will continue to import labor-intensive and capital-intensive goods from Turkey due to its comparative advantage in Russia.

Tasbasi (2017) focuses on potential outcomes of trade relations after the aircraft incident. Currently, relations between two countries normalized and Russia's ban on certain Turkish products are gradually lifting. In its game theory analysis, Tasbasi (2017) concludes that Turkey could appeal to World Trade Organization (WTO) if the cost of the ban is not negligible.

3. BILATERAL ECONOMIC RELATONS BETWEEN TURKEY AND RUSSIA: HISTORICAL BACKGROUND AND RECENT ECONOMIC DEVELOPMENTS

Bilateral relations between Turkey and Russia have long-established historical roots. Regarding the historical background of the bilateral relations between Turkey and Russia some important economic agreements are signed since 1925. For instance, on 25 December 1925 "Friendship and Neutrality Agreement," and on 8 October 1937 "Trade and Navigation Agreement," allowed Turkey and the Soviet Union to create moderate neutral relations during 1920s-1940s (Simsir, 1999: 149). However, bilateral relations soured after the II World War. Starting from early 1960s bilateral relations became warmer

again during 1960s-1980s. On 25 March 1967 “The Economic Technological Agreement” and on 09 January 1975 “The Second Economic Technological Agreement” were signed. Moreover, between 1965-1979 high-level diplomatic visits were made. In addition, agreement on the sale of natural gas by the Soviet Union to Turkey in 1985 improved the relations further (Kazgan 1998: 140).

After the collapse of the Soviet Union and the establishment of Russian Federation, a number of agreements were signed. “Agreement on Trade and Economic Cooperation” on 25 February 1991, “Agreement on Reciprocal Promotion and Protection of Agreements” and “Agreement on Avoidance of Double Taxation” on 15 December 1997 allowed favorable conditions for firms in both countries to conduct business (Kazgan 2002: 87). In addition to that, “The Joint Action Plan for Cooperation in Eurasia” signed between Turkey and Russia in 2001. This agreement has allowed both countries an opportunity to strengthen their relations by providing a channel for political consultations and economic cooperation in the Eurasian region. It could be said that this agreement was useful for strengthening the diplomatic relations on the topics related to Eurasia continent. In 2004 “Joint Declaration Between the Republic of Turkey and the Russian Federation on Deepening Friendship and Multi-Dimensional Partnership” has been signed. With this agreement, cultural and humanitarian relation between the two countries has gained a momentum for further development. Moreover, in the cultural sphere reciprocally declaration of culture years has allowed both nations to get familiar with the each other’s culture. In 2007 declared as a Russian Culture Year in Turkey whereas 2008 was the Turkish Culture Year in Russia. This declaration has a positive effect on unifying the cultural connections between the peoples of Turkey and Russia (MFA, 2009; Cevikoz, 2016: 20). Moreover, the cooperation in the regional bloc, namely, the Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) and the joint projects in energy sector such as Blue Stream have elevated the relations to a higher level. The developing economic relations also positively affected the political relations. For instance, the establishment of Turkish-Russian High Level Cooperation Council (HLCC) in 2010 created a platform to discuss the regional and international cooperation opportunities. HLCC serves an important platform to discuss political and economic events and cooperation prospects between the two countries in order to develop the bilateral relations.

It could be said that continuous growth in economic relations between the countries has become the major component of the bilateral relations. In their bilateral trade relations, Russia's export to Turkey is almost 6 times larger than Turkish exports to Russia. In terms of trade share, trade volume equals to 2.5% of Turkey's total trade in 2015 while this amount equals to 5.9% of Russia's total trade volume (UNComtrade 2015). In terms of FDI, Turkey invested \$62 million FDI in Russia while Turkey received \$747 million FDI from Russia which positions Russia as the 7th biggest country in top 10 FDI flow list (TCMB, Demir 2015: 3). At this point, it is necessary to express that most of the investment went to Akkuyu nuclear power station project. Tourism is one of the key fields in bilateral relations. While 3.6 million Russian tourists visited Turkey, 115 thousand Turkish citizens visited Russia in 2015 (TCMB 2015). On the other hand, in 2015 there were 25343 Russian citizens living in Turkey while 76812 Turkish citizens living in Russia (FMS, TUIK 2015).

Table 2. *Turkey-Russia Relations Main Indicators (2015)*

	<i>Turkey to Russia</i>	<i>Russia to Turkey</i>
Total Trade \$ million	23989,26	23989,26
<i>Export \$ million</i>	3589,46	20399,80
<i>Trade Share (%)</i>	2,5	5,93
Investments		
<i>Foreign Direct Investment \$ million</i>	62	747
<i>Visitors thousands person</i>	115,7	3649
<i>Residents person</i>	76812	25343

Source: Uncomtrade.com, Turkey Ministry of Interior. <http://comtrade.un.org/>, <http://www.mia.gov.tr/> (Accessed: 15.02.2016).

Turkey's bilateral trade relations with Russia has grown steadily during the last 23 years both at the time of Russian ruble crisis (1998-1999) and the global financial crisis (2008-2009). In each year, there was an unbalanced trade structure between these countries in favor of Russia. However, after the 1998 crisis in Russia, this unbalanced trade structure between Turkey and Russia worsened. There are number of reasons. First, Russia is an important partner for Turkey regarding energy supplies. Regarding increasing price and natural gas consumption, natural gas imports from Russia increased which negatively affected trade balance between Turkey and Russia. Second, Russia's import substitution policy after the 1998 crisis has reduced the imports of Russia.

However, after 2001 trade volume between the countries continuously grew over the years due to complementarity structure of trade where Turkey heavily imports raw material goods especially petroleum products and exports manufactured products mostly labor intensive and capital intensive goods such as motor vehicles, fabrics, motor vehicle parts and food stuff (UN Comtrade 2016). In the following years, trade amount has fallen only twice due to 2008 global crises and aircraft incident in 2015. Trade dynamics between Turkey and Russia shows that if not interrupted by international or bilateral crisis, trade tends to grow.

Table 3. *Turkey-Russia Bilateral Trade Volume and Growth (1992-2015)*

	Turkey's Export to Russia (million \$)	Growth Rate (%)	Turkey's Import from Russia (million \$)	Growth Rate (%)
1992	441,83		1040,80	
1993	505,27	14,35	1542,31	48,18
1994	820,19	62,32	1044,90	-32,25
1995	1232,04	50,21	2082,36	99,00
1996	1494,43	21,29	1900,21	-8,74
1997	2056,47	37,60	2174,23	14,42
1998	1347,46	-34,47	2154,97	-0,88
1999	588,60	-56,31	2374,10	10,16
2000	639,08	8,57	3879,86	63,42
2001	924,10	44,50	3435,67	-11,44
2002	1168,30	26,42	3863,17	12,44
2003	1367,59	17,05	5451,31	41,10
2004	1859,18	35,94	9033,13	65,70
2005	2377,04	27,85	12905,61	42,86
2006	3237,61	36,20	17806,23	37,97
2007	4726,85	46,00	23508,49	33,41
2008	6481,48	37,12	31364,47	33,43
2009	3202,37	-50,60	19718,96	-37,12
2010	4631,49	44,62	21599,56	9,53
2011	5992,71	29,39	23952,93	10,89
2012	6682,98	11,51	26625,02	11,15
2013	6964,20	4,20	25064,21	-5,86
2014	5945,71	-14,62	25293,39	0,91
2015	3589,46	-39,60	20399,80	-19,34

Source: Uncomtrade.com <http://comtrade.un.org/> (Accessed: 17.02.2016).

Analyzing trade relations by years, the graph below shows that Russia stayed in the top 10 trade partners of Turkey during 1992-2015. Between 1992-1997, Russia, as an export destination, gained a momentum and jumped from 9th place in 1992 to 2nd place in 1997. However, after the Ruble crisis in 1998 it fell to 5th place and in 1999 to 10th place. Between 2000-2014, Russia's position in Turkey's top export partners changed between 4th and 11th place and settled in the 11th place in 2015. In terms of imports, Russia rapidly gained higher rankings in the top import partners climbing from 8th place in 1992 to 2nd place in 2005. Moreover, between 2006-2014, Russia kept its 1st place as an import partner however due to sharp fall in imports from Russia, it fell to 3rd place in 2015 (UNComtrade 2015).

Graph 1: Trade Partnership Ranking with Russia (1992-2015)

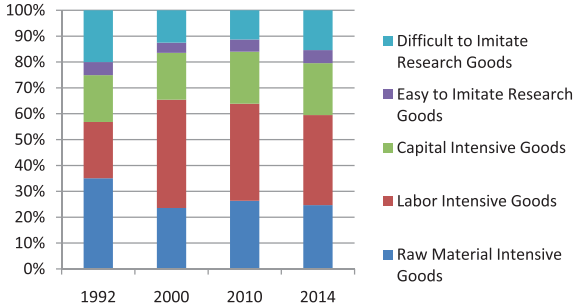

Source: Uncomtrade.com <http://comtrade.un.org/> (Accessed: 17.02.2016).

Graph indicators are lined from left to right.

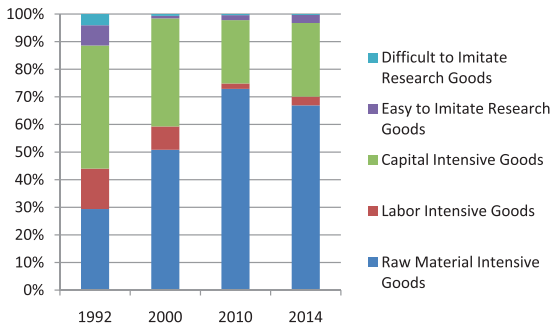
Regarding the structure of trade between Turkey and Russia, sectoral shares indicate that there is a shift from raw material intensive goods to labor-intensive goods. In addition, there is a gradual increase in capital-intensive goods and easy to imitate research goods. The share of difficult to imitate goods declined until 2000s afterward significantly increased during 2010-2014. Graph 2 shows that the structure of Turkish exports to Russia transform from low value added products to high value added products (UNComtrade.com 2015).

Graph 2: Sectoral Share of Turkey's Exports to the Russia (1992-2014, %)

Source: Calculated by authors using SITC Rev.3 from Uncomtrade.com <http://comtrade.un.org/> (Accessed: 06.03.2016). Graph indicators are lined from top to bottom.

Graph 3: Sectoral Share of Turkey's Import from Russia (1992-2014, %)

Source: Calculated by authors using SITC Rev.3 from Uncomtrade.com <http://comtrade.un.org/> (Accessed: 06.03.2016). Graph indicators are lined from top to bottom.

Turkish imports from Russia mainly based on raw material intensive goods and capital-intensive goods. During 1992-2010, imports of raw material intensive goods remarkably increased consisting 72.8% of total imports, later facing a fall to 67% in 2014. Also, there is a sharp decrease in capital intensive goods and labor intensive goods. Easy to imitate research goods and difficult to imitate research goods reached its lowest level in 2014 (UNComtrade.com 2015).

Comparing the years between 2010 and 2014, there is a slight decrease in labor-intensive goods and raw material intensive goods while difficult to

imitate research goods is on the rise. Graphs show that during 2010-2014, 4% share of raw material intensive goods and labor-intensive goods shifted towards difficult to imitate research goods and machinery and equipment (UNComtrade.com 2015).

Regarding Turkish imports from Russia, there is a decrease in all industries where raw material intensive goods are still top imported products which are followed by capital-intensive goods. In 2014, the combination of petroleum products and aluminum stayed just below the half of the total imports. Other industries such as easy to imitate research goods and difficult to imitate research goods during the last couple years fell below 1%. (UNComtrade.com 2015). Comparing the trends in exports and imports, the graphs show that between 2010-2014, the shift towards exporting high-income products to Russia is rapidly increasing, while Turkey's imports of high-income products are decreasing its import of raw material intensive goods from Russia are increasing.

4. TRADE PATTERN INDICES AND RESULTS

In order to analyze the trade patterns between Turkey and Russia trade intensity index, trade complementarity index and revealed comparative advantage alongside with bilateral revealed comparative advantage measurements are used in this section.

4.1. Trade Intensity Index

The trade intensity approach which was developed by Brown (1949), was then revised and improved by Kojima (1964). Trade intensity index (TII) measures the intensity of trade between two countries comparing their trade with the other countries (Brown 1949, Kojima 1964: 19). It shows whether the reporter country exports more to its partner than the world does on average. It is calculated as

$$T_{ij} = (x_{ij}/X_{it})/(x_{wj}/X_{wt})$$

Where x_{ij} and x_{wj} are the values of country i 's exports and of world exports to country j and where X_{it} and X_{wt} are country i 's total exports and total world exports respectively. An index of more (less) than one indicates a bilateral trade flow that is larger (smaller) than expected (WB, 2015).

Table 4. *Trade Intensity Index*

	Turkey		Russia	
	Export	Import	Export	Import
1996	3,76	3,81	4,78	3,00
1997	4,87	3,66	5,15	3,47
1998	3,68	5,78	5,88	3,61
1999	1,67	10,87	6,75	2,69
2000	1,42	13,78	8,64	2,27
2001	1,79	12,44	6,67	3,35
2002	1,95	10,66	6,46	3,22
2003	1,61	10,43	6,40	2,62
2004	1,46	11,37	7,11	2,34
2005	1,36	11,73	7,40	2,16
2006	1,49	11,22	8,21	2,04
2007	1,70	9,63	8,44	1,94
2008	1,65	9,36	7,97	1,93
2009	1,27	10,13	7,82	1,64
2010	1,52	7,68	7,11	1,65
2011	1,52	5,84	6,08	1,46
2012	1,49	6,41	5,93	1,61
2013	1,61	5,82	5,78	1,62
2014	1,36	6,62	5,78	1,56

Source: Calculated by authors using SITC Rev.3 from

Uncomtrade.com <http://comtrade.un.org/> (Accessed: 10.03.2016).

Trade intensity index (TII) measures the intensity of trade between two countries comparing their trade with the other countries. It shows whether the reporter country exports more to its partner than the world does on average. It is measured as country i's exports to country j relative to its total exports divided by the world's exports to country j relative to the world's total exports (WB 2015). If it is higher than 1 ($TII > 1$) it is considered that country i's trade with its partner country is higher than the world on average and vice versa. Over 18 years, the trade between Turkey and Russia has been higher than their average trade with the rest of the world. Moreover, since Russia is the top import partner of Turkey, the import intensity is quite high. On the other hand, Turkey's export intensity with Russia ranged between 4.8 and 1.2 between 1996-2014.

4.2. Trade Complementarity Index (TCI)

Trade complementarity indices (TCIs) which measures a country's trade structure complementarity with other countries was introduced by Michael

Michaely (1996: 21). This index provides information to represent the export structure of one country with its trade partner's import structure which could be useful to predict the potential of trade agreements (WB 2015).

$$TC_{ij} = (1 - \sum(|m_{ik} - x_{ij}| / 2))$$

Where x_{ij} is the share of good i in global exports of country j and m_{ik} is the share of good i in all imports of country k . The index is zero when no goods are exported by one country or imported by the other and 100 when the export and import shares exactly match (WB 2015).

Table 5. *Trade Complementarity Index 1996-2014*

Years	Turkey-Russia	Russia-Turkey
1996	0,38	0,39
1997	0,45	0,37
1998	0,35	0,37
1999	0,37	0,38
2000	0,45	0,41
2001	0,47	0,41
2002	0,36	0,40
2003	0,42	0,43
2004	0,41	0,46
2005	0,40	0,46
2006	0,43	0,48
2007	0,42	0,50
2008	0,45	0,49
2009	0,42	0,50
2010	0,39	0,51
2011	0,53	0,52
2012	0,54	0,52
2013	0,54	0,53
2014	0,52	0,53

Source: Calculated by authors using SITC Rev.3 from

Uncomtrade.com <http://comtrade.un.org/> (Accessed: 12.03.2016).

The trade complementarity index (TCI) tells us to what extent the reporter country's export pattern matches with its partner country's import pattern. A high degree of complementarity index is assumed to indicate that two countries benefit from increasing their trade volume. This index can also be useful to determine prospects of potential regional trade agreements (WB 2015). TCI ranges between 0 and 1. A score of 1 indicates that the export structure of country i perfectly matches with its partner country j 's import structure

while a score close to 0 means that these countries are perfect competitors (WB 2015). Analysing TCI index between 1996-2014 for Turkey-Russia, table 5 indicates that during the late 1990s, Turkey and Russia were competitors rather than complementing. Starting from 2000, TCI level continuously raised to 0,5 levels which means that the trade structure of Turkey and Russia is highly complementary and both countries gain from bilateral trade. This is mostly because of Turkey’s hydrocarbon imports from Russia.

4.3. Revealed Comparative Advantage (RCA)

Revealed Comparative Advantage index is used to measure a country’s relative advantage or disadvantage in a specific industry in order to assess its export potential. In this paper, original Balassa’s index which is based on Hecksher-Ohlin theory and which is most commonly accepted method to analyze trade data is used. In order to calculate the comparative advantage of a country, Balassa proposed not to include all elements which affect country’s comparative advantage. Rather, he suggested that comparative advantage could be revealed by observed trade patterns that reflect differences in factor endowments across nations (Balassa 1965: 107). Balassa’s comparative advantage index calculated as

$$RCA_{ij} = (x_{ij}/X_{it}) / (x_{wj}/X_{wt})$$

Where x_{ij} and x_{wj} are the values of country i’s exports of product j and world exports of product j and where X_{it} and X_{wt} refer to the country’s total exports and world total exports. A value higher than 1 indicates “revealed” comparative advantage, while when index is less than 1, the country has a comparative disadvantage (WB 2015).

Table 6. *Revealed Comparative Advantage Index 1992-2014 for Turkey (RCA)*

Year	Total	RCA<1	Export Share	RCA>1	Export Share
1992	244	182	18	62	82
1993	249	166	17	67	83
1994	247	166	19	64	81
1995	252	172	20	67	80
1996	254	173	19	71	81
1997	254	173	19	73	81
1998	255	176	21	75	79
1999	253	177	24	77	76
2000	253	175	22	80	78

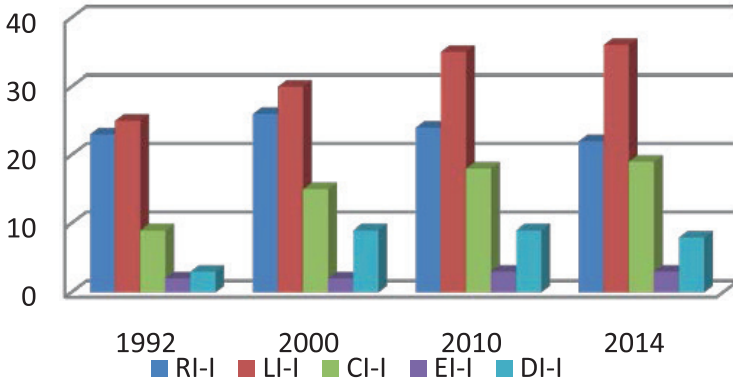
2001	252	178	26	74	74
2002	252	176	24	76	76
2003	255	181	26	75	74
2004	252	175	23	75	77
2005	254	175	21	82	79
2006	254	178	24	80	76
2007	253	172	19	81	81
2008	254	175	21	86	79
2009	255	173	18	92	82
2010	254	175	21	89	79
2011	254	175	21	92	79
2012	253	177	24	85	76
2013	255	176	21	95	79
2014	253	176	23	88	77

Source: Calculated by authors using SITC Rev.3 from

Uncomtrade.com <http://comtrade.un.org/> (Accessed: 14.03.2016).

Turkey over the years has increased the number of industries that have comparative advantage in world market from 62 in 1992 to 88 in 2014, seeing a peak in 2013 with 95 industries. Although the number of $RCA < 1$ industries are much higher than the number of $RCA > 1$ industries, the export share of $RCA > 1$ industries are greater than $RCA < 1$ and consisted 77% in 2014.

Graph 4: Turkey's $RCA > 1$ Industries by Category 1992-2014

Source: Calculated by authors using SITC Rev.3 from

Uncomtrade.com <http://comtrade.un.org/> (Accessed: 14.03.2016)

Graph indicators are lined from left to right.

Looking at the composition of RCA>1 industries between 1992-2014, labor intensive industries and raw material industries consist the majority where number of RCA>1 raw material industries decline and number of RCA>1 labor intensive goods increase while capital intensive industries and difficult to imitate research industries gradually increase.

Table 7. *Top 10 RCA Industries of Turkey (1992-2014)*

1992					2000				
Type	Code	Name	RCA	Share	Type	Code	Name	RCA	Share
RMI-I	91	Margarine	23,79	0,63%	CI-I	121	Tobacco	15,01	1,37%
LI-I	844	Women's clothes	20,87	6,86%	LI-I	658	Made-up articles, textile materials	12,90	3,71%
CI-I	672	Ingots and primary forms, of iron or steel	15,18	2,65%	LI-I	844	Women's clothes	11,34	3,30%
CI-I	121	Tobacco	14,31	2,20%	RMI-I	58	Fruit, preserved (excluding fruit juices)	9,93	0,96%
RMI-I	46	Meal and flour of wheat	12,43	0,75%	CI-I	676	Iron and steel bars	9,83	3,81%
RMI-I	57	Fruit and nuts (not including oil nuts)	10,29	5,74%	RMI-I	91	Margarine	9,18	0,22%
CI-I	676	Iron and steel bars	9,86	5,19%	RMI-I	46	Meal and flour of wheat	8,72	0,26%
LI-I	845	Textile fabrics	8,47	9,31%	LI-I	845	Textile fabrics	8,60	8,89%
RMI-I	278	Other crude minerals	8,16	1,38%	RMI-I	57	Fruit and nuts (not including oil nuts)	8,24	3,74%
LI-I	658	Made-up articles, textile materials	8,09	2,42%	LI-I	842	Women's clothes	7,68	5,50%
2010					2014				
Type	Code	Name	RCA	Share	Type	Code	Name	RCA	Share
RMI-I	46	Meal and flour of wheat	17,53	2,32%	RMI-I	46	Meal and flour of wheat	17,95	0,63%
RMI-I	273	Stone, sand and gravel	12	3,17%	LI-I	659	Floor coverings, etc.	15,06	1,55%
LI-I	659	Floor coverings, etc.	10,70	4,73%	RMI-I	273	Stone, sand and gravel	11,09	0,74%
LI-I	661	Cement	9,27	7,46%	EII-I	583	Monofilament	7,83	0,27%
CI-I	676	Iron and steel bars	8,99	19,27%	CI-I	676	Iron and steel bars	7,54	4,18%
LI-I	812	Sanitary, plumbing n.e.s.	7,04	3,01%	RMI-I	25	Egg	7,08	0,27%
CI-I	672	Ingots and primary forms, of iron or steel	6,82	7,38%	LI-I	812	Sanitary, plumbing n.e.s.	6,41	0,72%

RMI-I	58	Fruit, preserved (excluding fruit juices)	6,37	3,03%	RMI-I	58	Fruit, preserved (excluding fruit juices)	6,21	0,83%
EII-I	583	Monofilament	6,15	0,91%	LI-I	661	Cement	5,97	1,21%
LI-I	655	Knitted or crocheted fabrics	5,74	4,73%	RMI-I	47	Other cereal meals and flours	5,20	0,05%

Source: Calculated by authors using SITC Rev.3 from Uncomtrade.com

<http://comtrade.un.org/> (Accessed: 14.03.2016).

Although there is a decrease in the number of raw material industries in general within the top 10 $RCA > 1$ industries list, raw material intensive industry still takes the lead in the list except 2000. For instance, in 2014 five raw material intensive industry entered the list while only three labor intensive industries managed to enter the top 10 list and only one capital intensive and easy to imitate research industries took place in the list.

Table 8. Revealed Comparative Advantage Index for Russia (RCA) (1996-2014)

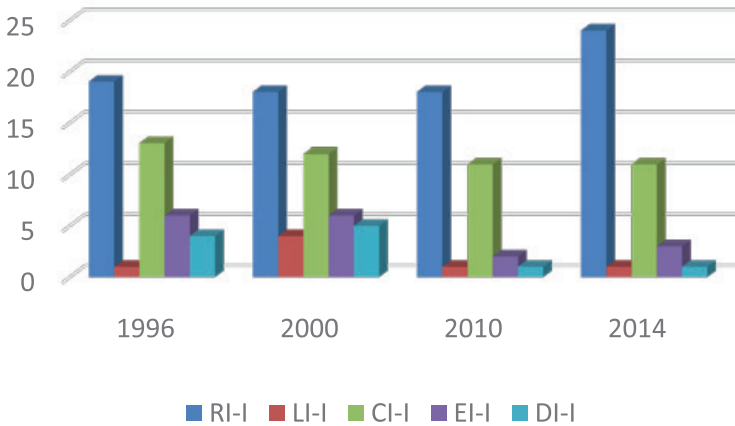
Year	Total	RCA<1	Export Share	RCA>1	Export Share
1996	251	208	16	43	84
1997	246	200	14	46	86
1998	252	198	15	54	85
1999	248	200	15	48	85
2000	249	204	15	45	85
2001	250	203	16	47	84
2002	249	206	15	43	85
2003	249	207	14	42	86
2004	251	211	13	40	87
2005	248	208	10	40	90
2006	249	216	12	33	88
2007	249	216	12	33	88
2008	249	219	12	30	88
2009	250	211	9	39	91
2010	249	216	11	33	89
2011	250	217	11	33	89
2012	251	212	12	39	88
2013	251	212	13	39	87
2014	251	211	14	40	86

Source: Calculated by authors using SITC Rev.3 from Uncomtrade.com

<http://comtrade.un.org/>(Accessed: 15.03.2016).

Russia’s industries which have comparative advantage showed a fluctuated growth during 1996-2014. In 1996, 46 industries had comparative advantage while this number fell to 40 in 2014. Between 1998-2011, RCA>1 industries gradually declined from 54 to 33 and only after 2012 the number of RCA>1 industries started to increase.

Graph 5: *Russia’s RCA>1 Industries by Category (1996-2014)*

Source: Calculated by authors using SITC Rev.3 from

Uncomtrade.com <http://comtrade.un.org/> (Accessed: 15.03.2016).

Graph indicators are lined from left to right.

The composition of Russia’s RCA>1 industries shows that raw material intensive goods and capital intensive goods are the major groups in terms of numbers within Russia’s RCA>1 industries where the combination of these two groups consist almost 80% of total RCA>1 industries.

4.4. Bilateral Revealed Comparative Advantage Index (BRCA)

Bilateral Revealed Comparative Advantage could be calculated with modifying the RCA formula in order to calculate the comparative advantage score of an industry of the reporting country in partner country’s market. BRCA tells us how much a reporter country exports to a partner country comparing with how much the world exports to the partner country (Phan et al. 2012: 16). It is calculated as

$$BRCA_{ik}^j = (x_{ik}^j / X_{itk}) / (x_{wk}^j / X_{wtk})$$

Where x_{ik}^j and X_{itk} are the country i 's export of goods j and its total export to country k and x_{wk}^j and X_{wkt} are the world's export of goods j and world's total export to country k .

Table 9. *Bilateral Revealed Comparative Advantage (BRCA) Index for Turkey (1996-2014)*

Turkey's Exports (Number of product groups)					
Year	Total	BRCA<1	Export Share	BRCA>1	Export Share
1996	221	167	0,15	54	0,85
1997	223	178	0,15	45	0,85
1998	217	163	0,15	54	0,85
1999	197	140	0,15	57	0,85
2000	256	199	0,15	57	0,85
2001	206	156	0,15	50	0,85
2002	199	149	0,15	50	0,85
2003	206	149	0,15	57	0,85
2004	208	148	0,16	60	0,84
2005	204	139	0,18	65	0,82
2006	205	136	0,17	69	0,83
2007	205	144	0,26	61	0,74
2008	208	149	0,20	59	0,80
2009	199	143	0,22	56	0,78
2010	204	141	0,19	63	0,81
2011	217	153	0,20	64	0,80
2012	213	144	0,24	69	0,76
2013	213	146	0,25	67	0,75
2014	221	148	0,21	73	0,79

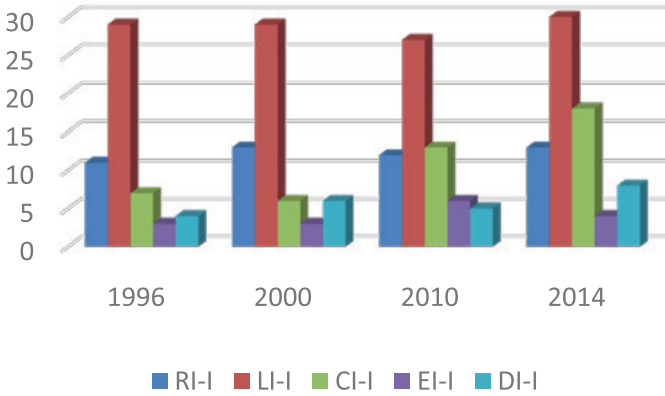
Source: Calculated by authors using SITC Rev.3 from Uncomtrade.com

<http://comtrade.un.org/>(Accessed: 15.03.2016).

Table 9 shows that the number of industries which have comparative disadvantage (BRCA<1) is much higher than the number of industries which have comparative advantage in Russian market. However, the number of BRCA>1 industries increased from 54 in 1996 to 73 in 2014. In addition, RCA>1 industries in 2014 consisted 79% of total exports.

Graph 6: Turkey's BRCA>1 Industries by Category (1996-2014)

Source: Calculated by authors using SITC Rev.3 from Uncomtrade.comhttp://comtrade.un.org/ (Accessed: 15.03.2016). Graph indicators are lined from left to right.

The composition of BRCA>1 industries between 1996-2014 is dominated by labor intensive industries covering almost half of the total number. The number of raw material intensive industries and easy to imitate research industries stayed relatively same however, the number of capital-intensive industries and difficult to imitate industries has increased significantly especially after 2010-2014 period.

Table 10. Turkey's Top 10 BRCA Industries in Russian Markets (1992-2014)

1992					2000				
Type	Code	Name	RCA	Share	Type	Code	Name	RCA	Share
LI-I	844	Women's clothes	19,64	5,93%	LI-I	656	Tulles and other smallwares	30,88	2,34%
LI-I	656	Tulles and other smallwares	13,03	0,39%	RMI-I	223	Oil-seeds	25,54	0,44%
CI-I	554	Soap	10,45	4,65%	CI-I	554	Soap	15,01	4,84%
LI-I	845	Textile fabrics	10,40	7,82%	LI-I	844	Women's clothes	8,12	2,48%
LI-I	658	Made-up articles, textile materials	9,61	4,37%	LI-I	658	Made-up articles, textile materials	7,69	2,25%
CI-I	783	Road motor vehicles, n.e.s.	8,88	5,92%	RMI-I	287	Ores and concentrates of base metals, n.e.s.	7,65	2,63%
RMI-I	62	Sugar confectionery	7,96	4,82%	LI-I	655	Knitted or crocheted fabrics	6,49	1,71%
LI-I	841	Men's clothes	7,90	6,13%	RMI-I	57	Fruit and nuts	6,35	8,34%
LI-I	655	Knitted or crocheted fabrics	5,93	0,68%	LI-I	842	Women's clothes	6,26	5,48%

2010					2014				
Type	Code		RCA	Share	Type	Code	Name	RCA	Share
LI-I	842	Women's clothes	4,57	3,23%	CI-I	121	Tobacco	5,91	4,50%
LI-I	655	Knitted or crocheted fabrics	29,21	8,16%	LI-I	655	Knitted or crocheted fabrics	21,39	3,98%
LI-I	656	Tulles and other smallwares	15,52	1,15%	CI-I	579	Waste, parings and scrap, of plastics	21,10	0,07%
LI-I	653	Man-made textile materials	11,36	4,77%	LI-I	656	Tulles and other smallwares	17,83	1,23%
LI-I	651	Textile yarn	8,910	2,11%	LI-I	653	Man-made textile materials	10,02	4,40%
EII-I	581	Tubes and pipes	8,84	2,22%	LI-I	659	Floor coverings, etc.	8,41	0,95%
CI-I	672	Iron or steel	8,84	0,17%	RMI-I	54	Vegetables	8,25	6,65%
LI-I	659	Floor coverings	8,15	0,89%	EII-I	581	Tubes and pipes	8,17	2,10%
RMI-I	54	Vegetables	8,02	6,75%	LI-I	651	Textile yarn	8,13	1,38%
LI-I	613	Furskins	7,12	0,18%	RMI-I	344	Petroleum gases and other gaseous hydrocarbons, n.e.s.	7,94	0,23%
RMI-I	57	Fruit and nuts (not including oil nuts)	6,67	12,67%	LI-I	263	Cotton	7,84	0,12%

Source: Calculated by authors using SITC Rev.3 from Uncomtrade.com

<http://comtrade.un.org/> (Accessed: 18.03.2016).

Labor intensive industries among the top BRCA>1 industries between 1992-2014 take the first place and consist half of the list by number, while from other industries only raw material and capital intensive industries managed to enter the list with more than one industry. In addition, the number of easy to imitate research industries is smaller than difficult to imitate research industries. Still, two different easy to imitate research goods entered the list in 2010 and 2014.

Table 11. *Bilateral Revealed Comparative Advantage (BRCA) Index for Russia (1996-2014)*

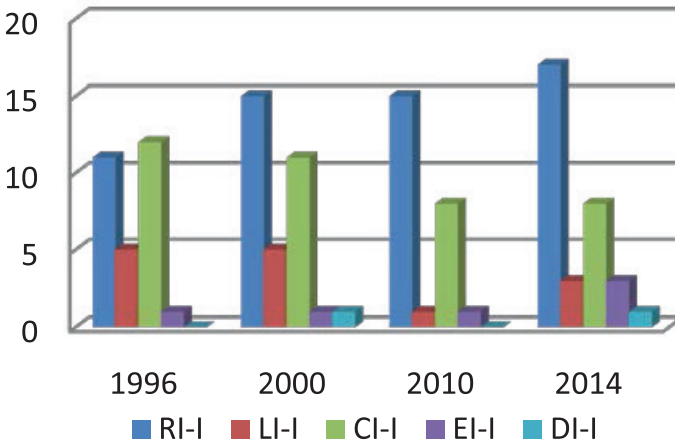
Year	Russia's Exports (Number of product groups)				
	Total	BRCA<1	Export Share	BRCA>1	Export Share
1996	146	117	11	29	89
1997	164	133	8	31	92
1998	167	138	9	29	91
1999	162	132	10	30	90
2000	172	139	9	33	91
2001	182	157	7	25	93
2002	159	137	9	22	91
2003	158	137	8	21	92
2004	166	136	7	30	93

2005	162	137	8	25	92
2006	175	149	7	26	93
2007	185	163	6	22	94
2008	180	159	10	21	90
2009	176	151	8	25	92
2010	175	150	10	25	90
2011	181	155	11	26	89
2012	179	149	9	30	91
2013	194	165	10	29	90
2014	195	163	6	32	94

Source: Calculated by authors using SITC Rev.3 from Uncomtrade.com
<http://comtrade.un.org/> (Accessed: 18.03.2016).

Table 11 shows the number of industries which have a comparative advantage in Turkish market which slightly increased during 1966-2014 and these 32 RCA>1 products sustains 94% of Russia's export to Turkey. Comparing the number of Russian BRCA>1 industries in Turkish market and Turkey's BRCA>1 industries in Russian market, findings show that Turkey's BRCA>1 industries are strengthening in Russian market in number while Russian BRCA>1 goods stay relatively the same.

Graph 7: *Russia's BRCA>1 Industries by Category (1996-2014)*

Source: Calculated by authors using SITC Rev.3 from Uncomtrade.co <http://comtrade.un.org/> (Accessed: 18.03.2016). Graph indicators are lined from left to right.

Looking at the composition of Russia's BRCA>1 industries, almost 80% of these industries consist of raw material and capital intensive goods. During 1996-2014, these two industries had the majority. However, the gap between these industries has significantly widened where the number of raw material intensive goods increased 15% while capital intensive goods fell 16%.

5. CONCLUSION

This paper analyzes the bilateral trade relations between Turkey and Russia between 1992-2014 in order to reveal the current situation of trade relations with an historical background. The main findings are as follows.

Russia has become one of the major trading partners of Turkey positioned in 1st place as an import partner between 2006-2014 and 7th export partner in 2014. The export and import trade values significantly increased where Turkey's export to Russia multiplied by 13 times and its import grew 24 times. During this period, the gap between export and import values raised from 2 to 4 times. Also several changes occurred in Turkey's commodity trade structure where labor intensive industries surpassed the raw material intensive industries after 1990s. Furthermore, during 2010-2014 period, there has been a significant increase in Turkey's export of difficult to imitate research goods. Import of raw material intensive goods has become even more dominant in import structure comparing 1992-2014.

Looking at the trade intensity between Turkey and Russia, we can clearly see that there is a strong import relationship for Turkey with Russia while its export intensity is a little higher than expected. Trade complementarity index between Turkey and Russia, showing a strong complementarity, means that the export structure of Turkey is compatible with import structure of Russia. However, this supply and demand has occurred for different products with different qualities.

As for Turkey's industries that have comparative advantage in world market (RCA) and in Russia's market (BRCA), the findings indicate that industries which have comparative advantage increased throughout the years. Moreover, Turkey's labor intensive industries are the major industry group which continuously increased its comparative advantages both in world and Russian market. Furthermore, difficult to imitate industries have increased their share in Russian market especially after 2010.

In general, there is a shift in commodity leadership from raw material intensive goods to labor capital intensive goods and significant increase in export

of difficult to imitate goods to Russia. TCI index and other measures that are used in this paper show that the further development of trade relations between Turkey and Russia would be economically beneficial for both countries.

The economic slowdown in Russia and the aircraft incident which occurred in November 2015 has a negative impact on trade relations between Turkey and Russia. Overall trade trend shows that if not interrupted by internal economic factors or external political events, the trade volume has increased between Turkey and Russia and this increase would continue without affected by political or international events. Therefore, bilateral trade relations can show constructive positive effects on the economies of both countries.

References

- Balassa, Bella (1965). "Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage". *The Manchester School* 33: 2.
- Brown, Arthur Joseph (1949). *Applied Economics: Aspects of World Economy in War and Peace*. George Allen and Unwin, London.
- Cevikoz, Unal (2016) "Turkey's Foreign Economic and Security Policy in Eurasia". *Turkey in a Reconnecting Eurasia: Foreign Economic and Security Interests*. Washington: CSIS Center for Strategic & International Studies. 20.
- Demir, Eren (2015). "Rusya'nın Yaptırımlarının Türkiye Ekonomisine Olası Etkileri". *Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü*. https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_15_2015.pdf (Accessed: 18.02.2016).
- Ekmen-Ozcelik, Seda ve Guzin Erlat (2013). "Turkey's Comparative Advantages and Dynamic Market Positioning in the EU Market". *Topics in Middle Eastern and African Economies* 15: 2.
- Erguzel, Oylum S., Hakan Tunahan ve Sinan Esen (2016). "Measuring the Globalization of Cities from the New Regionalism Perspective". *SpringerPlus* 5: 1536.
- Federal Migration Service (FMS) (2015). "Information in Respect of Foreign Nationals in the Territory of the Russian Federation, in the Context of Sex and Age (by Nationality)". *Federal Migration Service of Russia*. https://www.fms.gov.ru/about/activity/stats/Statistics/Svedenija_v_otnoshenii_inostrannih_grazhd/item/5850/ (Accessed: 14.03.2016).
- goc.gov.tr. (2015). "2014 Yılında Yabancılara Verilen İkamet İzinleri". *Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü*. http://www.goc.gov.tr/icerik6/ikamet-izinleri_363_378_4709_icerik (Accessed: 22.02.2016).
- Ivanov, Igor (Ed.) (2016). "New Stage of Russia-Turkey Economic Relations". *Russian International Affairs Council*. <http://russiancouncil.ru/en/activity/publications/new-stage-of-russia-turkey-economic-relations/> (Accessed: 29.04.2017).

- Kazgan, Gulten (1998). "The Political Economy of Relations between Turkey and Russia". *The Political Economy of Turkey in the Post-Soviet Era: Going West and Looking East?*. Connecticut: Praeger. 140.
- (2002). "A Survey of Turkish-Russian Economic Relations in 1990s". *Insight Turkey*. Ankara: Seta Foundation. 87.
- Kojima, Kiyoshi. (1964). "The Pattern of International Trade among Advanced Countries". *Hitotsubashi Journal of Economics* 5.
- Michaely, Michael (1996). "Indices of Compatibility". *Trade Preferential Agreements in Latin America an Ex-Ante Assessment*. The World Bank.
- Ministry of Foreign Affairs of Turkey (MFA) (2009). "Joint Declaration between the Republic of Turkey and the Russian Federation on Progress towards a New Stage in Relations and Further Deepening of Friendship and Multidimensional Partnership, Moscow, 13 February 2009". *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*.
- Ministry of Interior of Turkey (2015). *2014 Yılında Yabancılara Verilen İkamet İzinleri*. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü.
- Phan, Hoan T. and Young P. Jeong (2012). "An Analysis of Korea-Vietnam Bilateral Trade Relation". *Munich Personal RePEc Archive*. MPRA Paper No. 48312.
- Pirincci, Müberra (2009). *Turkish Russian Relations in the Post-Soviet Era: Limits of Economic Interdependence*. Master's Thesis. Ankara: Middle East Technical University.
- Simsir, Bilal N. (1999). "1878-1918 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri". *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 149.
- Tasbasi, Aslı (2017). "International Trade and Strategic Behaviour: A Game Theoretical Analysis of the Trade Dispute between Turkey and Russia". *Economic Research-Ekonomska Istrazivanja*. 30.
- Tcmb.gov.tr (2015). "Ödemeler Dengesi İstatistikleri". Türkiye Merkez Bankası. <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+İlgili+Istatistikler/Odemeler+Dengesi+Istatistikleri/Veri+Tablolar> (Accessed:15.02.2016).
- TUIK (2015). "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi". *Türkiye İstatistik Kurumu*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (Accessed: 04.03.2016).
- UN Comtrade (2015). "UN Comtrade Database". *United Nations Trade Statistics*. <http://comtrade.un.org/data/> (Accessed: 15.02.2016)
- WB (2015). "Trade Indicators". *World Integrated Trade Solutions*. http://wits.worldbank.org/wits/wits/witshelp/Content/Utilities/e1.trade_indicators.htm (Accessed: 22.03.2016).

Türkiye ve Rusya'nın İkili Ticaret İlişkilerinin Analizi

Nevzat Şimşek*

Hayal Ayça Şimşek**

Zhengizkhan Zhanaltay***

Öz

Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkiler son 23 yılda istikrarlı bir şekilde gelişerek 2015'de \$23.9 milyara ulaşmıştır. Bununla beraber turizm ve enerji sektörleri önemli ölçüde gelişmektedir. Fakat 2015'de Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı %39 ithalatı ise %19 düşmüştür. Bu makalenin amacı Türkiye ve Rusya arasındaki sektör bazlı ticari ilişkileri incelemenin yanında iki ülke arasındaki ticaretin kapsamlı bir analizini sunmaktır. Ticaret trendi göstermektedir ki iç veya dış siyasal çatışmalarla karşılaşmadığında Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret artmaktadır. Bu nedenle, ikili ticari ilişkileri, ülkelerin ekonomilerinde olumlu etkiler oluşturabilir.

Anahtar Kelimeler

İkili ticaret, Türkiye, Rusya, ticaret tamamlayıcılık endeksi, karşılaştırmalı üstünlük

---

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi – İzmir/Türkiye
nevezatsimsek53@gmail.com

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi – İzmir/Türkiye
hayalaycasimsek@gmail.com

*** Avrasya Araştırma Enstitüsü – Almatı/Kazakistan
ccanaltay@hotmail.com

АНАЛИЗ ДВУСТОРОННИХ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ТУРЦИЕЙ И РОССИЕЙ

Невзат Шимшек*

Хаяль Айча Шимшек**

Женгизхан Жаналтай***

АННОТАЦИЯ

Устойчивое развитие торговых отношений между Турцией и Россией в течение последних 23-х лет привело к тому, что в 2015 году общий объем торговли достиг 23,9 млрд. долларов. Наряду с этим, в настоящее время значительно развиваются туристические и энергетические секторы. Тем не менее, в течение первых девяти месяцев 2015 года экспорт Турции в Россию снизился на 39%, а импорт – на 19% по сравнению с аналогичным периодом 2014 года. Цель данной работы заключается в исследовании торговых отношений между Россией и Турцией в разрезе секторов, что позволит дать всесторонний анализ торговли между двумя странами. Тенденция развития торговых отношений показывает, что, если бы не внутренние и внешние политические конфликты, объем торговли между Турцией и Россией стремится к росту. Двусторонние торговые отношения могут оказать конструктивное положительное влияние на экономики обеих стран.

Ключевые слова

Двусторонняя торговля, структура торговли, Турция, Россия, индекс торговой комплементарности, индекс выявленного сравнительного преимущества

* Доц. д-р., Университет Докуз Эйлюль – Измир / Турция
nevzatsimsek53@gmail.com

** Доц. д-р., Университет Докуз Эйлюль – Измир / Турция
hayalaycasimsek@gmail.com

*** Евразийский научно-исследовательский институт – Алматы / Казахстан
ccanalтай@hotmail.com

Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi

Araz Aslanlı*

Öz

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan Türk cumhuriyetleri açısından Türkiye ile ve kendi aralarında iş birliğini geliştirmek en öncelikli konular arasında yer almıştır. Çünkü Sovyetler Birliği döneminde birlik cumhuriyetleri Türkiye ile ilişkilerden mahrum kaldıkları gibi kendi aralarındaki ilişkileri de sınırlıydı. Bu doğrultuda özellikle enerji iş birliğinin, hem bu iş birliğinin bir parçası olan tüm devletlere çeşitli yönler itibariyle ciddi katkı sağlayacağı, hem de Türk cumhuriyetleri arasında sağlam köprü rolünü oynayacağı düşünülmüştür.

Bu arada Hazar havzası enerji kaynakları hem bu bölgeye yönelik mücadeleyi ateşlemekte, hem de bölge ülkelerine başarılı iç ve dış politika, aynı zamanda başarılı ekonomi politikası uygulama açısından ek olanaklar sunmaktaydı. Bu çerçevede Hazar'ın iki yakası arasındaki Türk cumhuriyetlerinin kendi aralarında ve Türkiye ile iş birliği de önem taşımaktaydı.

Bu çalışmada Trans Hazar iş birliğinin ortaya çıkış süreci, gelişimi, bugünkü durumu ve Türk cumhuriyetleri arasındaki iş birliğine yaptığı katkı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Trans Hazar, Azerbaycan, Kazakistan, Türkiye, Türkmenistan, Enerji

---

* Öğr. Gör., Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, İktisat ve İşletme Bölümü – Bakü/Azerbaycan
arazaslanli@gmail.com

Giriş

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Hazar havzası uluslararası ilişkiler açısından yeni mücadele alanına dönüşmüştür. Hazar havzasındaki enerji kaynakları hem bölgeye olan ilgiyi artırmış (dolayısıyla bölge için yürütülen mücadeleyi sertleştirmiş) hem de bölge ülkeleri için ek fırsatlar sunmuştur.

Sovyetler Birliği döneminde birlik cumhuriyetleri Türkiye ile ilişkilerden mahrum kaldıkları gibi kendi aralarındaki ilişkileri de sınırlıydı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından büyük umutlar, beklentiler, olanaklar ortaya çıkmış, ama aynı zamanda sorunlar ve engellerle de karşılaşmıştır. Bu doğrultuda özellikle enerji iş birliğinin hem bu iş birliğinin bir parçası olan tüm devletlere çeşitli yönler itibariyle ciddi katkı sağlayacağı, hem de Türk cumhuriyetleri arasında sağlam köprü rolünü oynayacağı düşünülmüştür.

1990'lı yıllar boyunca bazı uzmanlar tarafından Hazar'ın statüsü ve enerji piyasasında rakip pozisyonda olmaları tezi ileri sürülerek Türk cumhuriyetleri arasında ciddi sıkıntıların yaşanacağı iddia edilmiştir. Aslında geride bıraktığımız süreçte bunun bazı işaretleri de görülmüştür. Fakat aşağıda daha geniş bir biçimde anlatılacağı üzere enerji alanında iş birliği Türk cumhuriyetleri açısından rekabeti daha geri planda bırakan bir niteliğe sahip olmuştur.

Bu çalışmada Trans Hazar iş birliğinin ortaya çıkış süreci, gelişimi, günümüzdeki durumu ve Türk cumhuriyetleri arasındaki iş birliğine yaptığı katkı değerlendirilmiştir.

Türk Cumhuriyetleri Açısından Enerji İş Birliği ve Trans Hazar

Aslında Hazar'ın hukuki statüsü ve Trans Hazar iş birliği konuları SSCB'nin dağılmasından sonra gündemi meşgul etmeye başlamıştır. Bunun temel nedenlerinden birisi de bu iki konunun, uluslararası politikada önemi sürekli artan enerji güvenliği konusuyla yakından bağlantılı olmasıdır (Çelikkpala 2014: 79, Sokolsky vd 2009: 69-80). Hazar'ın statüsü konusunda kıyıdaş ülkeler arasında yıllardır yapılan görüşmelerde, konunun önemli ölçüde teknik değil, siyasal niteliğe sahip olması dolayısıyla ciddi bir sonuç elde edilememiştir. Görüşmeler teknik uzmanlar, Dışişleri Bakan Yardımcıları, Dışişleri Bakanları ve Devlet Başkanları düzeyinde sürdürülmektedir.

Özellikle önem taşıyan Hazar'a Kıyıdaş Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi ilk kez 23-24 Nisan 2002 tarihlerinde Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta gerçekleştirilmiştir (http://www.turkmenistan.ru/?page_id=3&lang_id=-ru&elem_id=9887&type=event&sort=date_desc). Daha çok gerginliklerle (özellikle de Türkmenistan ve Azerbaycan liderleri arasında yaşanan gerginlikle) anılan bu zirvede ikinci zirvenin 2003 yılında İran'ın başkenti Tahran'da yapılması konusunda karar alınmıştır. Fakat 2003 yılı başlarından itibaren kıyıdaş devletlerin yetkililerinin olumlu açıklamalarına rağmen ikinci zirvenin belirlenen tarihte gerçekleştirilmesi için gösterilen çabalar uzun süre sonuçsuz kalmıştır. Bunun temel gerekçesi olarak zirvede imzalanması öngörülen nihai metinle ilgili taraflar arasında ciddi görüş ayrılıklarının mevcut olması gösterilmiştir.

Fakat daha sonra nihai uzlaşma olmasa bile zirvenin gerçekleştirilmesinin faydalı olacağı konusunda genel bir uzlaşma olduğu için ikinci zirve 16 Ekim 2007'de Tahran'da gerçekleştirilebilmiştir (Selimov 2007). Tahran Zirvesi'nde Ortak Bildiri de yayınlanmıştır. Ortak Bildiri'de Hazar'ın hukuki statüsünü düzenleyecek olan nihai belgenin bir an evvel kabul edilmesinin zorunluluk olduğu vurgulanmıştır. Hazar'ın hukuki statüsünün kesin olarak belirlenmemesi yeni bağımsız devletler aleyhinde bir baskı aracı olarak kalmaya devam etse de Ortak Bildiri'de yer alan bazı hükümler özellikle Azerbaycan ve Kazakistan açısından kazanım olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, Ortak Bildiri'nin giriş kısmında liderlerin "Hazar bölgesinde jeopolitik ve milli düzeyde gerçekleşmiş olan değişimi, Hazar'a kıyıdaş ülkeler arasında varılmış olan uzlaşmaları dikkate aldıkları" ifade edilmekteydi. Bu ve 9. maddede yer alan "taraflar, deniz dibinden yararlanılması amacıyla deniz dibinin paylaşılması konusundaki egemenlik haklarına saygı gösterileceğini ve birbirlerinin çıkarlarına saygıyla yaklaşacaklarını kabul ederler" hükmü Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar'ın paylaşımı konusundaki tutumlarına ve imzaladıkları anlaşmalara uygun gelmekteydi. Bu gelişme dolaylı yolla da olsa gelecekte Azerbaycan ile Kazakistan arasında Trans Hazar iş birliğinin karşısındaki engelleri yumuşatma potansiyeline de sahipti.

Ortak Bildiri'nin 13, 14 ve 15. maddeleri Hazar'ın askeri amaçlar için kullanılmamasına ilişkin hususların düzenlenmesini ve özellikle İran'ın rahatsızlıklarının giderilmesini amaçlamaktaydı:

“13. Taraflar, Hazar denizinden sadece barışçıl amaçlarla yararlanılması ve Hazar’a ilişkin konuların kıyıdaş ülkeler tarafından barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması gerektiği konusunda mutabıklar.

15. Taraflar, kendi topraklarını herhangi bir taraf ülkeye yönelik saldırılar ve diğer askeri nitelikli hareketler için kullandırtmayacakları konusunda mutabıklar.”

Bilindiği üzere İran (ve bir ölçüde de Rusya) uzun süre Batılı devletlerin Hazar üzerinden kendisinin güvenliğini tehdit etmekte olduğunu, Hazar’ın kıyıdaş olmayan ülkeler tarafından askeri amaçlar doğrultusunda kullanılması çabasının söz konusu olduğunu ileri sürmekte, özellikle de Azerbaycan ve Kazakistan’ın Batılı ülkelere askeri olanaklar sağlamaya çalıştığını iddia etmekteydi. Yukarıda ifade edilen maddeler bu açıdan İran’a güvence verilmesi hedefini de gütmekteydi, ama öte yandan İran ve Rusya’nın Trans Hazar iş birliğine yönelik olası askeri tehditlerinin de sorgulanmasını sağlayabilecek nitelikteydi.

Hazar’a Kıyıdaş Ülkelerin Devlet Başkanlarının Üçüncü Zirvesi 18 Kasım 2010 tarihinde Bakü’de gerçekleştirilmiştir (Əkbərov 2012). Beklentilerin aksine bu zirvede de nihai statüyü düzenleyen bir belge değil, Hazar denizinde güvenlik konularını düzenleyen anlaşma imzalanmıştır (Kremlin 2011). Zirve sırasında Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev’in Hazar’ın milli sektörler bölünmesiyle ilgili bir tecrübenin artık söz konusu olduğunu, Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan’ın yaptıkları üçlü anlaşmaların diğer ülkeler için de olumlu bir tecrübe olabileceğini vurgulaması dikkat çekmiştir.

Hazar’a Kıyıdaş Ülkelerin Devlet Başkanlarının şimdilik son zirve toplantısı Rusya’nın Astrahan kentinde 29 Eylül 2014’te düzenlenmiştir. Zirvede kabul edilen ortak bildiri ise kıyıdaş ülkelere 15 millik bir alanda egemenlik hakları tanınmıştır. Kıyıdaş 25 millik bir alanda ise biyolojik kaynaklardan yararlanılması konusunda haklar tanınmıştır. Hazar’ın geri kalan kısmının ortak su havzası olması konusunda görüş birliğine varılmıştır. Varılan uzlaşmalar denizin dibini kapsamadığı için direkt Trans Hazar konusuyla ilgili bir gelişme olarak değerlendirilemez. Ama en azından İran’ın, “Hazar’ın ortak olarak kullanılması gerektiği” tezinden giderek uzaklaşmakta olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Hazara kıyıdaş ülkeler zirve toplantılarını genel olarak değerlendirecek olursak nihai statünün düzenlenmemiş olması Rusya ve İran tarafından Hazar'ın dibiyile kıyıdaş ülkeler arasında boru hatlarının yapımının karşısında bir engel olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda Hazar'a Kıyıdaş Ülkelerin Devlet Başkanları Zirvesinin nihai statü sorununa çözüm bulamaması Trans Hazar iş birliği açısından olumsuz olarak değerlendirilebilir.

Hazar bölgesi 20. yüzyılın ortalarına kadar dünyanın en önemli enerji havzalarından birisi olsa da, yeni dönemde daha çok 1990'lara kadar önemli olan enerji kaynaklarına ciddi alternatif teşkil edecek kapasitedeki bir bölge olarak değerlendirilmiştir (Yergin 2006). Bu kaynakların hem üretimi, hem de uluslararası piyasalara nakli konuları kaynaklara sahip ülkelerin, kaynaklardan yararlanmak isteyen ülkelerin ve transit ülkelerin öncelikleri arasında olmuştur ve bu öncelik günümüzde de devam etmektedir.

Özellikle Türkiye ve bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan Türk cumhuriyetleri açısından Soğuk Savaş sonrası dönemde enerji iş birliği yukarıda ifade edilen üretici, transit ve alıcı ülke niteliklerinin tamamını kapsamaktaydı. Türkiye alıcı ve transit, Azerbaycan üretici (satıcı) ve transit, Kazakistan ve Türkmenistan üretici (satıcı), Kırgızistan alıcı ve transit (doğuya doğru geliştirilecek boru hattı projelerinde; bu çerçevede Özbekistan da transit ülke potansiyeline sahipti) ülke potansiyeline sahiplerdi. Bunlara gelecekte Özbekistan da üretici (satıcı) ülke olarak eklendiği zaman Türkmenistan transit ülke konumuna da yükselebilirdi. Hazar'ın batı kıyısından (Azerbaycan'dan) başlayan ve Türkiye'de biten enerji güzergâhlarının gerçekleştirilme süreci daha kolay olarak görülmekteydi. Bu projeler sadece Azerbaycan-Türkiye enerji iş birliğini oluşturmakla kalmayacak, Hazar'ın doğu kıyısındaki ülkeler için de Batı'ya yönelme bağlamında teşvik edici olacaktı. Tabii ki, bu projelerin çoğu açısından Trans Hazar iş birliği önem taşıymaktaydı.

Aslında Trans Hazar enerji iş birliği Hazar'a kıyıdaş devletler arasında, hatta biraz da geniş çerçevede bakılacak olursa doğu Asya'dan batı Avrupa'ya kadar tüm ülkeler arasında (en geniş anlamda Çin'den İngiltere'ye kadar) Hazar üzerinden gerçekleştirilen iş birliğinin tüm alanlarını kapsamaktadır. Fakat siyasi ve ekonomik önemi itibariyle petrolün ve doğalgazın Hazar üzerinden naklini kapsayan iş birliği düşüncesi doğal olarak daha çok tartışılmaktadır. Konumuz itibariyle biz de meseleye bu çerçevede yaklaşacağız.

SSCB'nin dağılmasının ardından eski Sovyet cumhuriyetlerinin özellikle Moskova karşısında bağımsızlıklarının güçlendirilmesi konusu bu cumhuriyetler açısından yaşamsal çıkarlar arasında yer almaktaydı. Bu doğrultuda diğer yönlerdeki faaliyetlerle beraber Hazar'ın doğu ve batı kıyısında yer alan yeni bağımsız devletler arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesi de önemliydi. Bu iş birliği yeni bağımsız devletlerin özellikle "eski ve egemenlik iddiasını sürdüren kuzey komşuları" karşısında daha güçlü olmalarını sağlayacaktı. Ama özellikle Batı açısından, yeni devletlerin Rusya karşısında siyasi ve ekonomik bağımsızlığının güçlendirilmesi sürecinin, İran'ın ya da Çin'in etki alanına girilmeden devam ettirilmesi de önem taşımaktaydı. Bu çerçevede Trans Hazar iş birliğinin gündeme getiren ilk etken Hazar'a kıyıdaş ülkelerin sahip oldukları petrol ve doğalgaz rezervleri olmuştur. Hazar'ın doğu kıyısındaki devletlerin (Kazakistan ve Türkmenistan ile birlikte Özbekistan'ın da) kendi doğal kaynaklarını kuzey ve güneyden bağımsız bir şekilde uluslararası piyasalara naklediyor olabilmelerinin üçlü sonuç doğurması beklenmekteydi. Eğer bu gerçekleşmiş olsaydı, hem Orta Asya cumhuriyetleri yukarıda da ifade edildiği üzere ekonomik bağımsızlıklarını güçlendireceklerdi, hem Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri arasında iş birliği artacak ve bu ülkeler Rusya karşısında ortak tutum sergileyebileceklerdi, hem de bu süreç Batı'nın (sadece Avrupa ülkelerinin değil, aynı zamanda İsrail'in de) enerji güvenliği açısından da yararlı sonuçlar doğuracaktı.

Trans Hazar Petrol İş Birliği

Trans Hazar enerji iş birliğinin bir boyutunu Hazar'ın doğu kıyılarındaki devletlere ait petrolün Hazar üzerinden Azerbaycan'a, buradan ise Batı piyasalarına nakledilmesi oluşturmuştur. Hazar'ın doğusundaki ülkelerden Kazakistan 1990'lı yılların başlarından itibaren, petrolünün uluslararası piyasalara naklinde alternatif yollara sahip olmayı hedef olarak belirlemiş ve bu petrolün bir kısmını Azerbaycan vasıtasıyla uluslararası piyasalara nakletmeye çalışmıştır. Bu amaçla, Tengiz yatağında üretilen petrolün bir bölümü Kazakistan ile Azerbaycan arasında imzalanan anlaşmalar çerçevesinde tankerlerle Azerbaycan'a, buradan ise önceleri sadece demir yoluyla, daha sonra ise hem demiryolu, hem de Bakü-Supsa petrol boru hattı vasıtasıyla Gürcistan'a taşınmış ve buradan uluslararası piyasalara nakledilmiştir (<http://lib.aliyev-heritage.org/az/549420.html>). Daha 18 Şubat 1997 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of Azer-

baijan Republic – SOCAR) Başkan Yardımcısı İlham Aliyev ABD’de düzenlediği basın toplantısında, o yıl için 1.5 milyon ton Kazakistan petrolünü Azerbaycan üzerinden uluslararası piyasalara nakletmeyi planladıklarını açıklamıştı (Azerbaijan International 1997: 44-47). İlham Aliyev 19 Kasım 1998 tarihinde gerçekleştirdiği ABD ziyareti sırasında ise direkt Trans Hazar petrol boru hattı konusuna değinmiş ve Azerbaycan ile Kazakistan arasında imzalanmış bir anlaşmaya ilişkin bilgi vermiştir. İlham Aliyev, Azerbaycan üzerinden nakledilen Kazakistan petrolünün ve bu ülkeye ait petrol ürünlerinin hacmi 10 milyon tona ulaştığı zaman iki ülke arasında Trans Hazar boru hattının yapımına başlanılacağına ilişkin bir anlaşmanın imzalandığını açıklamıştır (<http://files.preslib.az/site/oil/gl1.pdf> : 8-12).

Trans Hazar iş birliği açısından 29 Ekim 1998 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Mesut Yılmaz, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov ve ABD Enerji Bakanı Bill Richardson (şahit sıfatıyla) tarafından imzalanan Ankara Deklarasyonu’nun da özel olarak vurgulanması gerekmektedir (Hürriyet 1998). Taraflar ilk kez bu deklarasyonla Trans Kafkasya ve Trans Hazar boru hatlarının yapımının çok önemli olduğunu ve “Hazar-Akdeniz / Bakü-Tiflis-Ceyhan” boru hattı konusunda kesin bir karara vardıklarını kaydetmişlerdi.

Petrol taşımacılığına yönelik Trans Hazar iş birliği konusundaki bir sonraki adım 1999 yılında, AGİT İstanbul Zirvesi’nde atılmıştır. 18-19 Kasım 1999 tarihlerinde gerçekleştirilen zirvenin ilk gününde Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan liderleri tarafından petrolün nakli konusunda, aralarında Trans Hazar iş birliğine ilişkin anlaşmanın da yer aldığı birkaç önemli belge imzalanmıştır.

Bu dönemde Türk cumhuriyetleri Trans Hazar iş birliği konusunda ihtiyatlı davranmıştır. Bunda Rusya’nın bölgesel etkinliğini geri kazanma çabaları ile Çin, İran ve diğer bazı güçlerin rahatsızlıklarının dikkate alınması da önemli olmuştur. Örneğin, bir ara Kazakistan yetkililerinin konuya ilişkin çelişkili açıklamalar yapmaları, Kazakistan’ın Tengiz-Novorossiysk petrol boru hattına yönelmesi, Kazakistan-Türkmenistan-İran ve Kazakistan-Çin petrol boru hatlarının gündeme getirilmesi Kazakistan’ın Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına (BTC’ye) katılması ihtimalini giderek azaltan faktörler olarak

bile değerlendirilmiştir. Fakat Kazakistan dikkatli şekilde de olsa Trans Hazar petrol iş birliğine yönelmiştir.

6 Aralık 2002 tarihinde ABD'nin Londra Büyükelçiliği'nde Kazakistan'ın BTC'ye katılmasına ilişkin çoktarafli görüşme yapılmıştır (AzerTac 2002). 2005 yılından itibaren ise Kazakistan'ın BTC'ye katılımıyla ilgili daha somut adımlar atılmaya başlanmıştır. 2005 yılı başlarında Kazakistan petrolünün üretimi ve taşınması sürecinde en önemli şirketlerden biri olan ChevronTexaco şirketinin yetkilileri ürettikleri petrolü uluslararası piyasalara BTC ile taşımak istediklerini açıklamıştır. Benzer açıklamalar Kazakistan'a ait dev Kaşagan sahasında petrol üreten Total, Eni, Inpex ve ConocoPhillips şirketlerinin yetkilileri tarafından da yapılmıştır.

31 Mart 2005 tarihinde Kazakistan Başbakanı Danyal Ahmedov, Kazakistan'ın BTC boru hattına katılacağını da vurgulamak amacıyla BTC'nin gelecekte Aktau-Bakü-Tiflis-Ceyhan olarak adlandırılması önerisinde bulunmuştur. 18-19 Nisan 2005 tarihlerinde ise Baküde Azerbaycan ve Kazakistan yetkilileri arasında, Kazakistan petrolünün BTC ile taşınmasını sağlayacak olan Aktau-Bakü boru hattı konusunda görüşmeler yapılmış ve resmi açıklamalara göre tarifeler de dahil olmak üzere bir çok önemli konuda uzlaşmaya varılmıştır.

25 Mayıs 2005 tarihinde BTC ile ilgili Sangaçal'da düzenlenen tören aynı zamanda Trans Hazar iş birliği açısından önemli gelişmelere sahne olmuştur. Nursultan Nazarbayev'in İlham Aliyev ile görüşmesinin ardından düzenlenen basın toplantısındaki ve tören sırasında yaptığı açıklamalar, ayrıca Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan yetkililerinin tören sırasındaki ortak bildirişi, Kazakistan BTC'ye mutlaka katılacağına ilişkin izlenimleri güçlendirmiştir. BTC'nin açılış töreninde konuşan SOCAR Başkanı Natig Aliyev, "Trans Hazar Projesi" ile ilgili çalışmaların artık tamamlanmış olduğunu, onaylanmak üzere Azerbaycan ve Kazakistan devlet başkanlarına takdim edildiğini açıklamıştır (Orxan 2005). Yaklaşık 4 ay sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 14 Eylül 2005 tarihli kararnamesiyle Kazakistan petrolünün Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı ile taşınmasının sağlanması amacıyla özel komisyon oluşturulmuştur. Konu Azerbaycan-Kazakistan Hükümetlerarası Ortak Komisyonu'nun toplantılarında değerlendirilmiş, teknik detaylar hakkında ek görüşmeler yapılmıştır.

Uzun görüşmeler ve teknik anlaşmalar dizisinin ardından 16 Haziran 2006'da Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ile Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev arasında Kazakistan'ın BTC'ye katılmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır (RFE/RL 2006; http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/european_energy_policy/turkeys_energy_strategy_en.pdf). Anlaşmanın giriş kısmında taraflar, "BTC sisteminin ve Trans Hazar sisteminin iki ayrı sistem olduğunu, birlikte enerji kaynaklarının nakli için tek koridor oluşturacaklarını ve bu koridorun da petrolün Kazakistan Cumhuriyeti'nden uluslararası piyasalara taşınması açısından gerekli altyapıyı sağlayacağını" vurgulamıştır (http://www.e-qanun.az/files/framework/data/12/f_12022.htm).

8 Ağustos 2007'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Kazakistan'a gerçekleştirdiği resmi ziyaret çerçevesinde SOCAR ve KazMunayGaz arasında "Petrol-Doğalgaz Alanında Stratejik İş Birliği Anlaşması" ve "Trans-Hazar Projesinin Ortaklaşa Gerçekleştirmesi İçin Memorandum" imzalanmıştır (1news 2007, <http://www.investkz.com/articles/1708.html>).

23 Ekim 2008 tarihinde Kazakistan'ın KazMunayGaz Ulusal Petrol-Gaz Şirketi tarafından "KMG-TransCaspian" Limited Şirketi kurulmuştur (<http://www.kmg-tc.kz/>). 14 Kasım 2008 tarihinde Baküde SOCAR ile KazMunayGaz arasında Trans Hazar projesinin gerçekleştirilmesinin temel ilkeleri konusunda anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma Trans Hazar projesinin ortak gerçekleştirilmesinin koşullarını ve temel ilkelerini, KazMunayGaz ve SOCAR tarafından proje için ortak şirketinin oluşturulmasını, oluşturulan şirketin finansmanını, tarifelerin belirlenmesini ve Trans Hazar sisteminin aşamalı gelişimi sürecini düzenlemiştir (<http://www.investkz.com/articles/4925.html>, APA 2008).

Trans Hazar iş birliği açısından stratejik öneme sahip devletlerarası belgelerin bir kısmı da 2 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'da imzalanmıştır (<http://lib.aliyev-heritage.org/az/549420.html>). Azerbaycan ile Kazakistan arasında imzalanan "Kazakistan'ın hidrokarbon kaynaklarının işlenmesi sırasında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin petrol-doğalgaz altyapısından yararlanılmasına ilişkin Memorandum" (ortak kullanım memorandumu), "Trans-Hazar projesi ile ilgili ortak fizibilite çalışmalarına ilişkin Anlaşma" ve KazMunayGaz ile SOCAR arasında Bakü-Karadeniz petrol hattı iş birliğine ilişkin Niyet Memorandumu Trans Hazar iş birliği açısından bazı engellerin aşılması açısından fırsatlar sunmuştur.

Rusya'nın sert muhalif tutumu yüzünden Aktau-Bakü petrol boru hattı (Trans Hazar) henüz gerçekleşmese de, şu anda Kazakistan petrolü "Trans Hazar projesi" çerçevesinde tankerlerle Azerbaycan'a, Azerbaycan'dan BTC, Bakü-Supsa ve demiryolu vasıtasıyla uluslararası piyasalara taşınmaktadır. Ayrıca Kazakistan ile Azerbaycan'ın Hazar'ın statüsü sorunu konusunda genelde aynı tutum sergilemeleri de hem Trans Hazar iş birliği, hem de Türk cumhuriyetleri arasında iyi ilişkilerin sürdürülmesi açısından olumlu adımlar olarak değerlendirilmektedir.

Trans Hazar petrol iş birliğinin diğer yönünü Türkmenistan petrolünün Azerbaycan vasıtasıyla uluslararası pazarlara nakledilmesi oluşturuyor. Türkmenistan petrolünün BTC ile taşınmasını öngören anlaşma 2010 yılının Haziran ayında imzalanmıştır. Kazakistan kadar olmasa da Türkmenistan da ürettiği petrolün önemli bir kısmını BTC ile taşımaktadır. Petrol üretimini gittikçe arttıran Türkmenistan, hatta petrolünü ve petrol ürünlerini taşımak amacıyla son yıllarda birçok yeni gemi de satın almıştır. Türkmenistan ile Azerbaycan arasında bir ara Hazar'ın statüsü konusunda anlaşmazlıkların ciddi boyutlara ulaşması iki ülke arasında Trans Hazar enerji iş birliğinin derinleştirilmesi açısından olumsuz etkiye sahip olmuştur. Bilindiği üzere bir ara Hazar'daki petrol kuyuları dolayısıyla iki ülke arasında çıkan tartışmalar ilişkileri kopma noktasına getirmişti. Hatta Türkmenistan Azerbaycan'daki Büyükelçiliğini 2001 yılında mali gerekçeler ileri sürerek kapatmıştı. Ama özellikle Türkmenistan eski devlet başkanı Saparmurat Niyazov'un (Türkmenbaşı'nın) vefatının ardından Türkiye'nin de girişimiyle Türkmenistan-Azerbaycan ilişkilerinin normalleştirilmesi süreci başlamış ve Türkmenistan'ın Azerbaycan'daki Büyükelçiliği 2008'te yeniden faaliyete başlamıştır.

Günümüzde Azerbaycan-Türkmenistan ilişkileri ikili ve çoklu formatta gelişme trendini sürdürmektedir (Kasım 2014: 1-22). Bunun en önemli örneğini ise Azerbaycan -Türkiye-Türkmenistan üçlü devlet başkanları ve dışişleri bakanları zirveleri teşkil etmektedir. Bunlardan dışişleri bakanları zirveleri dört kez gerçekleştirilmiş, devlet başkanları zirvesi ise planlanmasına rağmen Türkiye'de yaşanan terör saldırıları nedeniyle iptal edilmiştir.

Azerbaycan-Türkiye-Türkmenistan Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantısı'nın ilki 26 Mayıs 2014 tarihinde Bakü'de, ikincisi 29 Ocak 2015 tarihinde Aşkabat'ta, üçüncü 28 Ağustos 2015'te Antalya'da, dördüncüsü ise 18-19 Tem-

muz 2017 tarihlerinde Bakü`de gerçekleştirilmiştir (http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglu-turkiye_azerbaycan_turkmenistan-uc-lu-toplantisi_na-katildi.tr.mfa). İlk toplantının Bakü`de yapılması ayrı bir önem arz etmiştir. Zira Azerbaycan ile Türkmenistan arasında daha önce yaşanan bazı anlaşmazlıklar Saparmurat Niyazov'un vefatının hemen sonrasında Türkiye'nin de arabuluculuğuyla iyileşme eğilimi göstermişse de son zamanlarda yeniden bazı sorunlar gündeme getirilmişti. Dolayısıyla bu üçlü toplantı Ankara'da yapılsaydı, sanki Türkiye Azerbaycan ile Türkmenistan'ı barıştırmaya çalışıyor görüntüsü olabilirdi. Fakat Bakü'de (yani coğrafi olarak orta bir noktada) yapılmış olması ile geçmişin (geçmişteki sorunların) değil, geleceğin (ortak projelerin) gündeme gelmesi açısından uygun ortam sağlamıştır. Hem bu, hem de sonraki toplantılar kapsamında, enerji ve ulaştırma başta olmak üzere üç ülkeyi ilgilendiren konularda ikili ve bölgesel düzeyde iş birliğinin geliştirilmesi imkânlarının değerlendirilmesi ve bölgesel ve uluslararası gelişmeler hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştur. Toplantı sonrasında yayımlanan Bakü Bildirisi'nde, Dışişleri Bakanlarının üç ülke arasındaki iş birliğinin geldiği noktadan duydukları memnuniyet dile getirilmiş, siyasi, ekonomik, enerji, ulaştırma, güvenlik ve insani alanlardaki iş birliğinin daha da geliştirilmesinin önemi vurgulanmıştır (http://www.mfa.gov.tr/baku-statement-of-the-first-trilateral-meeting-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan_-the-republic.en.mfa). Sonraki üç toplantıda da benzer tablo sergilenmiş, özellikle üçüncü toplantıda devlet başkanları zirvesinin gerçekleştirilmesine ilişkin resmi karar alınmıştır. Şimdilik sonuncu olan dördüncü toplantıda her üç ülke açısından önem taşıyan konular ve bölgesel gelişmeler müzakere edilse de toplantının ana gündemini Türkmenistan'da yapılacak Üçlü Liderler Zirvesi'nin hazırlıkları teşkil etmiştir (AA 2017).

Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları 1. Üçlü Zirve Toplantısı'nın 12 Ekim 2015 tarihinde Türkmenistan'ın Avaza şehrinde gerçekleştirileceği resmi olarak açıklansa da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 10 Ekim 2015 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen terör saldırısı nedeniyle Türkmenistan'a yapacağı ziyareti iptal etmiş ve zirve gerçekleştirilememiştir (Hürriyet 2015). Türkiye Cumhuriyeti Türkmenistan Büyükelçisi Mustafa Kapucu tarafından 24 Temmuz 2016 tarihinde yapılan açıklamada Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları 1. Üçlü Zirve Toplantısı'nın 2016 yılı sonuna kadar gerçekleştirileceği açıklanmıştır. Büyükelçisi

Mustafa Kapucu, toplantıda öncelikle Türkmen doğalgazının Avrupa piyasalarına nakli konusunun görüşüleceğini ifade etmiştir (HurriyetDailyNews 2016). Son olarak toplantının Türkmenistan`da yapılacağı açıklanmış, fakat tarih konusunda bilgi verilmemiştir.

Trans Hazar Doğalgaz İş Birliği

Trans Hazar enerji iş birliğinin diğer yönünü Hazar'ın doğu kıyısındaki ülkelere ait doğalgazın Hazar üzerinden Azerbaycan'a, buradan ise Batı piyasalarına nakli konusu oluşturmaktadır. Aslında bu konunun temelini SSCB'nin dağılmasından hemen sonraki aşamada Türkmenistan ile Türkiye arasındaki doğalgaz ticareti planı oluşturmuştur. Türkiye ile Türkmenistan arasında doğalgaz ve petrol alanlarındaki iş birliğinin temeli 7 Kasım 1990 tarihinde Aşkabat'ta imzalanan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Kültürel İş Birliği Protokolü ile atılmıştır. Protokolün 2. maddesinde tarafların iş birliği yapacakları alanlar arasında doğalgaz endüstrisi ve petrol endüstrisi sektörleri da sayılmıştır (Resmi Gazete 1991).

Türkiye ile Türkmenistan arasında 3 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan Ekonomik ve Ticari İş Birliğine Dair Anlaşma'nın 5. maddesinde de tarafların diğer alanlarla birlikte petrol, doğalgaz, maden ve enerji kaynaklarının aranması alanlarında iş birliği yapacakları ifade edilmiştir (Resmî Gazete 1992a). Türkiye ile Türkmenistan arasında ekonomik, ticari, sınai ve kültürel iş birliğine ilişkin 3 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan ekli Mutabakat Zaptı'nın 3. maddesinde ise daha açık ifadeyle Türkmenistan'dan Türkiye'ye doğalgazın satışıyla ilgili olanakların araştırılmasından bahsedilmiştir (Resmi Gazete 1992b). İki ülke arasında enerji sektörünü de kapsayan bir sonraki önemli anlaşmaysa 1 Mayıs 1992 tarihinde Aşkabat'ta iki ülkenin Cumhurbaşkanı arasında imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkmenistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türkmenistan'dan Türkiye'ye Doğalgaz Gönderilmesi Hakkında Anlaşma'da gönderilmesi planlanan doğalgazın hacmiyle ilgili bir bilgiye yer verilmemiş, fakat 1. ve 4. maddelerde anlaşmanın 30 yıl süreyle geçerli olacağı ifade edilmiştir. 4. maddede ek olarak, taraflardan birinin 18 ay önceden anlaşmanın sona ermesi konusunda karşı tarafı bilgilendirmediği takdirde anlaşmanın otomatik olarak 5 yıl daha uzayacağı kaydedilmiştir (Resmi Gazete 1992c). 12 Şubat 1996 tarihinde Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyaz

zov'un Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasında doğalgaz konusunda yeni bir protokol imzalanmıştır (BYEGM 1996). Protokolde Türkiye'nin Türkmenistan'dan 1998 yılında yıllık 2 milyar metreküp doğalgaz satın almaya başlayacağı, bu rakamın 2010 yılında yıllık 15 milyar metreküpe kadar yükseleceği belirtilmiştir. Gerçekleşme şansı zayıf olan bu ihtimal, aslında genel olarak Türkiye ile Türkmenistan arasında doğalgazın satışıyla ilgili görüşmeler ve anlaşmalar trafiği Trans Hazar iş birliği düşüncesini sürekli gündemde tutan ve güçlü kılan önemli etkenlerden birisi olmuştur. Hatta 29 Ekim 1998'de Türkiye ve Türkmenistan cumhurbaşkanları tarafından Trans Hazar projesinin gerçekleştirilmesine ilişkin Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre boru hattıyla 16 milyar m³'ü Türkiye'ye, 14 milyar m³'ü ise Avrupa'ya olmak üzere toplam 30 milyar m³ Türkmenistan doğalgazı nakledilecekti (Dikbaş 2001: 89). 21 Mayıs 1999 tarihinde, BOTAŞ ile "BOTAŞ ve Türkmenistan hidrokarbon kaynaklarının kullanımı için Türkmenistan Devlet Başkanı nezdinde yetkilendirilmiş mercii arasında" arasında, 16 milyar m³ doğalgazın satışı ile ilgili 30 yıllık anlaşma imzalanmıştır (<http://www.botas.gov.tr/icerik/tur/projeler/yurtdisi.asp>).

19 Şubat 1999'da Aşkabat'ta Trans Hazar boru hattı projesine ilişkin Türkmenistan hükümeti ile PGS konsorsiyumu arasında anlaşma imzalanmıştır (<http://www.bechtel.com/1999-02-19.html>; http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=15345&tx_ttnews%5BbackPid%5D=213&no_cache=1#.U-u3u-N_uWk). Fakat üst düzey yetkililerin ciddi açıklamalarına, bazı girişimlere, imzalanan anlaşma ve protokollere rağmen, çeşitli siyasi ve ticari nedenlerden dolayı Trans Hazar boru hattı gerçekleşmemiş, 2000 yılının ortalarında ise PSG konsorsiyumu feshedilmiştir. Bunda Hazar'ın statüsü sorunun çözümsüz kalması, Türkiye'nin Trans Hazar boru hattı konusunda ciddi girişimlerde bulunmaması, ayrıca Azerbaycan ile Türkmenistan arasında sıkıntıların tırmanarak devam etmesi önemli rol oynamıştır.

Ocak 2006'da Rusya-Ukrayna ilişkilerindeki gerginliğe paralel olarak oluşan "doğalgaz krizi" ve Rusya'nın doğalgazı dış politikada baskı aracı olarak kullandığına ilişkin güçlenen tezler Trans Hazar doğalgaz projesine de canlılık kazandırmıştır. 11 Ocak 2006'da Azerbaycan Başbakanı Artur Rasi-zade, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in yemin törenine katılmak üzere gerçekleştirdiği Kazakistan ziyareti sırasında Başbakan Danial

Ahmedov ile Kazakistan'ın ürettiği doğalgazın Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattıyla nakli konusunu da görüşmüştür (Shaban). Mart 2006'daysa Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov Trans Hazar doğalgaz boru hattıyla ilgili görüşmelerin yeniden başlayabileceğini açıklamıştır (Socor 2006, IRNA 2012). Bu dönemde Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik projeler (örneğin, Nabucco ve Kafkasya'yı kapsayan diğer boru hattı projeleri) Trans Hazar doğalgaz boru hattının konumunu güçlendirici niteliğe sahip olmuştur. Niyazov'un vefat etmesinin ardından 24 Aralık 2006'da göreve gelen Gurbanguli Berdimuhammedov'un Azerbaycan ile ilişkiler ve Trans Hazar iş birliği konusundaki olumlu tutumu ve özellikle Avrupa Birliği yetkililerinin üst-üste Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan yetkilileriyle yaptıkları toplantılar Trans Hazar iş birliğine ciddi katkılar yapmıştır.

8 Mayıs 2009'da Prag'da Avrupa'nın enerji güvenliğiyle ilgili olarak gerçekleştirilen Güney Koridoru Zirvesi'nin sonunda Avrupa Birliği ile dört ülke (Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Mısır) arasında «Nabucco» boru hattının yapımının hızlandırılması amacıyla ortak bildiri imzalanmıştır. Ortak bildiride liderler Trans Hazar'a özel desteklerini vurgulamıştır (http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/misc/107598.pdf). Bu dönemde AB ve ABD yetkililerinin Trans Hazar'a destekleri, ayrıca Türkmenistan'ın olumlu yaklaşımı Rusya'nın tepkilerine neden olsa da AB, ABD ve Türkmenistan yetkilileri Trans Hazar boru hattına ilişkin kararı verme hakkının Türkmenistan'a ve Azerbaycan'a ait olduğunu ifade etmiştir. Bir ara göreceli olarak ihtiyatlı tutum sergileyen Azerbaycan da Ekim 2011'den itibaren Türkmenistan ile beraber AB ile Trans Hazar doğalgaz boru hattının hukuki temelleri için görüşmelere başlamıştır. Bu üçlü formatta görüşmeler günümüzde de sürmektedir.

Rusya'nın tepkilerine gelince, bu tepkiler hemen hemen her düzeyde ve her dönemde ifade edilmiştir. Rusya, Trans Hazar konusundaki karışıklığını bazen hukuki (Hazar'ın nihai hukuki statüsünün belli olmaması), bazen çevresel (Trans Hazar boru hattının Hazar'da çevresel felakete neden olabileceği), bazen “uzlaşmacı” (Hazar'a ilişkin konularda tüm kıyıda devletlerin uzlaşarak karar almaları gerektiği iddiası), bazen de ekonomik (Trans Hazar boru hattının ekonomik açıdan verimli olmayacağı iddiası) çerçevelerde ortaya koymaya çalışmıştır. Rus yetkililerin ve uzmanların açıklamalarından

anlaşıldığı üzere Rusya Trans Hazar boru hattı (ya da boru hatları) projelerinin aslında bölge ülkelerinin değil, “dış güçlerin” düşüncesinin ürünü olduğunu da iddia etmiştir.

Örneğin, 23 Ağustos 2007’de Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Andrey Denisov, Hazar denizinden petrol boru hattının yapımı konusunda doğal zorluklar bulunduğunu ve ülkesinin Trans Hazar projesine bu nedenle karşı olduğunu iddia etmiştir. Rusya Devlet Başkanı Dmitriy Medvedev 14 Ekim 2011 tarihli RF Güvenlik Konseyi toplantısında Trans Hazar doğalgaz boru hattının yapımının “çok karmaşık bir mesele” olduğunu, sorunun Hazar’ın statüsü konusuna doğrudan bağlı olduğunu ve Hazar’a kıyıdaş tüm ülkelerin rızasını gerektirdiğini iddia etmiştir. Türkmenistan’ın buna da tepkisi çok açık olmuştur. Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı’nın 19 Ekim 2011 tarihli açıklamasında enerji alanında AB ile yakınlaşmasına yönelik olarak Rusya’nın resmi tutumunun anlaşılmaz olduğu ifade edilmiştir (<http://www.turkmenistan.ru/en/articles/15502.html>).

8 Haziran 2012’de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin de Hazar Denizi ile ilgili herhangi bir kararın sadece Hazar’a kıyıdaş beş ülke tarafından ortaklaşa olarak alınabileceğini vurgulamıştır (Rosbalt 2011). Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ise 28 Ekim 2013 tarihte Don Devlet Teknik Üniversitesi’ndeki konuşması sırasında konuyu değerlendirirken hakaret nitelikli kavramları da içeren daha sert ifadeler kullanmıştır.

Benzer tepkileri daha sonraki dönemde de görmek mümkün olmuştur. Örneğin, Ekim 2014’te AB Komisyonu’nun enerjiden sorumlu üyesi Gunther Oettinger, Trans Hazar projesi konusunda Azerbaycan ve Türkmenistan ile Brüksel’de yeni tur görüşmeler yapmak istediklerini bu iki ülke yetkililerine ilettiği zaman Rusya’dan hemen tepki gelmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, 21 Ekim 2014’te yaptığı açıklamada, “Hazar Denizi bölgesine doğalgaz boru hatlarının döşenme konusunda Hazar devletlerine kararları zorla kabul ettirme çabalarının açıkça görüldüğünü” iddia etmiştir. Lavrov, Trans Hazar boru hatlarının döşenme konusunun sadece beş Hazar devleti olan Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan tarafından görüşülmesi gerektiğini açıklamıştır.

Ayrıca, Rusya’nın Trans Hazar’ı engellemeye yönelik politikalarının bir kısmını da Türkmenistan ve Kazakistan’a ait doğal kaynakların uluslararası

piyasalara mutlaka Rusya üzerinden çıkarılmasına yönelik boru hattı projelerinin oluşturduğunu vurgulamakta da yarar vardır. Her defasında bu tür boru hatlarına ilişkin anlaşmalar imzalandığı ya da pratik adımlar atıldığı zaman Rus uzmanlar ve Rusya devlet yetkilileri artık Trans Hazar'a gerek kalmayacağını, ya da Türkmenistan ve Kazakistan doğal kaynakları uluslararası piyasalara Rusya üzerinden çıkarıldığı için hatta Trans Hazar boru hattı yapılsa bile verimli olamayacağını iddia etmiştir. Rusya çeşitli dönemlerde Trans-Hazar'ın önemli enerji ortağı olacak olan Özbekistan'la ilgili çalışmalar yürütmüştür ve yürütmeye devam etmektedir. Bu şekilde de Trans-Hazar düşüncesinin verimsizliğini ve projenin tamamen rafa kaldırılmasını sağlamayı planlamaktadır.

Trans Hazar boru hattı 3-5 Eylül 2012 tarihlerinde Aşkaba'ta Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve AB yetkililerinin görüşmesinde de müzakere edilmiştir. Ayrıca, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 29-31 Mayıs 2013 tarihlerindeki Türkmenistan ziyareti sırasında (30 Mayıs'ta) Türkmenistan doğalgazının Hazar denizinin dibinden Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye, buradan da Avrupa'ya taşınması hedefi doğrultusunda iki ülkenin enerji bakanları tarafından "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkmenistan Hükümeti Arasında Türkmenistan'dan Türkiye Cumhuriyetine Doğalgaz Sevk Edilmesi Konusunda İş Birliğine Dair Çerçeve Anlaşma" imzalanmıştır (Davutoğlu 2013: 121, Cekson 2013, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/08/20150828M1-12-1.pdf>). Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbangulu Berdimuhamedov'un 3 Mayıs 2015 tarihli Türkiye ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 7 Ağustos 2015 tarihli Türkmenistan ziyaretlerinde de bu konu görüşülmüştür. 1 Mayıs 2015'te ise Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, Türkmenistan Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı Baymırat Hocamuhammedov, Azerbaycan Sanayi ve Enerji Bakanı Natig Aliyev ve Enerji Birliğinden Sorumlu AB Komisyonu Başkan Yardımcısı Maros Sefcovic'in katılımıyla Aşkaba'ta "Türkiye-Türkmenistan-AB-Azerbaycan Dörtlü Görüşme Toplantısı" düzenlenmiş, toplantı sonunda Türkmenistan doğalgazının değerlendirilmesine dönük bir mutabakat zaptı ve deklarasyon metni imzalanmıştır.

Türk cumhuriyetlerinin Trans Hazar'a ilişkin tutumlarına özel olarak göz atacak olursak, Türkiye'nin Trans Hazar politikasında bölgesel dengelerden de kaynaklanan ihtiyatlılık dikkat çekmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere

Trans Hazar doğalgaz boru hattının temelinde yatan belki de birinci etken Türkiye'nin Türkmenistan'dan doğalgaz satın almak istemesi olmuştur. Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın da resmi olarak vurguladığı üzere, "Hazar'dan Geçen Doğalgaz Boru Hattı" projesi ile başlangıçta öngörülen Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğalgaz boru hattıydı (http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa). Ama daha sonra Türkmenistan doğalgazıyla birlikte Kazakistan doğalgazının da Hazar'dan geçen bir boru hattıyla Batı piyasalarına ulaştırılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır: Yani günümüzde Trans Hazar doğalgaz projesi, Kazakistan ve Türkmenistan doğalgazının Hazar denizinin dibinden çekilecek bir boru hattıyla Azerbaycan'a ve daha sonra Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştıracak boru hattı projesidir (Ateş 2006: 25-28).

Türkmenistan'ın uzun süre daha dikkatli, ama Gurbangulu Berdimuhamedov'un devlet başkanlığı sırasında daha cesur bir tutum sergilediği görülmektedir. Türkmenistan uzun süre Avrupa ülkelerine doğalgazını sınırda satmaya hazır olduğunu, boru hatları konusundaysa doğrudan sorumluluk almak istemediğini açıklamıştır. Türkmenistan'ın doğalgazını sınırda satmak taktiğinin Rusya ve İran'ın baskılarıyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Fakat son dönemlerde Türkmenistan, Trans Hazar doğalgaz boru hattı projesi konusuna üçüncü ülkelerin (bu tür ifadelerle İran ve Rusya'nın kastedildiği düşünülmektedir) müdahale edemeyeceğini ileri sürmüştür. Türkmenistan'ın bu tutumunda ABD, AB ve Türkiye'nin cesaretlendirici desteğinin ve Azerbaycan'ın gerçekleştirdiği enerji projelerinin de ciddi rol oynadığı düşünülmektedir.

Konuyla ilgili olarak Azerbaycan'ın tutumunun kesin çizgilere sahip olmadığını ifade etmek mümkündür. Azerbaycan Türkmenistan'dan biraz daha ihtiyatlı tutum sergileyerek projeye ilişkin sorumluluğu üstüne almamakta ve Rusya ile açık "söz dalaşı" yapmaktan kaçınmaktadır. Ama tıpkı Türkmenistan gibi Azerbaycan da Trans Hazar doğalgaz boru hattı konusunda kararın sadece projede yer alacak devletler tarafından verileceğini ileri sürmektedir. Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Halef Halefov Kasım 2007'de yaptığı bir açıklamada, Trans Hazar'ın, boru hatlarının geçmeyeceği ülkelerin iradesine bağlı olmadığını ve prensip olarak, Hazar'ın statüsü sorununun Trans Hazar projesine engel olamayacağını vurgulamıştır (APA 2007). Halef Halefov Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin olarak Astana'da 23

Kasım 2011 tarihinde düzenlenen beşli toplantıda Hazar'a kıyıdaş ülkelerin denizde enerji ve ulaşım-iletişim projelerini gerçekleştirmek konusunda ege-men haklara sahip olduklarını vurgulamıştı.

Öte yandan SOCAR Başkanı Rövneg Abdullayev 4 Nisan 2012'de yaptığı bir açıklamada Trans Hazar doğalgaz boru hattının Azerbaycan'ın projesi olmadığını, bu projenin, Türkmenistan ve AB'ye ait olduğunu, Azerbaycan burada sadece bir ortak olarak hareket ettiğini vurgulamıştır: Azerbaycan bu projeye transit ülke olarak yapabileceği katkıyı değerlendirecektir. 24 Nisan 2012'deyse Azerbaycan Sanayi ve Enerji Bakanı Natig Aliyev, Trans-Hazar boru hattı konusunda Azerbaycan'ın siyasi iradesinin kesin olduğunu, ama Türkmenistan'ın konumunun belirsiz kaldığını ileri sürmüştür. Natig Aliyev 18 Eylül 2012 tarihli açıklamasında projenin gerçekleştirilmesi için Azerbaycan'la Türkmenistan'ın rızasının yeterli olacağını ama Avrupa Birliği'nin bu boru hattıyla nakledilecek doğalgazı satın alacağına ilişkin güvence vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca hattın finansmanı sorununun henüz çözüme kavuşturulmadığını da vurgulamıştır.

Kazakistan ise Trans Hazar doğalgaz iş birliği konusunda daha ihtiyatlı davranmakta, Azerbaycan ile geliştirdiği Trans Hazar petrol iş birliğini istikrarlı bir biçimde geliştirmeye çalışmaktadır.

Sonuç

Genel olarak değerlendirecek olursak Trans Hazar iş birliğinin daha büyük bir coğrafya ve daha çok sayıdaki ülke açısından önemi açık olmakla birlikte Türk cumhuriyetleri açısından özel önem taşıdığı ve bu ülkelerin politikalarında özel yer tuttuğu görülmektedir. Türk cumhuriyetleri açısından Trans Hazar iş birliği hem sadece kendi çıkarları bağlamında, hem de birbirleriyle iş birliği açısından önem taşımaktadır.

Trans Hazar enerji iş birliği Türkiye açısından enerji kaynaklarını çeşitlendirme ve daha uygun fiyat üzerinden enerji kaynaklarını elde etme stratejisi doğrultusunda büyük önem taşımaktadır. Ayrıca Türkiye'nin enerji transiti olma hedefine de katkı yapmaktadır. Bilindiği üzere enerji transiti olma stratejisi Türkiye açısından ekonomik katkının yanı sıra güvenlik sorunlarını giderme (PKK terörüne desteğin azaltılmasını sağlama) ve Avrupa açısından (aslında tüm üretici ve tüketici ülkeler açısından) önemini artırma amacına hizmet etmektedir.

Azerbaycan açısından Trans Hazar enerji iş birliği Azerbaycan'ın kendi enerji stratejisini başarıya ulaştırmanın ek motivasyon kaynaklarından birisi olmuştur. Yani Azerbaycan kendi petrol ve doğalgazını Rusya'dan yan geçen boru hatlarıyla uluslararası piyasalara ulaştırmak üzere projeler hazırlarken bu boru hatlarına daha sonra Hazar'ın doğu kıyısındaki ülkelerin katılacağı tezinden de yararlanmıştı. Özellikle BTC'nin geliştirilmesi ve yapımı süresince bunun sıkça ifade edildiğini görmek mümkündür. Azerbaycan açısından Trans Hazar enerji iş birliği, bağımsız enerji politikaları konusunda Rusya ve İran karşısında yalnız kalmamak anlamına da gelmektedir. Ayrıca enerji transiti olması suretiyle ekonomik kazanç ve Avrupa ülkeleri açısından stratejik önem de kazanmaktadır.

Kazakistan ve Türkmenistan açısından Trans Hazar enerji iş birliği Rusya'ya bağımlılıktan kurtulmak ve Batı ile ilişkileri geliştirmek açısından önemlidir. Tabii ki, güzergah çeşitliliğine sahip olmak Kazakistan ve Türkmenistan'a ek ticari fırsatlar sunmaktadır ve bu bağlamda Çin'e doğru gerçekleştirilen boru hattı projeleri de Rusya'ya bağımlılığı azaltan etkenlerdendir. Fakat Rusya, Çin ve İran arasında sıkışmamak için Türkiye ve Batı ile enerji iş birliği bu ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır ve bu bağlamda Trans Hazar enerji iş birliği çok önemlidir. Ayrıca diğer bir doğalgaz üreticisi Türk cumhuriyeti olan Özbekistan'ın lideri İslam Kerimov da daha önce bir Azerbaycan ziyareti sırasında ülkesinin Trans Hazar boru hatlarına katılmak istediğini ifade etmişti.

Yani Türk cumhuriyetleri kendi ülke çıkarları açısından Trans Hazar enerji iş birliğini çok önemli görmektedirler. Bu iş birliği Türk cumhuriyetleri arasındaki köprülerin sağlamlaştırılması ve mevcut bazı sorunların ortadan kalkması açısından da katkı potansiyeline sahiptir. Bunu Azerbaycan-Türkmenistan ilişkilerinde de gözlemlemek mümkündür. Başlangıçta Azerbaycan ile Türkmenistan arasında Hazar'ın orta hattının neresi olduğuna ilişkin tartışmaların bu iki ülkenin Trans Hazar konusundaki iş birliğine engel olan etkenlerden birisi olarak değerlendirilse de, şu anda bu ülkelerin petrol nakliyle ilgili iş birliği yapmaları gösteriyor ki, bu nokta kritik değildir ve diğer sorunlar çözülmüş olduğunda (özellikle Rusya faktörü etkisizleştirildiğinde) Azerbaycan ile Türkmenistan Trans Hazar doğalgaz boru hattı konusunda da iş birliği yapacaktır. Azerbaycan ile Türkmenistan'ın doğalgaz piyasasında rakip olmaları da bazı uzmanlar tarafından ciddi bir faktör olarak değerlendirilmiştir.

dirilmektedir. Hatta Trans Hazar boru hattı fikri ilk kez gündeme geldiğinde Azerbaycan ile Türkmenistan arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların nedenleri arasında bu rekabet de kaydedilmiştir. Fakat doğalgaza çok hızla artan talep, özellikle Avrupa ülkelerinin Rusya dışında kaynak arayışı ve Azerbaycan'ın doğalgaz rezervlerinin piyasada tek başına iddialı olmak için yetersiz kalması, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın her ikisinin doğalgaza sahip olmalarını rekabetten daha çok iş birliğine yol açan etkene dönüştürmektedir. Ayrıca Trans Hazar enerji iş birliği hem Hazar'ın statüsü konusunda, hem de Rusya ve İran'ın baskıları karşısında Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın pozisyonlarını yakınlaştıran önemli etkenlerdendir.

Kuşkusuz Trans Hazar enerji iş birliğinin karşısında zorluklar ve engeller de de mevcuttur. Rusya ve İran'ın tutumu, Hazar'ın hukuki statüsü sorununun çözümsüz kalması önemli engeller olarak değerlendirilmektedir. Ama bu engellere rağmen kaydedilen mesafenin önemli olduğu da rahatlıkla ifade edilebilir.

Kaynaklar

- “Azerbaycan - Kazakistan ilişkileri”. <http://lib.aliyev-heritage.org/az/549420.html> (Erişim: 24.06.2014).
- “Azərbaycan - Qazaxıstan münasibətləri”. <http://lib.aliyev-heritage.org/az/549420.html> (Erişim: 24.05.2014).
- “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin birinci vitse-prezidenti, millət vəkil-i İlham Əliyev 1998-ci ilin noyabrında ABŞ-da rəsmi səfərdə olmuşdur”. <http://files.preslib.az/site/oil/gl1.pdf> (Erişim: 24.06.2014) : 8-12.
- “Azərbaycan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası arasında neftin Qazaxıstan Respublikasından Xəzər dənizi və Bakı-Tbilisi-Ceyhan sistemi vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə beynəlxalq bazarlara nəql edilməsinə dəstək verilməsi və şərait yaradılması haqqında Müqavilənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu”. http://www.e-qanun.az/files/framework/data/12/f_12022.htm (Erişim: 24.05.2015).
- “Baku Statement of the First Trilateral Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, the Republic of Turkey and Turkmenistan, 26 May 2014, Baku”. http://www.mfa.gov.tr/baku-statement-of-the-first-trilateral-meeting-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan_-the-republic.en.mfa (Erişim: 26.02.2016).
- “Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Üçlü Toplantısı'na katıldı”. <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglu>

- lu-turkiye_azerbaycan_turkmenistan-uclu-toplantisi_na-katildi.tr.mfa (Erişim: 26.02.2016).
- “Hazar Geçişli Türkmenistan - Türkiye - Avrupa Dgbh Projesi”. <http://www.botas.gov.tr/icerik/tur/projeler/yurtdisi.asp> (Erişim: 15.09.2014).
- “Main”. <http://www.kmg-tc.kz/> (Erişim: 28.05.2015).
- “Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan calls Russia’s position on Trans-Caspian gas pipeline counterproductive”. <http://www.turkmenistan.ru/en/articles/15502.html> (Erişim: 28.05.2016).
- “PSG International Secures Lead Role In Us\$2.5 Billion Transcaspian Pipeline Project”. <http://www.bechtel.com/1999-02-19.html> (Erişim: 24.05.2015).
- “The Declaration - Prague Summit Southern Corridor May 8, 2009”. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/misc/107598.pdf: 1 (Erişim: 24.05.2015).
- “Turkey’s Energy Strategy”. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/european_energy_policy/turkeys_energy_strategy_en.pdf (Erişim: 24.05.2015).
- “Turkmenistan-Turkey Pipeline Contract Signed”. http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=15345&tx_ttnews%5BbackPid%5D=213&no_cache=1#.U-u3u-N_uWk (Erişim: 24.05.2015).
- “Türkiye’nin Enerji Stratejisi”. http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa (Erişim: 13.12.2015).
- “В Ашхабаде открылось 21-е заседание Специальной рабочей группы по разработке проекта Конвенции о правовом статусе Каспийского моря”, 23 April 2007. http://www.turkmenistan.ru/?page_id=3&lang_id=ru&elem_id=9887&type=event&sort=date_desc (Erişim: 24.05.2015).
- “Еще один шаг на пути к реализации Транскаспийского проекта”. <http://www.investkz.com/articles/1708.html> (Erişim: 24.05.2015).
- “НК «КазМунайГаз» и ГНКАР подписали Соглашение об основных принципах реализации Транскаспийского проекта”. <http://www.investkz.com/articles/4925.html> (Erişim: 24.05.2014).
- Inews* (2007). ““КазМунайГаз” и ГНКАР договариваются о совместной реализации Транскаспийского проекта”. 8 Ağustos. <http://1news.az/economy/20070808114716618.html> (Erişim: 24.05.2015).
- AA* (2017). “Turkey, Azerbaijan, Turkmenistan seek to bolster ties”, <http://aa.com.tr/en/asia-pacific/turkey-azerbaijan-turkmenistan-seek-to-bolster-ties/864797>. 19 Temmuz. (Erişim: 01.08.2017)
- APA* (2007). “Xələf Xələfov: Transxəzər layihəsi ilə bağlı razılaşma borunun keçdiyi ölkələr arasında olmalıdır”. 16 Kasım. <http://az.apa.az/news/78319> (Erişim: 13.12.2015).

- APA (2008). “Azərbaycanla Qazaxıstan arasında Transxəzər Nəqletmə Sisteminin yaradılmasına dair sənəd imzalanıb”. 14 Kasım. <http://az.apa.az/news/138326> (Erişim: 24.05.2015).
- Ateş, Zafer (2006). “Doğu-Batı Enerji Koridoru: 2 Tamam 1 Eksik”. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar* 23: 25-28.
- Azerbaijan International* (1997). “Press Conference with Ilham Aliyev and Terry Adams”. Spring (5.1): 44-47.
- AzerTAc* (2002). “London Görüşü Şərq-Qərb enerji dəhlizinin yaradılması prosesini irəlilədir”. 7 Aralık. <http://files.preslib.az/site/oil/gl1.pdf> (Erişim: 28.05.2015) : 42.
- BYEGM* (1996), “Şubat 1996”, <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1996-02-22> (Erişim: 28.05.2016)
- Cekcon, Aleks (2013). “Azərbaycan-Türkmənistan-Türkiyənin Enerji Münasibətlərinin Uzlaşdırılması - Trans-Xəzər Boru Kəmərinin Vəziyyəti”. 19 Aralık. <http://eunews.az/energy/20131219010120251.html> (Erişim: 13.12.2015).
- Çelikkpala, Mitat (2014). “Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı”. *Uluslararası İlişkiler* 10 (40): 75-99.
- Davutoğlu, Ahmet (2013). *2014 Yılına Girerken Dış Politikamız*. Dışişleri Bakanlığı'nın 2014 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık. 13 Aralık. http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2014-yilina-girerken-dis-politikamiz.pdf (Erişim: 28.05.2015).
- Dikbaş, Kadir (2001). “Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi”. *Avrasya Dosyası* Türkmenistan Özel Sayısı 7 (2): 74-96.
- Əkbərov, Anar (2012). “Xəzəryanı Ölkələrin Dövlət Başçılarının III Zirvə Görüşü”. <http://jurnal.meclis.gov.az/news.php?id=253> (Erişim: 13.12.2015). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/08/20150828M1-12-1.pdf> (Erişim: 13.12.2015).
- Hurriyet Daily News* (2016). “Turks, Turkmens, Azeris to meet for European gas”. 24 Temmuz. (Erişim: 14.08.2016).
- Hürriyet* (1998). “75. yılda iki büyük imza”. 30 Ekim.
- (2015). “Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkmenistan ziyaretini iptal etti”. 10 Ekim. <http://www.hurriyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-turkmenistan-ziyaretini-iptal-etti-30284068> (Erişim: 26.02.2016).
- IRNA* (2012). “Vice Pres: Iran best path for transferring Caspian Sea oil and gas”. 13 Aralık. http://www.irna.ir/en/News/80453934/Economic/Vice_Pres_Iran_best_path_for_transferring_Caspian_Sea_oil_and_gas (Erişim: 27.06.2014).

- Kasım, Kamer (2014). “Azerbaycan-Türkiye-Türkmenistan Üçlüsü: Örnek Bir İşbirliği Modeli”. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi* 9 (18). [http://www.usak.org.tr/images_upload/files/3a\(2\).pdf](http://www.usak.org.tr/images_upload/files/3a(2).pdf) (Erişim: 26.02.2016): 1-22.
- Kremlin* (2011). “Agreement on Security Cooperation in the Caspian Sea has been submitted to the State Duma for ratification”. July 21. <http://eng.kremlin.ru/news/2617> (Erişim: 26.02.2016).
- Orxan, Vüqar (2005). “Üç Dənizin Əfsanəsi Gerçəkləşir”. *525-ci qəzet*. 26 Mayıs. *Resmi Gazete* (1991). 28 Ocak. Sayı: 20769.
- (1992a). 9 Ocak. Sayı: 21106.
- (1992b). 25 Ocak. Sayı: 21122.
- (1992c). 16 Ekim. Sayı: 21377.
- RFE/RL* (2006). “Kazakhstan Squeezes In On BTC Pipeline Project”. June 16. <http://www.rferl.org/content/article/1069229.html> (Erişim: 24.05.2015).
- Rosbalt* (2012). “Ушаков: Президент РФ призвал ЕС к решительным мерам в экономике”. <http://www.rosbalt.ru/main/2012/06/08/990715.html> (Erişim: 28.05.2015).
- Səlimov, Hüseyinbala (2007). “Növbəti Xəzər sammiti nə vəd edir?”. 16 Ekim. <http://www.azadliq.mobi/a/416735.html> (Erişim: 24.05.2015).
- Shaban, İlham. “The US Government Commences Lobbying Trans Caspian Pipeline Of This Project”. *Azerbaijan Today*. <http://www.azerbaijantoday.az/ARCHIVE/16/economics4.html> (Erişim: 24.05.2015).
- Socor, Vladimir (2006). “Azerbaijan Spearheading Initiative On Trans-Caspian Gas Pipeline”. *Eurasia Daily Monitor* 3 (62). March 30. http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=31531&no_cache=1#.U-yG1-N_uWk (Erişim: 27.06.2014).
- Sokolsky, Richard ve Tanya Charlick-Paley (1999). *NATO and Caspian Security: A Mission Too Far?*, RAND Corporation. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/MR1074/mr1074.chap6.pdf (Erişim: 28.05.2015).
- Yergin, Daniel (2003). “Ensuring Energy Security”. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2006-03-01/ensuring-energy-security>. 1 Mart (Erişim: 28.05.2015).

The Importance of the Trans-Caspian Energy Cooperation of the Turkish Republics

Araz Aslanlı*

Abstract

Following the end of the Cold War and the collapse of the Soviet Union, the newly independent Turkish republics have been attaching a great priority over developing the cooperation among Turkey and themselves. Because, during the period of the Soviet Union, the Union republics have been deprived of independent relations with Turkey and had limited relations among themselves as well. In this regard, particularly the energy cooperation was considered to have serious contribution to the partner countries in various directions within this cooperation framework and to play a bridge role between the Turkish republics.

Meanwhile, the energy resources of the Caspian Basin both ignite the struggle for this region and also present region countries the additional opportunities for the successful implementation of their economic policy, as well as domestic and foreign policy. In this context, the cooperation of the Turkish republics on the two sides of the Caspian Sea among themselves and with Turkey was also important.

This article analyse the process of emergence, the development and the current situation of the Trans-Caspian cooperation and its contribution to the cooperation between the Turkish republics.

Keywords

Trans-Caspian, Azerbaijan, Kazakhstan, Turkey, Turkmenistan, Energy

---

* Lect., Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Department of Economics and Management – Baku/Azerbaijan
arazaslanli@gmail.com

Значение транскаспийского энергетического сотрудничества для тюркских стран

Араз Асланлык*

АННОТАЦИЯ

Для тюркских государств, получивших независимость в результате окончания холодной войны и распада Советского Союза, вопрос развития сотрудничества с Турцией и между тюркскими странами получил особую актуальность. В советский период тюркские республики не только не могли напрямую сотрудничать с Турцией, их взаимоотношения были также весьма ограниченными. В этом смысле энергетическое сотрудничество является важным компонентом этих взаимоотношений, помогая создать прочный мост сотрудничества между тюркскими странами.

Между тем, энергетические ресурсы Каспийского бассейна, с одной стороны, разжигают борьбу за этот регион, а также предоставляют странам региона дополнительные возможности для успешного осуществления их экономической политики, а также внутренней и внешней политики. В этом контексте важное значение имеет также сотрудничество тюркских стран, расположенных на противоположных берегах Каспийского моря, как между собой, так и с Турцией.

В этой статье анализируется процесс возникновения, развития, а также современное состояние транскаспийского сотрудничества и его вклад в сотрудничество между тюркскими странами.

Ключевые слова

Транскаспийское сотрудничество, Азербайджан, Казахстан, Туркменистан, Турция, энергетика.

---

* Преп., Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC), Факультет экономики и управления – Баку/Азербайджан
arazaslanli@gmail.com

Eleştirinin Sefaleti: Batı'dan 15 Temmuz Darbe Girişimini Okumak

Ali Balcı*

Yıldırım Turan**

Öz

Bu çalışma Türkiye'deki başarısız 15 Temmuz Darbe Girişimi ve sonrasında yaşananların Batı'da nasıl temsil edildiği ile ilgilidir. Çarpıtılmış bir temsilin Batı medyasına egemen olduğu göz önüne alınır, bu çalışma temelde neden Sağ ve Sol 15 Temmuz darbe girişimi hakkında aynı resmi sundu sorusunu sormaktadır. Bu soruyu cevaplamak için bu çalışma "iyi Müslüman Kütü Müslüman'a karşı" ve "direniş sevdası" gibi iki kavramı kullanmaktadır. İlkine göre, Sağ darbe girişimi hakkında böylesine çarpık bir resim sundu çünkü "iyi Müslüman Kütü Müslüman'a karşı" üzerine temellenen mantalitesi darbe yapmasına rağmen Gülen'in masum, Erdoğan'ı kötülüklerin kaynağı olarak okumaya endekli. Sol'a gelince Erdoğan'ı mutlak lider ve diğer geri kalanı ise muhalif hareketler olarak gördü. Bu varsayımdan kaynaklanan 'ya Erdoğan darbeyi daha büyük bir iktidar için kullanırsa' korkusu Sol'un bakışını zehirledi.

Anahtar Kelimeler

15 Temmuz Darbe Girişimi, Sol, Sağ, Batı medyası, Şarkiyatçılık

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Sakarya/Türkiye
alibalci@sakarya.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Sakarya/Türkiye
yildirimturan@sakarya.edu.tr

Giriş

15-16 Temmuz 2016'da Türk Silahlı Kuvvetleri içinde Fethullah Gülen'e bağlılık temelinde hareket eden bir grup asker seçilmiş sivil hükûmeti devirmek amacıyla yönetime el koyup ülke genelinde olağanüstü hal ilan etti. Bu süreçte Türkiye Büyük Millet Meclis'i F16 uçaklarıyla bombalandı, mevcut seçilmiş Cumhurbaşkanı'na yönelik suikast girişiminde bulunuldu, İstanbul Boğaziçi Köprüsü başta olmak üzere yoğun kullanılan kamusal alanlar askeri araçlar ile kapatıldı, 179 sivil, 62 polis ve 5 asker olmak üzere 246 kişi öldürüldü ve binlerce kişi yaralandı (Anadolu Ajansı 2016). Sırasıyla 1960, 1962, 1971, 1980, 1997 ve 2007 yıllarında darbe, darbe girişi ve muhtıralar yaşayan Türkiye, 15 Temmuz darbe girişimini, kalabalıkların sokağa inmesi, darbecilerin zamanlama hataları, medyanın sivil iktidar yanında durması, polis ve bir kısım askerın karşı tavır alması, sivil siyasetin kararlı direnişi gibi dinamikler sayesinde bertaraf edebildi. 1980'lerden itibaren ordu, yargı ve polis başta olmak üzere devletin temel kurumlarını ele geçirmeye çalışan¹ “dini” bir hareket, bu amacına engel olduğunu düşündüğü siyasi iktidarı devlet içinde yerleşmiş kadroları vasıtasıyla zor kullanarak devirmeye ve “devleti bütünüyle ele geçirmeye” (Reynolds 2016) çalışmış, fakat bu girişiminde başarısız olmuştur. Bu girişim sekteye uğratıldıktan sonra hükûmet, tüm ülkede geçerli olacak bir olağanüstü hal ilan etmiş ve darbe girişimde bulunan örgütün devletin kurumlarına “sızmış” tüm mensuplarını ve bu harekete finansal destek sağlayan özel kuruluşları tasfiye etmeye başlamıştır.²

Darbe girişiminin ardından eski CIA direktörü ve Türkiye ve Ortadoğu ile ilgili yazdığı kitaplarla bilinen Graham E. Fuller, *Huffington Post* için Gülen'i savunan ve Türk hükûmetinin darbe girişime karşı verdiği tepkiyi eleştiren bir yazı kaleme aldı. Yazıda şu ifadeleri kullandı (Fuller 2016):

Gülen yıllardır kendi takipçilerinin, hatta dini inancını açık eden herhangi birinin, dışlandığı bir orduda ciddi bir darbeyi organize etme kapasitesine sahip değildir. Türk istihbaratı yıllardır bu hareketi takip ediyor... Neden Gülen kendi görüşlerine böylesine ters ve [Recep Tayyip] Erdoğan'a karşı en zayıf olduğu bir zamanda bir darbe yapmayı tercih etsin ki?

Üstelik Fuller'e göre, Gülen hareketine karşı “Stalin tarzı bir tasfiye politikası izleyen” Erdoğan'ın yönetimi altındaki Türkiye, hızlı bir şekilde uluslararası düzlemde dışlanmış bir devlete dönüşüyor ve kendi sonunu hazırlıyor.

Fuller bu erken ifadelerinde yalnız kalmadı ve Batı'daki medya, sağ ya da sol eğilimleri fark etmeksizin, darbe girişimine ilişkin yaptığı analizlerde benzer argümanları kullandı. İngiltere'nin sol eğilimli çok okunan gazetesi *Guardian* ile ABD'deki sağ siyasetin sözcüsü *FOX News* darbe girişimi ve sonrasında süreci söz konusu olduğunda aynı nokta birleştirdiler. Sağ ve sol kamusal figürler ve aydınlar darbe girişiminde bulunanlara yönelik yaptırımları Stalin ve Hitler dönemindeki uygulamalara benzeterek Türkiye'de Erdoğan'ın kontrolü altında bir diktatörlüğün sağladığını ileri sürdüler.

Bu noktada çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekilde formüle edilebilir: Batı'daki özde sağ ve sol entelektüeller, genelde ise bu iki kampı temsil eden gazete ve diğer yayın organları için Türkiye'deki darbe girişimi neden Erdoğan ve onun siyaset yapma biçimi kadar ilgi çekici değil? Soruyu başka biçimde yeniden sormak gerekirse, Batılı okuyucu (hatta Türkiyeli okuyucular) neden 15-16 Temmuz'da ve sonrasında yaşananları demokratik bir direniş olarak sunan analizler değil de, bu süreci Türkiye'de bir süredir devam ettiği söylenen otoriter savrulmanın kritik eşiği olarak okumaya ve anlamaya yönlendirildiler? Batı medyası ve entelektüelleri üzerinden ülkesini anlamaya çalışan Türkiyeli okuyucunun kendi yaşadığı bir deneyimin (darbe ve ona karşı demokratik bir direniş) aslında anladığı şey olmadığı gibi tuhaf bir duruma sokulmasını nasıl anlayabiliriz? Elbette bu sadece medya ile sınırlı bir durum değil, Batı'daki sağ ya da sol birçok siyasi parti söz konusu koroya katılmış ve yukarıda Fuller'den alıntılanan okuma biçimini takip etmişlerdir. Dolayısıyla, Batılı siyasilerin Türkiye'deki demokratik siyasete yönelik destek açıklamaları “diktatörlük” temelinde geliştirdikleri Erdoğan eleştirilerinin gölgesinde kaldı. Bu noktada yukarıda çeşitli şekillerde sorulan soruyu yazının başlığını da içerecek şekilde tekrarlamakta fayda var: Batı'da sağ ve solun üzerinde birleştiği darbe ve darbe sonrasında ilişkin temsiller basitçe “eleştiri” kategorisine alınıp geçirilebilir mi yoksa bu temsiller belirli bir akıl yürütmenin çıktıları mıdır?

Bu çalışma yukarıdaki soruya tek bir cevap geliştirmek yerine sol gazeteler, siyasetçiler ve entelektüellerin temel düşünme mantalitesi ile sağdaki gazete, siyasetçi ve fikir insanlarının temel düşünme mantalitesine odaklanarak iki farklı açıklama sunmayı amaçlamaktadır. Buna göre, Batı sağında yaşadığımız “medeniyetler çatışması” ikliminde İslam dünyasına yönelik geliştirdiği temel varsayımda Fethullah Gülen'i konumlandığı yer (iyi-kötü Müs-

lüman ikiliğinde iynin temsilcisi) nedeniyle darbeyi gerçekleştirenleri değil, ona karşı mücadele eden siyasal iktidarı eleştirisinin hedefine koymuştur. Sol ise “direniş sevdası” olarak isimlendirilebilen, her durumda iktidar eleştirisi yapmak ve bunun karşılığında iktidara yönelik muhalefet/direniş hareketlerini kutsamak gibi yerleşik (!) refleksi nedeniyle sağ ile benzer bir sonuca varmış, Türkiye’de darbe girişimine ve darbe sonrası pratiklere kaba hatlarıyla aynı tepkiyi göstermiştir. Elbette bu iki argüman, tıpkı Karl Marks’ın Doğu söz konusu olunca düştüğü yanılgıda, yani farklı düşünceyi temsil eden George W. Hegel ile aynı yargıya varmasında olduğu gibi,³ bugün Batı’daki sağ ve solu aynı yargıda birleştiren Doğu’ya dair sarsılmaz varsayımın önemini küçümsemiyor. Tarihin uzun pişme sürecinde katılışp şaşmaz bir reflekse dönüşen bu varsayıma göre, Doğu demokratik değildir ancak Batı’nın reçeteleri içinde kaldığı sürece demokratik olma yolunda ilerleyebilir ve bu nedenle Doğu’daki bağımsız (Doğu’nun kendi başına ürettiği) siyasal pratikler “Doğu despotizminin” semptomları olmaya mahkûmdur.⁴

Çalışma buraya kadar ana hatları ile özetlenen soru ve argümanları şöyle bir yol izleyerek detaylandırmayı amaçlamaktadır: İlk olarak Batı sağından Türkiye’deki darbeye ilişkin geliştirilen görme biçimlerinden farklı örnekler sunarak bu örnekler arasında kendisini sürekli tekrarlayan temel dinamik ortaya konulacak. Daha sonra bu temel dinamiğin nasıl çalıştığı ve bu dinamiğin çalışmasında sağın İslam dünyasına yönelik geliştirdiği “iyi Müslüman, kötü Müslüman” ayrımının nasıl merkezi bir rol oynadığı gösterilmeye çalışılacaktır. Bir sonraki aşamada benzer ele alma biçimi solun darbe girişimi sonrası Türkiye siyasetine bakışına uyarlanacak ve bu bakışı belirleyen temel akıl yürütme olduğu düşünülen “direniş sevdası” olgusuna daha yakından bakılacaktır. Bu iki temel farklı akıl yürütmeye rağmen, sağ ve solun genelde Batı dışı dünya özelde ise Türkiye söz konusu olduğunda benzer noktada buluşmasını sağlayan yukarıda bahsedilen “doğu despotizmi” refleksine biraz daha yakından bakılacaktır.

‘İyi Müslümanlar’ Başarısız Oldu: Batı Sağ’ında 15 Temmuz

Fox News Türkiye’deki darbe girişimini kendi bünyesinde strateji analisti olarak çalışan Amerikan ordusundan emekli eski bir asker Ralph Peters’in yorumları ile duyurdu.⁵ Darbe girişimin henüz bastırıldığı bir tarihte 16 Temmuz günü “Türkiye’nin son umudu da ölüyor” başlıklı bir yorum yazısında Peters (2016b) şu cümleleri kurdu:

Cumartesi gecesinin başarısız darbesi, yönetimin İslamlaşmasını ve toplumsal düşüşü önlemek açısından Türkiye'nin son şansıydı. Batılı liderlerin refleksi ise, anlamayı reddettikleri bir darbe girişimini alelacele mahkûm etmek yönünde oldu. Ödülleri, zehirli bir İslâmî rejimin Avrupa'nın kapısına dayanması olacak... [B]üyük bir ülke, gözlerimizin önünde İslâmcı şahinlerce yıkılıp yok edilirken, başkanımız 'demokrasi'sini övebiliyor. Trajik bir başarısızlığa uğrayan o darbe, bir ülkeyi ele geçirme girişimi değildi; sahipsiz bir umuttan ibaretti. Türkiye, askerlerin kendi kârları uğruna dizginlere sarıldığı bir cumhuriyeti değil. Türk Silahlı Kuvvetleri, neredeyse yüz yıldır ülkenin laik anayasasının bekçiliğini yapmakta... Şimdi, yeni Osmanlıcı vizyonuyla megalomanyak Erdoğan, bu darbeyi ülkenin İslamlaşmasını hızlandırmanın ve Türkiye'yi İslâm âlemini kaplayan karanlığa sürüklemenin gerekçesi olarak kullanacak... Recep Tayyip Erdoğan düpedüz İslâmcıdır ve Müslüman Kardeşler örgütüyle ilişkilidir. Başkan Obama, Müslüman Kardeşleri Ortadoğu'nun en büyük umudu sanıyor olabilir. Ne ki IŞİD, El Kaide ve Müslüman Kardeşler arasında bir amaç farkı değil, sadece âdâbı muaşeret açısından bir fark söz konusudur.

Peters'ı bu yargıya götüren şey darbe ya da sonrasında yaşananlar değildir. Peters, darbeden kısa süre önce 29 Haziran 2016'da yine *Fox News*'de kaleme aldığı bir analizinde Erdoğan'ı Suudiler, Pakistanlılar, Iraklı Sünniler ve Hitler'i ortaya çıkaran Weimar Cumhuriyeti dönemindeki muhafazakârlar ile aynı kefeye koymuş ve "İslam dünyasında hoşgörünün sembolü olan bir ülkeyi İslamlaştıran" lider olarak tanımlamıştır (Peters 2016a). Yine darbe girişiminden yaklaşık bir hafta sonra yazdığı bir başka yazıda darbe sonrasında binlerce kişinin tutuklanması ve on binlerce kişinin işlerinden atılması şeklindeki gelişmeleri hilafetin hazırlıkları olarak yorumlamış ve Erdoğan'ın sadece yeni-Osmanlı rüyası görmediğini aynı zamanda bir Türkün kontrolündeki hilafet sistemini arzuladığını yazmıştır. Ona göre (Peters 2016c):

ayaktakımından oluşan IŞİD'in hilafeti sadece yakında gelecek daha tutkulu bir hilafetin öncüsü" olduğu gibi darbe girişimi Erdoğan'a bu hilafet doğrultusunda daha önceden planladığı

tasfiyeleri hayata geçirme fırsatı sunmuştur. Üstelik Erdoğan bu rüyasını gerçekleştirmek için Reichstag yangınına muhalifleri tasfiye için kullanan Hitler gibi darbeyi kullanmakla kalmayacak Hitler'den çok daha avantajlı şartlara sahip: “şimdi o nüfusun yarısının, yani inancın ateşiyle sarhoş olanların, gerçek desteğini elde etmiş. Hitler'den daha iyi bir seçim başarısına sahip. “Mein Kampf” Kutsal Kuran'la kıyaslanmaz bile.

Türkiye ve Ortadoğu konusunda çalışmaları ile bilinen Amerikalı “bölge uzmanları” Daniel Pipes⁶, Aaron David Miller⁷, ve Michael Rubin açık bir şekilde yeni-Şarkiyatçı geleneğe yaslanan akıl yürütmelerini açığa vurdular. Örneğin Rubin, 15 Temmuz 2016 tarihli çevrimiçi *Foreign Affairs* dergisindeki “Darbe için Erdoğan kendinden başkasını suçlayamaz” başlıklı yorum yazısında darbe girişiminin temel sorumlusu olarak Erdoğan'ı ve uyguladığı otoriter yöntemleri gösterdi ve darbenin başarısız olmasından hareketle şöyle bir gelecek öngörüsünde bulundu: “Darbeden sağ çıkan Erdoğan'ın içgüdüsel tepkileri baskıları arttırabilir. Hem gerçek hayattaki hem de süslü hayal dünyasındaki komplo teorilerinin her türlüüne artık inanmaya daha yakın” (Rubin 2016a). Rubin'in Gülen'i temize çıkaran ve darbenin temel sorumlusu olarak Erdoğan'ı işaret eden bu yaklaşımı, iki isim arasında var saydığı temel bir ikiliğe dayanıyor. Nitekim 20 Mayıs 2015'te ABD'deki neo-muhafazakârların yayın organı *Commentary*'de kaleme aldığı “Fethullah Gülen'i Yeniden Düşünmek” başlıklı yazısında şunları yazmıştı (Rubin 2015)

Erdoğan gittiğinde, kendisi şundan emin ki iktidardan gitmesi halinde ya hapiste ya da Suudi Arabistan'da sürgünde ölecek, AKP hayatta kalamayacak. Parçalanıp dağılacak ve koalisyonlar altındaki müzakere siyaseti geri gelebilecek. Bu yeni gelecekte Fethullah Gülen'in takipçileri muhtemelen pozitif bir rol oynayacaklar ve Erdoğan döneminin özelliği olan korku sistemini ve dinin arsızca kullanımını tersine çevirecekler.

Bu görme biçimi Batı'daki aşırı muhafazakâr sağ isimler ile sınırlı değildir. Örneğin askeri strateji konusunda yazdığı önemli kitaplarla bilinen Edward Luttwak (2016), *Foreign Policy* dergisinde kaleme aldığı yazıda şu ifadeleri kullanmıştır:

...darbeciler başarılı bir darbe için gereken ilk kuralı, “başka her şeyden önce hükûmetin başını almak ya da öldürmek”, ihlal ettiler. Erdoğan’ı taraftarlarına darbeye direniş çağrısı yapabilecek şekilde boşta bıraktılar. Hayli ironik olansa, Erdoğan’ın, Atatürk’ün portesi altında konuşuyor olmasıydı. Çünkü Atatürk’ün kurduğu modern laik devleti İslami bir Cumhuriyet’e döndürmeye çalışan kişi Erdoğan’dı.

Tıpkı diğer isimler gibi Luttwak için de Türkiye söz konusu olduğunda Atatürk’te ve takipçilerinde temsilini bulan modern/laik Türkiye ile Erdoğan ve destekçilerinde karşılığını bulan İslamcı bir devlet üzerine kurulan ikilik temel başlangıç noktası olmaktadır. Söz konusu varsayım, Türkiye’deki siyasi gelişmelere bakıldığında iyi-kötü yargılarını belirleyen dinamik olarak işliyor. Dolayısıyla, “ılımlı ve modern” görüşlerine vurgu yapılan Gülen’in “barış, hoşgörü ve dinler arası diyalogu teşvik eden, kar amacı gütmeyen” hareketi söz konusu olduğunda da bu ikili akıl yürütme kolaylıkla Gülen’i ve örgütünü ikiliğin modern tarafına atmaktadır.

Gülen’in kendisi dahi darbenin ardından bir savunma yaptığında söz konusu ikiliğe yani Batı dışı dünyaya yönelik Batı’da yerleşik hakim görme biçimine oynadı (Kardaş ve Balcı 2015). Darbeden yaklaşık 10 gün sonra New York Times’da yayınlanan bir makalesinde yer alan şu ifadeler bu durumu yansıtmaktadır: “Batılı demokrasiler ılımlı Müslümanlar arıyorken, ben ve Hizmet hareketindeki arkadaşlarım, El-Kaide’nin 11 Eylül saldırılarından İslam Devleti’nin gerçekleştirdiği vahşi katliamlara ve Boko Haram’ın adam kaçırmaya olaylarına kadar, her türlü aşırı şiddete karşı açık bir duruş sergiledik.” (Gülen 2016). Açıkça görüldüğü gibi Gülen, özetle, dünyadaki şiddet yanlısı “İslamcı” hareketlere kıyasla, mensubu olduğu hareketi “ılımlı Müslümanlar” olarak tanımlamıştır. Gülen’in bu ifadeleri adeta Fuller’in çalışmasının başında alıntılanan yazısında kullandığı ifadeler ile örtüşmektedir. Fuller’e (2016) göre:

Ciddi bir konudan bahsediyoruz: İslamiyet’in geleceğini hangi hareket temsil edecek? IŞİD? El-Kaide? Müslüman Kardeşler? İslamcı hareketlere yenileri eklense de, Hizmet’i [Gülen örgütü] makul, ılımlı, toplumsal anlamda yapıcı ve açık görüşlü teşkilatlar listesinde üst sırada tutarım. Hizmet bir kültüldür, modernleşen ana İslam akımının merkezinde yer almaktadır.

Bu görme biçimi, Gülen örgütünü Erdoğan söz konusu olduğunda tercih edilebilir kılan kurucu bir başlangıç işlevi görmektedir. Örneğin New York Times'ta 2 Mayıs 2014'te yayımlanan editoryal yorumda Erdoğan ve Gülen'i aynı cümlede şu şekilde yer vermiştir: "Erdoğan İslamcı bir hükümetin lideri, Gülen ise iyi eğitilmiş ve profesyonel Türklere hitap eden Sünni İslam'ın ılımlı ve Batı yanlısı bir koluna öncülük ediyor".⁸

Yukarıdaki örnekleri bir araya getiren diğer bir ifadeyle hepsini yaklaşık aynı sonuca vardırın temel akıl yürütme nedir diye sorulduğunda yanıtın kolaylıkla "iyi/modern Müslüman" ile "İslamcı/kötü Müslüman" üzerine kurulu ikilik olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle darbe girişimini Türkiye'deki aktörlere yönelik yerleşik görme biçiminden geçerek yorumlayan Batı sağ kaçınılmaz bir şekilde darbe girişimini ve ona karşı direnen kalabalıkları önemsizleştiren ve bunun karşılığında Türkiye'de darbenin temel sorumlusu görünen Gülen'i temize çıkaran bir sonuca varmaktadır. "İyi Müslüman - kötü Müslüman" ikiliği nedir ve Batı'daki sağ medya, entelektüeller ve siyasetçiler söz konusu olduğunda Türkiye'ye dair yargıları nasıl belirliyor? Modern, Batı-yanlısı, laiklik ile sorunu olmayan, İslam'ın Batı dinleri ile diyalog yüzünü temsil eden Müslümanlar ya da Müslüman hareketler, bunlar Gülen örneğinde olduğu gibi bir dini cemaat yapılanması olsa bile, "iyi Müslüman" kategorisine dahil edilip "kötü Müslüman'ın" karşısında konumlandırılıyor. "Kötü Müslüman" ise bu ikilikte laiklik ile sorunu olan, modern dünyanın gereklerine yeterince ayak uyduramayan hatta direnç gösteren, İslam'ı bir diyalogun ve müzakerenin muhatabı değil diğer dinler karşısında "doğru" ve "hak din" olarak görmekte ısrar eden kriterleri ile ayrı bir kategori olarak inşa ediliyor. Bu, Müslüman dünyasında El-Kaide, IŞİD gibi terör örgütlerinden Müslüman Kardeşler gibi siyasi/dini hareketlere kadar açılan geniş bir yelpaze için geçerli bir kategori işlevi görmektedir.

Özellikle Batı'daki sağ cemahta hegemonik ve itiraz edilemez bir hal alan Gülen hareketinin "iyi Müslüman" kategorisine dâhil edilmesi nasıl mümkün olmuştur? Yukarıdaki argümanı tekrarlamak gerekirse, bunun nedeninin söz konusu okuma biçiminin "iyi Müslüman" ve "kötü Müslüman" arasında mümkün ve düşünülebilir bir ikilik ortaya koyması olduğu söylenebilir. Mahmood Mamdani'nin (2005) açıkça gösterdiği gibi, bu ikilik Batı'nın İslam dünyasındaki toplumları disipline etmesini, kontrol altına almasını, sağlayacak önemli bir anahtardır. Peki, bu nasıl işliyor? İslam dünyasındaki

toplumları disipline etmek için Batı'nın şiddet içeren “İslamcı” hareketleri kullanması noktasında bu işleyiş açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin, 24 Eylül 2014 tarihinde BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada, Barack Obama (euronews.com 2014) şunları söylemiştir: “Dünyanın, özellikle Müslüman toplulukların El-Kaide ve IŞİD gibi örgütlerin ideolojisini açık, güçlü ve kararlı bir şekilde reddetme zamanı gelmiştir.”⁹ Obama'nın suçla bulaşmamış Müslüman topluluklardan talep ve emirleri, Michel Foucault'un (1995) daha büyük bir topluma disiplin getirmeye yönelik stratejiler ve mantık unsurlarına ilişkin kaleme aldığı klasik çalışması “Hapishanenin Tarihi”ndeki iddialarını anımsatmaktadır. Foucault'a (1995: 129) göre, “ceza veren, üçüncü bir tarafın müdahale edemeyeceği şekilde, mutlak ve kapsayıcı bir güç kullanılmalı ve düzeltilecek birey kendisine uygulanacak güce tamamen maruz kalmalıdır”. Ancak, sosyal dünyada iktidar “tüm toplumsal alanı kapsama” eğilimine ihtiyaç duysa da, bu durum sadece parmaklıklar ardındaki mahkûmlar için uygulanma imkânına sahiptir. Cezaevinin duvarları dışında bireyler “tamamen soyutlanamaz” ve bütün topluma “tam bir güç” uygulamak imkânsızdır. Bu noktada, mahkûmlar toplumun tamamını disipline etmede devreye girer ve hapishane toplumun kendisini otokontrol ile disiplin altına almasını mümkün kılar.

Toplumdaki “bağımsız” bireylerin hapishanedeki mahkûmlar üzerinden disipline edilmesi gibi, şiddet eylemlerinde hiçbir rol oynamayan kalabalıkları oluşturan Müslüman çoğunluklar da şiddete başvuran Müslümanlar üzerine geliştirilen söylemler yoluyla disipline edilmektedir. Bu, “kötü Müslüman'ın” Batı'nın hükmettiği dünyada üslendiği ana işlevdir ve tam da bu noktada stratejinin ikinci aktörü yani “iyi Müslüman” devreye girer. “Şiddet yanlısı olmayan Müslümanların” aslında kim olduklarını tekrar tekrar dile getirmeden “onların” kim olmadığından bahsetmek, sıradan Müslümanların samimiyetlerini kanıtlayabileceği bir kimlik oluşturamamaktadır. Böylece, Batı'nın modernliğine saygı duyan görünürdeki örneklerin varlığı, şiddet yanlısı gruplar kınanırken sıradan Müslümanların yaşadıkları karışıklık meselesini çözmelerine yardımcı olur. Batı değerlerine saygı ve şiddet yollarına karşı durma söz konusu olduğunda, Gülen hareketi, “barış, hoşgörü ve dinler arası diyalogu teşvik eden” bu sözde “iyi” Müslüman grupların ideal bir örneğidir. Dolayısıyla tam da bu işlevinden dolayı *Georgia La Grange College* bünyesinde siyaset bilimi profesörü olarak görev yapan John A. Tures gibi Batılı uzmanlar, Gülen'in Türkiye'ye iadesinin “hapis ve/veya idam ceza-

sına çarptırılması ile bitmeyeceğini” kolayca öngörebilirler (Turres 2016). Çünkü ona göre, böyle bir iadenin gerçekleşmesinden sonra “hiçbir ılımlı Müslüman Amerika Birleşik Devletleri’nin doğru olanı yapacağına güvenemeyeceğinden, bu durum aynı zamanda Amerika’nın Ortadoğu politikasının sonuna geldiğine işaret edecektir.”

Ya AK Parti’ye Yararsa: İktidar Nefreti Üzerinden Darbeyi Okumak

Darbe girişiminin başarısız olduğu gün, yani 16 Temmuz 2016 tarihinde, Batı solunun önemli gazetelerinden *Guardian*’ın çevrimiçi sayfasında bütün gün boyunca Fethullah Gülen’in demeci “Türkiye darbesi Erdoğan rejimi tarafından sahnelenmiş olabilir” (Khan 2016) başlığıyla yer aldı. Başlıktan da anlaşılacağı üzere yazı, darbenin Erdoğan’ın daha fazla iktidar için tezgâhladığı bir oyundan ibaret olduğunu savunuyordu. Bu düşünce sadece Gülen’in fikri değildi, özellikle darbe girişiminin ardından geçen ilk hafta boyunca sol çevrede darbenin Erdoğan rejiminin bir taktiği olduğu fikri epey kabul gören bir dil olarak dolaşıma girdi.¹⁰ Örneğin Türkiye çalışmaları ile bilinen Erik-Jan Zürcher, hükümetin darbeyi bizzat organize etmese bile, böyle bir darbe tehlikesinden önceden haberdar olduğunu ve darbe sonrasında neler yapacağını (görevden almalar vs.) öncesinde planladığını ileri sürmüştür.¹¹ Bu ihtimali, yani darbenin Erdoğan tarafından muhalefeti yok etmek için tezgâhlandığını ima eden temel analogi ise Reichstag yangını olmuş ve sağ kadar sol da bunu dolaşıma sokmuştur (Kadıoğlu 2016). Buna göre tıpkı Hitler’in Reichstag yangınına muhalefeti tasfiye için kullandığı gibi, Erdoğan da gerçekliğinden şüphe duyulan darbe tezgâhını muhalefeti tasfiye için kullanacaktır.¹² Darbe girişiminin tezgâhlanan bir şey olduğu konusunda Batı solu çok fazla ısrarcı olmasa da, darbe girişiminin Erdoğan’ın iktidarını güçlendireceği ihtimali hem darbeye hem de darbe sonrası sürece bakışın temel belirleyeni oldu.

Columbia Üniversitesi’nden İran çalışmaları ile tanınan ve Türkiye’ye dair kısa analizlere imza atmış olan Hamid Dabashi Facebook hesabından¹³ darbe ve sonrasına ilişkin bir paragraflık çok sayıda yorumda bulundu. Darbe girişiminin başarılı olması durumunda Türkiye’nin Mursi yönetimi altındaki Mısır gibi olacağını kabul eden Dabashi, darbeden bir gün sonra yaptığı paylaşımında “ne diktatör politikacılar ne de askeri cunta” şeklinde özetlenecek bir tavır takındı. Bu ilk yorumun ardından darbe sonrası ilan edilen olağanüstü hal uygulaması ve hükümetin bu kapsamda attığı adım-

ları eleştirisinin merkezine alan Dabashi, 8 Ağustos 2016'da yine Facebook hesabında paylaştığı bir yorumda, Erdoğan'ı yirminci yüzyılın bütün faşist ve otoriter isimleri ile karşılaştırarak "Erdoğan Türkiye'sinin Kim Jong-un'ın Kuzey Kore'sine doğru gittiği" sonucuna vardı. Ona göre Türkiye'de darbe girişimi sonrası süreçte yaşananlar "Hitler Almanya'sı, Mussolini İtalya'sı, Franco İspanya'sı, Ioannis Metaxas'ın Yunanistan'ı, Juan Peron'un Arjantin'indeki devlet destekli faşist fantezilerin gösterisi" olduğu gibi "Stalinci sürgünleri, McCarthy'ci kızıl korkusunu ve Salem Massachusetts tarzı cadı avlarını" andırmaktadır. Dabashi'nin darbe sonrası uygulamalara yönelik bu yaklaşımı ve görme biçimi kaba hatlarıyla Batı'daki sol entelektüel, gazeteci ve siyasetçilerin yaklaşımını özetlemektedir.

Batı'daki sol entelektüeller (David Harvey'den Étienne Balibar'a kadar çok sayıda isim) *Open Democracy* web sayfasında yayınladıkları ve Avrupa kurumlarını muhatap alan bir mektup ile darbe sonrası tasfiyeleri eleştirdikten sonra şu ifadeyi kullandılar: "Tüm kanıtlar darbenin Türk hükümeti için muhalefetin rolünü ve onların demokratik denetim işlevini sınırlandırmak için bir fırsata dönüştürüldüğünü göstermektedir" (Spinelli 2016). Bu yorum Batı'nın iki saygın ve sol kesimde muteber gazeteleri *Guardian* ve *New York Times*'in ayrı ayrı yayınladıkları iki editoryal yorumdaki tanımlama ile örtüşmektedir. Her iki gazete de darbe girişimi sonrası süreç "karşı-darbe" olarak tanımlanıp darbe girişimini bertaraf eden Erdoğan'ın yeni bir darbeyi uygulamaya koyduğu savunulmuştur (The Editorial Board 2016; Editorial 2016). Dolayısıyla bu, darbenin Erdoğan için Reichstag yangını işlevi göreceği kehanetinin ya da öngörüsünün gerçekleşmesi anlamına geliyordu ve bu nedenle Batı solu darbe sonrası önlemleri darbecilerin cezalandırılması bağlamında değil Erdoğan'ın elini ne kadar güçlendirme potansiyeli taşıdıkları ölçüsü üzerinden okudu. Henüz darbenin başarısız kılındığı gün, yani 16 Temmuz 2016 tarihinde, Batı solunun önemli yayın organlarından New Statesman başarısız darbenin Erdoğan'a daha fazla baskı için bahane olacağı temelinde bir analiz yayımlamış ve bir anlamda darbe sonrası gelişmelere bakmada sol için temel kriteri ortaya koymuştur (Sayarer 2016).

Faşizm ile karşılaştırma ve darbe girişimi sonrası alınan önlemleri faşizmin somut örnekleri olarak sunma¹⁴ gibi temel bakma biçiminin yanı sıra, söz konusu yeni "faşist yapıya" bir ideoloji vermek gerektiğinde Batı solu cevabı tıpkı Batı sağı gibi İslamlaşmada buldu (Cockburn 2016). Türkiye siyaseti

üzerine sol literatürü besleyen en önde gelen isimlerden biri olan Cihan Tuğal, *Open Democracy* için yazdığı “Türkiye darbesinin sonrası: Yeni-Faşizm ile Bonapartizm Arasında” başlıklı yazısında bu ayrıntıya işaret edip İslamlaşmanın nasıl geri döndüğüne dair bir açıklama formüle etmiştir. Buna göre, “iki savaş arası dönem İtalya’sı ve Almanya’sında olduğu gibi klasik faşist rejimlerden farklı olarak Türk rejimi (İslamcı) sivil kökleri ile başlangıçta epey sorun yaşadı (Erdoğan hükûmeti açık bir şekilde ilk birkaç yılında kendisini İslamcılıktan ayırdı). Fakat yeni rejim tedrici bir şekilde önceden kendisinden ayırttığı kitleleri ve sivil çevreleri yeniden mobilize etmeye başladı.” (Tuğal 2016) Dolayısıyla Tuğal, Erdoğan yönetimi altındaki faşizmin imkânını İslamlaşmanın bir siyaset etme biçimi olarak geri dönüşünde bulmakta ve yeni rejimin bu ideolojik yeniden yapılanmasını yeni-faşizmin en temel semptomu olarak sunmaktadır. Tuğal’ın bu akıl yürütmesi, yani Erdoğan’ın kontrolü altındaki Türkiye’nin kitleler ile İslamcılık üzerinden kurduğu yeni ilişkinin, darbe ile birlikte daha da sağlamlaşması sayesinde büyük tasfiyenin başlayacağı yönündeki katı inanç büyük ölçüde Batı’daki solun darbeyi ve darbe sonrası süreci okumasındaki temel unsur olmuştur.

Bu noktada sorulması gereken ilk kritik soru şudur: nasıl oluyor da Batı solu, her gelişmeyi çok fazla detaya girmeden Erdoğan’ın gittikçe faşizme “dönüşen” sözde rejimi için temel semptomlara dönüştürebiliyor? Örneğin, bu darbe girişiminden geleneksel solun yaptığı gibi emperyalist düzenin yeni sahibi Amerika’yı sorumlu¹⁵ görmeyip, doğrudan tüm siyasi dinamikleri Erdoğan özelinde okumakta neden ısrar ediyor? İkinci soru daha çok Batı’daki solun yeni-faşizm argümanını Erdoğan’ın PKK ve PYD ile mücadelesi üzerinden temellendirmesi bağlamında anlamlıdır ve şu şekilde formüle edilebilir: Sol nasıl oluyor da, Erdoğan’ı ya da Ak Parti hükûmetlerini birçok ülke ve uluslararası kuruluş tarafından terör örgütü olarak tanımlanmış olan bir örgüte (PKK) yönelik siyaseti¹⁶ üzerinden tanımlıyor ve konumlandırıyor? Bu iki soruya yine Batı solu içinde bazı antropologların ortaya attığı ve 1990’larda tartışılan temel bir kavram etrafında cevap verilebilir: “*romance of resistance*”, Türkçesiyle “direnış sevdası”. Buna göre, sol entelektüeller temsilcileri mevcut iktidar yapılarına/odaklarına direnen, bu ister silahlı isterse silahsız direniş formunda olsun, hareketlere karşı fazla detaya girmeden sempati besleme refleksine sahip. Yine aynı entelektüeller mevcut iktidar biçimlerini tanımlamada bu sempati besledikleri “direnış” hareketlerine mevcut iktidarların nasıl davrandıklarını temel kıstas olarak almaktadır.

“Direniş sevdası” ifadesi Columbia Üniversitesi’nden antropolog Lila Abu-Lughod’un 1990 yılında kullandığı ve tanımladığı bir kavramdır. Buna göre, antropologlar üzerinde çalıştıkları direniş guruplarına zamanla sempati besliyor ve bu gurupları iktidarın dışına çıkma ve özgürleşme potansiyeli olarak görmeye başlıyorlar (Abu-Lughod 1990: 41-55). Tam da bu nedenle söz konusu gurupların içindeki yeni iktidar formunu ıskalamak gibi bir yanılığa düşmektedirler. Diğer bir ifadeyle, soldaki bu ön kabul, ilgili “direniş” örgütünün nasıl bir yöntem izlediği, nasıl bir toplum ve düzen vaat ettiği gibi “detayların” üzerini örttüğü gibi aslında çok önemli bir ihtimali ıskalamaktadır. Örneğin direnişin başarıya ulaşması durumunda kurulacak yeni düzenin başka tür dışlama ve hükmetme pratiklerinden bütünüyle beri olacağından nasıl böylesine emin olabiliyoruz? Üstelik benzer argümanlarla normalleştirilen hareketlerin iktidarı ele geçirdiğinde nasıl tüm özgürlük alanlarını kapattığına dair elimizde sayısız örnek de mevcut (başta Sovyet deneyimi olmak üzere). Diğer ve bu yazıyı ilgilendiren bir sorun da, bu örgütler ile savaşılan mevcut devletleri salt bu savaşımdan yola çıkarak tanımlama ve anlama sol entelektüelleri örneğin, Türkiye’deki AK Parti iktidarını DAES ile aynı kefeye koymak noktasına (Erem 2016) kadar götürmektedir. Dolayısıyla, sol entelektüeller hem bir özgürlük ihtimali olarak gördüğü örgütleri hem de onunla mücadele eden devlet yapılanmasını çarpıttıkları bir analizle okuyucuları baş başa bırakmaktadırlar.

Sonuç olarak iktidarın tasfiye ettiği bütün hareket ve isimleri masumlaştıran ve bunun karşısında iktidarı şeytanlaştıran analizler sol literatürde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu tespiti yapmak bizi ‘iktidarın eleştirilmesi yanlış’ ya da ‘iktidarı değil muhalefeti eleştirmek gerekir’ gibi basit çıkarımlara götürmez. Buradaki temel sorun kendisine karşı yapılan darbeyi tasfiye etmeye çalıştığı pratikleri dahi iktidarın şeytanlaştırılması noktasında bir örnek olarak kullanmayı imkânlı kılan akıl yürütmenin kendisidir. Örneğin, *Open Democracy* “Erdoğan’ın siyaseti ile Öcalan’ın siyasetini” karşılaştırıp ilkinin otoriter ikincisini ise devrimci siyaset olarak sunan Suriyeli Cihad Hammy’nin yazısına yer verebiliyor. Öcalan ve PKK’yı bir özgürlük şenliği olarak sunabilen ve bunun karşılığında Erdoğan ve AK Parti’yi Nazi Almanya’sı ve diğer faşist rejimlerle kolaylıkla özdeşleştirebilen bu akıl yürütme temelde (Hammy 2016) “direniş sevdası” ile açıklanabilecek bir durumdur. Erdoğan ve AK Parti söz konusu olduğunda kolaylıkla faşizm analizine atlayabilen sol entelektüellerin bu tavrının “direniş sevdası” olarak tanımlana-

bilecek temel akıl yürütmelerinden kaynaklandığı görülmektedir. Aksi takdirde Batı solunun AK Parti'nin Kemalist devlet yapılanması ile mücadele ettiği dönemde, kabaca 2010 öncesi, benzer bir motivasyonla AK Parti'yi bir özgürlük şenliği olmasa da en azından demokratik bir potansiyel olarak sunmasını açıklamak imkânsız olurdu.

Sağ ve Sol'un Ötesinde: Bitmeyen Şarkiyatçı Senfoni

Türkiye'yi ve Türkiye siyasetini, en azından uzun yıllar Bilkent Üniversitesi'nde hocalık yapmasından hareketle, iyi bildiği düşünebilecek tarihçi Norman Stone, darbe girişiminin hemen ardından 17 Temmuz 2016'da yazdığı bir yazıda şöyle bir başlık kullanmıştır: “Modernite'nin ilk hatası Temmuz sıcağında dini yanına almaktır” (Stone 2016). Stone'a göre, ülkedeki laikliği korumakla görevli askerler moderniteyi temsil ederken, kendilerini “kız kardeşlerini aptal şekilsiz elbiselere mahkûm eden ve onları da biralarını yudumlamaktan alıkoyan din-fikirli gericiliğin” karşısına dikilmek zorunda hissetmişlerdi. Sağ ya da sol fark etmeksizin Batı'daki tasvir ve analizlerde söz konusu gericiliğin lideri olarak “sultan” sıfatı atfedilen Erdoğan gösterilmiştir. Örneğin *Economist* dergisi darbe günü yani 15 Temmuz 2016'da (Amerika'da saat farkından dolayı bu tarihte darbenin başarısız olacağı anlaşılmıştı) çıkan analize “Sultan hayatta kaldı” başlığını uygun görmüştür (The Economist 2016). Yine sol basınının muteber isimlerinden Robert Fisk, Erdoğan ve Rusya lideri Viladimir Putin'in Petersburg'daki görüşmesini analiz ettiği 9 Ağustos 2016 tarihli yazısında Erdoğan ve sultan kelimelerini birbirlerinin yerine sıklıkla kullandı (Fisk 2016). Bu yazının solun önemli yayın organlarından olan *Counterpunch*'daki başlığı ise “Sultan ve Çar: Erdoğan Rusya'ya Gidiyor” şeklinde atıldı (Fisk 2016a). *New York Times*'in epey meşhur yazarı Thomas L. Friedman da (2016) darbe girişiminden kısa süre sonra kaleme aldığı yazısının başlığını “Trump ve Sultan” şeklinde attı ve Erdoğan'ın nasıl bir modern dönem sultanına dönüştüğüne dair fikirlerini okuyucularına aktardı.¹⁷

“Sultan”dan ne anlaşıldığını *USA Today*'a yazan akademisyen Glenn Harlan Reynolds daha net ifadelerle açıkladı: “Erdoğan'ın gerçekte yapmaya çalıştığı şey laik Türk devletinin son kalıntılarını da ortadan kaldırıp Türkiye'yi bir İslam devletine dönüştürmektir. Kocaman bir saray inşa etmesi, iktidarını sağlamlaştırması ve İslamcıları sekülerler karşısında ayrıcalıklı kılması sanki kendisine sultan rolü verilmiş bir Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden kur-

maya çalışmak gibi duruyor” (Reynolds 2016). Sultan sıfatının kullanımı sağ hatta aşırı muhafazakâr sağda, sol çevrelerdeki kullanımından çok farklı değildir. Örneğin, David Horowitz’ın aşırı muhafazakâr web sitesinde çıkan bir yazıda daha “korkutucu” bir resim çizmek kaygısıyla “Nükleer Silahlı Bir Hilafet Mi?” başlığı kullanılmıştır (Kilpatrick 2016). IŞİD’in halifelik iddiasının kaybetmeye başladığı bir dönemde çok daha güçlü bir halifeliğin geldiği uyarısı ile başlayan yazı Erdoğan’ın artık her daim yapmak istediği şeye, yani hilafeti yeniden kurmaya, başarısız darbe girişim ile çok büyük bir adım attığını iddia etmiştir. Peki, bu hilafet kurulduktan sonra IŞİD ne yapacak sorusunu soran yazı, buna elbette yeni Osmanlıcı hilafette o da kendine bir yer bulacaktır cevabını vermektedir. Analogiler IŞİD ile sınırlı değil, yazar yazısının bir yerinde Erdoğan’ın en az İran’daki Ayetullahlar kadar fanatik olduğu bilgisini de sıkıştırıp Türkiye’de ABD’nin kontrolündeki elli nükleer başlıklı silahın bu yeni durumda Erdoğan’ın kontrolüne geçebileceği ve bu saatten sonra artık ABD’nin de bir şey yapamayacağı kehanetinde bulunmaktadır.

Hilafetin ve sultanlığın “doğu despotizmi”nin temel gösterenleri olarak tartışmasız bir şekilde doğru kabul edilmesi bir yana, söz konusu yazıların en temel meselesi resmi olarak kendisini bu şekilde tanımlamayan bir kişiyi (üstelik demokratik yöntemlerle seçilmiş olmasına rağmen) neden başka sıfatlarla değil de ısrarla sultan ve halife gibi kavramlarla karşıladıklarıdır. Soruyu biraz daha detaya inerek sormak gerekirse: *Guardian*’ın karikatüristi Steve Bell, Gezi olaylarının ardından Erdoğan’ı toma olarak çizdiği karikatüründe neden Erdoğan’ın kafasına bir alem (cami kubbelerindeki hilal) kondurma ihtiyacı (Bell 2013) hissetmiştir? Şunu da belirtmek gerekir ki, bu karikatür bir istisna değil, aynı çizer bunu Soma faciasının ardından çizdiği Erdoğan karikatüründe de yapmıştır (Bell 2014). Dolayısıyla burada temel sorun Erdoğan’ın otoriter bir lider olduğunu ya da muhalefetin alanını sınırlandırdığını savunmak, ileri sürmek değil, Erdoğan’ın bütün bu davranışlarının içine doğduğu “doğu despotizminden” kaynaklandığını varsaymak ve bu varsayım üzerinden siyasi analizlerde bulunmaktadır. Yani darbe girişiminden önce de sık sık kullanılan (Special Report 2016) “sultan” (ve halife) imgesinin darbenin ardından artık Erdoğan ile özdeş hale getirilip birbirlerinin yerine kullanılabilir olmaya başlaması bu bölümün ilgilendiği temel meseledir.

Erdoğan'ın "sultan" ve "halife" imgeleri üzerinden doğu despotizm ile özdeşleştirilmesi Batılı yorumcuları kolaylıkla şöyle bir siyaset okumasına götürebiliyor: Batılı, laik ve modern Türkiye tekrar doğu despotizminin kucağına düşmek üzeredir ve tam da bu nedenle Türkiye'nin Batılı, laik ve modern güçlerinin bunu engelleme noktasında atacakları her adım meşrudur. Dolayısıyla darbe girişiminden yaklaşık bir ay önce *Foreign Policy*'de yazan John Hannah detaylı bir Erdoğan "despotizmi" analizi yaptıktan sonra şöyle bir yargıda bulunabiliyor: "Ordunun Türkiye'yi bir İslami diktatörlüğe giden süreçten kurtarmak için Erdoğan'ın üzerine gidebileceği çok da ihtimal dışı değildir." (Hannah 2016) Benzer bir şekilde yukarıda bahsi geçen Michael Rubin önce *the American Enterprise Institute* sitesinde yayınlanan ardından *Newsweek* tarafından basılan makalesinde sultan ve halife sembollerini Erdoğan ile ilgili olarak kullanmıştır. Rubin'in burada yaptığı Erdoğan'ı zaten bir paket olarak elde hazır olan (uzun bir entelektüel çaba sonrası ne olduğu tanımlanıp katı bir gerçekliğe dönüştürülmüş) doğu despotizminin son örneği olarak tasvir eder bir analiz sunmaktadır (Rubin 2016). Bu analizin "mantıklı" sonucu da Hannah'ın yaptığı gibi Batı yanlısı, laik ve modern Türk ordusunun meşru müdahalesi oluyor ve Rubin'e göre Türk ordusu Mısır'daki Abdul Fettah El-Sisi'nin oyun planını izlemesi durumunda çok da sıkıntı yaşamayacaktır. Dolayısıyla Rubin darbe girişiminin ilk saatlerinde söz konusu girişimi bir "umut" olarak tanımlayıp bu girişimi Türkiye'yi yeniden demokrasiye döndürecek bir gelişme olarak sunabilmiştir (Rubin 2016b).

Doğu söz konusu olduğunda ordunun sivil siyaset ile kıyaslandığında modernleştirici etkisinin öne çıkarılması yeni bir şey değildir. Örneğin bu konuda çalışmaları bugün klasik muamelesi gören Dankward Rustow'un (1977:697) Türkiye'ye ilişkin yaptığı modernleşme analizlerinde orduya özel bir önem vermesi önemli ölçüde ordunun Doğu'nun Batı ile ilişkisinde detaya inmeyen ve tam da bu nedenle asimetrik ilişkiyisörunsallaştırmayan tavrı nedeniyledir. İslam dünyasında modern dönemin orduları "Yedinci Yüzyıl'dan beri ilk kez İslam ve Batı arasında yeni bir ilişki için tarihsel zemini temizleyen" (Said1978: 304) en temel kurumdur. Özellikle son iki yüzyıldır pişen ve zamanla katı bir gerçekliğe dönüşen bu çıkarım şu şekilde formüle edilebilir: İslam dünyasındaki modernleştirici orduların Batı ile ilişkilerde detaya inmeyen yönetimi, siyasetçilerin öngörülemeyen ve tam da bu nedenle yönetilemeyen sivil iktidarlarına yeğdir. Dolayısıyla,

Doğulu liderler “Doğu despotizminin” semptomlarını göstermeye başladıklarında kendilerini tekrar klasik ilişki biçimine çekecek, Batı standartlarına taşıyacak kurumların bu liderlere yönelik müdahalesi meşru bir pratik olmaktadır. Bu, Türkiye söz konusu olduğunda Soğuk Savaş dönemi darbeler için sık sık gündeme gelen bir analiz olduğu gibi, Soğuk Savaş sonrası 28 Şubat ve 15 Temmuz darbeleri sırasında da devreye giren söylemsel bir strateji olmuştur.

Sonuç

Bu yazı Batı medyası ve entelektüellerinin 15-16 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye’de gerçekleşen başarısız askeri darbe girişimine ve sonrasında yaşananlara bakışını ele alarak söz konusu bakışın nasıl farklılaştığı ve bu farklı bakışların neden bu şekilde oldukları sorusunu cevaplandırmaya çalışmaktadır. Yapılan analizler, Batı’daki Sağ ve Sol’un darbe girişimi ve sonrasında yaşananları temsil etmeleri noktasındaki farklı akıl yürütmeleri Sol’un görünüşte bir tarafsızlığı yanılgısına bizi götürse de, tıpkı Sağ gibi Sol’un temsilleri de değer yüklü olduğunu bize göstermektedir. Dolayısıyla bu da bizi çalışmanın üçüncü argümanına götürüyor. Türkiye’deki olguların (darbenin ortadaki açık göstergeleri) ya da pratiklerin Batı’daki Türkiye temsili söz konusu olduğunda ne olduklarının bir önemi yok, bu temsilleri belirleyen şey tarihin uzun pişirme sürecinden geçmiş ve artık katılmış “Doğu despotizminde” karşılığını bulan o sarsılmaz inançtır. Bu tespit, Said’in Şarkiyatçılık kitabındaki temel argümanı hatırlatmaktadır: “Şark’a ya da Şark’ın herhangi bir bölümüne ilişkin ampirik verilerin önemi yoktur; önemli olan Şarkiyatçı tasavvur diye adlandırdığım, meslekten araştırmacılarla da sınırlı kalmayan, Batı’da Şark hakkında düşünmüş kim varsa hepsinin ortak malı olan bir tasavvurdur” (Said 1978: 69). Diğer bir ifadeyle, Türkiye’de darbe girişiminin ardından yaşanan darbeci aktörlerin tasfiyesi arasındaki neden sonuç ilişkisinin bir önemi yoktur, bütün pratikler ancak “Doğu despotizmi” tasavvurunu besledikleri haliyle anlamlıdır.

Açıklamalar

¹ Bu konuda uzun yıllar Gülen örgütünün ikinci adamı olarak çalışan ve daha sonra 1990’ların sonunda ayrılan Nurettin Veren’in kitaplarına bakılabilir: Nurettin Veren (2007). *Kuşatma*. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları; Nurettin Veren (2016). *FETÖ: Cemaate Dair Duyulmayan, Konuşulmayan, Bilinmeyen Herşey*. İstanbul: Destek Yayınları.

- 2 Örneğin, “Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükümünde Kararname”. *Resmi Gazete*. Sayı: 29779. 23 Temmuz 2016; “Olağanüstü Hal Kapsamında Kamu Personeline İlişkin Alınan Tedbirlere Dair Kanun Hükümünde Kararname”. *Resmi Gazete*. Sayı: 29818. 1 Eylül 2016.
- 3 Bu önemli iki ismin söz konusu doğu olduğunda aynı yargıda birleşmesini eleştiren bir yazı için örneğin bkz. Ronald Inden (1986). “Orientalist constructions of India”. *Modern Asian Studies* 20 (3): 401-446.
- 4 Batı'daki darbe, darbe sonrası ve Erdoğan temsillerindeki Şarkiyatçı bakış açısının bir tasviri için bkz. Enes Bayraklı (2016). “Orientalism Reloaded: How Western Media Covered the Coup Attempt in Turkey”. *Seta Perspective*. No: 24. August.
- 5 Bu yazıya Türkiye'den yapılan güçlü bir eleştiri ve aşağıdaki alıntıyı Türkçeye çevirirken kullanılan kaynak için bkz. Halil Berktaş (2016). “Fox News'dan, başarısız darbeye hayıflanma kılavuzu”. *serbestiyet.com*. 19 Temmuz. (30.09.2016)
- 6 Daniel Pipes, @Daniel Pipes. “#Erdoğan stole the most recent election in #Turkey and rules despotically. He deserves to be ousted by a military coup. I hope it succeeds”. 12:02 AM - 16 Jul 2016. bkz: <https://twitter.com/DanielPipes/status/754058649354592256>
- 7 Aaron David Miller, @aarondmiller2 “#Turkish coup Erdogan was a megalomaniac ruining a great country. Who's going to miss him?”. 12:23 AM - 16 Jul 2016. bkz, <https://twitter.com/aarondmiller2/status/754063744477622272>
- 8 The Editorial Board (2014). “Let Mr. Erdogan Fight His Own Battles”. *New York Times*. May 2; Gülen'e yönelik bu tanımlama darbenin hemen ardından CNN'in “Türkiye'deki darbe girişiminden suçlanan adam, Fethullah Gülen kimdir” başlıklı yazıda hatırlanmakta ve Gülen bu tanım merkeze alınarak analiz edilmektedir. Bkz. Amy La Porte, Ivan Watson ve Gul Tuysuz (2016). “Who is Fethullah Gulen, the man blamed for coup attempt in Turkey?”. *cnn.com*. July 16.
- 9 “Obama: ISIL is ‘perverting one of the world’s greatest religions’”. *euronews.com*. 24 September 2014. Obama'nın bu açıklamasının bir eleştirisi için bakınız, Ali Balcı (2014: 38-41) . “İŞİD ve Doğu'yu Kuşatan ‘Barbarlık’: Batı'nın Yeni Temsil ve Yönetim Stratejilerine Dair”. *Ortadoğu Analiz* 6 (65).
- 10 Bu düşünce Amerikalı aşırı sağ neo-Nazi yayın organı The Daily Stormer'da da kendisine yer buldu. Bkz. Andrew Anglin. “Was the Turkish Coup an Erdogan Hoax?”, <http://www.dailystormer.com/...> . July 16. (30.09.2016).
- 11 “maar ik denk dat de regering toch wel op de hoogte is geweest van de dreiging van zoiets als deze coup, en zich daarop voorbereid heeft met heel gedetailleerde draaiboeken voor wat er moest gebeuren.” Zürcher'in katıldığı TV

programının tam hali için bkz. “Erik-Jan Zürcher in Nieuwsuur over de zuiveringen in Turkije”. www.universiteitleiden.nl/nieuws/2016/07/erik-jan-zurcher-in-nieuwsuur-over-de-zuiveringen-in-turkije . (30.09.2016).

¹² Bu analogi darbe girişiminin ilk günlerinde liberallerden aşırı sağa kadar birçok isim tarafından kullanıldı. Bkz. Karnitschnig, M. (2016). “Erdoğan’s ‘Reichstag fire’”. <http://www.politico.eu/...> July 22. (30.09.2016); Varol, O. (2016). “Turkey’s Reichstag Fire”. <http://www.huffingtonpost.com/...> July 22. (30.09.2016); Bandow, D. (2016). “Turkey Convulsed by Failed Coup: Turkish Voters, Not Soldiers, Should Topple Erdogan”. <http://www.forbes.com/...> July 17. (30.09.2016); Rubin, M. (2016a). “Turkey’s Reichstag Fire Explaining Erdogan’s long game”. <https://www.commentarymagazine.com/...> August 16. (30.09.2016).

¹³ Hamid Dabashi’nin resmi Facebook sayfası için bkz. <https://www.facebook.com/dabashi>

¹⁴ Sol eğilimleri bulunan ama daha çok liberal bir çizgi izleyen Independent gazetesi daha sonra sileceği Erdoğan’ın kendisine Hitler’i model aldığı temalı bir haberi web sayfasında yayımladı. “President Erdogan’s Turkey is modelled on the Third Reich”, *Independent*, July 23, 2016.

¹⁵ Bu bağlamda analizler için örneğin bkz. Mike Whitney, “The Coup in Turkey has Thrown a Wrench in Uncle Sam’s ‘Pivot’ Plan”. <http://www.counterpunch.org/...>, July 20. 2016; Bill Van Auken. “The Turkish coup, US militarism and the collapse of democracy”. <https://www.wsws.org/en/...> , 22 July 2016.

¹⁶ Batı solunun PKK ve PYD’ye yönelik son dönemde takındığı tavır ile ilgili çok sayıda örnek verilebilir. Örneğin, David Harvey, küçük rezervlerine rağmen Rojava’da kurulan sistemin kapitalist modernitenin tüm dünyada yarattığı krize bir alternatif olabileceğini söylerken, Zizek de Kürtleri (elbette Rojava’da savaşanları) Ortadoğu’nun en ilerici halkı olarak tanımlarken, hem burayı ziyaret etmek hem de Öcalan ile tanışma isteğini dile getirdi. Bkz. “David Harvey: reclaiming the city from Kobane to Baltimore”. roarmag.org. May 26. 2015; “Slavoj Zizek: Kurds Are The Most Progressive, Democratic Nation in The Middle East”. kurdishquestion.com 22 October 2015.

¹⁷ Friedman bu tarihte Amerikan başkan adaylarından biri olan Donald Trump’ı kendi ismiyle kullanırken, Erdoğan için Sultan tabirini tercih etmesi de bu noktada epey anlamlı.

¹⁸ Bu Said’in (1978: 47) Henry Kissenger ve Lord Cromer arasında yaptığı karşılaştırmada vardığı sonuca benzer, Cromer ile karşılaştırıldığında Kissenger’in Doğu’ya dair tespitleri objektif gibi görünse de, aslında aynı değer yüklü yargının hem çıktısı hem taşıyıcısıdır.

Kaynaklar

- “Erik-Jan ZÜRCHER in Nieuwsuur over de zuiveringen in Turkije”. www.universiteitleiden.nl/nieuws/2016/07/erik-jan-zurcher-in-nieuwsuur-over-de-zuiveringen-in-turkije [Erişim: 20.10.2016].
- “Obama: ISIL is ‘perverting one of the world’s greatest religions’”. <http://www.euronews.com/2014/09/24/obama-isil-is-perverting-one-of-the-world-s-greatest-religions> , [Erişim: 20.10.2016].
- “President Erdogan’s Turkey is modelled on the Third Reich”. *Independent*. July 23, 2016.
- Abu-Lughod, Lila (1990). “The romance of resistance: Tracing transformations of power through Bedouin women”. *American Ethnologist* 17 (1): 41-55.
- Anadolu Ajansı (2016). *Dakika Dakika FETÖ’ nün Darbe Girişimi*. İstanbul: Anadolu Ajansı Yayınları.
- Anglin, Andrew (2016). “Was the Turkish Coup an Erdogan Hoax?”. <http://www.dailystormer.com/was-the-turkish-coup-an-erdogan-hoax/> July 16. [Erişim: 17.07.2016].
- Auken, Bill Van (2016). “The Turkish coup, US militarism and the collapse of democracy”. <https://www.wsws.org/en/articles/2016/07/22/pers-j22.html> 22 July. [Erişim: 20.10.2016].
- Balcı, Ali (2014). “İŞİD ve Doğu’yu Kuşatan ‘Barbarlık’: Batı’nın Yeni Temsil ve Yönetim Stratejilerine Dair”. *Ortadoğu Analiz* 6 (65): 38-41.
- Bayraklı, Enes (2014). “Orientalism Reloaded: How Western Media Covered the Coup Attempt in Turkey”. *Seta Perspective*.
- The Economist* (2016). “The sultan survives, In Turkey, a failed coup against President Recep Tayyip Erdogan”. *The Economist*. July 15.
- Bell, Steve (2013). “Steve Bell on Recep Tayyip Erdoğan – cartoon”. *The Guardian*. 13 June.
- (2014) “Steve Bell on the unrest after the Turkish mine disaster – cartoon”. *The Guardian*. 15 May.
- Berktaş, Halil (2016). “Fox News’den, başarısız darbeye hayıflanma kılavuzu”. <http://serbestiyet.com/yazarlar/halil-berktay/fox-newsdan-basarisiz-darbeye-hayiflanma-kilavuzu-704633> [Erişim: 19.07.2016].
- Cockburn, Patrick (2016). “President Erdogan could be using the coup against him to turn Turkey towards full-scale Islamisation” *Independent*. 18 July.
- Denkler, Thorsten (2016). “Türkei nach dem Putschversuch: Erdoğan allmächtig”. *Süddeutsche Zeitung*. 16. Juli. Erişim: 20.10.2016.
- Editorial (2016). “The Guardian view on the week in Turkey: coup – and counter-coup?”. *The Guardian*. 21 July.

- Erem, Onur (2016). "Samir Amin: AKP ile İŞİD'in zihniyeti farksız" (Röportaj). *Birgün*. 4 Eylül.
- Fisk, Robert (2016). "Erdogan's meeting with Putin will tell us what the future holds for Syria". *Independent*. August 9.
- (2016a). "The Sultan and the Tsar: Erdogan Travels to Russia". <http://www.counterpunch.org/2016/08/09/the-sultan-and-the-tsar-erdogan-travels-to-russia/>. August 9. [Erişim: 20.10.2016].
- Foucault, Michel (1995). *Discipline & Punish: The Birth of the Prison*. İngilizceye Çev. Alan Sheridan. New York: Vintage Books.
- Friedman, Thomas L. (2016). "Trump and the Sultan". *The New York Times*. July 20.
- Fuller, Graham E. (2016). "The Gulen Movement Is Not a Cult — It's One of the Most Encouraging Faces of Islam Today". *Huffington Post*. July 22.
- Gulen, Fethullah (2016). "I Condemn All Threats to Turkey's Democracy". *New York Times*. July 25.
- Hammy, Cihad (2016). "Two visions of politics in Turkey: authoritarian and revolutionary". <https://www.opendemocracy.net/arab-awakening/cihad-hammy/two-visions-of-politics-in-turkey-authoritarian-and-revolutionary> 20 August. [Erişim: 20.10.2016].
- Hannah, John (2016). "How Do You Solve a Problem Like Erdogan?". <http://foreignpolicy.com/2016/06/15/how-do-you-solve-a-problem-like-erdogan/> June 15. [Erişim: 20.10.2016].
- Inden, Ronald (1986). "Orientalist constructions of India". *Modern Asian Studies* 20 (3): 401-446.
- Kadıoğlu, Ayşe (2016). "Coup d'état attempt: Turkey's Reichstag fire?". <https://www.opendemocracy.net/ay-e-kad-o-lu/coup-d-tat-attempt-turkey-s-reichstag-fire> July 16. [Erişim: 20.10.2016].
- Kardaş, Tuncay and Ali Balcı (2016). "Why does the West love the Gülen movement so much?". *Middle East Monitor*. 29 July.
- Khan, Amana Fontanella (2016). "Fethullah Gülen: Turkey coup may have been 'staged' by Erdoğan regime". *The Guardian*. 16 July.
- Kilpatrick, William (2016). "A Nuclear-Armed Caliphate?". <http://www.frontpage-mag.com/fpm/263722/nuclear-armed-caliphate-william-kilpatrick> August 3. [Erişim: 10.09.2016].
- La Porte, Amy vd. (2016). "Who is Fethullah Gulen, the man blamed for coup attempt in Turkey?". <http://edition.cnn.com/2016/07/16/middleeast/fethullah-gulen-profile/> July 16. [Erişim: 17.07.2016].
- Luttwak, Edward (2016). "Why Turkey's Coup d'État Failed". <http://foreignpolicy.com/2016/07/16/why-turkeys-coup-detat-failed-erdogan/> July 16. [Erişim: 17.07.2016].

- Mamdani, Mahmood (2005). *Good Muslim, Bad Muslim: America, the Cold War, and the Roots of Terror*. New York: Harmony Books.
- Peters, Ralph (2016a). "Istanbul terror: Turkey's president pays the price for trying to be friend fanatics" <http://www.foxnews.com/opinion/2016/06/29/istanbul-terror-turkey-s-president-pays-price-for-trying-to-befriend-fanatics.html> June 29. [Erişim: 20.10.2016].
- (2016b). "Turkey's last hope dies". <http://www.foxnews.com/opinion/2016/07/16/turkeys-last-hope-dies.html> July 16. [Erişim: 20.10.2016].
- (2016c). "Turkey and Erdogan: Here comes the (real) caliphate". <http://www.foxnews.com/opinion/2016/07/21/turkey-and-erdogan-here-comes-real-caliphate.html> July 21. [Erişim: 22.07.2016].
- Reynolds, Glen Harlan (2016). "Turkey's new sultan". <http://www.usatoday.com/story/opinion/2016/07/20/turkey-coup-islam-erdogan-sharia-sultan-caliphate-crackdown-democracy-column/87344676/> July 20. [Erişim: 22.07.2016].
- Reynolds, Michael A. (2016). "Damaging Democracy: The U.S., Fethullah Gülen, and Turkey's Upheaval". *The Foreign Policy Research Institute*. September 26. <http://www.fpri.org/article/2016/09/damaging-democracy-u-s-fethullah-gulen-turkeys-upheaval/> [Erişim: 20.10.2016].
- Rubin, Michael (2015). "Reconsidering Fethullah Gülen". *commentarymagazine.com* May 20.
- (2016). "Will There Be a Coup Against Erdogan in Turkey?". *Newsweek*. March 24.
- (2016a). "Erdogan Has Nobody to Blame for the Coup But Himself". <http://foreignpolicy.com/2016/07/15/erdogan-has-nobody-to-blame-for-the-coup-but-himself/> July 15. [Erişim: 30.09.2016].
- (2016b). "Why the coup in Turkey could mean hope". <http://nypost.com/2016/07/15/why-the-coup-in-turkey-could-mean-hope/> July 15. [Erişim: 30.09.2016].
- (2016c). "Turkey's Reichstag Fire Explaining Erdogan's long game". <https://www.commentarymagazine.com/articles/turkeys-reichstag-fire/> August 16. [Erişim: 18.08.2016].
- Said, Edward W. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Sayarer, Julian (2016). "Turkey's failed coup hands Erdoğan the pretext for further repression". *New Statesman*. 16 July.
- Special Report: Turkey. "Erdogan's new sultanate". *The Economist*. February 6. 2016.
- Spinelli, Barbara (2016). "An open letter on the attempted coup in Turkey". <https://www.opendemocracy.net/barbara-spinelli-et-al/open-letter-on-attempted-coup-in-turkey> 24 July. [Erişim: 24.07.2016].

- Stone, Norman (2016). “Modernity’s first mistake was to take on religion in the July heat”. *The Times*. July 16.
- The Editorial Board. “Let Mr. Erdogan Fight His Own Battles”. *New York Times*. May 2. 2014.
- The Editorial Board (2016). “The Counter-Coup in Turkey”. *New York Times*. July 16.
- Tugal, Cihan (2016). “Turkey coup aftermath: between neo-fascism and Bonapartism”. <https://www.opendemocracy.net/cihan-tugal/turkey-coup-aftermath-between-neo-fascism-and-bonapartism> 18 July. [Erişim: 18.07.2016].
- Tures, John A. (2016). “Extraditing Gulen to Turkey Would Ruin America’s Middle East Policy”. *Huffington Post*. July 19.
- Veren, Nurettin (2007). *Kuşatma*. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları.
- Veren, Nurettin (2016). *FETÖ: Cemaate Dair Duyulmayan, Konuşulmayan, Bilinmeyen Her şey*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Rustow, D. A. (1977). “The Political Impact of the West”. *Political Modernization in Japan and Turkey*. Ed. R. E. Ward ve D. A. Rustow. Princeton: Princeton University Press.
- Whitney, Mike (2016). “The Coup in Turkey has Thrown a Wrench in Uncle Sam’s “Pivot” Plan”. <http://www.counterpunch.org/2016/07/20/the-coup-in-turkey-has-thrown-a-wrench-in-uncle-sams-pivot-plan/> July 20. [Erişim: 20.07.2016].

Poverty of Criticism: Reading The July 15 Coup Attempt FromThe West

Ali Balcı*

Yıldırım Turan**

Abstract

This study is about how the failed 15 July 2016 coup in Turkey is represented in the West. Given the fact that a distorted representation reigned in the Western media, this study primarily asks why the Left and the Right presented almost similar picture about the 15 July coup attempt. In order to reply this question, the paper utilizes two concepts, “good Muslim vs. bad Muslim” and “the romance of resistance”. According to the first, the Right presented a distorted picture of the coup attempt because its mentality based on “good Muslim vs. bad Muslim” makes Gulen, the coup maker, innocent and Erdogan source of evil respectively. As for the Left, it perceived Erdogan as the absolute leader and all others including Gulen as oppositional movements. Therefore, the Left was poisoned by the fear that what if the coup is utilized by Erdogan for a greater power.

Keywords

5 July 2016 coup attempt, the Western media, The left, the Right, Orientalism

---

* Assoc. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Political Sciences, Department of International Relations – Sakarya/Turkey
alibalci@sakarya.edu.tr

** Assist. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Political Sciences, Department of International Relations – Sakarya/Turkey
yildirimturan@sakarya.edu.tr

Нищета критики. Прочтение Западом путча 15 июля

Али Балджи*
Йылдырым Туран**

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется то, как на Западе представляется неудавшийся путч 15 июля 2016 в Турции. Учитывая тот факт, что в западных СМИ царит искаженное представление, авторы прежде всего задаются вопросом о том, почему и «левые» и «правые» почти одинаково представляют картину о попытке государственного переворота 15 июля. Для рассмотрения этого вопроса в статье используются две концепции: «хороший мусульманин против плохого мусульманина» и «романтика сопротивления». Согласно первой, «правые» представляют искаженную картину попытки переворота, поскольку их восприятие основано на представлении «хороший мусульманин против плохого мусульманина», которое делает Гюлена, автора переворота, невинным, а Эрдогана, соответственно, источником зла. Что касается «левых», то они воспринимают Эрдогана как абсолютного лидера, а всех остальных, в том числе Гюлена, как оппозиционные движения.

Ключевые слова

путч 15 июля 2016 года, западные СМИ, левые, правые, ориентализм.

---

* Доц. д-р., Университет Сакарья, факультет политических наук, кафедра международных отношений – Сакарья / Турция
alibalci@sakarya.edu.tr

** Доц. д-р., Университет Сакарья, факультет политических наук, кафедра международных отношений – Сакарья / Турция
yildirirturan@sakarya.edu.tr

Causality Among Oil Prices, GDP and Exchange Rate: Evidence from Azerbaijan and Kazakhstan*

Mehmet Dikkaya**

Bayram Veli Doyar***

Abstract

Following their independence, Azerbaijan and Kazakhstan, which place great importance to oil industry, have also succeeded in attracting foreign investments to this industry. Over time, this industry, which has become a key to the economy, has made the economy vulnerable particularly to oil prices. In this regard, current paper investigates causal relationships between quarterly time series of oil prices, GDP and exchange rate for both Azerbaijan and Kazakhstan separately. Toda-Yamamoto causality test results for Azerbaijan suggest that there are unidirectional causalities from exchange rate to oil prices, from oil prices to GDP and from GDP to exchange rate. As for Kazakhstan, causalities run from oil prices to GDP, exchange rate to GDP and oil prices to exchange rate.

Keywords

Azerbaijan, Kazakhstan, Oil Prices, GDP, Exchange Rate, Causality

JEL Classification: C32, F31, Q43, F43

---

* An earlier version of this paper was presented at the Symposium on the Turkish Republics in the 25th Year of Their Independence (organized by Ahmet Yesevi University, Ankara, Turkey, October 6-7, 2016). The earlier version of the paper titled "Petrol Fiyatları, GSYH ve Döviz Kuru Arasındaki İlişkilerin Azerbaycan ve Kazakistan İçin Toda-Yamamoto Nedensellik Testi İle İncelenmesi" was translated to English and developed by the same authors.

** Prof. Dr., Kırıkkale University, Department of Economics - Kırıkkale/Turkey
mdikkaya@kku.edu.tr

*** PhD Student, Kırıkkale University, Department of Economics - Kırıkkale/Turkey
bvdoyar@gmail.com

INTRODUCTION

After collapse of the Soviet Union, the question of how to secure the financing of economic transformation in the former socialist countries of the union has great importance. When we consider Central Asian and Caucasus regions were less developed than the other regions, the solution of this problem became more vital. Because of this underdevelopment, countries of the region, particularly against political and economic fluctuations, have shown a more fragile structure.

Azerbaijan and Kazakhstan attach importance to petrochemical industry in respect to economic transformation after gaining their independence. With the discovery of new oil reserves since 1990s, expansion of foreign investments in these two countries could be regarded as an important positive factor. In these countries, increasing oil investments made petrochemical industries key sectors of the economy thanks to their great improvement. In the years when oil prices were in a rising trend, as in other energy-dependent countries such as Russia, GDP growth in both Azerbaijan and Kazakhstan were much higher than other non-energy-rich former socialist countries.

This increase is a big income for budget and means a source of funds both for development of other branches of industries and modernization of economic infrastructure. However, the decrease in oil prices in late 2014 affected economic indicators of the countries through key sector energy. Because of sharp decrease in oil revenues of these countries, Kazakhstan has had to move to free foreign exchange regime, and Azerbaijan has been forced devaluation of national currency for twice. As in other countries, this view shows that how sensitive these countries to oil prices and high oil revenues. In this context, an econometric analysis of the economic indicators which are linked to oil prices have importance.

The purpose of current paper is to reveal causal relationships between oil prices, GDP and exchange rate for Azerbaijan and Kazakhstan. According to BP (2015) data, Azerbaijan had 42 million tones (share in world production 1%) and Kazakhstan had 80.8 million tones (share in world production 1.9%) production potentials in 2014. Also, the shares of oil revenues minus production costs in GDP's are 27.23% for Azerbaijan and 20.99% for Kazakhstan (theglobaleconomy.com, 2014).

Without exception between countries, energy in general, especially oil, has become an indispensable input for production and transportation with Industrial Revolution. Therefore, the interrelationship between oil prices and macroeconomic indicators is one of the topics discussed in detail consistently. As far as we know, there is no special work examining causal relationship between the variables afore mentioned for these countries. In this regard, we run Toda-Yamamoto causality tests after applying required unit root tests using quarterly oil prices, GDP and exchange rate (US Dollar) variables spanning 2001Q1-2014Q2 for Azerbaijan and 1994Q1-2015Q4 for Kazakhstan to make contribution to develop profiles of these economies.

The first section of the paper concentrates on macroeconomic effects of oil prices. The second section sums up related literature, the third section explains data sets and methodology and the fourth section presents and evaluates empirical results. The final section involves policy implications for both countries within the frame of analysis results.

1. OIL AND MACROECONOMY: A SHORT HISTORY

It is known that ancient communities attributed sanctity to fires burned with gas leaking from cracks, although it is not known when petroleum was first used. It was seen that asphalt was used to make boats waterproof and heat houses in the years about 6000 B.C. In 3000's B.C., it is put on the records that Egyptians used the asphalt in building pyramids, for medical purposes and mummification. Indians benefit from oil in making of waterproof canoes and war paintings (Fagan 1991: 2-1). Mankind has had to drill, since inefficient surface leaks did not satisfy the needs. Although the first commercial oil discovery was made by James Miller Williams in Ontario in 1858, the birth of the US oil industry is the oil exploration that Edwin L. Drake made as a result of drilling in Pennsylvania in the following year (Fagan 1991: 2-2).

Before modern times, oil was used for primitive purposes. In the wake of Industrial Revolution, it's started to be used in machines and the prospect of oil in the global economy has increased over time. Such that, oil has the shares of 31.1% in primary energy supply and 39.9% in final energy consumption, according to 2013 data (IEA, 2015).

Ebrahim et al. (2014) state that the dependency on oil and its by-products leave global economy defenseless to various macroeconomic side effects. The authors explain that the volatilities in oil prices affect consumption, investment and industrial production directly; and inflation and unemployment indirectly. Accordingly, consumption will decrease in the face of the economic uncertainty created by volatility in oil prices. Because, decreasing consumer confidence triggers precautionary savings. When real investments are expected to decline in the short and mid-term due to the uncertainty about the profitability of investments and the expected decrease in demand, financial investments may increase or decrease depending on the level of market risk preference level. The production side will naturally react regarding firm decisions. Firms can maintain their production levels by raising their prices or can lower their production levels in response to declining demand. On the inflation side, there are both deflationary pressure caused by decreasing demand and inflationary pressure caused by increasing prices. Inflation may increase or decrease depending on which pressure is dominant. Unemployment level directly increases because of decreasing consumption and industrial production, or decreases as in Phillips Curve with expectations.

3. LITERATURE REVIEW

There is a vast amount of papers that examine relationships between oil prices and various macroeconomic variables for different countries and times with different econometric methods. We can summarize the literature as in Table 1, when we focus on the relationship between oil prices, exchange rate and GDP.

Results from these studies differs from in terms of the directions of causalities. For instance, Bal et al. (2015) and Pradhan et al. (2015) find bi-directional causality between oil prices and exchange rate. Brahmasrene et al. (2014), Öztürk et al. (2008), Bénassy-Quéré et al. (2007), Amano et al. (1998) and again Bal et al. (2015) show causality runs from oil prices to exchange rate. Also, Pradhan et al. (2015), Aliyu (2009), Akıncı et al. (2012) and Öksüzler et al. (2011) detect causalities from oil prices to GDP. Akıncı et al. (2012), again, show a causality running from GDP to oil prices. We can mention Yardımcıoğlu et al. (2013) among the works that find bidirectional causality between oil prices and GDP.

Table 1. *Literature on Causality for Various Countries*

Author	Country	Time	Methodology	Causality
Amano et al. (1998)	USA	1972:2-1993:1	Johansen-Juselius cointegration, Granger causality	OIL → EXC
Bénassy-Quéré et al. (2007)	China	1974-2004	Johansen cointegration, Granger causality	OIL → EXC
Öztürk et al. (2008)	Turkey	1982: 12-2006: 05	Johansen cointegration, Granger causality	OIL → EXC
Aliyu (2009)	Nigeria	1986Q1-2007Q4	Johansen cointegration, Granger causality	OIL → GDP EXC ↔ GDP
Öksüzler et al. (2011)	Turkey	1987: 01-2010: 09	VAR model, Granger causality	OIL → GDP
Akıncı et al. (2012)	OPEC and oil importer countries	1980-2011	Johansen-Juselius cointegration, Granger causality, random and fixed effects models	GDP → OIL (OPEC) OIL → GDP (Oil importer countries)
Yardımcıoğlu et al. (2013)	10 OPEC countries	1970-2011	Pedroni, Kao and Johansen Fisher cointegration tests, Canning and Pedroni causality tests	OIL ↔ GDP (L)
Brahmasrene et al. (2014)	USA	1996: 01-2009: 12	VAR model, Pedroni cointegration and Granger causality	EXC → OIL (S) OIL → EXC (L)
Pradhan et al. (2015)	G20	1961-2012	Panel VAR, VECM base Granger causality	OIL, MAC, EXC, INF and INT → GDP (L) EXC ↔ OIL (S)
Bal et al. (2015)	India and China	1994: 01-2013: 03	Linear Granger causality	OIL → EXC (India and China)
			Nonlinear Granger causality	OIL ↔ EXC (India and China)
			Nonlinear Granger causality with GARCH	OIL ↔ EXC (India) EXC → OIL (China)

$A \rightarrow B$ shows causality runs from A to B .

$A \leftrightarrow B$ shows there is bidirectional causality between A and B .

S (short-run), L (long-run), OIL (oil price), GDP (GDP or economic growth), EXC (exchange rate), INF (inflation), INT (interest rate), MAC (market capitalization).

Besides these works, there are papers focusing on vector auto regression (VAR) models and elasticity estimation. For example, Narayan et al. (2008) find that an increase in oil prices increases exchange rate using generalized autoregressive conditional heteroskedasticity (GARCH) and exponential GARCH (EGARCH) models. Rautava (2004) applies Johansen cointegration test on quarterly data from 1995 to 2002 and finds a 10% increase in oil prices rises GDP and government revenues by 2.2% and 4.6% in the long-run, respectively. Akıncı et al. (2012), whose causality results are given on Table 1, use random and fixed-effects models to estimate elasticities. They find a 1% increase in oil prices rises GDP by 0.014% and 0.011% for OPEC countries, and decreases GDP by 0.001% for oil importer countries. Osigwe (2015) utilizes ordinary least squares (OLS) and two-stage least squares (2SLS) methods and finds increases in real exchange rate and oil prices positively affects Nigeria's economic performance. Güneş et al. (2013) test quarterly real exchange rate, terms of trade and world oil prices data from 1995 to 2010 using structural VAR method for Turkey. They find that a shock in world oil prices leads to a fall in real exchange rates and explains about 21% of the variations in real exchange rates. Basher et al. (2012) use monthly real oil prices, trade weighted exchange rate and real emerging market stock prices data for structural VAR model from 1988 to 2008. They show that positive shocks to oil prices depress exchange rates in the short-run. Also, a positive shock in real economic activity rises oil prices when increases in emerging market stock prices rise oil prices.

However, when we filter similar works for Azerbaijan and Kazakhstan, we are left with a limited literature. Among these, using Johansen and ARDL cointegration methods for 2000-2007 quarterly data, Hasanov (2010) shows a 1% rise in oil prices ends up with 0.7% increase in real effective exchange rate in the long-run for Azerbaijan. Error correction models derived from these two models show that deviation from the short-run equilibrium is corrected by 15-20% in the long-run. Kutan et al. (2005) use monthly data from 1996 to 2003 to show whether Kazakhstan suffers from Dutch disease, which is known as decline in total production when a country reaches a new source. Empirical results indicate that oil price changes increase the value of real exchange rate and Dutch disease symptoms. Also, using structural VAR model, Köse et al. (2015), points out that negative and positive oil price shocks affects industrial production in the same directions. They also find that exchange rate is affected by negative oil price

shocks, not positive. Finally, they discover neither positive nor negative oil price shocks have effects on inflation in Kazakhstan.

3. DATASET AND METHODOLOGY

This section explains dataset and methodology. Two different unit root tests are utilized to see stationarities and we prefer relatively new causality test of Toda et al. (1995) rather than conventional Granger causality test.

3.1. Dataset

Brent oil prices (US Dollar) data obtained from Federal Reserve Bank of St. Louis web site is used. GDP in domestic currency sourced from IMF (2016) IFS database is converted to US Dollar using exchange rate obtained from the same source, which is also used as a different variable. Dataset for Azerbaijan consists of quarterly observations from 2001Q1-2014Q2, when for Kazakhstan 1994Q1-2015Q4.

At this point, it is useful to touch on the point that Cunado et al. (2005: 67) state on the selection of oil price variable:

"The choice of oil price variables is difficult and, as we shall show later, important. National oil prices have been influenced by price-controls, high and varying taxes on petroleum products, exchange rate fluctuations (such as the important devaluations after the Asian crisis in most of the countries in our sample) and national price index variations. All the differential characteristics which influence the effective oil price that each of the countries face raise great difficulties in measuring the appropriate oil price variable for each country. Thus, most of the empirical literature which analyze the effect of oil price shocks in different economies use either the \$US world price of oil as a common indicator of the world market disturbances that affect all countries or this world oil price converted into each respective country's currency by means of the market exchange rate. The main difference between the two variables is that only the second one takes into account the differences in the oil price that each of the countries faces due to its exchange rate fluctuations or its inflation levels."

Every variable is used in their nominal values (there are papers that use variables in their nominal values, e.g. Yavuz (2006) and Tuğcu (2014)). Since we have quarterly data, variables are seasonally adjusted using Census-X13 method. All variables are used in their natural logarithmic forms to decrease heteroskedasticity.

3.2. Methodology

Stationarity states of the series are examined using Augmented Dickey-Fuller (ADF) (Dickey et al., 1981) and Phillips-Perron (PP) (Phillips et al. 1988) unit root tests. Maximum integration order m_{max} obtained from these tests is needed to carry out the causality test in the next step.

We utilized from Toda-Yamamoto causality test (TY) developed by Toda et al. (1995). If an X variable is better in the estimation of a Y variable using all available information, then it is said X Granger causes Y (Granger 1969). Toda et al. (1995) show how to estimate VAR models that are formulated in their level values and how to test general constraints in parameter matrices, even if the processes are integrated or co-integrated at random levels.

To carry out this test, maximum integration degree of the variables m_{max} is found using unit root tests in the first step. Optimal lag length p is detected for VAR model with help of information criterias. Then a VAR model with $p+m_{max}$ lags is estimated. Wald test, which is asymptotically chi-square distributed, is applied on p lags to see whether the coefficients are statistically different from zero or not and the direction of causality is determined.

When p is the optimum lag length, m_{max} is the maximum integration order and u is white noise term, VAR model to be estimated for OIL , GDP and USD variables for TY procedure can be written as follows:

$$OIL_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} OIL_{t-i} + \sum_{j=p+1}^{m_{max}} \beta_{2j} OIL_{t-j} + \sum_{i=1}^p \gamma_{1i} GDP_{t-i} + \sum_{j=p+1}^{m_{max}} \gamma_{2j} GDP_{t-j} + \sum_{i=1}^p \delta_{1i} USD_{t-i} + \sum_{j=p+1}^{m_{max}} \delta_{2j} USD_{t-j} + u_{1t} \quad (1)$$

$$GDP_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \theta_{1i} OIL_{t-i} + \sum_{j=p+1}^{m_{max}} \theta_{2j} OIL_{t-j} + \sum_{i=1}^p \mu_{1i} GDP_{t-i} + \sum_{j=p+1}^{m_{max}} \mu_{2j} GDP_{t-j} + \sum_{i=1}^p \rho_{1i} USD_{t-i} + \sum_{j=p+1}^{m_{max}} \rho_{2j} USD_{t-j} + u_{2t} \quad (2)$$

$$USD_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^p \tau_{1i} OIL_{t-i} + \sum_{j=p+1}^{m_{max}} \tau_{2j} OIL_{t-j} + \sum_{i=1}^p \varphi_{1i} GDP_{t-i} + \sum_{j=p+1}^{m_{max}} \varphi_{2j} GDP_{t-j} + \sum_{i=1}^p \omega_{1i} USD_{t-i} + \sum_{j=p+1}^{m_{max}} \omega_{2j} USD_{t-j} + u_{3t} \quad (3)$$

When deciding to direction of causality, for example for equation (1), the null hypothesis of which means “*GDP, Granger-causes OIL*” is tested using Wald test. Test results demonstrate that if the null is rejected, then the alternative hypothesis of $H_1: \gamma_{li} \neq 0$ which means “*GDP does not Granger-cause OIL*” is accepted. Causal relationships among the other variables are tested in the same way.

4. RESULTS

This section presents results from unit root and causality tests for both countries separately. We identified mainly different causal relationships.

4.1. Results for Azerbaijan

Concerning ADF unit root test results given on Table 2, unit root hypothesis is rejected at 1% significance level for *OIL* and *GDP* variables in their first differences both for equations with constant and equations with constant and trend. *USD* becomes stationary at 1% significance level for equation with constant and equation with constant and trend only when the test is applied on its second difference.

Table 2. *ADF unit root test results (Azerbaijan)*

	ADF (Constant)			ADF (Constant and trend)		
	Level	1 st dif.	2 nd dif.	Level	1 st dif.	2 nd dif.
<i>OIL</i>	-1.576	-7.133***	-	-2.822	-7.078***	-
<i>GDP</i>	-1.195	-6.273***	-	-0.445	-6.367***	-
<i>USD</i>	-0.988	-2.784*	-2.697***	-2.913	-2.642	-6.529***

*** and * represent significance at 1% and 10%, respectively. Lag length for ADF test is chosen by Schwarz Information Criteria.

As seen on Table 3, results from PP unit root tests are parallel with ADF test results. When we consider all these outputs, maximum integration order is $m_{max}=2$ and thus, it is decided that the number of additional lags to be included in the VAR model to be estimated is 2.

Table 3. *PP unit root test results (Azerbaijan)*

	PP (Constant)			PP (Constant and trend)		
	Level	1 st dif.	2 nd dif.	Level	1 st dif.	2 nd dif.
<i>OIL</i>	-1.413	-7.748***	-	-2.952	-7.960***	-
<i>GDP</i>	-1.130	-6.294***	-	-0.720	-6.380***	-
<i>USD</i>	-0.320	-2.192	-5.613***	-2.411	-1.794	-6.351***

*** represents significance at 1% level. Barlett Kernel is used as the spectral estimation method and the bandwidth is determined using the Newey–West method.

Optimum lag length is found $p=2$ for the VAR model to be estimated by utilizing various information criteria (see Table 8). Estimated VAR (2) model is stable (see Figure 1 and Table 9), serially uncorrelated (see Table 10) and homoscedastic (see Table 11).

Table 4. *Toda-Yamamoto causality test results (Azerbaijan)*

H_0	χ^2	Prob.	Decision
<i>GDP</i> doesn't Granger-cause <i>OIL</i> .	4.627	0.098	<i>GDP</i> ... <i>OIL</i>
<i>USD</i> doesn't Granger-cause <i>OIL</i> .	6.754	0.034	<i>USD</i> → <i>OIL</i>
<i>OIL</i> doesn't Granger-cause <i>GDP</i> .	17.29	0.000	<i>OIL</i> → <i>GDP</i>
<i>USD</i> doesn't Granger-cause <i>GDP</i> .	3.388	0.183	<i>USD</i> ... <i>GDP</i>
<i>OIL</i> doesn't Granger-cause <i>USD</i> .	1.588	0.452	<i>OIL</i> ... <i>USD</i>
<i>GDP</i> doesn't Granger-cause <i>USD</i> .	6.823	0.033	<i>GDP</i> → <i>USD</i>

$A \rightarrow B$ means causality runs from A to B .
 $A \dots B$ means no causality between A and B .

To run TY causality test, VAR (4) model with $p+m_{max}=4$ lags is estimated and Wald test is applied on $p=2$ lags. With respect to the results presented on Table 4, null hypotheses of “*USD* doesn't Granger-cause *OIL*” and “*GDP* doesn't Granger-cause *USD*” are rejected at 5% level; null hypothesis “*OIL* doesn't Granger-cause *GDP*” is rejected at 1% level. Therefore, we decided that there are unidirectional causalities running from exchange rate to oil prices, from oil prices to GDP, and from GDP to exchange rate for Azerbaijan.

4.2. Results for Kazakhstan

ADF unit root tests, whose findings are presented on Table 5, show that unit root hypotheses are rejected at 1% level for every single variable in their first differences both for equations with constant and equations with constant and trend.

Table 5. *ADF unit root test results (Kazakhstan)*

	ADF (Constant)		ADF (Constant and trend)	
	Level	1 st dif.	Level	1 st dif.
<i>OIL</i>	-1.700	-9.072***	-1.349	-9.114***
<i>GDP</i>	-1.447	-9.512***	-0.814	-9.779***
<i>USD</i>	-0.170	-13.85***	-1.049	-13.10***

*** represents significance at 1% level. Lag length for ADF test is chosen by Schwarz Information Criteria.

Regarding the results from PP unit root tests presented on Table 6, *OIL* and *GDP* are stationary in their first differences both for equations with constant and for equations with constant and trend at 1% significance level. But, *USD* is found stationary in its level, both for equations with constant and equations with constant and trend at 1% significance. Despite these two tests give different results about the stationarity of *USD* variable, the maximum integration order is $m_{max}=1$. Therefore, 1 additional lag will be added to the VAR model.

Table 6. *PP unit root test results (Kazakhstan)*

	PP (Constant)		PP (Constant and trend)	
	Level	1 st dif.	Level	1 st dif.
<i>OIL</i>	-1.696	-9.073***	-1.418	-9.114***
<i>GDP</i>	-1.425	-9.623***	-1.002	-9.829***
<i>USD</i>	-5.665***	-	-6.800***	-

*** represents significance at 1% level. Barlett Kernel is used as the spectral estimation method and the bandwidth is determined using the Newey–West method.

Optimum lag length is found $p=4$ for the VAR model to be estimated by utilizing various information criteria (see Table 12). Estimated VAR (4) model is stable (see Figure 2 and Table 13) and serially uncorrelated (see Table 14). Even the residuals of the model suffer from heteroskedasticity at 5% level, they are homoscedastic at 1% level (see Table 15).

Table 7. *Toda-Yamamoto causality test results (Kazakhstan)*

H_0	χ^2	Prob.	Decision
<i>GDP</i> doesn't Granger-cause <i>OIL</i> .	2.696	0.609	<i>GDP</i> ... <i>OIL</i>
<i>USD</i> doesn't Granger-cause <i>OIL</i> .	3.783	0.436	<i>USD</i> ... <i>OIL</i>
<i>OIL</i> doesn't Granger-cause <i>GDP</i> .	38.99	0.000	<i>OIL</i> → <i>GDP</i>
<i>USD</i> doesn't Granger-cause <i>GDP</i> .	10.11	0.038	<i>USD</i> → <i>GDP</i>
<i>OIL</i> doesn't Granger-cause <i>USD</i> .	18.76	0.000	<i>OIL</i> → <i>USD</i>
<i>GDP</i> doesn't Granger-cause <i>USD</i> .	3.791	0.435	<i>GDP</i> ... <i>USD</i>

$A \rightarrow B$ means causality runs from A to B .

$A \dots B$ means no causality between A and B .

VAR (5) model with $p+m_{max}=5$ lags is estimated for TY causality test and Wald test is applied on $p=4$ lags. According to the results given on Table 7, null hypotheses of “*OIL* doesn't Granger-cause *GDP*” and “*OIL* doesn't Granger-cause *USD*” are rejected at 1% level; the null of “*USD* doesn't Granger-cause *GDP*” is rejected at 5% level. Therefore, we decide that there are unidirectional causalities running from oil prices to GDP, from exchange rate to GDP and oil prices to exchange rate for Kazakhstan.

CONCLUSIONS AND POLICY IMPLICATIONS

Azerbaijan and Kazakhstan are leading oil producers among Turkish republics in Central Asia and the Caucasus. But, best of our knowledge, there is no any special work on the causal relationship among oil prices, GDP and exchange rate for these important oil rich countries. Therefore, current paper contributes to literature by examining causal relationships between oil prices, GDP and exchange rate using quarterly time series data for Azerbaijan and Kazakhstan. Causality test developed by Toda et al. (1995) is utilized to reveal potential causalities. The findings give substantial clues for policy makers of related countries.

First of all, there is a one-way causality running from oil prices to GDP for both countries. This finding shows that the obstacles on oil price rises can adversely affect economic growth. In this regard, oil price rises are for the benefit of these two countries whose main export products are oil and its derivatives. This finding is parallel with the finding of Pradhan et al. (2015), Aliyu (2009), Akıncı et al. (2012) and Öksüzler et al. (2011).

There is a one-way causality running from oil prices to exchange rate for Kazakhstan. This finding indicates the sensitivity of exchange rate on oil prices. Studies finding similar results in the literature are Brahmašreṇe et al. (2014), Öztürk et al. (2008), Bénassy-Quééré et al. (2007), Amano et al. (1998) and Bal et al. (2015). However, the related causality runs from exchange rate to oil price for Azerbaijan. In this regard, Brahmašreṇe et al. (2014) state that there is no consensus on the dynamics between oil prices and the exchange rate, and that this may be due to exchange rate measurement, time-varying causality structures or other reasons. Their arguments suggest that the one-way causality running from exchange rate to oil prices can only explain that existing and previous information on exchange rates helps to develop oil price forecasts.

Unidirectional causality from GDP to exchange rate is detected for Azerbaijan. If the exchange rate is affected by economic growth, then the government may need to follow a stable exchange rate policy. But, this causality for Kazakhstan runs from exchange rate to GDP. In this regard, switching to free foreign exchange rate regime, which was made in August 2015, can be said is an appropriate move. As stated before, oil prices cause exchange rate. Therefore, higher oil prices trigger exchange rate, then the increased exchange rate will allow for higher economic growth rates.

Besides our results, in different studies, real values of the variables can be used and structural breaks can be taken into consideration.

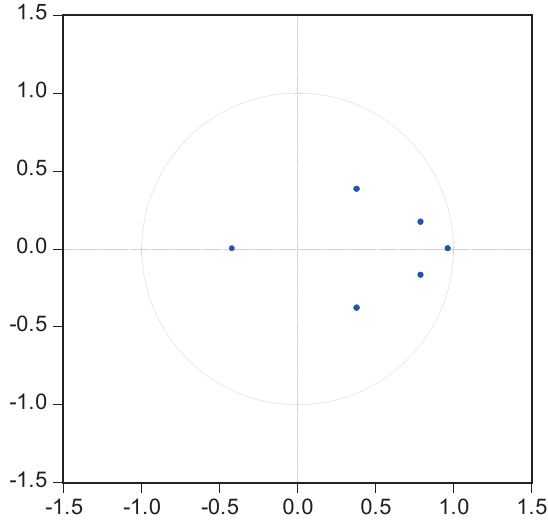
APPENDIX

Table 8. *Lag Length Selection (Azerbaijan)*

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	91.59415	NA	5.80e-06	-3.543766	-3.429045	-3.500080
1	284.2781	354.5385	3.74e-09	-10.89113	-10.43224	-10.71638
2	313.9856	51.09688*	1.64e-09*	-11.71943*	-10.91638*	-11.41362*
3	320.9694	11.17411	1.80e-09	-11.63878	-10.49156	-11.20191
4	329.7349	12.97291	1.85e-09	-11.62940	-10.13802	-11.06147

LogL: Log-likelihood
 LR: sequential modified LR test statistic
 FPE: Final prediction error
 AIC: Akaike information criterion
 SC: Schwarz information criterion
 HQ: Hannan-Quinn information criterion

* indicates lag order selected by the criterion.

Figure 1. Inverse roots of AR characteristic polynomial (Azerbaijan)

Table 9. *Roots of Characteristic Polynomial (Azerbaijan)*

Root	Modulus
0.966916	0.966916
0.792861 - 0.169626i	0.810803
0.792861 + 0.169626i	0.810803
0.381832 - 0.381277i	0.539600
0.381832 + 0.381277i	0.539600
-0.417192	0.417192
0.966916	0.966916
0.792861 - 0.169626i	0.810803
0.792861 + 0.169626i	0.810803

Table 10. *VAR Residual Serial Correlation LM Tests (Azerbaijan)*

Lags	LM-Stat	Prob.
1	13.11856	0.1573
2	13.05000	0.1604
3	14.34105	0.1107
4	9.104645	0.4277

Table 11. VAR Residual Heteroskedasticity Test (Azerbaijan)

Chi-sq	Prob.
87.66	0.101

Table 12. Lag Length Selection (Kazakhstan)

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-120.6795	NA	0.004420	3.091988	3.181314	3.127802
1	251.2079	706.5862	5.08e-07	-5.980199	-5.622895	-5.836945
2	271.2828	36.63656	3.85e-07	-6.257069	-5.631787*	-6.006376*
3	279.8101	14.92279	3.91e-07	-6.245252	-5.351992	-5.887119
4	290.9641	18.68304*	3.72e-07*	-6.299103*	-5.137865	-5.833530
5	298.0951	11.40955	3.93e-07	-6.252378	-4.823162	-5.679364
6	304.8006	10.22582	4.21e-07	-6.195014	-4.497820	-5.514560
7	305.7014	1.306273	5.24e-07	-5.992536	-4.027364	-5.204642
8	308.9611	4.482102	6.17e-07	-5.849029	-3.615879	-4.953695

LogL: Log-likelihood

LR: sequential modified LR test statistic

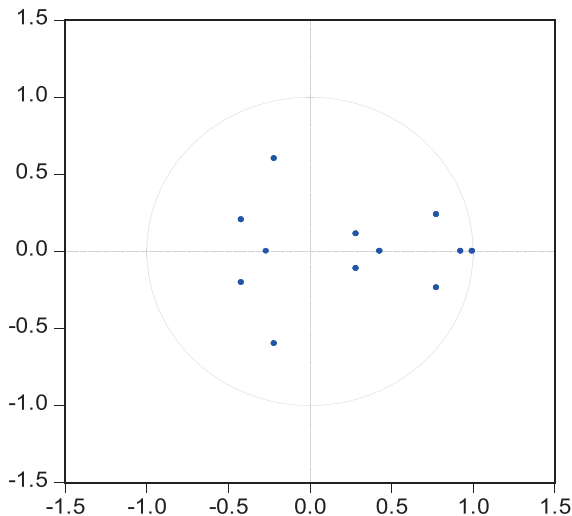
FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

* indicates lag order selected by the criterion.

Figure 2. Inverse roots of AR characteristic polynomial (Kazakhstan)

Table 13. *Roots of Characteristic Polynomial (Kazakhstan)*

Root	Modulus
0.986073 - 0.127981i	0.994343
0.986073 + 0.127981i	0.994343
0.989885	0.989885
0.500681 - 0.486188i	0.697897
0.500681 + 0.486188i	0.697897
-0.570498	0.570498
-0.031052 - 0.537065i	0.537962
-0.031052 + 0.537065i	0.537962
-0.179513	0.179513

Table 14. *VAR Residual Serial Correlation LM Test (Kazakhstan)*

Lags	LM-Stat.	Prob.
1	11.76	0.226
2	14.24	0.113
3	16.73	0.053
4	16.75	0.052
5	7.020	0.635

Table 15: *VAR Residual Heteroskedasticity Tests (Kazakhstan)*

Chi-sq	Prob.
182.8	0.015

References

- Akıncı, Mertter et al. (2012). "Petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: OPEC ve petrol ithalatçısı ülkeler için panel veri analizi". *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 31 (2): 1-17.
- Aliyu, Shehu Usman Rano (2009). "Impact of Oil Price Shock and Exchange Rate Volatility on Economic Growth in Nigeria: An Empirical Investigation". *Munich Personal RePEc Archive*: 1-20.
- Amano, Robert A. and Simon van Norden (1998). "Oil prices and the rise and fall of the US real exchange rate". *Journal of International Money and Finance* 17: 299-316.
- Bal, Debi Prasad and Badri Narayan Rath (2015). "Nonlinear causality between crude oil price and exchange rate: A comparative study of China and India". *Energy Economics* 51: 149-156. doi: 10.1016/j.eneco.2015.06.013.

- Basher, Syed Abul et al. (2012). "Oil prices, exchange rates and emerging stock markets". *Energy Economics* 34: 227–240.
- Bénassy-Quéré, Agnès et al. (2007). "China and the relationship between the oil price and the dollar". *Energy Policy* 35 (11): 5795-5805. doi: 10.1016/j.enpol.2007.05.035.
- BP. (2015). BP Statistical Review of World Energy <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf>. (Accessed: 17.08.2016).
- Brahmasrene, Tantatape et al. (2014). "Crude oil prices and exchange rates: Causality, variance decomposition and impulse response". *Energy Economics* 44: 407-412. doi: 10.1016/j.eneco.2014.05.011.
- Cunado, Juncal and Fernando Perez de Gracia (2005). "Oil prices, economic activity and inflation: evidence for some Asian countries". *The Quarterly Review of Economics and Finance* 45 (1): 65-83. doi: 10.1016/j.qref.2004.02.003.
- Dickey, David A. and A. Fuller Wayne (1981). "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root". *Econometrica* 49 (4): 1057-1072.
- Ebrahim, Zoheir et al. (2014). "Macroeconomic impacts of oil price volatility: mitigation and resilience". *Frontiers in Energy* 8 (1): 9-24. doi:10.1007/s11708-014-0300-3.
- Fagan, Alphonsus (1991). "An Introduction to the petroleum industry". *Terminology* 1: 1.
- Granger, Clive William John (1969). "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods". *Econometrica* 37 (3): 424-438.
- Güneş, Sevcan et al. (2013). "Dış Ticaret Hadleri, Dünya Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi, Yapısal VAR Analizi: Türkiye Örneği". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 9 (20): 1-17.
- Hasanov, Fakhri (2010). "The Impact of Real Oil Price on Real Effective Exchange Rate: The Case of Azerbaijan". *Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung Discussion Papers*: 1-26.
- IEA (2015). Key World Energy Statistics. https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/KeyWorld_Statistics_2015.pdf. (Accessed: 17.08.2016).
- IMF (2016). International Money Found International Financial Statistics. <http://www.imf.org/en/data> (Accessed: 07.08.2016).
- Köse, Nezir and Sabit Baimaganbetov (2015). "The Asymmetric Impact of Oil Price Shocks on Kazakhstan Macroeconomic Dynamics: A Structural Vector Autoregression Approach". *International Journal of Energy Economics and Policy* 5 (4): 1058-1064.

- Kutan, Ali M. and Michael L. Wyzan (2005). "Explaining the real exchange rate in Kazakhstan, 1996–2003: Is Kazakhstan vulnerable to the Dutch disease?". *Economic Systems* 29: 242–255.
- Narayan, Paresh Kumar et al. (2008). "Understanding the oil price-exchange rate nexus for the Fiji Islands". *Energy Economics* 30 (5): 2686-2696. doi: 10.1016/j.eneco.2008.03.003.
- Osigwe, Augustine C. (2015). "Exchange Rate Fluctuations, Oil Prices and Economic Performance: Empirical Evidence from Nigeria". *International Journal of Energy Economics and Policy* 5 (2): 502-506.
- Öksüzler, Oktay ve Evren İpek (2011). "Dünya petrol fiyatlarındaki değişimin büyüme ve enflasyon üzerindeki etkisi: Türkiye örneği". *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (14): 15-34.
- Öztürk, İlhan et al. (2008). "Do oil prices affect the USD/YTL exchange rate: Evidence from Turkey". *Privredna kretanja i ekonomska politika* 115: 49-61.
- Phillips, Peter C. B. and Pierre Perron (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression". *Biometrika* 75 (2): 335-346.
- Pradhan, Rudra P. et al. (2015). "The dynamics of economic growth, oil prices, stock market depth, and other macroeconomic variables: Evidence from the G-20 countries". *International Review of Financial Analysis* 39: 84-95. doi: 10.1016/j.irfa.2015.03.006.
- Rautava, Jouko (2004). "The role of oil prices and the real exchange rate in Russia's economy—a cointegration approach". *Journal of Comparative Economics* 32 (2): 315-327. doi: 10.1016/j.jce.2004.02.006.
- theglobaleconomy.com. (2014). Oil revenue - country rankings. http://www.theglobaleconomy.com/rankings/Oil_revenue/. (Accessed: 19.08.2016).
- Toda, Hiro Y. and Taku Yamamoto (1995). "Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes". *Journal of Econometrics* 66: 225-250.
- Tuğcu, Can Tansel (2014). "Tourism and economic growth nexus revisited: A panel causality analysis for the case of the Mediterranean Region". *Tourism Management* 42: 207-212. doi: 10.1016/j.tourman.2013.12.007.
- Yardımcıoğlu, Fatih ve Ahmet Gülmez (2013). "OPEC Ülkelerinde Hollanda Hastalığı: Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir Analizi". *Sosyoekonomi* 1: 117-140.
- Yavuz, Nilgün Çil (2006). "Türkiye'de turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisinin testi: yapısal kırılma ve nedensellik analizi". *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 7 (2): 162-171.

Petrol Fiyatları, GSYİH ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik: Azerbaycan ve Kazakistan Örneği*

Mehmet Dikkaya**
Bayram Veli Doyar***

Öz

Bağımsızlıklarının ardından petrol endüstrisine büyük önem atfedilen Azerbaycan ve Kazakistan, bu endüstriye yabancı yatırımları da çekmeyi başarmıştır. Ekonomi için kilit rol üstlenen bu endüstri, ekonomiyi özellikle petrol fiyatlarına karşı hassas hale getirmiştir. Bu bağlamda, mevcut çalışmada hem Azerbaycan hem de Kazakistan için petrol fiyatı, GSYİH ve döviz kuru değişkenlerine ait çeyreklik zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkileri ayrı ayrı incelenmektedir. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları, Azerbaycan için döviz kurundan petrol fiyatlarına, petrol fiyatlarından GSYİH'ya ve GSYİH'dan döviz kuruna işleyen tek yönlü nedenselliklere işaret ederken nedenselliklerin yönü Kazakistan için petrol fiyatlarından GSYİH'ya, döviz kurundan GSYİH'ya ve petrol fiyatlarından döviz kuruna şeklinde ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler

Azerbaycan, Kazakistan, petrol fiyatları, GSYİH, döviz kuru, nedensellik

JEL Sınıflaması: C32, F31, Q43, F43

* Bu makalenin daha önceki bir nüshası Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri Sempozyumunda sunulmuştur (Ahmet Yesevi Üniversitesi tarafından , 6-7 Ekim 2016'da Ankara Türkiye'de düzenlenmiştir). "Petrol Fiyatları, GSYH ve Döviz Kuru Arasındaki İlişkilerin Azerbaycan ve Kazakistan İçin Toda-Yamamoto Nedensellik Testi İle İncelenmesi" başlıklı makalenin önceki nüshası aynı yazarlar tarafından İngilizce'ye çevrildi ve geliştirildi.

** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Ekonomi Bölümü - Kırıkkale/Türkiye
mdikkaya@kku.edu.tr

*** Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Ekonomi Bölümü - Kırıkkale/Türkiye
bvdoyar@gmail.com

Взаимосвязь нефтяных цен, ВВП и курса валют: на примере Азербайджана и Казахстана *

Мехмет Диккая**

Байрам Вели Дояр***

АННОТАЦИЯ

Азербайджан и Казахстан, в которых большое значение имеет нефтяная промышленность, после обретения независимости также удалось привлечь в эту отрасль иностранные инвестиции. Со временем эта отрасль, которая стала ключевой к экономике, сделала экономику уязвимой из-за изменения цен на нефть. В связи с этим, настоящая статья исследует причинно-следственные связи между квартальными временными рядами цен на нефть, ВВП и обменным курсом для Азербайджана и Казахстана. Результаты испытаний причинности Тода-Ямамото для Азербайджана предполагают наличие однонаправленных причинно-следственных связей от обменного курса к ценам на нефть, от цен на нефть к ВВП и от ВВП к обменному курсу. Что касается Казахстана, то наблюдается взаимосвязь цен на нефть и ВВП, обменного курса и ВВП и цен на нефть по отношению к обменному курсу.

Ключевые слова

Азербайджан, Казахстан, цены на нефть, ВВП, обменный курс, взаимосвязь.

* Вариант этой статьи был зачитан в виде доклада на симпозиуме, посвященном 25-летию независимости турецких республик, организованном Университетом имени Ходжа Ахмеда Ясави 6-7 октября 2016 г. в Анкаре. Указанный доклад был дополнен и переведен авторами на английский язык для публикации в настоящем сборнике.

** Проф. д-р., Университет Кырыккале, кафедра экономики - Кырыккале /Турция
mdikkaya@kku.edu.tr

*** Докторант, Университет Кырыккале, кафедра экономики - Кырыккале /Турция
bvdoyar@gmail.com

Evaluation of Tanap Agreements in Terms of International Law and Expropriation Law

İslam Safa Kaya*

Abstract

Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project (TANAP) is a project, between Azerbaijan and Turkey, on the World's front burner realized in order to transport the natural gas produced from the Şahdeniz 2 field to Europe through Turkish territory. Legal details of TANAP are included in the Intergovernmental Agreement (IA) between two states and in the Hosting Government Agreement (HGA) signed between Turkey and TANAP Project Company. Having looked at the aforesaid agreements, IA is mainly considered as an outline agreement, on the other hand, HGA is considered as a private law contract including more detailed provisions. TANAP Agreements, having the characteristics of a bilateral investment agreement, include provisions mostly protecting the interests of the investor, namely Azerbaijan. Considering either participating interests of parties in the project, or that the source country is Azeri land, it should be admitted that the situation is natural and legal.

Keywords

TANAP, intergovernmental agreement, host government agreement, energy law, international agreements, international law

---

* Yrd.Doç. Dr., Kırıkkale University, Faculty of Law, Department of International Law – Kırıkkale/Turkey
islamsafakaya@kku.edu.tr

INTRODUCTION

Energy is irreplaceable in today's World. In parallel with improving technology, energy necessity increases day by day and states, in order to supply their nations' demand for energy, are in search of sources. Azerbaijan is a state that has quite a lot natural gas reservoir. On the other hand, Turkey's natural gas reservoirs are very limited. Considering the historical tie between two states and that Azerbaijan is exporting and Turkey is importing states, it is understood that Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project (TANAP- Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi) is a gainful project for both sides.

TANAP is Turkish pace of a project aiming to bring national gas from Shah Deniz gas field, the largest natural gas field in Azerbaijan's Caspian Sea, to Europe through Georgia and Turkey.¹ The binding intergovernmental agreement of the Project was signed on 26th June 2012 between The Government of The Republic of Turkey and The Government of The Republic of Azerbaijan.² In TANAP project, Turkish Pipeline Company (BOTAS) represents Turkey while Azerbaijan is represented by Azerbaijan's State Oil Company (SOCAR) both state owned companies. On May 26, 2014, memorandum of understanding and amendment were signed between The Government of The Republic of Turkey and the Government of the Republic of Azerbaijan concerning the Trans Anatolian Natural Gas Pipeline System.³ Further to that SOCAR and BOTAS has signed a contract, in Istanbul for the sale of SOCAR's %10 share in the TANAP project, which increased the BOTAS's share in the project to 30%.⁴

The agreements, TANAP, Intergovernmental Agreement (IA) and Hosting Government Agreement (HGA) should be examined in terms of international law. Because some provisions set forth in these agreements are significantly different from similar agreements. Accordingly, our article primarily deals with, international agreement types and what IA and HGA mean in terms of international law, which type of provisions it may contain and status of these agreements in view of Vienna Convention on the Law of Treaties (VCLT). Afterwards, getting into detail on TANAP in the light of this information, legal occurrence of TANAP, legal content of TANAP, IA and HGA will be examined. Subsequently, by examining the provisions of international law regarding terminability of agreements, termination possibility

of TANAP, IA and HGA will be reviewed. Finally, the manner of expropriation in terms of international law, the conditions that make a state's expropriation legitimate and investing companies' rights arising from international law against this procedure will be reviewed under a separate section. In the light of this information, content of the provisions in the agreements will be examined by reviewing expropriation provisions of TANAP HGA.

I. INTERGOVERNMENTAL AGREEMENT AND HOST GOVERNMENT AGREEMENT IN TERMS OF INTERNATIONAL LAW ON TREATIES

A. Types of International Agreements

Agreements vary as politic, military, commercial, scientific, cultural and judiciary according to their subject. It is possible for an agreement to be done on more than one subject. A military agreement containing commercial provisions may be an example for this.

It is known that agreements are categorized as bilateral, multilateral, regional and plurilateral agreements.⁵ Classification of agreements may also vary in legal systems of various states.⁶

B. Legal Character of Intergovernmental Agreements

An agreement made between states regarding establishment, operation and termination of an international project is called as "intergovernmental agreement". According to article 2 of VCLT, an agreement made between states explicitly has the characteristic of international agreement. In this context, there is no doubt that IA has the characteristic of international agreement in terms of international law. In other words, VCLT will be applicable on IA. Inasmuch as, IA is an agreement that is made between sovereigns and more than one subjects of international law. IA can be bilateral or multilateral (Poirier 2001: 7). Obligations of the states regarding the project, their contributions to the project and other matters that are agreed on take place in the IA.

The reason for signing IA in investment projects is to ensure that the project results in internationally by turning party states' obligations for reaching the project's target into a binding international agreement. By this means, each state turns into the issue to an international matter supported by government guarantees by framework agreements such as IA, instead of individual

arrangements in accordance with their domestic private law (Çal 2008: 96). In this context, it can be said that the reason for signing IA is to establish a system where both domestic and international law are effective. In addition, it should not be forgotten that, besides the party states, contractor companies are also granted rights with IA (Muratoğlu 2002: 5-6).

By IA, in case of a dispute that may arise in the future, the companies undertaking the project have the opportunity to rely on a second agreement that states are party to, besides the private law agreements that only they are party to. By this means, regarding the issue, they have the support of the beneficiary state pursuant to IA. Thus, they are protected on grounds of international law. In practice, the issue is resolved by means of international law by relying on IA, where domestic legislation creates trouble (Hildyard vd. 2006: 47).

C. Legal Characteristic of Host Government Agreements

Host Government Agreements have the characteristic of appendix of IA and are agreements made between investing companies and the states generally have low shares while having more obligations than other states. In practice, HGA does not impose obligations on contractor companies, contrarily, sets forth the rights granted by the concerned states to the companies regarding the construction, maintenance and operation of the project (Çal 2008: 111).

Pursuant to VCLT, it is impossible to categorize HGA as an international agreement. That is because, one of the parties to HGA is not an international law subject that is a legal entity in terms of international law. One of the parties to HGA is the investing company which is not a legal entity in terms of international law. Accordingly, VCLT is not applicable to HGA.

In principle, HGA should be in compliance with the legislation of the states that are party to IA. It should be said that HGA is invalid in case of absence of said complete compliance. However, in practice, it can be observed that states may ignore this kind of non-compliances in order to realize major investment projects and, by this means, to obtain economic returns by attracting large companies. This choice may be made voluntarily by the state or may be made through the pressure of another state or direct pressure of the investing large company (Hekimoğlu 2012: 85).

II. REVIEW OF TANAP AGREEMENTS IN TERMS OF INTERNATIONAL LAW

A. Legal Occurrence of TANAP

TANAP, primarily revealed as a project by BP but later discontinued with the worry of harming their investments in Russia⁷, is a project to transport the natural gas produced from the Şahdeniz 2 field at Caspian Sea and other natural gas fields located at the south of Caspian Sea to Europe market by 1850 km long main line through Turkish territory. TANAP constitutes south natural gas corridor by connecting with Trans Adriatic Pipeline (TAP) and South Caspasia Pipeline (SCP).

The agreement that brings out TANAP is “Intergovernmental Agreement Between The Government of The Republic of Turkey And The Government of The Republic Of Azerbaijan Concerning The Trans Anatolian Natural Gas Pipeline System” and its appendix “Host Government Agreement Concerning The Trans Anatolian Natural Gas Pipeline System”. Both agreements were signed in Istanbul on 26.06.2012. Agreements entered into force on 19.03.2013 in Turkey when promulgated on Official Gazette. “Host Government Agreement” was resigned on 26.05.2014 after some revisions and “Amendment Agreement” entered into force on 1.10.2014 when promulgated on Official Gazette.⁸

TANAP, created great influence in the World and called attention of energy actors, especially Russia. Coming up of a strong alternative to Russia’s national oil company Gazprom disturbed Russia (Cohen 2014: 4). Inasmuch as, market-share of Russia, as the most extensive exporter in Europe market, will decrease after the project and natural gas prices will decrease at the same time (Cohen 2014: 4). As a matter of fact, Russia for that reason brought up “Turkish Flow”⁹ project and aimed to protect its current position.

It, beyond question, will bring important advantages for Turkey. Turkey, by this means, will become a strong energy actor of the region and its land will gain the qualification of being a transit energy corridor. Domestic consumption will increase by this way and easy access to energy will be possible.

B. Intergovernmental Agreement Signed Between Turkey and Azerbaijan

IA primarily secures free transition of natural gas. The provisions of the agreement in this aspect aim preventing possible activities that may inter-

rupt free transition and imposed certain obligations on Turkey for the reason that the route is the land of Turkey. The 6 billion cubic-meters of the 16 billion cubic meter gas that is transported via this pipeline will be reserved for Turkey's domestic market and the remaining will be transported to the Europe market. (IEA Reports 2014: 460)

Indeed, Turkey shall ensure that the Transit Passage Gas shall not be interrupted, delayed, restricted or curtailed except as permitted as the case may be under the Host Government Agreement. Neither the Republic of Turkey nor any State Authority nor State Entity shall demand or require to be paid any fee, charge or requirement for payment of any kind for the right of Transit Passage save as expressly set out in the Host Government Agreement.

Likewise, it is aimed with IA to prevent possible harms by emphasizing international technical, safety and environmental standards.

Considering that especially transboundary transit petroleum and natural gas pipelines may cause transboundary environmental harm, we are in the opinion that IA's should give wide coverage to the provisions regarding the matter.¹⁰

Another matter set forth in TANAP IA to ensure fast and easy progress in the project is to stipulate rights and obligations, especially expropriations, regarding the land on which the project to be installed.

Party states settled the outline of their rights and obligations by IA. In addition, it is not contented with it and Energy Charter Treaty is referred to. According to article 2.2 of IA, nothing in IA shall derogate from the rights or obligations of any State under the Energy Charter Treaty or any other international treaty or rule of international law.

HGA is also mentioned in IA and it is stated that HGA is an appendix of IA. This indicates that the obligations arising out of HGA is also guaranteed under IA. When IA provisions are examined in general, it is noticed that Turkey's obligations are detailed rather than both parties'. Moreover, refers in many places of the agreement made to other agreements provided within the scope of international obligations.

According to IA, parties will take actions to ensure smooth operation of TANAP under their domestic laws. IA refers to HGA regarding the issues of tax exemptions and obligations and states that the provisions under HGA will apply.

It is agreed in the agreement that a commission will be established to ensure expedition and supervision of the project.

C. Host Government Agreement Signed Between Turkey and TANAP Project Company (The Trans Anatolian Gas Pipeline Company B.V.)

HGA aims to transport Azerbaijan natural gas to Turkey and to Europe market via Turkey.

Arrangement of 6 billion cubic meters of said gas, differs TANAP HGA from its counterparts. Because, these kinds of agreements set forth passage from a state but do not address domestic markets. This situation brings out the question whether the transportation of natural gas, which normally does not have the characteristics of public service, is a public service or not. Well, is consumption of the natural gas in domestic market adequate to answer the question as yes? In our opinion, additional criteria are essential for this answer. For example, public force is not overwhelming in HGAs. Contrarily, private enterprises are given precedence. The situation is the same in TANAP HGA. Utilization of public property, as another criterion, also takes place in the agreement (Çal 2007: 645-646).

Since domestic consumption is not adequate for the activity of transportation of natural gas to be a public service, it can be clearly stated that TANAP HGA is not an administrative contract. In other words, the nature of HGAs that does not regard the balance between host governments and project companies, is reflected under TANP HGA in same way.

Differently from IA, HGA goes into details and stipulates private law provisions concerning the project. Commercial terms arising from the agreement are observed.

The most notable aspect in the HGA's is that party states in some cases accept restriction of their sovereign rights. For example, according to article 7/2-6, of Transit State Agreement regarding Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Project (BTC) - equivalent of HGA-, any matter that damages the project

by interfering the implementation of the project, resulting from any domestic law or international agreement etc., or any other reason, will be regarded as adverse effect on the rights arising from the agreement and, consequently, breaching state will pay compensation. It can be argued that these provisions stipulated under these kind of projects, interferes the obligation of states to protect and improve human rights in line with international law. Inasmuch as, by limiting their sovereign rights, states become unable to intervene human rights violations on individuals that projects may cause, especially in environmental aspect. A provision in BTC that draws reaction is not stipulated under TANAP HGA and, by this means, sovereign right of Turkey is not limited.

According to articles 33 and 34 regarding the matter, if there is a dispute that cannot be settled amicably within sixty (60) days from the date on which either Party to the dispute has requested amicable settlement, the dispute shall be finally resolved under the ICC Rules. In the event of any conflict between the ICC Rules and the arbitration provisions of this Agreement, this Agreement shall govern. The Parties may agree in writing upon an alternative arbitration procedure. In addition, it is provided that the agreement is subject to the laws of Switzerland.

D. Characteristics of TANAP In Terms of International Law

TANAP agreements are undoubtedly commercial agreements considering the abovementioned legal evaluations made in general for international agreements and in particular for IA and HGA. In addition, TANAP, with respect to both two agreements it contains, have characteristics of bilateral agreements. Considering the international law subjects party to the agreements, TANAP IA is an agreement made between a state and a state while HGA is a private law contract made between a state and a private law entity.

TANAP agreements are indisputably written agreements and it observed from the ratification of the Grand National Assembly of Turkey (TBMM) dated 02.01.2013¹¹ that the agreements are subject to approval. When TANAP IA is examined, considering that it is a written agreement made between two sovereign international law entities, it coincides, with the IA's accepted by international law. In this aspect, TANAP IA is an agreement that VCLT is applicable to. "The Intergovernmental Agreement Between

Government of the Republic of Turkey and Government of the Republic of Azerbaijan on Trans Anatolian Natural Gas Pipeline” made in Istanbul on 26 June 2012 and its appendix “Host Government Agreement” constitute the legal basis of the project. Mentioned Host Government Agreement later amended and signed on 26 May 2014 and amended version was ratified on 10 September 2014 by the Grand National Assembly of Turkey.¹²

When TANAP HGA is reviewed, it is observed that at the least it stipulates the obligations of TANAP Project Company, but, on the other hand, it imposes a lot more obligations on Turkey. From this aspect, it is possible to state that it has the general characteristics of HGA’s. The obligation of compensation imposed to the governments under HGAs takes place under similar agreements. However, the scope of this obligation is more comprehensive in HGAs. This situation deprives the state from its power to regulate and brings out problems in sustainable development, environmental and human rights (Remer 2005: 24).

In addition, like other HGA’s, TANAP HGA does not have the feature of international agreements. Because, TANAP Project Company, a party to the contract, does not have a personality in terms of international law. For this reason, VCLT will not be applied on TANAP HGA. Finally, it can easily be stated that TANAP HGA does not have contradictions with Turkish domestic law.

E. Terminability Problem of TANAP Agreements In Terms of International Law

In order to evaluate terminability of TANAP agreements, cases that constitute cause for termination under VCLT should be examined. In this context, articles 26, 54 and 62 come into prominence. According to the general rule stipulated under article 26 of VCLT, parties to international agreements shall in good faith fulfill their obligations arising out of the agreements. Article 54 stipulates that parties may terminate the agreement only if there is a provision in the agreement. In case of absence of a termination right under the agreement, termination is possible only if it is interpreted from the nature of the agreement or parties consent to termination. According to article 62, a fundamental change of circumstances may be invoked as a ground for termination by the affected party, if the effect revolutionizes the will to be bound by the treaty or if the effect of the change is radically to transform the extent of obligations.

However, termination for fundamental changes in circumstances is not applicable to IA and HGA (Hekimoğlu 2012: 87). It is the situation for TANAP IA and HGA.

Considering that TANAP HGA is not an international agreement as per VCLT, all termination causes stipulated under VCLT and mentioned above are inapplicable for HGA. However, this should not mean that HGA and accordingly IA cannot be terminated in any way. Article 35 of HGA stipulated the causes for termination in detail. When the relevant article is examined, it will be noticed that only causes that are explicitly provided under the agreement may be a justification for termination. It is observed that the agreement rather provides different ways to retain it in force. Prominent one of them is the way of termination if an obligation is not fulfilled after a period of time given by means of a notice to remedy the breach. According to article 35.2, such termination shall become effective three hundred and sixty (360) days after receipt by the TANAP Project Entity of such termination notice, unless within said three hundred and sixty (360) day period the TANAP Project Entity take final investment decision in respect of the TANAP Project. Likewise, according to article 35.3 it provides a 180-day notice period in case of failure in commencing the project construction in determined time and in case of material breach of the obligations under article 35.3.

In other words, it is impossible to state that TANAP IA and HGA cannot be terminated in any circumstance. However, exercise of termination right is made difficult. In this context, either IA or HGA may be terminated for the causes explicitly stipulated under the agreement on the condition that time periods are complied with.

III. EXPROPRIATION TERMS UNDER HGA IN TERMS OF INTERNATIONAL LAW

A. The Concept of Expropriation

According to Article 46 of the Constitution of Turkey, The State and public corporations shall be entitled, where the public interest requires, to expropriate privately owned real estate wholly or in part and impose administrative servitude on it, in accordance with the principles and procedures prescribed by law, provided that the actual compensation is paid in advance.

When this provision of domestic legislation is examined, it is easily understood that it is possible to publicize privately owned real estate wholly or in part in case of existence of public interest and advance payment.

B. Expropriation in International Law

From the aspect of international law, existence of four conditions is essential.¹³ First one is the existence of public interest. Public interest condition is accepted in international law besides being a common principle of law (Reinisch 2008: 178). According to this, in order for an expropriation to be valid pursuant to international law, public interest should not only exist formally but should also exist materially.¹⁴ Another condition is that there should not be discrimination in the exercise of expropriation. This condition is also taken place both in traditional law and judicial decisions. Third condition is that expropriation is made in compliance with procedural rules (Reinisch 2008: 187-193). This condition is considered in connection with equal and objective treatment and minimum standard criterion (Rudolf and Schreuer 2008: 91). Last condition is to compensate. Compensation condition is adopted both by international law and traditional law but no rule has been set up regarding the amount of compensation. Method of “Hull Formula” (Radu 2008: 255), providing the characteristics of promptness, adequacy and efficiency for payment, is not adopted by international traditional law (Reinisch 2008: 194-199).

First international document regarding expropriation is a resolution of General Assembly of United Nations made in 1962. According to the decision titled “Permanent Sovereignty over Natural Resources”¹⁵, a state has exclusive sovereign rights over the natural resources it owns. In addition, the resolution also stipulates the concepts of requisition, nationalization and expropriation. According to resolution, nationalization, expropriation or requisitioning shall be based on grounds or reasons of public utility, security or the national interest which are recognized as overriding purely individual or private interests, both domestic and foreign. In such cases the owner shall be paid appropriate compensation, in accordance with the rules in force in the State taking such measures in the exercise of its sovereignty and in accordance with international law. In any case where the question of compensation gives rise to a controversy, the national jurisdiction of the State taking such measures shall be exhausted. However, upon agreement

by sovereign States and other parties concerned, settlement of the dispute should be made through arbitration or international adjudication.

In this case, it is understood from the text of item that conditions of public utility, national interest and national security should exist expropriation and an appropriate compensation should be paid. Another international document concerning expropriation is “Charter of Economic Rights and Duties of States”¹⁶. According to 2/1 of the Charter adopted by UN in 1974, states have full permanent sovereignty, over natural resources and its wealth, over and underground. Under article 2/2-c only public utility and compensation is mentioned but contrary to the resolution dated 1962, it does not mention national interest and security. According to this, to nationalize, expropriate or transfer ownership of foreign property, in which case appropriate compensation should be paid by the State adopting such measures, taking into account its relevant laws and regulations and all circumstances that the State considers pertinent. In any case where the question of compensation gives rise to a controversy, it shall be settled under the domestic law of the nationalizing State and by its tribunals, unless it is freely and mutually agreed by all States concerned that other peaceful means be sought on the basis of the sovereign equality of States and in accordance with the principle of free choice of means.

Judicial decisions have remarkable impact on the matter of expropriation to become its present status. Decisions of Iran-United States Claims Court are the primary ones. Mentioned court has made directly and in directly around sixty decisions in twenty years on expropriations (Heiskanen 2003: 176-187).

When the statements of abovementioned decisions are reviewed, with respect to the results, it is important whether the expropriation is just or not. A rightful expropriation should bear the aim of public utility and should be exercised by paying an appropriate compensation. In other words, compensation is the result of a rightful expropriation according to general principles of international law (Sornarajah 2004: 345). Unlawful expropriation has the characteristics of unjust requisition and priority is the restitution of the subject of requisition. If this is impossible, compensation should become the main topic. (Reinisch 2008: 200). Undoubtedly, in case of an unjust expropriation, the state’s liability will come into question (Rudolf vd. 2008: 92).

Principles such as respect to other states' rights, equitable and fair treatment, minimum standard criterion and national treatment will be approached together with expropriation, when a dispute arise regarding expropriation on international grounds (Volterra 2003).

Expropriation arises as two types as direct and indirect when looked at from the aspect of international law. Besides, indirect expropriation has a sub-branch called "creeping expropriation" (Schreuer 2005: 1).

Direct expropriation is identifiable, clearly and deliberate (Isakoff 2013: 191-192). Indirect expropriation, right of ownership remains but some restrictive results on the right arise on it (Reinisch 2008: 358-395).

Concept indirect expropriation is given place in some of the bilateral investment agreements that Turkey is party to. "Treaty between the United States of America and the Republic of Turkey concerning the Reciprocal Encouragement and Protection of Investment"¹⁷ is an example for this.

Creeping expropriation is defined as an indirect expropriation that arise as a result of series of actions (Isakoff 2013: 195-196). Marvin Feldman v. Mexico¹⁸ and Tecmed v. Mexico¹⁹ cases may be examples for international trials that the concept of creeping expropriation is mentioned. As also stated in Tecmed case, simultaneous and serial actions exist in creeping expropriations. This type of expropriations has characteristics from de facto expropriations. From this aspect, the matter should be evaluated in line with the character of concrete case.

It is possible to find the concept of indirect expropriation in International Court of Justice (ICJ) and USA-Iran Claims Court decisions (Rudolf vd. 2008: 93).

Considering the definition of indirect expropriation above, it is observed that possible effects on the right come to the forefront. In this context, effect doctrine is defined as the effect on owner in the exercise of ownership right, and many international cases resolved in line with this doctrine. For example, effect circumstances in Energy Chart Treaty and NAFTA are provided as deprivation, defraudation, material and serious loss (Hoffmann 2007: 156-157). In some cases, intensity of intervention on the economic value of the investment is evaluated.²⁰ Contrarily, the effective purpose of the states is generally considered in cases²¹ and the condition of prosperity

of the state is not sought (Hoffmann 2007: 160). Another group of cases exercise effect review on the “legitimate expectation” basis which is one of the general principles of international law (Rudolf vd. 2008: 105).

Because of the expropriation conducted by the state, the right is affected in a very intensive way in indirect expropriations. The degree of effect derogates the right and makes it unusable. In other words, as a result, the effect and consequence is similar although the ownership right is not taken away as in direct expropriations (Hoffmann 2007: 157).

C. Expropriation Provisions in TANAP HGA

It should be mentioned primarily that there is not any provision regarding expropriation in TANAP IA. The reason for this is that the provisions in HA have the characteristics of outlining HGA and that they do not go into details. According to HGA, expropriation should be for a purpose which is in the public interest, not discriminatory, carried out under due process of law and accompanied by the payment of prompt, adequate and effective compensation.

Considering that the conditions of expropriation under international law are public interest, nondiscrimination, compliance with procedural laws and compensation, it is observed that these four conditions take place in the TANAP. In other words, compliance with international law in expropriations conducted for TANAP is guaranteed under HGA. In addition, any dispute relating to an Expropriation may be submitted to arbitration.

The expression takes place in “Charter of Economic Rights and Duties of States” adopted by United Nations (UN) in 1974 disregarding stating that the disputes regarding expropriation shall be resolved in accordance with domestic laws and competent courts of concerned state and effective control of a possible unlawfulness in expropriation is aimed through this article of HGA. By this means, four conditions requisite for a legitimate expropriation can be controlled by impartial arbitral tribunals.

Article 30 of HGA mentions only “public interest” as the purpose of expropriation. On the other hand, the purposes of “national interest” and “public security” that take place in some other international agreements are not mentioned. On that sense, to limit seeking expropriation is targeted by deviating from the abovementioned decision of UN taken in 1962.

When HGA, occurred as a bilateral agreement, expropriation provisions is reviewed, it is observed that the aim is to protect the investor. The stipulation of objective and equitable treatment and arbitration as the way of dispute resolution is confirming this idea when the concerned provision is reviewed in general.

Although the concept of “indirect expropriation” is not mentioned literally in HGA, it is referred with the expression of “...subject to a measure or measures having effect equivalent to nationalization or expropriation”.

CONCLUSION

International agreements may differ according to subject matter, number of parties, legal functions and roles of parties, their character whether written or verbal, approval procedure. An agreement that is made between states regarding establishment, operation and termination of a project is an international agreement. In this aspect, VCLT is applicable to IA. IA is an agreement made between sovereigns that are subjects of international law. Party states’ obligations regarding the project, level of their contribution to the project and other agreed matters take place in IA. IA’s function is to make the project result in internationally by reducing party states’ obligations for project’s succeed to an internationally binding document. By IA, investing companies have the right to rely on a second agreement that states are party to, besides the private w agreements that only they are party to.

HGA is not an international agreement pursuant to VCLT. Because one of the parties to HGA is an investing company and it is not a subject of international law. Host Government Agreements have the character of appendix of IA. The parties of HGA are, investing companies and the states that have lower shares in the project and have more obligations compared to other states. In practice, HGA does not impose obligations on contactor companies, contrarily, sets forth the privileges granted by the concerned state to the companies regarding the construction and operation of the project.

IA primarily secures free transition of natural gas. It is aimed with IA to prevent possible harms during the maintenance of the project by setting forth international technical, safety and environmental standards. In addition, it is indicated by referring Energy Charter Treaty that international standards concerning the matter is valued.

It is observed that, unlike similar agreements, provisions that limit sovereign rights are not stipulated under TANAP HGA. In addition, it is provided that the agreement is subject to the laws of Switzerland and ICC arbitration procedures will be applicable to disputes. Besides, both IA and HGA may be terminated under the circumstances explicitly stipulated under HGA if conditions regarding periods are complied with.

Conditions of expropriation under international law are public interest, nondiscrimination, compliance with procedural laws and compensation. Both immaterial rights and material rights are within the scope of expropriation under international law. Expropriation divided into two types as direct and indirect expropriation. Creeping expropriation is also within the scope of indirect expropriation. Right owner's right is directly affected and the right of ownership is abolished in direct expropriation. In indirect expropriation, right of ownership remains but some restrictive results on the right arise on it. Creeping expropriation is an indirect expropriation conducted as a result of successive and more than one action.

Compliance with international law in expropriations conducted for TANAP is guaranteed under HGA. Four primary expropriation conditions mentioned above is protected under HGA. When the expressions used in this context are reviewed, it is observed that both direct and indirect expropriation is provided under HGA.

Endnotes

- ¹ <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/>, (Erişim Tarihi: 26.04.2016).
- ² <http://www.tanap.com/haber/enerjinin-ipek-yolu-strongtanap-strong-icin-imzalar-atildi/>, (Erişim Tarihi: 26.04.2016).
- ³ The Official Gazette of the Turkish Republic dated 21.10.2014 and numbered 29152.
- ⁴ "Energy", Turkish Republic Ministry Of Foreign Affairs, Energy, Water and Environment Management, April-June 2014. <http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/Yayinlar/enerjisucevre102014.pdf> , (Erişim Tarihi: 28.07.2016).
- ⁵ United Nations Conference on Trade and Development, *International Investment Agreements: Key Issues*, Vol. 1, 2004, s. 17.

- 6 For more information see, Knaupp Benjamin D., "Classifying International Agreements Under U.S. Law: The Beijing Platform as a Case Study, Brigham Young University Law Review, 1998/01/01, Vol. 1998.
- 7 "The British Planned, Azerbaijan Developed, Turkey has signed", EUD, 2012. <http://www.eud.org.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F-8892433CFFA79D6F5E6C1B43FFF78DC9BBD0367EBD> , (Erişim Tarihi: 28.07.2016).
- 8 The Official Gazette of the Turkish Republic dated 01.10.2014 and numbered 29136.
- 9 This project is a gas pipeline project that starting point is Russia and final destination is Turkey.
- 10 For detailed information on subject, İslam Safa KAYA, "Preventing Transboundary Harm Arising from Hazardous Activities in International Law: Example of Transportation by Transit Pipelines", *Legal Journal Of Law, Vol. 13, Iss. 148, April 2015, p. 61-77.*
- 11 The Official Gazette of the Turkish Republic dated 17.01.2013 and numbered 28531.
- 12 <http://www.tanap.com/kurumsal/hakkimizda/> (11.10.2016).
- 13 United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), Taking of Property, UNCTAD Series on issues in international investment agreements, 2000.
- 14 ADC v. Macaristan, ICSID ARB/03/16, 02.10.2006, para. 432.
- 15 United Nations General Assembly's decision about that Permanent Sovereignty Over Natural Resources, No. 1803, dated 1962.
- 16 Regarding the Charter of Economic Rights and Duties of States. United Nations General Assembly's decision No. 3281 (XXIX).
- 17 The Official Gazette of the Turkish Republic dated 13.08.1989 and numbered 20251.
- 18 Case No. ARB(AF)/99/1, 16.12.2002, para. 101-103.
- 19 Case No. ARB(AF)/00/2, 29.05.2003.
- 20 PSEG Global, Inc., The North American Coal Corporation and Konya İngin Elektrik Üretim ve Ticaret Limited Şirketi v. Republic of Turkey, ICSID Case No. ARB/02/5.
- 21 Siemens A.G. v. The Argentine Republic, ICSID Case No. ARB/02/8, <http://www.italaw.com/cases/1026#sthash.RCGiaLka.dpuf> (Erişim Tarihi: 19.11.2015).

References

- ADC v. Hungary, ICSID ARB/03/16, 02.10.2006.
- Charter of Economic Rights and Duties of States. United Nations General Assembly's decision No. 3281 (XXIX).
- Cohen, Ariel (2014). "Caspian Gas, TANAP and TAP in Europe's Energy Security". *IAI*: 1-17.
- Çal, Sedat (2007). "Kamu Hizmeti: Bir Tanım Denemesi". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XI (1-2): 599-655.
- (2008). "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63 (4): 89-134.
- Heiskanen, Veijo (2003). "The Contribution of the Iran –United States Claims Tribunal to The Development of The Doctrine of Indirect Expropriation". *International Law Forum* 5 (3): 176-187.
- Hekimoğlu, Mehmet Merdan (2012). "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi'nin Hukuki Boyutları". *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 63: 77-92.
- Hildyard, Nicholas ve Greg Muttitt (2004). "Turbo-Charging Investor Sovereignty: Investment Agreements and Corporate Colonialism". *Destroy And Profit*: 43-63.
- Hoffmann, Anne K. (2008). "Indirect Expropriation" in *Standards of Investment Protection*. Oxford: Oxford University Press.
- IEA Reports (2014). "Energy Supply Security- Emergency response systems of individual IEA countries".
- Isakoff, Peter D. (2013). "Defining the Scope of Indirect Expropriation for International Investments". *Cleveland State University The Global Business Law Review Law Journals*: 189-209.
- Kaya, İslam Safa (2015). "Preventing Transboundary Harm Arising from Hazardous Activities in International Law: Example of Transportation by Transit Pipelines". *Legal Journal Of Law* 13 (148): 61-77.
- Knaupp, Benjamin D. (1998). "Classifying International Agreements Under U.S. Law: The Beijing Platform as a Case Study". *Brigham Young University Law Review*. 1998/01/01.
- Marvin Feldman v. Mexico, Case No. ARB(AF)/99/1, 16.12.2002.
- Muratoğlu, Reha Aykul (2002). "Trilateral Agreements: Bakü-Tiflis-Ceyhan Pipeline Case Study". *Conference on Natural Gas Transit and Storage in South East Europe*. İstanbul.
- Poirier, Johanne (2001). *The Functions of Intergovernmental Agreements: Post-Devolution Concordats in a Comparative Perspective*. The Constitution Unit School of Public Policy UCL, London.
- PSEG Global, Inc. The North American Coal Corporation and Konya Ingin Elektrik Üretim ve Ticaret Limited Şirketi v. Republic of Turkey, ICSID Case No. ARB/02/5.

- Radu, Anca (2008). "Foreign Investors in the EU—Which 'Best Treatment'? Interactions Between Bilateral Investment Treaties and EU Law". *European Law Journal* 14 (2): 237-260.
- Reinisch, August (2008). *Legality of Expropriation, Standards of Investment Protection*. Oxford: Oxford University Press.
- Remer, Terre-Eve Lawson (2005). "A Role for the IFC in Integrating Environmental & Human Rights Standards into Core Project Covenants: Case Study of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline Project". *Houser Global Law School Program, NYU School of Law*. 1-41.
- Rudolf, Dolzer ve Christoph Schreuer (2008). *Principles of International Investment Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Schreuer, Christoph (2005). *The Concept of Expropriation under the ETC and other Investment Protection Treaties*. http://www.univie.ac.at/intlaw/pdf/csunpublpa-per_3.pdf (Erişim Tarihi: 10.08.2016).
- Siemens A.G. v. The Argentine Republic, ICSID Case No. ARB/02/8, <http://www.italaw.com/cases/1026#sthash.RCGiaLka.dpuf> (Erişim Tarihi: 19.11.2015).
- Sornarajah, Muthucumaraswamy (2004). *The International Law on Foreign Investment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tecmed v. Mexico Case No. ARB(AF)/00/2, 29.05.2003.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Taking of Property, UNCTAD Series on issues in international investment agreements, 2000.
- United Nations General Assembly's Decision About that Permanent Sovereignty Over Natural Resources, No. 1803, dated 1962.
- Volterra, Robert (2003). "Mitigating Expropriation Risk for Oil&Gas Investment in the Caspian Region". A Presentation to IEA Roundtable on Caspian Oil&Gas Scenarios, April 15.
- The Official Gazette of the Turkish Republic dated 13.08.1989 and numbered 20251.
- The Official Gazette of the Turkish Republic dated 17.01.2013 and numbered 28531.
- The Official Gazette of the Turkish Republic dated 01.10.2014 and numbered 29136.
- The Official Gazette of the Turkish Republic dated 21.10.2014 and numbered 29152.
- United Nations Conference on Trade and Development, International Investment Agreements: Key Issues, Vol. 1, 2004.
- <http://www.eud.org.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA79D-6F5E6C1B43FFF78DC9BBD0367EBD> , (Erişim Tarihi: 28.07.2016).
- <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> , (Erişim Tarihi: 26.04.2016).
- <http://www.tanap.com/haber/enerjinin-ipek-yolu-strongtanapstrong-icin-imzalar-atil-di/> , (26.04.2016).
- <http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/Yayinlar/enerjisucevre102014.pdf> , (Erişim Tarihi: 28.07.2016).

TANAP Antlaşmalarının Uluslararası Hukuk ve Kamulaştırma Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

İslam Safa Kaya*

Öz

Türkiye ile Azerbaycan arasında, Şahdeniz 2 sahasından çıkarılan doğal gazın Türkiye toprakları üzerinden Avrupa'ya nakledilmesi amacıyla gerçekleştirilen Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), dünyanın gündeminde olan bir projedir. TANAP'ın hukuksal detayları, iki devlet arasında imzalanan Hükümetlerarası Antlaşma (HA) ve Türkiye ile TANAP Proje Şirketi arasında imzalanan Ev Sahibi Hükümet Antlaşması'nda (ESHA) yer almaktadır. Adı geçen antlaşmalara bakıldığında HA'nın daha çok çerçeve antlaşma niteliğinde olduğu, bunakarşın ESHA'nın ise daha detaylı hükümler içeren bir özel hukuk sözleşmesi olduğu görülmektedir. İki taraflı bir yatırım antlaşması niteliğinde olan TANAP Antlaşmaları, daha çok yatırımcının, yani Azerbaycan'ın haklarını korur nitelikte hükümler içermektedir. Zira, gerek tarafların projedeki payları, gerekse kaynak ülkenin Azeri toprakları olduğu düşünüldüğünde bu durumun da doğal ve hukuki olduğu kabul edilmelidir.

Anahtar Kelimeler

TANAP, hükümetlerarası antlaşma, ev sahibi hükümet antlaşması, enerji hukuku, uluslararası antlaşmalar, uluslararası hukuk

* Yrd.Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Uluslararası Hukuk Ana Bilim Dalı – Kırıkkale/Türkiye
islamsafakaya@kku.edu.tr

Оценка соглашения по Трансанатолийскому газопроводу (TANAP) с точки зрения международного права и законодательства об экспроприации

Ислам Сафа Кая*

АННОТАЦИЯ

Проект Трансанатолийского газопровода (TANAP), осуществляемый между Турцией и Азербайджаном для транспортировки в Европу по территории Турции природного газа, добываемого на месторождении Шахдениз-2, представляет большой интерес. Юридические детали TANAP содержатся в Межправительственном соглашении (IA) между двумя государствами и в Соглашении о хостинге (HGA), подписанном между Турцией и консорциумом TANAP. Рассматривая упомянутые выше соглашения, можно назвать HA скорее рамочным соглашением, тогда как ESHA является специальным юридическим договором с более подробными положениями. Соглашения TANAP, являющиеся двусторонними инвестиционными договорами, содержат положения, которые в большей степени защищают права инвестора, а именно Азербайджана. Принимая во внимание как интересы участвующих в проекте сторон, так и то, что страной-источником ресурсов является Азербайджан, следует признать, что такое положение является естественным и законным.

Ключевые слова

TANAP, межправительственное соглашение, соглашение правительства принимающей страны, энергетическое право, международные соглашения, международное право

---

* Ст. преп., д-р., Университет Кырыккале, юридический факультет, кафедра международного права – Кырыккале / Турция
islamsafakaya@kku.edu.tr

Rusya Federasyonu'nun Siber Güvenlik Kapasitesini Oluşturan Enstrümanların Analizi*

Ali Burak Darıncı**

Barış Özdal***

Öz

Rusya Federasyonu (RF), günümüzde siber uzayı Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ile birlikte domine eden en önemli küresel güçlerden biri konumundadır. RF'nin siber kapasitesinin mahiyetini diğer iki devletten ayıran temel fark, siber uzayın sağladığı imkânları dış politik sorunlarının çözülmesi noktasında ve özellikle de komşuları ile ilişkilerinde bir baskı / yaptırım aracı olarak kullanmasıdır. RF'nin mevcut siber saldırı kapasitesi, Sovyet döneminin teknoloji mirasının da bir sonucu olarak, özellikle 2000'li yıllar ile birlikte ortaya konulan siber güvenlik ve savunma stratejileri belgeleri kapsamında geliştirilmiştir ve geliştirilmeye de devam edilmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda ilgili Siber Güvenlik Strateji Belgeleri ile Rus Silahlı Kuvvetleri ve Rus İstihbarat Servisleri'nin siber yapısı analiz edilerek, RF'nin siber güvenlik kapasitesi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Rusya Federasyonu, siber güvenlik, Siber Güvenlik Strateji Belgeleri, siber saldırı, siber kapasite

* Bu makale Prof. Dr. Barış Özdal'ın danışmanlığında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Doktora Programı'nda A. Burak Darıncı tarafından yazılan ve başarı ile savunulan "Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu'nun Siber Güvenlik Stratejilerinin Karşılaştırmalı Analizi" isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Dr., Uludağ Üniversitesi - Bursa / Türkiye
daricili@yahoo.com

*** Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü - Bursa / Türkiye
barisozdal@gmail.com

Giriş

RF'nin özellikle son yıllarda askerî kapasitesini geliştirmek için siber uzayın sağladığı imkânları kullanma yönünde büyük bir çaba gösterdiği ileri sürülebilir. Aslında RF'nin bu çabası Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminden kalan teknoloji mirasının da etkisiyle 2000'li yıllar ile birlikte ortaya koyduğu planlamalarının olağan bir sonucudur.

Bu itibarla tarihsel olarak SSCB Dönemi'nden günümüze kadar ulaşan stratejik ve teknolojik aklın da etkisiyle RF, siber kapasitesini saldırı ve savunma yönünde genişletme eğilimindedir (bkz. Dancılı 2017: 1-2). Örneğin, SSCB döneminde Komitet Gosudarst Bezopasbosti (KGB) operasyonlarının bir bölümünün, Batı bloğundaki bilimsel gelişmeleri yakından takip ederek teknolojik casusluk yoluyla bu buluşları SSCB'ye aktarmak için planlandığı bilinmektedir. Söz konusu istihbari planlama süreci, Soğuk Savaş Dönemi sonrasında Rus İstihbarat Servisleri (RİS)'nin dış operasyonlarında da zaman zaman belirleyici bir etken olabilmektedir (Wirtz 2015: 32).

Diğer yandan Sovyet teknoloji kültürünün, yeni teknolojik gelişmeleri sofistike askerî imkânları geliştirme adına kullanmaya yatkın ve becerikli olduğu da dikkate alınmalıdır. Bu itibarla SSCB Ordusu'na teknolojik gelişmeleri yeni nesil askerî doktrinlere adapte eden fikirlerin teşvik edildiği, söz konusu geleneğin günümüz Rus Silahlı Kuvvetleri (RSK)'nde de devam ettiği genel kabul görmektedir (Wirtz 2015: 33).

RF'nin güncel siber politikalarını etkileyen önemli bir diğer tarihsel ve kültürel faktör ise Rus siyaset kültürünün savaş olgusuna bakışı ile ilgilidir. Rus politik elitleri için savaş, tarih boyunca bir politik hareket tarzı ve şerefli bir imge olarak kabul edilmiştir (Wirtz 2015: 33). Bu yaklaşım ile birlikte Rus siyasi kültürü için, savaşın veya sıcak bir çatışmanın politik çıkarların uygulanması noktasında sıklıkla başvurulmaktan çekinilmeyen bir yöntem olarak geliştiği de ileri sürülebilir.

Bu bağlamda 1980'lerde SSCB Ordusu'nda görev yapan Mareşal Nikolai Ogarkov tarafından başlatılan *Revolution in Military Affairs* programı, günümüz RF siber stratejisinin temeli olarak kabul edilebilir (bkz. Mowthorpe 2005: 137-144). Ogarkov, bu program ile birlikte kitlesel ve hantal bir yapıya sahip olan SSCB Silahlı Kuvvetleri'ni ağ teknolojileri ve teknik operasyonlar ile takviye edilen ve yönetilen daha etkin bir yapılanmaya kavuşturma-

yı hedeflemiştir. 1990-1991 Körfez Savaşı esnasında, Koalisyon güçlerinin kullandığı iletişim ve enformasyon tekniklerinin, Irak Silahlı Kuvvetleri'nin harekât kabiliyetine verdiği zararın yanı sıra Koalisyon güçlerine kazandırdığı hız, dönemin Rus askerî uzmanları tarafından da yakından izlenmiştir. I. Körfez Savaşı'ndaki sıcak çatışmaların dünya kamuoyuna adeta canlı olarak aktarılması da kitle iletişim araçlarının ortaya koyduğu imkân ve kabiliyetin anlaşılması noktasında Rus uzmanlarca dikkatle tecrübe edilmiştir. Fakat söz konusu dönemde Rus toplumun içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal çöküntü nedeniyle Rus Ordusu'nun iletişim teknolojilerindeki gelişmeleri silahlı kuvvetlerinin mevcut yapısına adapte edebilmesi için 2000'li yılları beklemesi gerekmiştir (Heickerö 2015: 17).

1979-1989 arasında devam eden Afganistan Savaşı esnasında, SSCB Ordu-su'nun psikolojik savaş tekniklerini uygulamada ve bölgedeki saha birlikleri ile Moskova riyaseti arasında etkili bir iletişim sağlama noktasında yeterince başarılı olamadığı görülmüştür (Heickerö 2015: 18). Benzer şekilde 1994-1996 yıllarındaki Çeçen Savaşı sırasında, internet haberleşmesi ve internet haberleşmesinin ortaya koyduğu imkânlar, savaş esnasındaki olayların RF aleyhine yansıtılması boyutunda çok etkili olmuştur (Bıçakçı 2013: 30). Bu kapsamda RF, uluslararası kamuoyu nezdinde Çeçen Savaşı'nda insanlık dışı yöntemlere başvuran, savaş suçu işleyen bir devlet olarak kabul edilmiştir (Heickerö 2015: 19). Söz konusu iki olayın olumsuz etkisiyle Rus güvenlik ve askerî bürokrasisinin “*askerî ağ teknolojileri*” ve “*enformasyon savaşı*” alanındaki planlamaları ve hazırlıkları hızla gelişmeye başlamıştır (Darıcılı vd. 2017: 21). Bu planlamaların ilk sonucu olarak NATO güçlerinin 1999'da eski Yugoslavya'daki Sırp güçlerini bombalamaya başlaması ile birlikte, Sırp ve Rus hackerlar tarafından NATO'ya, üye ülkelerin askerî haberleşme sistemlerine, ABD Savunma Bakanlığı'nın alt yapılarına siber saldırılar gerçekleştirilmiştir (Bıçakçı 2013: 31).

RF günümüzde, siber espionaj, siber kontr/espionaj, dezenformasyon, elektronik savaş, psikolojik savaş ve propaganda, siber saldırı gibi faaliyet ve planlamaları kapsayan geniş bir enformasyon savaşı kabiliyetine sahip olma noktasında ciddi gayret içindedir (Wirtz 2015: 35). RF böyle etkin bir siber güce ulaşarak, siber uzaydaki yeniliklerin ortaya koyduğu imkân ve fırsatları, dış politika hedeflerine ulaşmak amacıyla kullanmayı planlamaktadır. Bu gücün sistematikleştirilmesi ve planlamasına yönelik detaylar ise RF'nin

2000'li yılların başından itibaren yayımladığı resmi siber güvenlik doktrin ve savunma stratejileri belgelerinin analiz edilmesi ile ortaya konabilecektir.

Bu bağlamda makalemizde Siber Güvenlik Strateji Belgeleri ile RSK ile RİS'lerin siber yapısı analiz edilerek, RF'nin siber güvenlik kapasitesi tespit edilmeye çalışılmıştır.

RF'nin Siber Güvenlik Strateji Belgeleri

Siber uzay ve siber güvenlik ile ilgili analizlerin uluslararası literatürde yoğun olarak tartışılmaya başlandığı süreçte RF tarafından yayımlanan ve “*bilgi güvenliği*” kelimesinin kullanıldığı ilk resmî belge, 24.01.2000'de yürürlüğe giren “*National Security Concept of the Russian Federation*” (*Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti*)'dir. Bu belgede genel ifadelerle, enformasyon güvenliğinin önemini yanı sıra bu alanda RF'nin çıkarlarına yönelik iç ve dış tehditlerin varlığından ve bu tehditlere yönelik tedbirler alınmasından bahsetmektedir (http://www.mid.ru/en_GB/foreign_policy/official_documents//asset_publisher/CptICk6BZ29/content/id/589768, 2000).

09.09.2000'de yayımlanan “*Information Security Doctrine of the Russian Federation*” (Rusya Enformasyon Güvenliği Doktrini) ise RF'nin siber güç olma hedefi yolundaki ilk temel doküman olarak kabul edilmektedir. Bu doktrin, RF'nin enformasyon güvenliği konusundaki yol haritasını, prensiplerini, amaçlarını ve konu kapsamındaki resmî görüşlerini genel hatlarıyla ortaya koymaktadır (Medvedev 2015: 55). Doktrin de ayrıca RF'nin enformasyon güvenliğinin sağlanması konusundaki ulusal çıkarlarının temelinde ekonomik yapının, sivil toplumun ve politik sistemin korunması ile sağlanabildiğine işaret edilmektedir (https://www.itu.int/en/ITUUD/Cybersecurity/Documents/National_Strategies_Repository/Russia_2000.pdf, 08.09.2017).

12.05.2009 tarihli “*Russia's National Security Strategy to 2020*” (2020'ye Doğru Rus Ulusal Güvenlik Stratejisi) ise tüm açıklığı ile güvenlik odaklı olması bakımından dikkat çekicidir. Bu Strateji Belgesi kabul edildiği tarih itibarıyla Rus güvenlik ve istihbarat servisleri için temel rehber ve plan niteliğine haiz önemli bir resmî dokümandır (<http://rustrans.wikidot.com/russia-s-national-security-strategy-to-2020>, 23.03.2016). Enformasyon güvenliği meselesi ile ilgili olarak anılan Strateji Belgesi'nde “*uluslararası siber yeteneğe sahip teknolojik silahların Rus ulusal güvenliği için tehdit oluşturduğu*,

bilgi teknolojilerindeki yeni gelişmelerin, önemli toplumsal, ekonomik ve kültürel yansımalarına neden olduğu” yer almaktadır (<http://rustrans.wikidot.com/russia-s-national-security-strategy-to-2020>, 23.03.2016). Genel ve soyut olarak aktardığımız bu hususlardan da anlaşıldığı üzere Güvenlik Stratejisi Belgesi’nde güven artırıcı ve işbirliğini hedefleyen bir üslubun hâkim olduğu ve tercih edilen bu yumuşak savunmacı tarzın RF’nin siber güvenlik stratejilerinin gerçek amacının ve yapısının gizlenmesi hedefinden kaynaklandığı ileri sürülebilir (Giles 2012: 67).

2011’de yayımlanan “*Conceptual Views Regarding the Activities of the Armed Forces of the Russian Federation in the Information Space*” (*Bilgi Çağında Rus Silahlı Kuvvetleri’nin Faaliyetlerine İlişkin Kavramsal Görüşler*) isimli belge ise “*Rus Ordusu’nun ön siber savaş doktrini*” şeklinde tanımlanabilmektedir (Giles 2012: 68). Bu kapsamda belgenin siber uzayda Rus askerî varlığını ve hareketliliğini kabul eden ilk açık metin olduğu da ileri sürülebilir (https://ccdcoe.org/strategies/Russian_Federation_unofficial_translation.pdf, 2011). Belge daha önceki diğer Rus belgelerinin aksine bilgiyi merkeze alan bir bakış açısıyla yazılmıştır. Siber faaliyetleri operasyonel bir mantık ve çatışma konsepti ile ele alan Belgede enformasyon savaşı; “*bilgi sistemlerine ve kaynaklarına zarar veren, toplumu ve hedef hükümetleri psikolojik savaş yöntemleri ile devirmeyi amaçlayan, politik, ekonomik ve kültürel sistemin altını oyan faaliyetler*” şeklinde tanımlanmıştır. (https://ccdcoe.org/strategies/Russian_Federation_unofficial_translation.pdf, 2011) Defansif bir bakış açısının hâkim olduğu tespit edilebilen belgede, siber uzay ile ilgili olarak RSK’nın kendi enformasyon güvenliğini sağlamak zorunda olduğu ve bu sebeple planlamalar geliştirmesi gerektiği şeklindeki sorumluluklarına da vurgu yapılmaktadır (Giles 2012: 68).

09.11.2012’de RF Genelkurmay Başkanlığı görevine atanan Valery Gerasimov’un Şubat 2013’de Military Industrial Kurier Dergisi’nde yayınlanan “*The Value of Science in Prediction*” adlı makalesinde ortaya koyduğu askerî yaklaşım ise uluslararası ilişkiler alanında geniş yankı bulmuş ve “*Gerasimov Doktrini*” olarak tanımlanarak, tartışılmaya başlanmıştır (Medvedev 2015: 56). Gerasimov Doktrini ile ortaya konan prensipler dâhilinde RF; askerî niteliğe sahip olmayan yöntemleri, askerî kapasitesine dâhil ederek, daha az konvansiyonel güç (dolayısıyla da daha az insan kaybı ve maliyet) ile sıcak çatışma süreçlerini yönlendirmeyi ve yönetmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda

askerî bir müdahale öncesinde; hedef bölge, ülke, topluluk ya da devlete yönelik olarak siber saldırılar ile avantaj sağlanması, hedefin yıpratılması, psikolojik savaş yöntemleri ile baskı altına alınması, moralinin bozulması, savunma direncinin kırılması, kritik altyapılarına zarar verilerek, ekonomisinin zarara uğratılması ortaya konmak istenen hedefler arasında yer almaktadır (<https://inmoscowshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/>, 24.03.2016).

Söz konusu makale hakkındaki tartışmaların günümüze kadar hararetli bir şekilde sürmesinin temel nedeni ise RSK'nın Gerasimov'un yaklaşımına uygun bir tarzda 2014'teki Ukrayna müdahalesi esnasında gösterdiği çok yönlü sıcak çatışma performansdır. Diğer bir deyişle Ukrayna müdahalesi sırasında RSK, organize bir şekilde yönlendirilen ekonomik tedbirleri; siber saldırı yöntemlerini; yerel Rus azınlıklar ile koordineli bir şekilde gerilla faaliyeti gerçekleştiren özel piyade kuvvetlerinin operasyonlarını ve psikolojik savaş yöntemlerini kullanmıştır. Bu sebeple de Ukrayna Müdahalesi esnasında RF'nin savaş performansı “hibrit savaş”, “kirli savaş”, “non-linearwar”, “yeni savaş” veya “bulanık savaş konsepti” şeklinde değerlendirilmiştir.

“Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation” (RF Dış Politika Konsepti) ise 12.02.2013'de RF Devlet Başkanı Vladimir Putin'in onayı ile kabul edilmiştir. Esas itibarıyla RF'nin dış politikasının gelecek dönem hedefleri ile ilgili temel yaklaşım ve prensipleri ele alan bu Belgede, enformasyon ve siber güvenlik alanına ilişkin bazı tespit ve değerlendirmeler mevcuttur (http://archive.mid.ru//brp_4.nsf/0/76389FEC168189ED-44257B2E0039B16D, 24.03.2016). Bu kapsamda belgede, enformasyon alanında yaşanmakta olan yeni teknolojilerin ulusal güvenlik için tehdit olduğu vurgusu yapılarak, geleneksel uluslararası ilişkiler disiplini yaklaşımlarının ötesinde yeni enformasyon tekniklerinin ve kültürel metodlarının modern dış politika enstrümanları arasında kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir(http://archive.mid.ru//brp_4.nsf/0/76389FEC168189ED-44257B2E0039B16D, 24.03.2016).

2013'de yayımlanan “Basic Principles for State Policy of the Russian Federation in the Field of International Information Security” (Rusya Federasyonu Devlet Politikasının Uluslararası Enformasyon Güvenliği Alanındaki Temel Prensipleri) ile RF'nin uluslararası enformasyon güvenliği alanındaki temel unsurları tespit edilmiştir. Belgenin temel amacının ise “RF'nin bilgi ve tele-

komünikasyon teknolojileri alanında dünyanın diğer önemli güçleri ile eşitliği sağlayabileceği şartların oluşturulması” olduğu açıklanmıştır. Belge ile RF'nin siber güvenlik alanında uluslararası konsensüsün oluşmasını hedefleyen ve böylelikle de siber uzayı düzenleyen, internet ve bilgi güvenliği alanında kurallar ortaya koyan ve iş birliğinin geliştirilmesini isteyen bir dış politika sürdürme niyetinde olduğu ilan edilmektedir (<https://ccdcoe.org/cyber-security-strategy-documents.html>, 2013).

Yukarıda genel ve soyut olarak aktardığımız belge ve doktrinler dâhilinde RF'nin geliştirmeye devam ettiği Siber Güvenlik Stratejisi'nin tüm detayları ile analiz edilmesi için siber uzay alanı kapsamında faaliyetleri ile ilgili olarak Rus istihbarat ve güvenlik kuruluşları da bizce ele alınmalıdır. Zira ancak bu tarz bir analiz ile büyük resim daha kolay anlaşılabilir.

Rus Silahlı Kuvvetleri ile Rus İstihbarat Servisleri'nin Siber Kapasiteleri

Rus Federal Güvenlik Servisi (Federalnaya Slujba Bezopasnosti / FSB), Rus İstihbarat Servisi (SluzhbaVneshney Razvedki / SVR) ve Rus Askerî İstihbarat Direktörlüğü (Glavnoye Razvedyvatel'noye Upravleniye / GRU)'nün gerek tek başlarına sahip oldukları siber kapasiteleri gerekse de Rus kriminal örgütleri ile olan illegal bağlantıları, RF'nin siber savunma ve saldırı kapasitesini belirleyen temel faktörlerdendir. Bu servislerden FSB ve SVR, RF Devlet Başkanı'na doğrudan bağlı durumdayken, GRU Savunma Bakanlığı'nın bir parçası konumunda ve RF Silahlı Kuvvetleri emrinde görev yapmaktadır (Heickerö 2015: 27).

Daha ayrıntılı bir biçimde incelemek gerekirse FSB, SSCB döneminde faaliyet gösteren ÇEKA, NVD ve KGB'nin yerini alan ve iç güvenlik alanında faaliyet gösteren bir gizli servistir. Bir iç güvenlik servisi olarak FSB'nin faaliyetleri iki boyutlu olarak düşünülmelidir. FSB'nin ilk görevi ülke genelinde devlet güvenliği aleyhine sürdürülen faaliyetler hakkında istihbarat toplamaktır (Gady vd. 2010: 5). Örneğin, RF'deki ayrılıkçı Çerkez / Çeçen gruplarının, cihat yanlısı selefî veya tekfirî terör örgütlerinin veya organize suç odaklarının faaliyetlerini izlemek, takip etmek ve haklarında istihbarat toplamak FSB'nin görevidir. FSB'nin bir diğer görevi ise RF'ye yönelik olarak sürdürülmekte olan espionaj faaliyetlerine karşı koymaktır. Bu karşı koyma faaliyeti kontr/espionaj çalışması olarak adlandırılır ve RF aleyhine dış istihbarat servisler aracılığıyla sürdürülen subversif (yıkıcı/bölücü)

operasyonların da engellenmesi amacını içerir. Bu kapsamda, RF'ye yönelik siber saldırılara karşı koymak ve temelde ülkenin siber güvenliğini sağlamak, FSB'nin görevidir (<http://www.cicentre.com/?page=191>, 27.03.2016).

FSB'nin siber güvenlik alanındaki diğer bir sorumluluğu ise ülke genelindeki Rus vatandaşlarının ve yabancıların telekomünikasyon iletişim bilgilerinin istihbar olunan bilgiler kapsamında takip edilmesidir. Bu görev kapsamında FSB, Rus GSM ve telefon şirketlerinin yasal bir zorunluluk olarak kurmak zorunda oldukları, RF'deki internet ve analog haberleşmesini takip eden ve bir nevi denetleme sistemi şeklinde tesis edilmiş olan “*Operatif Denetleme Faaliyetleri Sistemi*” (System for Operative Investigative Activities / SORM)'nin kontrolünü de üstlenmiştir.

FSB'nin sanayi, teknoloji ve bilişim sektörlerine yönelik espionaj faaliyetlerinin engellenmesi noktasında Rusya Teknik ve İhracat Kontrol Servisi (Federal Service for Technical and Export Control of Russia / FSTEC) ile de yakın işbirliği bulunmaktadır. Bu kapsamda 2004 yılında kurulan ve RF Savunma Bakanlığı bünyesinde faaliyet göstermekte olan FSTEC'nin ihracat denetim rejimini kontrol etmek suretiyle sanayi, teknoloji ve bilişim sektörlerini hedef alan espionaj operasyonlarına karşı koymada önemli bir rolü bulunduğu belirtilebilir (Carr 2011: 318). Ayrıca önemle belirtmek gerekir ki FSB, siber güvenlik alanındaki çalışmalarının yanı sıra diğer tüm faaliyetlerini SVR ile koordinasyon içinde sürdürmektedir (bkz. Staar 2010: 1-10).

SVR de KGB'nin devamı olarak RF'nin ülke dışındaki espionaj faaliyetlerini yürütmek amacıyla kurduğu dış istihbarat servisidir. SVR, RF'nin dış istihbarat ihtiyaçlarının karşılanmasında, GRU ile birlikte temel aktör konumundadır. SVR, hedef aldığı devlete yönelik askerî, siyasi, biyografik, ekonomik, sosyal, ulaştırma, iletişim, bilim ve teknoloji konularında istihbarat toplamaktadır. Siber güvenlik stratejisi açısından ise RF'nin bir ülkenin bilim ve teknoloji kapasitesini hedef alan siber casusluk operasyonlarını planlamak SVR'nin görevleri arasındadır. SVR'nin yurt dışında, Belarus, Kazakistan, Tacikistan, Ermenistan, Kırgızistan, Suriye, Küba, Vietnam ile Güney Osetya, Abhazya, Kırım ve Transdinyester bölgelerinde GRU ile birlikte ortak kullandığı elektronik ve sinyal istihbaratı toplama merkezleri de mevcuttur (bkz. Heickerö 2015: 30-32).

GRU, Rus Genelkurmayı'na bağlı olarak faaliyet gösteren askerî istihbarat teşkilatıdır. SSCB zamanında Kızıl Ordu'ya bağlı olan GRU, RSK'nin bünyeliği kapsamında RF'nin en geniş sayı ve kapasiteli istihbarat teşkilatıdır.

GRU, askerî ve dış istihbarat konularının yanı sıra ülke güvenliği ile ilgili her alanda istihbarat toplama yetkisine sahiptir. Siber güvenlik açısından GRU'nun temel görevleri Rus askerî kapasitesini hedef alan dış servis kaynaklı siber operasyonlara karşı kontr/espionaj faaliyeti yürütmek ve imkân bulunması hâlinde hedef ülkenin askerî kapasitesine yönelik siber casusluk operasyonları planlamaktır (<http://www.cicentre.com/?page=191>, 27.03.2016). Stratejik Füze Birlikleri'nin faaliyetlerinin sürdürülmesinin yanı sıra ülkeye yönelik siber saldırılara karşı koymak üzere kurulmuş olan "Computer Emergency Response Team"lerin kontrolü de GRU'nun diğer Rus istihbarat ve güvenlik kuruluşları ile koordineli olarak gerçekleştirdiği görevler arasındadır (Heickerö 2015: 27).

Bu noktada, GRU'nun RSK'nın 2014 yılındaki Ukrayna müdahalesi esnasında gösterdiği çok yönlü sıcak çatışma performansına yaptığı katkı ve bu katkının başarısı nispetinde RİS'ler arasında meydana gelen rekabet, RF'nin siber kapasitesinin net bir şekilde ortaya konulması amacı kapsamında ayrıca irdelenmelidir. GRU'nun 2008 yılındaki Gürcistan Müdahalesi esnasındaki başarısızlığı, bu istihbarat örgütünün diğer RİS'lere kıyasla itibarını ciddi biçimde sarsmıştır. Söz konusu kötüye gidiş 2011 yılında Igor Sergun'un GRU direktörü atanması ile sona ermiştir. Bu atama, GRU'nun yönetiminin ve sahip olduğu operasyonel kapasitenin kontrol edilmesi amacıyla FSB tarafından baskı altına alındığı bir tarihte meydana gelmesi bakımından V. Putin'in oldukça kritik bir kararı olarak okunmalıdır. I. Sergun, diğer RİS'lerde görev yapan rakipleri tarafından; "*iş yapmaktan ziyade, saray dengelerini gözeterek makam sahibi olmuş bir şahsiyet*" olarak ifade edilse de GRU anılanın direktörlüğü altında, özellikle Ukrayna Müdahalesi öncesi ve esnasında gerek siber operasyonların planlanmasında gerekse de özel kuvvet birlikleri ile Rus yanlısı ayrılıkçıların faaliyetlerinin koordinasyonunda son derece başarılı olmuştur. Sergun direktörlüğündeki GRU, Putin'in iktidarını sürdürme noktasında RF'deki istihbarat servisleri arasında dengeyi gözetten ve hiçbir servisin diğerine üstün olmaması kuralına bağlı olan siyasetini, Ukrayna Müdahalesi esnasında kendisine verilen imkân ve kabiliyetleri en üst seviyede kullanmak suretiyle elde ettiği popülerlik ve güç sayesinde ciddi biçimde sarsmıştır (bkz., Galeotti 2016: 6-13). Putin'in söz konusu siyasetinde meydana gelen bahse konu dengesizlik ise 2015 Ocak ayında Sergun'un Moskova'da kalp krizi sonucu ani bir şekilde ölmesi ile sona ermiştir (Meriç 2015). Diğer bir ifade ile vurgularsak, Sergun'un ölümü sonrasında

GRU'nun diğer istihbarat servislerine kıyasla Ukrayna Müdahalesi sonrasında elde ettiği üstünlük ortadan kaybolmuş ve Putin'in istihbarat servisleri arasında gözettiği denge yeniden tesis edilmiştir. Bu gelişmeyi destekleyen bir diğer olay ise Ukrayna İstihbarat Servisi ile irtibatlı bir kaynağın, FSB'nin 2015 Ocak ayı sonrasında Ukrayna'nın doğusunda yer alan RF yanlısı ayrılıkçı gruplar ile tekrar operasyonel planlamalara giriştiğini bildirmesidir (Meriç 2015). Bu tek örnekten de anlaşıldığı üzere, Sergun'un sahneden çekilmesi ve akabinde Putin'in yaptığı yeni atamalar ile birlikte RİS'ler arasındaki güç dengesi yeniden tesis edilmiştir (Galeotti 2016: 12-19).

Öte yandan, SVR, FSB ve GRU'nun faaliyetlerinin yanı sıra diğer istihbarat ve güvenlik servislerinin yetkilerinin ve görev alanlarının yeniden planlanması kapsamında, 2000'li yılların başı itibarıyla RF'nin siber kapasitesini geliştirme yönünde ciddi adımlar attığı da bilinmektedir. Bu bağlamda RF, 1993 yılında kurulmuş olan elektronik ve sinyal istihbaratı ile kriptoloji alanlarında faaliyet gösteren “Federal İletişim ve Enformasyon Ajansı” (Federal Agency of Government Communications and Information / FABSİ)’ni 2003’de lağvederek, bu kuruluşun yetki ve sorumluluklarını FSB, SVR, RF Savunma Bakanlığı ve “Federal Koruma Servisi” (Federalnaya Sluzhba Okhrany / FSO) arasında dağıtmıştır. FABSİ'nin kapatılmasının en önemli nedeni ise kurum içerisindeki yolsuzluk ve organize suç örgütleri ile bağlantılı yapılanmalardır. FSO'nun siber güvenlik alanındaki temel görevi, RF'nin ilgili kurumları ve yöneticileri arasındaki üst düzey ve gizlilik içeren iletişimin güvenli bir şekilde sürdürülmesini denetlemek ve yönetmektir. Doğrudan RF devlet başkanına bağlı olarak faaliyet yürütür. FSO'nun ayrıca, ülke genelindeki telgraf, kablolu telefon hatlarının, internet ve iletişim haberleşmesinin kontrolü ve denetimi, ayrıca Rus uyduları üzerinden toplanan sinyal istihbaratının değerlendirilmesi ve raporlanması, son olarak Rus nükleer silah sisteminin güvenliğin sağlanması şeklinde görevleri de bulunmaktadır (bkz. Heickerö 2015: 28-29).

Ayrıca, RF 2010’da enformasyon ve bilgi teknolojileri alanında çalışma yürütmek amacıyla Savunma Bakanlığı bünyesinde bir “bakan yardımcılığı” pozisyonunu da tesis etmiştir (bkz. Fayutkin 2012: 1-4). 2013’de alınan bir karar ile de RSK bünyesinde bağımsız bir siber savaş birimi kurulmasını planlama kapsamına almıştır (Vasudevan 2013).

Bu gelişme ile ilgili olarak, 2014 Kasımı'nda açıklama yapan RF Savunma Bakanı Sergei Shoigu; “*Rus Ordusu'nun siber tehditlere karşı koymak amacıyla bünyesinde faaliyet gösterecek olan bağımsız bir yapılanmaya gittiğini, bu planlama kapsamında Rus hükûmeti olarak 500 milyon \$ tutarında bütçe ayırdıklarını, anılan oluşumun siber tehditler ile mücadelenin yanı sıra yurt dışı kaynaklı iletişimin gözetlenmesi, toplanması ve denetlenmesi görevini de sürdüreceğini, bu nedenle de yazılım uzmanları ile yabancı dil bilen personele ihtiyaç duyduklarını*” belirtmiştir (Gerden 2014). Diğer yandan, RF Silahlı Kuvvetleri bünyesindeki söz konusu siber biriminin 2017 yılı sonu itibarıyla operasyonel faaliyetlerine başlayacağı tahmin edilmektedir (State Security Magazine 2014).

Yukarıda aktardığımız bilgilerden de anlaşıldığı üzere Rus sivil ve askerî istihbarat servisleri, haber toplama yöntemi olarak geleneksel HUMINT (Human Intelligence / İnsan Kaynaklı Dayalı İstihbarat), SIGINT (Signal Intelligence / Sinyal İstihbaratı), ELINT (Electronic Intelligence / Elektronik İstihbarat) ve diğer istihbarat toplam tekniklerinin yanı sıra siber saldırı şeklinde düzenlenmiş espionaj operasyonlarına dayanan geniş ve sistematik bir yapıya sahip olmayı hedeflemektedir (bkz. Hagestad 2013: 18-22). Böyle bir yapılanma ile RF, Rus toplumunun ekonomik kalkınmasını ve enerji güvenliği açısından hayati öneme sahip ekonomik, finansal ve teknolojik istihbarat ihtiyaçlarını karşılamaya ve ülke güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır. Son yıllarda yapılan yatırımlar ile ise RF'nin bu amaca hizmet eden siber kapasitesinde ciddi bir artış söz konusu olmuştur (bkz. Hagestad 2013: 22-25).

RF'nin Siber Alanının Yapısal Özellikleri

Bir devletin siber alanın yapısal özellikleri, o devletin internet ve ağ teknolojilerini düzenleyen ulusal kanunlar, söz konusu kanunların yaptırım gücü ve etkisi ile bu sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin yapısı ve teknolojik kapasiteleri ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu kapsamda, RF'nin ulusal alanının detaylı bir şekilde analiz edilmesi, RF'nin siber güvenlik stratejisinin ve kapasitesinin anlaşılması noktasında oldukça önemlidir.

V. Putin'in devlet başkanı olmasında sonra, RF'nin ekonomik ve ticari yapısının giderek bir nevi nepotik kapitalizme (*akraba-dost kapitalizmi*) doğru evirildiği, bu yapı içinde devlet ve özel sektör arasında sıkı bir birliktelik

söz konusu olduğu literatürde genel kabul gören bir yaklaşımdır. Bu özellik Rus siber coğrafyasının yapısını da etkilemiş ve devlet ile özel sektör sıkı bir işbirliği içine girmiştir (Medvedev 2015: 31). Örneğin RF'de, mobil telefon sektörünün % 92'si 4 şirket, telekomünikasyon sektörünün ise % 62'si 6 şirket tarafından kontrol edilmektedir ve bu şirketlerin faaliyetleri de belirlenen haliyle akraba-dost kapitalizminin özellikleri kapsamında değerlendirilebilir. RF'nin bu şirketler üzerinde ciddi bir hükümet baskısı ve denetimi söz konusu olmakla birlikte, Rus donanım ve yazılım teknolojileri, telekomünikasyon, data ve iletişim altyapısı önemli ölçüde dış kaynaklı dizayn ve yapıya sahiptir (Kelly 2014).

Dışa bağımlı yapının bir stratejik zafiyet yarattığının farkında olan Rus güvenlik ve istihbarat bürokrasisi, bu yapıyı millileştirmek adına bazı girişimler içindedir. Bu kapsamda, RF Devlet Başkanlığı, işletim sistemleri ve yazılım altyapısında Microsoft başta olmak üzere diğer ABD orijinli şirketlere olan bağımlılığın azaltılmasını amaçlayan planlamalarını tamamlamıştır (bkz. Fayutkin 2012: 1-4).

Rus bilgi güvenliği (anti-virüs) alanında faaliyet gösteren en önemli şirket ise bilindiği üzere Kaspersky'dir. Bu firma, McAfee, Norton ve Symantec şirketleri ile anti-virüs sektöründe küresel alanda ciddi bir rekabet içinde olup, dünya genelinde 400 milyona yakın müşterisi olduğu tahmin edilmektedir (Kaspersky Company 2016). Kaspersky'nin RİS ile yakın irtibatının olduğu, bu şirketin ilk kurucusu olan ve şirkete adını veren Eugene Kaspersky'nin de eğitimine KGB destekli bir bilim akademisinde başladığı iddia edilmektedir (Shachtman 2012).

RF'nin ulusal internet kullanımına yönelik tedbirleri bir süre görel olarak daha liberal bir tarzda gelişmiştir. Bu liberal ortamın da yardımıyla milliyetçi Rus hackerlerin Estonya ve Gürcistan'a yönelik siber saldırılar esnasında oldukça etkin rol oynadıkları ileri sürülmektedir. Rus çıkarlarını hedef almadıkları sürece genelde bir denetime tabi tutulmayan ve adi suçlar ile ilgili olarak faaliyet gösteren kriminal grupların faaliyetleri, 2012'ye kadar aktif bir tarzda gerçekleşmiştir. 2012'de ise RF Devlet Başkanlığı seçimleri sırasında sosyal medyanın Putin karşıtı faaliyetler için uygun ve etkili bir zemin oluşturmasının etkisiyle internetin denetlenmesi noktasında bazı tedbirler alınmaya başlamıştır (Kelly 2014).

Bu kapsamda siber saldırıların ve siber kriminal operasyonların planlanması noktasında hayati öneme sahip “anonim” (tor) bilgisayarların ve “proxy” servislerinin kontrol edilmesi amacıyla Putin'in talimatıyla RF İçişleri Bakanlığı 2014 Haziranında 3.9 Milyon Ruble bütçe ayırmıştır (BBC News 2014). Bu bağlamda FSB yöneticisi Aleksandr Bortnikov yaptığı açıklamada: “tor servislerinin siber suçlar ve çocuk porno dağıtıcıları tarafından sıklıkla kullanıldığını, devlet olarak bunu engelleyeceklerini ve bu servislerin tümünü kapatacaklarını” beyan etmiştir (Türk-İnternet Haber Portalı, 26.08.2013). Ayrıca, akıllı cep telefonları üzerinden internete bağlanılmasının denetlenmesi amacıyla da cep telefonlarında kullanılan sim kartların ve kamuya açık alanlarda kablosuz ağ girişi (wi-fi) girişi yapan akıllı telefonların kayıt altına alınmasına yönelik bir yasa da 2014 Ağustosunda kabul edilmiştir (Medvedev 2015: 39). 2014 Mayıs'ında kabul edilen bir başka yasayla da internet üzerinden kolaylıkla açılacak bloglara, günlük olarak 3000 kişi tarafından giriş yapılabilecek bir kapasiteye ulaşmaları hâlinde, Federal Kömünikasyon, İletişim, Teknoloji ve Medya Denetleme Kurumu (Roskomnadzor)'na kayıt olma zorunluluğu getirilmiştir (Birnbaum 2014). Söz konusu yasayla ayrıca blog yazarlarının takma ad kullanmaları yasaklanmış, yazdıkları tüm yazıların doğruluğunu delillendirmeleri zorunluluk haline getirilmiş ve bloglara ziyaretçi giriş (log) kayıtlarını 6 ay süreyle arşivlemeleri mecburiyeti getirilmiştir (Türk-İnternet Haber Portalı, 08.05.2014).

RF ayrıca, siber güvenliğini sağlamak amacıyla 01.09.2016'da “Rusya Bilgi Yerelleştirmesi” (Russia Data Localizaitaion) kanunu kabul etmiştir. Bu kanuna göre yabancı internet sitelerinin ve yabancı şirket internet sitelerinin RF kanunlarına dâhil olması, RF merkezli faaliyetlerinin “ru, .su, .moscow” gibi domain adlarını kullanmaları ve internet sayfalarının Rusça versiyonlarını da hazırlamaları kural altına alınmıştır. Bu kapsamda, RF vatandaşlarına yönelik kişisel bilgileri verdiği hizmet gereği elinde tutma imkânına sahip olan tüm şirketlerin, bu verileri RF resmî kurumlarının denetimindeki bir fiziksel arşiv ortamına aktarmaları da sıkı bir denetim tabi tutulmuştur (Bloomberg Technology News Portal, 05.08.2016).

RF'nin siber güvenlik alanında uygulamaya koyduğu belki de en önemli tedbir ise SORM sistemidir. SORM sistemi RF'deki internet ve analog haberleşmesini takip eden ve bir nevi denetleme sistemi şeklinde tesis edilen bir uygulamadır. SORM'un ilk versiyonu 1990'lı yıllarda geliştirilmiştir.

Daha sonra ise teknolojik gelişmelere bağlı olarak iki yeni versiyonu daha tesis edilmiştir. SORM'un kontrolü görevi de FSB'ye verilmiştir (bkz. Giles 2012: 8-9). Mahiyeti ve yetkinliği tam olarak bilinmemekle birlikte, SORM sistemi ile FSB'nin sadece RF sınırları içinde değil, ülke dışında gerçekleşen her türlü internet, sabit telefon ve cep telefonu iletişimi üzerinde etkin bir denetim kurduğu tahmin edilmektedir (Saldatov vd. 2013).

Putin'in sosyal medya imkânları kullanılarak sürdürülmesi olası siber tehditlere karşı aldığı en önemli tedbir ise Rus orijinli sosyal medya şirketlerinin RF'de kullanılmasını teşvik etmek ve bu şirketlerin yönetiminde kendisine yakın şahısların yer almasına özel önem vermektir. Bu önemin bir sonucu olarak da e-posta hizmeti veren "mail.ru"; "google.com" ile benzer hizmetleri sağlayan "yandex.com"; "facebook.com" ile aynı işlevi gören "vkontakte.ru" ve "odnoklassniki.ru" isimli şirketlerin sadece RF'de değil eski SSCB ülkelerindeki pazar payları oldukça yaygınlaşmıştır. Bu durum ise Putin iktidarına, RF'de ve eski SSCB üyesi ülkelerde sosyal medya merkezli planlanabilecek olası muhalif toplumsal hareketlerin kontrolü ve RF lehine propaganda faaliyetleri sürdürülmesi noktasında önemli avantaj sağlamaktadır (bkz. Thoburn 2015: 80-89).

Aktardığımız bilgilerden de anlaşılacağı üzere, 2000'li yıllar ile birlikte başlayan planlamaların bir sonucu olarak, RF'nin günümüzde gerek istihbarat servisleri ve bu servisler ile bağlantılı illegal organizasyonların faaliyetleri gerekse de silahlı kuvvetlerinin sahip olduğu siber imkânlar kapsamında önemli bir siber güç olarak siber uzayı domine edebildiği ortadadır. RF'nin söz konusu siber gücüne özellikle 2010 yılından sonra, Moskova merkezli uluslararası haber ajansları ve sosyal medya olanaklarından da geniş bir biçimde istifade eden enformasyon savaş kabiliyetleri de eklenmiştir. Tüm bu siber imkânlar ile birlikte RF, sahip olduğu siber gücü uluslararası ilişkilerde sorun yaşadığı devletlere karşı bir baskı ve zorlama aracı olarak kullanılmaktan çekinmemekte ayrıca da bu tarzda planlanmış olan siber saldırılarını etkili ve yıpratıcı bir enformasyon savaşı ile destekleyebilmektedir.

RF Kaynaklı Olduğu İddia Edilen ve Enformasyon Savaşı Enstrümanları Kullanılarak Yürütülen Siber Saldırıları

2007'de Estonya'ya ve 2008'de ise Gürcistan'a yönelik olarak RF tarafından yürütüldüğü iddia edilen siber saldırılar, 2010 yılı öncesinde RF'nin eriştiği

siber kapasiteyi göstermesi bakımından oldukça önemlidir (bkz. Darıcılı 2017: 5-8). Öte yandan, RF tarafından 2014'de Ukrayna ve Türkiye'ye yönelik olarak yürütüldüğü iddia edilen siber saldırıları ise Moskova merkezli uluslararası medya kuruluşları tarafından sürdürülen küresel propaganda amaçlı yayın politikaları ve faydalanılan sosyal medya imkânları ile birlikte geniş bir enformasyon savaşı mahiyetine de sahiptir.

Bu bağlamda, Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yanukovich'in 2014 Şubatı'nda görevden uzaklaştırılması, RF ile Ukrayna arasındaki hibrit savaş özelliği de içeren sıcak çatışma sürecinin başlangıcı olarak kabul edilebilecektir. Bilindiği üzere Ukrayna ve RF arasında Kırım nedeniyle bir süredir devam eden gerginlik neticesinde, RF Parlamentosu 01.03.2014'de Kırım'a yönelik askeri güç kullanımına izin veren bir yasayı onaylamıştır. Daha sonra, Ukrayna İç Güvenlik Birimi SBU'nun Başkanı Valenty Nalyvaichenko tarafından 2014 Şubat ayı sonundan itibaren, Ukrayna mobil telefon iletişim ve internet altyapılarının saldırıya uğradığı ve büyük oranda çöktüğü, özellikle Ukraynalı bürokratlarla milletvekillerine ait akıllı cep telefonlarının tamamının "hack"lendiği ifade edilmiştir (Medvedev 2015: 27). Rus yanlısı bir hacker grupları olan "*CyberBerkut*" tarafından, Ukrayna Silahlı Kuvvetleri'ne, Ukrayna resmî sitelerine, Ukrayna ile ilgili faaliyet gösteren NATO'nun internet erişimlerine ve Ukrayna medya kuruluşlarına yönelik olarak "*DDoS*" saldırıları da düzenlenmiştir (Lee 2015). Saldırılarda kullanılan "*snake/Uroburos*" yazılımı, özellikle Ukrayna'nın resmi kurumlarına yönelik siber ataklarda son derece etkili olmuştur (Weedon vd. 2014).

Bu siber saldırılar ile eş zamanlı olarak RİS tarafından sosyal medya imkânları kullanmak suretiyle kışkırtılan Rus yanlısı sivil protestocular, Sivas-topol'da şiddet içermeyen sokak eylemleriyle RF'ye bağlanma taleplerini beyan eden mitingler düzenlemeye başlamışlardır. Bu süreçte özellikle 16-28.03.2014 tarihleri arasında yoğunlaşacak şekilde, Ukrayna'nın resmî mobil telefon şirketi olan Ukrtelecom'un altyapısını çökertilmiş, bu sayede de Kırım'daki mobil telefonların sıcak çatışmanın ilk günlerinde kullanılması engellenmiş, internette kısmi bir yavaşlama sağlanmış, kritik altyapıları felç eden siber saldırılar organize edilmiş, Sivastopol limanındaki Rus savaş gemilerinden Kırım'daki televizyon ve radyo yayınlarını kesecek elektronik karıştırılmalar yapılmış ve "*kimliği belirsiz kişilerce*" Kırım'daki tüm fiberoptik kablo altyapısı zarara uğratılmıştır (Gürcan, 2014). Akabinde, Rus kitlesel

medya organlarının yayınlarının yanı sıra RİS'lerin özellikle sosyal medya manipülasyonları ile provoke ettiği Rus yanlısı milis güçler, 2014 Nisan ayı sonuna kadar Lugansk ve Donetsk Bölgeleri'nin büyük bölümünü ele geçirmişlerdir. 23.12.2015'de Ukrayna'nın Prykarpattyaobleneergo Bölgesi'nde bulunan bir enerji santraline yönelik olarak siber saldırı düzenlenmiş ve bu nedenle ilgili bölgede bir süre elektrik kesintisi yaşanmıştır. SBU tarafından konuyla ilgili olarak yapılan açıklamada “kesintilerin siber bir saldırı nedeniyle gerçekleştiğinin düşünüldüğü, saldırının arkasında RF'nun olabileceği ve konunun araştırıldığı” kamuoyuna duyurulmuştur (Reuters, 31.12.2015). RF ise konuyla ilgili olarak bir açıklama yapmamıştır.

Ukrayna Krizi esnasında RF, Rus yanlısı milis güçleri provoke edilmesi noktasında etkili bir şekilde sosyal medya olanaklarını kullanmıştır. Sosyal medyanın etkili bir enformasyon savaş tekniği olarak kullanılabilmesinde, sosyal medya olanaklarına ulaşmanın herkes için kolay, hızlı, coğrafi sınır tanımayan yapısının etkili olduğu açıktır (<http://www.stratcomcoe.org/social-media-tool-hybrid-warfare>, Mayıs 2016: 24). Kriz kapsamında sosyal medya imkânlarının kullanılması, ilk etapta RİS ile irtibatlı kuvvetli ve etkili bir troll ve blogger ağının çeşitli ulusal ve uluslararası sosyal medya platformlarında (*yandex.com, youtube.com, facebook.com, vkontakte.ru, odnaclassniki.ru, twitter.com, whowho.com.ua, novorus.info, novorossia.ru vb.*) Ukrayna'daki Rus azınlığın baskı gördüğü şeklindeki dezenformasyon haberlerini profesyonel imkânlarla hazırlandığı belli olan görsel dokümanlar ile birlikte Rus halkına servis etmesi ile başlamıştır. Böylelikle Rus ve uluslararası kamuoyunun söz konusu müdahale lehine pozisyon alması teşvik edilmiştir. Bahse konu görsel materyaller ise özellikle Ukrayna'da yaşayan Rus azınlık mensubu olan yaşlı, çocuk ve kadınların Ukrayna güvenlik güçlerinin taciz, dayak, tecavüz gibi kötü muamelesine uğradıklarını ispatlamaya yönelik öğelerle hazırlanmıştır. Daha sonra bu yayınlara, ABD ve Batı karşıtlığı propagandaları temelinde, Ukrayna Hükümeti'nin de söz konusu dış mihraklarla işbirliği yaptığı şeklindeki ifşalar eklenmiştir. Bu doğrultuda önceden RİS tarafından kayıt altına alındığı belli olan kimi Ukraynalı politikacıların (Ukrayna Eski Başbakanı Yulia Timoşenko ve Güvenlik Dairesi eski Müsteşarı Nestor Surfiç) RF, Rus halkı ve Rus siyasiler aleyhine yaptıkları telefon görüşmeleri / tapeleri kamuoyuna sızdırılmıştır (bkz. <http://www.stratcomcoe.org/social-media-tool-hybrid-warfare>, Mayıs 2016: 5-20).

Genel hatlarıyla aktardığımız tüm bu menfi propaganda faaliyetleri özellikle 2013'de kurulan Bugün Rusya (Russia Today / Rossiya Segodnya) ile

2014'de kurulan Sputnik Multimedia Haber Grubu'nun yayınları ile şiddetli bir şekilde desteklenmiştir. Bu kapsamda, Sputnik'in, Ukrayna Krizi sırasında RF'nin ortaya koyduğu hibrit savaş yönteminin propaganda ayağını önemli ölçüde üstlendiği açıktır. Hatta Ukrayna Müdahalesi'nden çok önce Sputnik'in Ukrayna Hükümeti aleyhine ve bölgedeki Rus azınlığı da kışkırtacak şekildeki bir yayın akışı başlamıştır (bkz. <http://www.stratcomcoe.org/social-media-tool-hybrid-warfare>, Mayıs 2016: 20-24). Bu itibarla RF'nin 2013-2015 yılları arasında sürdürdüğü enformasyon savaşının maliyetinin yaklaşık 2 Milyar \$ olduğu da iddia edilmiştir. (<http://www.stratcomcoe.org/social-media-tool-hybrid-warfare>, Mayıs 2016: 25). Benzer bir durum, Suriye İç Savaşı esnasında söz konusu Rus haber ajansları tarafından sürdürülen yayın politikası için de geçerlidir. Zira bilindiği üzere Suriye İç Savaşı'nın ilk yıllarından bu yana Rus haber ajansları Esad Rejimi'ne doğrudan destek vererek, adeta küresel ölçekteki sesi olmuştur.

Bu kapsamda irdelenebilecek bir diğer örnekte RF ve Türkiye arasında yaşanan krizdir. 24.11.2015 sabah saatlerinde Türk F-16'larının, hava sahasını ihlal eden bir Rus Su-24 uçağını düşürdüğü haberi tüm dünyada şok etkisi yaratmıştır. Bu olay kısa sürede derinleşerek, Türkiye ve RF arasında günümüzde çok ciddi boyutlara ulaşan siyasi gerginliğinde başlangıcını oluşturmuştur. Bu siyasi gerginlik, 14.11.2015'de saat 12.00 itibarıyla Türkiye'ye yönelik olarak *"DDoS" saldırıları ile yeni bir aşamaya taşınarak, iki ülke ilişkilerindeki gerginliğin derinleşmesine neden olmuştur. Söz konusu siber saldırı ile ".tr" uzantılı adların tutulduğu sistemin kullandığı bant genişliği hedeflenerek, Türkiye'nin bankacılık ve finans, kamu kurumları, e-devlet sistemini teşkil eden kritik altyapılarının yıpratılması amaçlanmıştır.* (Türk-İnternet Haber Portalı, 20.12.2015). Bununla birlikte, "DDoS" saldırılarının gerçek planlayıcısının kimliği ile ilgili olarak hiçbir zaman net bir delillendirme yapılamayacak olmasına rağmen, Türkiye'ye yönelik saldırının en az 400.000 sitenin etkileyecek kapasitede olması, bu sitelerin ise e-devlet, üniversite, askerî ya da yerel şirket siteleri şeklinde hedeflenmesi, RF ile Türkiye arasında uçak düşürülmesi olayına bağlı olarak süregelen gerginlik, saldırılar ile Türkiye'deki tüm sistemin değil de sadece ".tr" uzantılı adların hedeflenmesi, saldırıların sadece mesai saatleri içinde gerçekleşmesi, RF'nin bu ve benzeri saldırılar kapsamındaki kabarık sicili, saldırının arka planının RF bağlantılı bir şekilde planlama ihtimalini kuvvetlendirmiştir (The Telegraph Online News, 18.11.2015).

Türkiye ve RF arasında uçak düşürülmesi ile başlayan gerginlik esnasında, başta Sputnik olmak üzere Rus haber ajansları tarafından Türkiye'ye yönelik yıpratıcı bir propaganda faaliyeti de sürdürülmüştür. Sputnik merkezli olan ve sosyal medya imkânlarından da geniş bir biçimde istifade eden bu propaganda faaliyetleri, süreç içinde Türkiye'nin cihat yanlısı Selefi gruplara yardım ettiği şeklindeki agresif bir yıpratma faaliyetine evrilmiştir. Hatta Sputnik, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan aleyhtarlığını merkeze koyarak, Türkiye'ye yönelik olumsuz yayın politikasını 2016 Mart ve Nisan aylarında zirveye çıkarmıştır. Bu noktada, Sputnik'in 01.05.2016'da maksatlı ve yönlendirici "*Rusya, BM'ye Türkiye-IŞİD Bağlantısını Gösteren Belgeleri Sundu*" (Sputniknews Haber Portalı, 01.04.2016) başlıklı haberinin, Türkiye'de bazı medya gruplarınca da kullanılmasının dikkat çekici olduğu ortadadır. Bu haberle eş zamanlı bir şekilde, Türkiye'yi DAESH ile irtibatlı göstermenin de ötesinde, RF yetkilileri tarafından bu örgütle kimi üst düzey Türk siyasetçilerin petrol ticareti yaptığını iddia eden bazı beyanlar da gündeme getirilmiştir. Benzer şekilde Rus halkını Türkiye aleyhine etkilemek amacıyla Rus ulusal medya organlarında Türkiye'yi DAESH ile irtibatlı gösteren ve uçak düşürülmesi olayında Türkiye'yi suçlayan haberlere de yer verilmiştir. (bkz. Yılmaz 2016: 257-258). Ulusal ve uluslararası Rus medyasında yer alan haberler, sosyal medyada yapılan olumsuz paylaşımlar ile birlikte, Türkiye kısa sürede yapılan tehdit değerlendirmesi anketlerinde Rus halkı gözünde "*1 numaralı düşman ülke*" konumuna ulaşmıştır. Türkiye'ye yönelik bahse konu enformasyon savaşının arka planını da yer alan neden ise Putin'in uçak düşürülmesi olayını fırsata çevirerek, iç politika da güç kazanmak amacıyla Rus toplumunda ki tarihi Türk düşmanlığını körüklemek istemesidir (bkz. Yılmaz 2016: 261-267).

Türkiye'nin RF tarafından kendisine yönelik olarak başlatılan söz konusu enformasyon savaşına cevabı ise genel olarak tansiyonun düşürülmesi amacına odaklanmış; gerginliği tırmandırıcı davranış ve beyanlarda mümkün olduğunca kaçınılmıştır. Bununla birlikte, Sputnik üzerinden yapılan olumsuz haberlerin dozunun giderek artması neticesinde Türkiye, Sputnik'in internet sayfasının ve sosyal medya hesaplarının erişimi engellenmiş ve Sputnik Türkiye Genel Müdürü Tural Kerimov'un Türkiye'ye girişi 26.04.2014'de yasaklanmıştır (HaberTürk İnternet Haber Portalı, 20.04.2016). Sputnik'e yönelik olarak getirilen söz konusu erişim engelleri 15.07.2016'da Türkiye'de yaşanan darbe girişimi sonrasında süreçte, Cumhurbaşkanı Recep

Tayyip Erdoğan'ın RF'ye yapacağı ziyaretin hemen öncesinde, iki ülke arasında gerginleşen ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik Türkiye'nin arzusunu ifade eden bir jest olarak, 08.08.2016'da kaldırılmıştır. Ancak T. Kerimov'a yönelik belirtilen seyahat engelinin kaldırılması hakkında bir karar verilmemiştir (Sputniknews Haber Portalı, 08.08.2016).

Sonuç

Günümüzde devletlerin güvenliği ile ilgili konuların teknolojik gelişmelerle ne denli bağlı olduğu düşünüldüğünde, siber uzay alanındaki teknolojilere sahip ol(a)mama hâlinin devletler açısından ciddi bir güvenlik zafiyeti yaratacağının farkında olan RF yönetimi, 1990 - 2000 yılları arasındaki toparlanma sürecinin ardından SSCB döneminden kalan geleneksel güvenlik anlayışına göre şekillenmiş tüm kurum ve stratejilerini, etkili bir siber saldırı ve siber savunma kapasitesi yaratmak adına yeniden organize etme hedefine büyük önem vermiştir. Bu kapsamda RF'nin, 2000'li yıllar sonrasında ortaya koyduğu strateji ve planlamalar ile birlikte, günümüzde siber uzayda güçlü ve agresif bir etkinliğe ulaşmış olduğu ileri sürülebilir.

Analiz ettiğimiz üzere RF'nin güncel savunma, dış politika ve Siber Güvenlik Strateji Belgeleri'nin temel amaçlarından biri, ülkenin enformasyon ve siber güvenliğinin sağlanmasıdır. RF, belirtilen amaç doğrultusunda devletin siber güvenliğini sağlamaya çalışırken, siber uzayın verdiği imkânlardan azami ölçüde faydalanan ve RF hükümetlerinin istihbarat ihtiyaçlarının yanı sıra stratejik öneme sahip teknolojik yenilikleri elde etmeye yönelik bir siber espionaj sistemi de kurmayı hedeflemiştir. Bu çerçevede RF tarafından birbirleriyle eş güdüm halinde çalışan her biri ortak ve farklı amaçlara yönelmiş, siber uzayı kullanma noktasında önemli imkân ve kabiliyete sahip dört istihbarat (FSB, FSO, SVR, GRU) servisi kurulmuştur. RİS'lerin günümüzde ulaştığı ofansif, defansif, operasyonel, stratejik, elektronik harp kabiliyetine sahip, psikolojik istihbarat faaliyetlerine uygun, manipülasyona ve dezenformasyona elverişli yapısı, RF'nin siber uzayda faaliyet gösteren en önemli aktörlerden biri olmasını sağlamıştır.

Diğer yandan etkili bir siber saldırı ve savunma kapasitesinin tesisi noktasında, siber uzayın sağladığı imkânlardan askerî kapasitesini destekleme ve dış politikada bir baskı aracı olarak kullanma noktasında faydalanılabileceğinin farkında olan RF yönetimi, iletişim ve telekomünikasyon teknolojilerinde

yaşanmakta olan gelişmeleri bir enformasyon savaşı imkânı şeklinde okuyarak, bu alanda da stratejiler geliştirmeye de büyük önem vermiştir. Bu kapsamda, RF'nin siber güvenlik stratejisinin bir parçası olarak kendi enformasyon savaşı stratejisini tesis edilmesi kapsamındaki gayretleri de özellikle 2010 sonrasında ivme kazanmıştır. Sonuç olarak ise RF'nin, bu tarih sonrasında siber saldırı kapasitesini, millî yazılımlarla tasarlanan ulusal sosyal medya uygulamalarını, anti-virüs programlarını ve şirketlerini, yeni nesil tekniklerle yayın yapan küresel medya yapılanmalarını önemli ölçüde geliştirdiği gözlemlenebilmiştir.

RF'nin yukarıda genel hatlarıyla özetlendiği şekilde yeni nesil enformasyon savaşı enstrümanları ve etkili bir uluslararası medya yapılanmaları ile desteklediği siber savunma ve saldırı kapasitesine sahip olmak adına ortaya koyduğu gayretin en önemli nedenlerinden biri ise RF çıkarları aleyhine Batı tarafından desteklenen ve 2000'lerin başında eski Doğu Blok'u ülkelerinde, Balkanlar'da yaşanan Renkli Devrim süreçleridir. Bu itibarla belirtilen süreçler sonrasında RF, siber uzay temelli yeni askerî imkânlar ile sosyal medya uygulamalarından istifade eden toplumsal hareketlerin önemini çok daha iyi anlamış ve kendi siber güvenlik sistematiğini bu gerçekliği görerek savunma ve saldırı yönünde geliştirmeye gayret etmiştir.

Sonuç olarak bir kez daha belirtmek isteriz ki günümüzde siber savunma ve siber saldırı kapasitesinin ulaştığı boyut, bu kapasitenin uygulanması noktasında istifade ettiği uluslararası medya kuruluşları ve sosyal medya imkânlarından yararlanarak geliştirdiği enformasyon savaşı strateji ile birlikte RF, küresel düzeyde çok önemli bir siber güç konumuna ulaşmıştır. Bu siber gücünün ulaştığı kapasiteyi de dış politika alanında çıkarları doğrultusunda kullanmaktan imtina etmeyen bir strateji izleyen RF, bu stratejisinin etkinliğini 2007'de Estonya'ya ve 2008'de Gürcistan'a, 2015'de ise Ukrayna ve Türkiye'ye yönelik olarak düzenlendiği iddia edilen siber saldırılar ve bu saldırılar ile birlikte başlattığı enformasyon savaşı uygulamaları ile ortaya koymuştur.

Kaynaklar

- BBC News (28.06.2014). "Russia Offers \$110,000 to Crack Tor Anonymous Network". <http://www.bbc.com/news/technology-28526021>. (09.09.2017).
- Bıçakçı, Salih (2013). *21. Yüzyılda Siber Güvenlik*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Birnbaum, Michael (2014). "Russian Blogger Law Puts New Restrictions on Internet Freedoms". *Washington Post*. <http://search.proquest.com/docview/1550033701>. (15.04.2016).
- Bloomberg Technology News Portal (05.08.2015). "Russia Clarifies Looming Data Localization Law". <http://www.bna.com/russia-clarifies-looming-n17179934521/>. (23.08.2016).
- Carr, Jeffrey (2011). "Inside Cyber Warfare: Mapping the Cyber Underworld". USA: *O'Reilly Media Inc.*
- Darıcı, Burak A. (2017). "Demokrat Parti Hack Skandalı Bağlamında Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu'nun Siber Güvenlik Stratejilerinin Analizi". *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası Çalışmalar Dergisi (ULİSA)* 1 (1): 1-24.
- (2014). "Rusya Federasyonu Kaynaklı Olduğu İddia Edilen Siber Saldırıları". *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (2): 1-16.
- Darıcı, Burak A. & Barış Özdal (2017). "Enformasyon Savaşı Bağlamında Rusya Federasyonu ve Türkiye İlişkilerinin Analizi". *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (1): 19-40.
- Fayutkin, Dan (2012). "The American and Russian Approaches to Cyber Challenges". *Defense Management* 2 (4): 1-4.
- Gady, Franz-Stefan & Austin Greg (2010). "Russia, The United States, And Cyber Diplomacy Opening the Doors". *East-West Enstitute Report*. New York: 1-32. http://www.eastwest.ngo/sites/default/files/ideas-files/USRussiaCyber_WEB.pdf, (01.04.2016).
- Galeotti, Mark (2016). "Putin's Hydra: Inside Russia's Intelligence Services". *European Council on Foreign Relations (ECFR)*: 1-19. http://www.ecfr.eu/publications/summary/putins_hydra_inside_russias_intelligence_services. (17.10.2016).
- Gerden, Eugene (2014). "\$500 Million for New Russian Cyber Army". *Security Magazine*. <http://www.scmagazineuk.com/500-million-for-new-russian-cyber-army/article/381720/>. (26.03.2016).
- Giles, Keir (2012). "Russia's Public Stance on Cyberspace Issues". *4th International Conference on Cyber Conflict*. Tallinn, NATO Cooperative Cyber Defense Centre of Excellence. 63-75. http://www.ccdcoe.org/publications/2012proceedings/2_1_Giles_RussiasPublicS. (23.03.2016).
- Gürçan, Metin (2014). "Rusya'nın Ukrayna'daki Bulanık Savaş Konsepti". http://www.academia.edu/11069073/RUSYANIN_BULANIK_SAVA%C5%9E_KONSEPT%C4%B0. (17.10.2016).
- HaberTürk İnternet Haber Portalı (20.04.2016). "Kerimov'a Yasak". <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1227586-sputnik-turkiye-genel-muduru-tural-kerimova-giris-yasagi>. (20.04.2014).

- Hagestad, William II (2013). "Comparative Study: Iran, Russia and PRC Cyber War". *RSA Conference*. Europe. 18-25. http://www.rsaconference.com/writable/presentations_file_upload/hta-w01-comparative-study-iran-russia-prc-cyber-war_copy1.pdf. (05.03.2016).
- Heickerö, Roland (2010). "Emerging Cyber Threatsand Russian Views on Information Warfare and Operation". *Swedish Defense Research Agency Press*. 1-70. https://www.google.com.tr/?gfe_rd=cr&ei=iliWV8yUK8Sk8weF1bvID-Q&gwsrd=ssl#q=E+merging+Cyber+Th+reats+and+Russian+Views+on+Information+Warfare+and+Operation. (23.06.2016).
- <https://inmoscowshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/>. (24.03.2016).
- <http://rustrans.wikidot.com/russia-s-national-security-strategy-to-2020>. (23.03.2016).
- https://www.itu.int/en/ITU/Cybersecurity/Documents/National_Strategies_Repository/Russia_2000.pdf. (08.09.2017).
- Kaspersky Company (2016). "About Kaspersky Lab". www.kaspersky.com/about. (15.04.2016).
- Kelly, Sanja (2014). "Freedom on the Net 2014: Russia". *Freedom House*. <https://freedomhouse.org/sites/default/files/resources/Russia.pdf>. (15.04.2016).
- Lee, David (2015). "Russia and Ukraine in Cyber 'Stand-Off'". *BBC News*. <http://www.bbc.com/news/technology-26447200>. (23.04.2016).
- Medvedev, Sergei A. (2015). "Offence-Defence Theory Analysis of Russian Cyber Capability". *Master Thesis for Naval Post-Graduate School*. Monterey, California. 1-110. http://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/45225/15Mar_Medvedev_Sergei.pdf?sequence=3. (05.03.2016).
- Meriç, Enver (2015). "Rus İstihbarat Savaşları ve Putinizm". *Fikriyat.Net Portalı*. <http://www.fikriyat.net/2016/11/28/rus-istihbarat-savaslari-putinizm/>. (09.09.2017).
- Mowthorpe, Matthew (2005). "The Revolution in Military Affairs (RMA): The United States, Russian and Chinese Views". *The Journal of Social, Political, and Economic Studies* 30 (2):137-153.
- NATO Communications Centre of Excellence (Mayıs 2016). "Social Media as a Tool of Hybrid War". 1-49. <http://www.stratcomcoe.org/social-media-tool-hybrid-warfare>. (19.10.2016).
- (2013). "Basic Principles for State Policy of the Russian Federation in the Field of International Information Security". <https://ccdcoe.org/cyber-security-strategy-documents.html>. (23.03.2016).
- (2011). "Conceptual Views Regarding the Activities of the Armed Forces of the Russian Federation in the Information Space". https://ccdcoe.org/strategies/Russian_Federation_unofficial_translation.pdf. (09.09.2017).

- Reuters (31.11.2015). “Ukraine to probe suspected Russian cyberattack on grid”. <http://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-malware-idUSKB-NOUE0ZZ20151231>, (12.11.016).
- Shachtman, Noah (2012). “Russia’s Top CyberSSonneleuthFoids US Spies, Helps Kremlin Pals”. *Wired Magazine*. www.wired.com. (Erişim Tarihi:15.04.2016).
- Saldatov, Andrei ve İrina Borogan (2013). “Russia’s Surveillance State”. *World Policy Institute*. <http://www.worldpolicy.org/journal/fall2013/Russia-surveillance>. (03.05.2016).
- Sputniknews Haber Portalı (01.04.2016). “Rusya, BM’ye Türkiye-IŞİD bağlantısını gösteren belgeleri sundu”. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201604011021899203-rusya-bm-turkiye-isis/>. (09.09.2017).
- (08.08.2016). “AA: Sputnik’e Erişim Engeli Kaldırıldı”. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201608081024268110-sputnik-tib-erisim-engeli/>. (03.01.2016).
- Staar, R. Tocaso (2010). “Russia’s Security Services”. *Mediterranean Quarterly* 15 (1): 1-10.
- State Security Magazine (2014). “Russia Announces Development of Cyber Military Unit”. <http://www.tripwire.com/state-of-security/latest-security-news/russia-announces-development-cyberwar-military-unit/>. (26.03.2016).
- The Centre for Counterintelligence and Security Studies (2016). “Russia’s SVR, FSB, GRU Intelligence Services”. <http://www.cicentre.com/?page=191>. (27.03.2016).
- The Ministry of Foreign Affairs of The Russian Federation (2000). “National Security Concept of the Russian Federation. http://www.mid.ru/en_GB/foreign_policy/official_documents/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/589768. (09.09.2017).
- The Russian Ministry of Defense (12.02.2013). “Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation”. http://archive.mid.ru/brp_4.nsf/0/76389FEC168189ED44257B2E0039B16D. (24.03.2016).
- The Telegraph Online News (18.11.2015). “Could Cyber attack on Turkey be a Russian retaliation?”. <http://www.telegraph.co.uk/technology/internet-security/12057478/Could-cyberattack-on-Turkey-be-a-Russian-retaliation.html>. (24.04.2016).
- Thoburn, Hoburn (2015). “Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu”. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmalar Vakfı/SETA*: 1-91. http://file.setav.org/Files/Pdf/20151019183121_rusya-siyasetini-anlama-kilavuzu-pdf.pdf. (19.10.2016).

- Türk-İnternet Haber Portalı (20.12.2015). “6. Gününde Nic.tr Saldırısı Sürüyor Ama Açıklama Yok-Onun Yerine Yorumlar Var”. <http://www.turk-internet.com/portal/yazigoster.php?yaziid=51749>. (24.04.2016).
- (08.05.2014). “Rusya’da Yürürlüğe Giren Yeni Yasayla Blog’lara Ağır Sorumluluklar Getiriliyor”. <http://www.turk-internet.com/portal/yazigoster.php?yaziid=46851>. (27.04.2016).
- (26.08.2013). “Rusya Tor Networkünü ve Anonimlik Araçlarını Erişime Kapatmaya Hazırlanıyor”. <http://www.turk-internet.com/portal/yazigoster.php?yaziid=43607>. (09.09.2017).
- Vasudevan, Sridharan (2013). “Russia Setting up Cyber Warfare Unit Under Military”. *IB Times*. <http://www.ibtimes.co.uk/russia-cyber-war-hack-moscow-military-snowden-500220>. (26.03.2016).
- Weedon, Jen ve Laura Galante (2014). “Intelligence Analysts Dissect the Headlines: Russia, Hackers, Cyberwar! Not SoFast”. FireEye Executive Perspectives. <https://www.fireeye.com/blog/executive-perspective/2014/03/intel-analysts-dissect-the-headlines-russia-hackers-cyberwar-not-so-fast.html>. (24.04.2016).
- Wirtz, James J. (2015). “Cyber War and Strategic Culture: The Russian Integration of Cyber Power into Grand Strategy”. *NATO CCDCOE Publications*. Tallinn. 31-36. https://ccdcoe.org/sites/default/files/multimedia/pdf/CyberWarinPerspective_Wirtz_03.pdf. (05.03.2016).
- Yılmaz, Salih (2016). “Rusya Neden Suriye’de?”. Ankara: Yazar Yayınları.

The Analysis on The Instruments Forming the Cyber Security Capacity of Russian Federation*

Ali Burak Darıclı**

Bariş Özdal***

Abstract

Russian Federation (RF), besides United States of America, and People's Republic of factor distinguishing nature of RF's cyber capacity from the other two countries, is that RF uses cyber space as a means of pressure, and enforcement in resolution of problems relating to foreign politics, and particularly in relation with neighboring countries. Present cyber-attack capacity of RF, also as a result of technological China (CHN), is one of the world's leading cyber powers dominating cyber space. Main heritage of Soviet period, was developed within the scope of cyber security, and defense strategy documents which were formed by 2000s; and that capacity has been ever developing. In that context, it was tried to identify the cyber security capacity of RF by analyzing the strategic documents about the cyber security of RF, the cyber capacity of Russian Military Forces and Russian Intelligence Services and the structural features in Russian cyber area.

Keywords

Russian Federation, Cyber Security, Cyber Security Strategy Documents, Cyber Attack, Cyber Capacity

---

* This article , under the consultation of Prof. Dr. Bariş ÖZDAL, has been produced from the doctoral thesis study titled "Comparative Analysis of Cyber Security Strategies of United Statesand Russian Federation" , written and defence by A. Burak DARICILI in Uludağ University Social Sciences Institute of International Relations PhD program

** Dr., Uludag University – Bursa / Turkey
daricili@yahoo.com

*** Prof. Dr., Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations – Bursa / Turkey
barisozdal@gmail.com

Анализ инструментов, обеспечивающих кибербезопасность Российской Федерации*

Али Бурак Дарыджылы**
Барыш Оздал***

АННОТАЦИЯ

Российская Федерация (РФ), наряду с Соединенными Штатами Америки (США) и Китайской Народной Республикой (КНР), является одной из важнейших сил современного киберпространства. По характеру использования киберпотенциала Россия отличается от двух других упомянутых стран тем, что возможности, которые предоставляет киберпространство, служат РФ для решения внешнеполитических проблем и особенно для давления на соседей. Имеющийся у РФ потенциал кибератаки, являющийся отчасти технологическим наследием советского периода, сформировался вместе со стратегиями кибербезопасности и защиты 2000-х годов и продолжает развиваться в настоящее время. В данной работе с помощью анализа Документов стратегии кибербезопасности и киберструктуры Российских Вооруженных Сил и Федеральной Службы Безопасности делается попытка выявления потенциала кибербезопасности РФ.

Ключевые слова

Российская Федерация, кибербезопасность, стратегии безопасности киберпространства, кибератака, киберпотенциал.

---

* Настоящая статья написана на основе докторской диссертации «Сравнительный анализ стратегий кибербезопасности Соединённых Штатов Америки и Российской Федерации», успешно защищённой А. Бураком Дарыджылы (специальность «международные отношения», научный руководитель проф. Барыш Оздал) в Институте общественных наук Университета Улудаг.

** Д-р., Университет Улудаг- Бурса / Турция
daricili@yahoo.com

*** Проф., д-р., Университет Улудаг, факультет экономики и управления, отделение международных отношений – Бурса / Турция
barisozdal@gmail.com

Does Foreign Direct Investments Contribute to Employment? Empirical Approach for The Commonwealth of Independent States

Olcay Çolak*

Naib Alakbarov**

Abstract

The literature regarding the effect of foreign direct investments (FDI) on employment especially indirectly (e.g. wage level, skill based labor demand) for individual countries and country groups has revealed contradictory results so far. This paper aims to analyze the effect of FDI on employment by macro-level perspective for the Commonwealth of Independent States (CIS) which has not been analyzed so far and has still vital importance for those countries like other transition economies and developing countries in the world. In this context, by utilizing the panel data of nine CIS countries over the period 1995-2013, we explored the nexus between FDI and employment by performing Pedroni's (1999, 2004) and Kao's (1999) cointegration tests. Findings of the paper do indicate not only the existence of a long-run positive relationship between FDI and employment, but also the limited employment-generating effect of FDI.

Keywords

Foreign Direct Investments, Employment, Commonwealth of Independent States, Panel Cointegration Tests

Jel Classification: F32, F43, C32

---

* Assist. Prof. Dr., Usak University, Department of Economics, Usak/Turkey
olcay.colak@usak.edu.tr

** Assist. Prof. Dr., Usak University, Department of Economics, Usak/Turkey
naib.alakbarov@usak.edu.tr

1. INTRODUCTION

In many countries, foreign direct investments (FDI) weight in total business investment are considerably high and can take a number of forms, including mergers and acquisitions (M&A), building new facilities, reinvesting profits earned from overseas operations and intra-company loans (Hannon and Reddy 2012). Already developed countries are leading economic and technical development compared to those which are in development process. Earlier-developed countries are producing most of the FDI. Therefore, advanced technology can be absorbed by local firms and modern management skills can be learnt from foreign enterprises. That is why results created by foreign partners can be beneficial in many areas for the local firms (Wei 2013: 5).

By generating new jobs, FDI may result in subsequent decline in unemployment. Interpretation to these results varies among many researches. Effect of a rise in FDI on employment could be differentiated between greenfield investment and brownfield investment (Dufaux 2010: 13). Establishing a new company could be regarded as a greenfield investment and it refers to investments that create new production facilities in the host countries. However, brownfield investment is not used to establish a new company; it is used for mergers and acquisitions. When greenfield investment is concerned, according to many researches, impact of FDI inflow on employment has positive impact. However, especially in short run it has negative impact in case of mergers and acquisitions due to technological innovations, changes in equipment and management systems. The impact of FDI on economy as whole is not clear in the short run particularly (Qiu and Wang 2011: 836-837).

There are direct and indirect effects on employment associated with FDI flows to host country. Especially in the countries where capital is relatively scarce due to negligible domestic saving opportunities, the new employment prospects have been one of the most significant impacts of FDI (Kurtishi-Kastrati 2013: 28). The direct effect of foreign ownership may have either positive or negative effects. An increase in competitiveness of the firm investing abroad in terms of productivity, output and trade, managerial capabilities, labor intensity and skills, technology, etc. are the examples of positive effect. In contrast, direct effects may be negative in terms of a reduction

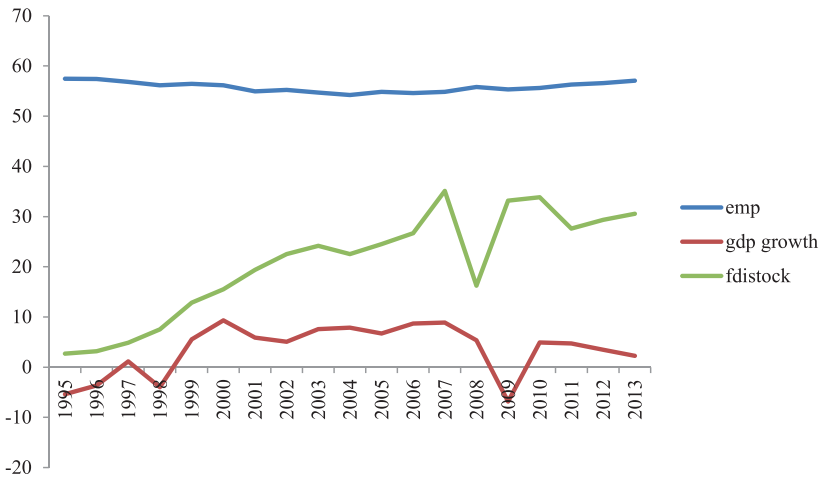
of domestic low-skilled labor force, losing of the opportunity to learn and grow through the relationship with the parent company and the write-off previous subcontracting relations (Girma et al. 2014: 3-4).

Indirect effects are the second aspect associated with FDI flows, which indicate the spillovers generated by the activities of foreign-owned companies that are expected to affect either the productivity of incumbent foreign owned firms and domestic firms or in the host country. Two types of externalities are associated with FDI flows could be distinguished. The most significant type from the host country's perspective is knowledge spillovers. They are created by a multinational enterprise and the second type of externalities comprises pecuniary externalities, which take place through firm-to-firm interactions and occur through market prices (Javorcik 2013: 7). As pointed out by Aitken and Harrison (1999), spillover channels in the short and medium run between FDI presence and the performance of indigenous firms display a negative correlation may exist if the increase in competition leads to local firms losing part of their market share and spreading their fixed cost over a smaller market.

There are a number of studies that deal with the impact of FDI flows on different macro-economic indicators at either individual country level or country groups as well. On the other hand, the studies could be distinguished into micro-level (industry level) or macro level, however, the aim of this paper is to analyze the effect of FDI on employment from the perspective of long-run and short-run regarding the CIS countries in a macro-economic perspective. In this context, the layoff this paper is organized as follows: stylized facts regarding FDI flows and other important economic indicators such as employment rate, GDP growth rate is provided in the Section 2. Section 3 presents a brief overview of literature on the direct and indirect effects of FDI on employment from micro and macro-level perspectives either individually or country groups as whole. Section 4 is devoted to data used in the empirical analysis and the methodology while Section 5 explains the empirical findings as a result of the analyses. Finally, section 6 concludes with supporting policy recommendations.

2. SOME STYLIZED FACTS

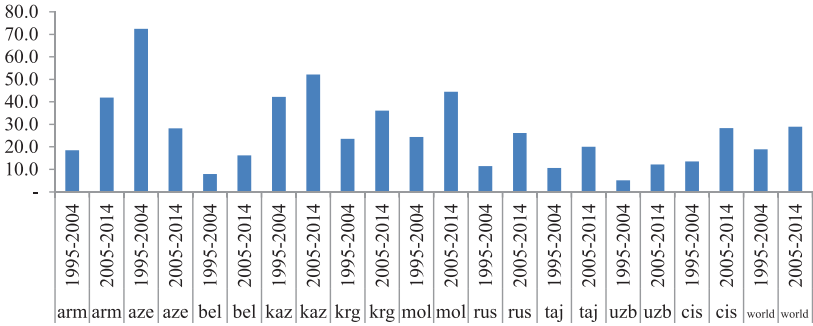
After the fall of Eastern Bloc at the end of Cold War, transition to the free market economy commenced by 1990s and has reached at an unprecedented pace by the recent decade. Some countries that are part of Eastern Europe and also ex-Soviet Union were integrated to European Union (EU) which in turn facilitates them to proceed into the free market economy and accrue its benefits (attracting more FDI flows, triggering economic growth, etc.). Unlike those countries from Eastern Europe, most of the CIS countries faced some internal and external political tensions and severe financial crises at the end of 1990s. Even though bearing high potential of political conflicts and risks, many of these countries have already managed to take some measures and initiatives to attract capital flows from the rest of the world. Owing to cheap labor force, existence of abundant natural reserves entails them to accrue FDI. Under these political and economic circumstances, Figure 1 shows the development of inward FDI stock as a percentage of GDP, GDP growth rate and employment rate between 1995 and 2013.

Figure 1. FDI, Employment and Growth in the CIS Countries, 1995-2013 (%)

Source: UNCTAD, UNCTADSTAT; World Bank, World Development Indicators.

It is striking that during the transition period at which corresponds to midst of 1990s, by the impetus of political and economic tensions within the CIS countries negatively affect only the GDP growth rate among the variables in consideration. By the impact of financial turmoil in Russia, GDP growth rate declined sharply at the end of 90's. Another sharp decline in GDP growth observed due to the global financial turmoil in 2008. Unlike GDP growth rate, employment rate has shown little volatility under the presence of these two financial critical situations. Its average is above 55 % during the period of study. On the other hand, inward FDI stock as a percentage of GDP shows increasing trend during the transition and post-transition period exempt from the period of global financial turmoil in 2008 and follows almost the same pattern with GDP growth rate. This indicates that as the economies thrive in the region, it attracts more FDI to the extent by which the contributions of the factors mentioned above. Of course, countries within the region have displayed different performances to attract FDI and accrue its benefits so far. In this context, Figure 2 individually shows the breakdown of inward FDI stock as a percentage of GDP for 10-year averages. Most of the countries within the region over the period 2005-2014 could manage to promote FDI level exempt from Azerbaijan. Even though Azerbaijan display declining pattern in attracting FDI, it is still well above the world and the CIS average in a salient fashion. However, Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Moldova are the countries that successfully promote FDI level and their FDI stocks are well above the world average and the CIS region. As a powerhouse of the region in terms of both political and economic aspects, Russia's FDI stock rises more than twofold but it is less than the CIS and the world averages. On the other hand, within the region poorer countries like Tajikistan, Uzbekistan and Belarus show weak performance in attracting FDI even their FDI stocks have increased compared to the remainder of region. When the region as a whole is compared to the world, in both periods inward FDI stock falls behind the world average nonetheless as time elapses the gap between the CIS region and the world diminishes in the recent decade.

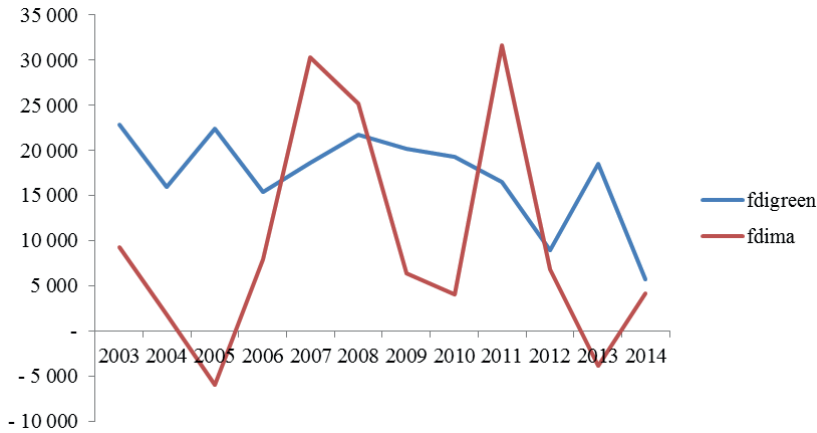

Figure 2. Breakdown of Inward FDI Stock by Countries (% of GDP)

Note: Abbreviations of the country names are as follow: arm: Armenia, aze: Azerbaijan, bel: Belarus, kaz: Kazakhstan, krq: Kyrgyzstan, mol: Moldova, rus: Russian Federation, taj: Tajikistan, uzb: Uzbekistan, cis: The Commonwealth of Independent States

Source: UNCTAD, UNCTADSTAT.

As discussed in the previous section, mode of FDI entry into the country could be an important factor in boosting employment. However, if FDI enters to the host country in the form of mergers and acquisitions (M&As) or so-called brownfield investment, then it may cause even negative impetus to the level of employment in host country due to productivity and competitiveness issues particularly in the short-run. Due to the availability of greenfield investment data that commences by 2003, Figure 3 shows the progress of both types of FDI for the CIS countries between 2003 and 2014. According to Figure 3, it is easily observed that both types of FDI shows volatility, but degree of volatility in terms of sharp falls and rises are relatively higher for cross-border M&A¹ over greenfield² investment. Exempt from two periods (2006-2008 and 2010-2012) greenfield investment exceeds cross-border M&A and also exempt from some periods (2003-2004 and 2011), a decline in one is accomplished by an increase in another. Current situation yields that value of greenfield investment is still above cross-border M&A even former exhibits declining path.

Figure 3. Mode of FDI (Million US \$)

Source: Financial Times Ltd, FDI Markets (www.fdimarkets.com).
UNCTAD, (www.unctad.org/fdistatistics).

3. PREVIOUS LITERATURE

Unlike the studies concerning the relationship between foreign direct investment (FDI) and economic growth, literature on FDI-employment relationship is relatively scant even recently growing number of studies in micro and macro level studies. On the other hand, this paper differs over its counterparts as it is a serious attempt on investigating the FDI-employment relationship for the CIS countries in macro perspective. In this context, we approbate the studies that account for the effect of FDI on employment in macro level either for single country or country groups. In both empirical and theoretical literature, there are some attempts to identify the role of FDI on direct and indirect employment generation by using either aggregate and disaggregated data. Nevertheless, research on the indirect effect is relatively scant. Federico and Minerva (2008) assessed the impact of Italy's outward FDI on local employment growth between 1996 and 2001 for 12 manufacturing industries and 103 administrative provinces. The main finding of their study is that, after controlling for the local industrial structure and area fixed effects, FDI is associated with faster local employment growth, relatively to the national industry average. Ajaga and Nunnenkamp (2008) investigate the long-run relationship between inward FDI and economic outcome variables such as value added and employment growth by

drawing upon a panel of contiguous US states for the period of 1977 to 2001. By conducting Johansen's (1988) cointegration technique and Toda and Yamamoto's (1995) Granger causality tests, they find cointegration as well as bidirectional causality between FDI and outcome variables. This result holds whether FDI measure is taken as stock and/or employment in foreign affiliates or independent from the states' overall economic structure or their manufacturing sector.

Some recent studies explicitly care about the direct impact of FDI on aggregate level of employment. Braunstein and Epstein (2002) find no independent effect of FDI on employment in Chinese prefectures, even if a positive effect is found by adjusting their investment measure, the potential impact of FDI on employment is nonetheless very small. Similar to our approach in this paper, Rizvi and Nishat (2009) undertake an empirical study to analyze the impact of FDI on employment opportunities for three Asian countries (Pakistan, India and China) by performing panel cointegration methods over the period 1985-2008. Their findings reveal that whatever other benefits may accrue from FDI it should not be expected to create employment opportunity in any of these three countries directly and FDI enhancement policies by the other measure to stimulate employment growth. In a more recent study Vacaflares (2011) examines the effect of FDI on employment by performing dynamic panel data analysis for 12 Latin American countries between 1980 and 2006. He finds that FDI has a positive and significant effect on the employment generation in host countries, which is driven by its effect on male labor force.

Similar to the countries in our sample in terms of previous economic structure, some studies extensively deal with the effect of FDI on employment for Central and Eastern European (CEE) countries where striking economic transition and stunning FDI flows particularly by dint of EU membership have been experienced in recent decade. Mickiewicz et al. (2000) examines FDI-employment relationship in the context of 4 CEE countries (Czech Republic, Hungary, Slovakia and Estonia) over 1993-1996 and finds that employment is positively affected by FDI, but increase in FDI differ in those countries. Their analysis also reveals that the bigger diversity of FDI is more favorable for the host economy and there is higher potential that it will lead to more diverse types of spillovers and skill transfers. By drawing

upon an industrial disaggregated level data of 8 CEE countries, Hunya and Geishecker (2005) performed panel gravity model to investigate the effect of FDI on employment. They find that FDI flows increase the level of employment for all countries in consideration, nevertheless, Slovakia accrue the most benefit in terms of employment increase by FDI flows. Their findings also suggest that FDI is a significant determinant of the skill composition in the new EU members and is biased against skilled manual workers. In the most recent study, Brincikova and Darmo (2014) analyze the impact of FDI inflow on employment for 4 Visegrad countries (also part of CEE group of countries) by using panel data over 1993-2012, the period that corresponds to transition to free market economy and EU membership. Unlike the results of the studies mentioned above, their findings show that there is no statistically significant impact of FDI inflow on employment.

Besides the studies concentrating on developing countries as group which are less capital intensive and have higher marginal productivity of capital, they have accrued increasing amount of FDI flows in recent decades and there are also number of studies that address for single developing countries in the empirical literature. In a recent paper Liu (2012) aims to explore the specific relations between FDI and employment of three strata industries in China by performing Engle-Granger cointegration method and Granger causality test to identify the long-run relations and short-run linkages between FDI and employment in each of the industry via distributed lag model. Findings indicate that, in secondary and tertiary industry, growth of FDI in the long-run would promote employment, and it is especially true for tertiary industry, where bidirectional linkage between FDI and employment exists; in the short term FDI has limited and even negative impetus on employment. On the other hand, Banga (2005) analyzes the impact of FDI, trade and technological progress on wages and employment by drawing on a disaggregated data for 78 three-digit level industries in India and his findings claim that the higher extend of FDI in any industry leads only higher wage rate by which having no significant impact on the level of employment within the industry in consideration. Jenkins (2006) considers the impact of FDI on employment in Vietnam that accrued salient inflows of foreign capital in the 1990s as part of its increased integration with the global economy. Despite the significant share of foreign firms in industrial output, the direct effect on employment generation has been very limited

due the high labor productivity and low ratio of value added of those investments and findings do also indicate the negative indirect employment effect that occurs from the crowding out of domestic investments by FDI. Finally, Jayaraman and Singh (2007) analyze the effect of FDI on employment by drawing on a time series of Fijian economy over the period 1970-2003. By conducting cointegration and Granger causality analysis, employment is found to be positively affected by FDI and GDP for Fiji.

4. DATA and METHODOLOGY

4.1. Data: In this macro-level study, we try to investigate the nexus between FDI and employment for nine CIS countries³. Drawing on annual balanced panel of these nine countries, the analysis covers the period over 1995-2013 that corresponds to the fall of Soviet Union and transition to the free market economy. In order to carry on analysis, we utilized the series of FDI, employment and Gross Domestic Product (GDP).

In line with Ajaga and Nunnenkamp (2008), we consider FDI variable as the ratio of inward FDI stock to the real GDP which is mostly drawn in the literature concerning the effects of FDI on growth and employment. The data concerning with inward FDI stock is gathered from the UNCTAD-STAT database of United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) in annual base. As the size measure of economy real GDP is drawn annually by constant prices in terms of base year 2005 in US\$ (millions) collected from the UNCTADSTAT database of UNCTAD. As one of our main variables of interest like FDI is employment, the data for series of employment is compiled in annual base and it refers to persons who are at 15 or over 15 years old and accounts for employment to population ratio. The data for employment is drawn from World Bank's World Development Indicators (WDI) database. On the other hand, series of FDI is realized by using the GDP deflator in terms of base year 2005 in US\$. In line with Rizvi and Nishat (2009) to remove the biasness from the estimates due to differences in sizes of the economies we consider FDI variable as the ratio to the real GDP. Nevertheless, all the variables are utilized in natural logarithms throughout the analysis. Definition of the variables and sources of data are summarized in Table 1.

Table 1. *Definitions of Variables*

Variables	Abbreviation	Period	Source
Natural logarithm of employment (%)	LEMP	Annual (1995-2013)	World Bank, WDI
Natural logarithm of real GDP (million, US\$)	LGDP	Annual (1995-2013)	UNCTAD, UNCTADSTAT
Natural logarithm of FDI stock to GDP ratio (%)	LFDIG	Annual (1995-2013)	UNCTAD, UNCTADSTAT

4.2. Methodology: By drawing on panel data, our approach is similar to Ajaga and Nunnenkamp (2008), Rizvi and Nishat (2009) and as a country specific study to Jayaraman and Singh (2007). In this context, our baseline specification is as follows:

$$EMP_{i,t} = \hat{a}_0 + \hat{a}_1 FDIG_{i,t} + \hat{a}_2 GDP_{i,t} + \hat{a}_{i,t} \quad (1)$$

where subscript *i* denotes country while *t* denotes time (year). In this specification $EMP_{i,t}$ represents the employment rate in country *i* in period *t*, $FDIG_{i,t}$ represents the annual inward FDI stock to GDP ratio in country *i* in period *t* and finally $GDP_{i,t}$ represents the real GDP of country *i* in period *t* respectively. On the other hand, error term in the equation in which is denoted by $\mathcal{E}_{i,t}$ follows the standard one-way error specification consists of unobservable individual specific effect and remainder disturbance with i.i.d over the whole sample with constant variance σ_i^2 . In equation 1, employment rate in the CIS countries expected to be positively related (especially in the long run) with the size of the economy represented by real GDP by Keynesian point of view in which higher demand would lead to higher levels of production and employment. However, this clear-cut relationship becomes ambiguous for FDI the extent to which is mentioned in the previous section. As pointed out by Vacaflares (2011) FDI should increase the level of the productive capacity as well as its efficiency, so its impact is usually expected to be positively related to employment. But this relationship might be neutral or even negative by depending on the mode of entry or type of FDI. If FDI enters into the host economy in the form of mergers and acquisitions (M&A), then its potential effect on the employment could be even negative (especially in the short run).

We follow the procedures in a similar way proposed by Ajaga and Nunnenkamp (2008) in our exact empirical investigation. In this context, our empirical analysis commences by checking the stationarity of the variables in consideration. For this purpose, unit root tests proposed by Breitung (2000) and Im, Pesaran, and Shin (2003) (hereafter IPS) are performed. Both tests are superior over their counterparts in terms of applicability as T (time) and N (individual) goes to infinity and work better in small sample sizes. In the second step, existence of long-run relationship between the variables is checked by performing cointegration test suggested by Kao (1999) and Pedroni (1999, 2004). Similar to two-step Engle-Granger (1987), Kao (1999) developed a cointegration test that is based on Dickey Fuller (1979) and Augmented Dickey Fuller (1981) type tests by testing the null hypothesis of “no cointegration among series” against the alternative “existence of cointegration among series”. On the other hand, Pedroni (1999, 2004) proposed seven cointegration tests for testing the null of no cointegration in panel data model that allows for considerable heterogeneity. Four of these tests cover within group statistics while three of them cover between group statistics. In terms of our model specified by equation 1, one might derive a concerted version of Pedroni (1999, 2004) tests as in the following equation:

$$EMP_{i,t} = \alpha_i + \delta_i t + \hat{\alpha}_1 FDIG_{i,t} + \hat{\alpha}_2 GDP_{i,t} + \hat{\alpha}_i t \quad (2)$$

where α_i represents country specific fixed effects while δ_i represents the dynamic effects. By using the error terms obtained by estimating equation 2, null of no cointegration among the series is tested.

The final step is devoted to identify both long-run and short-run relationship by performing mean group estimator (MGE) and pooled mean group estimator (PMGE) instead of panel dynamic ordinary least squares (PDOLS) which is only developed for estimating the long-run parameters. Proposed by Pesaran and Smith (1995), MGE is performed by using the long-run parameters of autoregressive distributed lag models for each cross-section to estimate the long-run parameters. Hence, it allows long-run parameters to vary by each individual. Nevertheless, proposed by Pesaran et al. (1999), PMGE constrains the long-run coefficients to be identical, but allows the short-run and adjustment coefficients as the error variances differ across each cross-section. On the other hand, homogeneity of the long-run parameters obtained by these methods is checked by Hausman (1978) test

that is based on the null hypothesis of difference in coefficients not being systematic. If the null hypothesis is not rejected, then the long-run coefficients are regarded to be homogenous and it is more appropriate to prefer PMGE rather than MG.

5. RESULTS

Before proceeding to the main results in discussion, summary statistics for the series shown in Table 2. Standard deviations of FDI and employment variable are lower compared to GDP series as they are expressed in ratios. Maximum value of GDP series observed in Russian Federation in 2013 while FDI and employment series observed in Kazakhstan in 2012 and 2013 respectively. Minimum value of GDP observed in Tajikistan, while FDI and employment observed in Belarus and Republic of Moldova respectively.

Table 2. *Summary Statistics*

Summary Statistics	GDP	FDIG	EMP
# of Observation	171	171	171
Mean	95219.96	31.63805	55.8114
Maximum	995637.8	125.6669	68.7
Minimum	1211496	0.3921	37.7
Standard Deviation	233530.1	27.2836	6.2478

Source: Authors' estimations.

As mentioned in the previous section, we follow a three-step procedure to examine the relationship between FDI and employment. In this context, our analysis commences by examining the stationarity of the series in consideration by performing IPS and Breitung panel unit root tests as discussed in the previous section and Table 3 exhibits the results of the unit root tests. The results of panel unit root tests do indicate that all series are stationary by taking the first difference either with intercept or adding a deterministic trend which in turn points out the rejection of null of non-stationary of the series. It means that series are integrated at I (1) which indicates the existence of long-run relationship or cointegration between the variables in consideration and allows us to proceed to the cointegration analysis.

Table 3. Results of Unit Root Tests

IPS Unit Root Test		Level		1 st Difference	
Variables	Intercept	Intercept+Trend	Intercept	Intercept+Trend	
LFDIG	-0.404 (0.343)	-2.131 (0.016)**	-6.391 (0.000)*	-4.162 (0.000)*	
LGDP	2.686 (0.996)	0.345 (0.635)	-7.155 (0.000)*	-4.812 (0.000)*	
LEMP	3.833 (0.999)	2.321 (0.989)	-7.268 (0.000)*	-6.324 (0.000)*	
Breitung Unit Root Test		Level		1 st Difference	
Variables	Intercept	Intercept+Trend	Intercept	Intercept+Trend	
LFDIG	4.565 (1.000)	1.637 (0.949)	-1.380 (0.083)***	-2.410 (0.008)*	
LGDP	7.417 (1.000)	1.666 (0.952)	-1.868 (0.030)**	-1.619 (0.052)***	
LEMP	3.088 (0.999)	3.809 (0.999)	-1.856 (0.031)**	-4.623 (0.000)*	

Source: Authors' estimations.

Note: * indicates the significance level at 1 %. For IPS type unit root test lag is specified by Akaike Information Criterion whereas for Breitung unit root test maximum lag is specified as 1.

In the second step, we check whether there exist cointegration among the series by performing Pedroni's (1999, 2004) and Kao's (1999) tests. In this context, Table 4 shows Pedroni's (1999, 2004) cointegration tests results.

Table 4. Pedroni Panel Cointegration Test Results

Statistics	Without Trend	With Trend
Panel v -statistic	-0.950	1.345***
Panel ρ -statistic	0.583	-0.902
Panel PP-statistic	-0.907	-3.711*
Panel ADF-statistic	-1.164	-2.699*
Group ρ -statistic	0.907	0.657
Group PP-statistic	-1.827**	-2.735*
Group ADF-statistic	-1.959**	-1.481***

Source: Authors' estimations.

Note: The panel statistics are the within-dimension statistics while group statistics are between-dimension. These are one-sided standard normal test with critical values of 1%, 5% and 10% given by -2.326, -1.645 and -1.282. A special case is the panel v -statistic which diverges to positive infinity under the alternative hypothesis. Rejection of the H_0 of no cointegration requires values being larger than 2.326, 1.645 and 1.282 at 1%, 5% and 10% significance level. The critical values for the mean and variance of each statistic are obtained from Pedroni (1999). H_0 corresponds to no cointegration.

There are seven statistics provided by these tests, four of them are panel or within dimension while three of them are group or between dimension statistics. According to the results shown in Table 4, exempt for panel and group ρ -statistic, adding up a deterministic trend yields the existence of cointegration among the series produced by most of the statistics which are larger than the critical values at different significance levels by which rejecting the null hypothesis of no cointegration. On the other hand, without deterministic trend, cointegration among the series satisfied by group PP-statistic and group ADF-statistics which are larger than the critical values proposed by Pedroni (1999) at 5 %. In this context, by considering the fact of trend effect, it could be said that the presence of cointegration exist.

Similar result is also driven by performing Kao's cointegration test and it is provided in Table 5. Based on ADF test, value of t-statistics is larger than critical value at 10 % significance level results in rejecting the null of no cointegration.

Table 5. *Kao Panel Cointegration Test Results*

	t-statistics	Probability
ADF	-1.6107	0.0536***

Source: Authors' estimations.

Note: ***indicates the significance level at 10 %. Lag length is chosen by Akaike Information Criterion.

Verification of cointegration leads us to estimate both long-run and short-run relationship in error correction form by PMGE and MG methods discussed above with details and Table 6 displays the PMGE estimation results.

Table 6. Pooled Mean Group Estimation Results

Long-Run Relationship	
Dependent Variable: LEMP	
Variables	Coefficient (Std. Error)
LFDIG	0.0317 (0.0058)*
LGDP	0.0612 (0.0101)*
Error Correction Form	
Dependent Variable: LEMP	
Variables	Coefficient (Std. Error)
Constant	0.9355 (0.2329)*
EC	-0.2826 (0.0696)*
LFDIG	0.0191 (0.0150)
LGDP	0.0372 (0.0388)

Source: Authors' estimations.

Note: *indicates the significance level at 1 %.

Above part of Table 6 is devoted to long-run relationship and it shows that both FDI and GDP positively affect employment in the long-run for CIS countries. This result confirms the expectations regarding the impact of GDP on employment while we stressed ambiguity about the expectation regarding the effect of FDI on employment. Coefficients of both variables are significant at 1 % significance level and there is a 1% increase in inward FDI stock represented by LFDIG leads to 0.3 % increase in employment. Nevertheless, this clear-cut relationship does not exist in the short-run estimated by error correction form. Coefficient of the error correction term (EC) is negative and significant as expected while the coefficients of FDI and GDP are insignificant imply that both variables do not affect employment in the short-run.

However, the picture becomes contradictory when the estimation performed by MG method and estimation results exhibited in Table 7.

Table 7. Mean Group Estimation Results

Long-Run Relationship	
Dependent Variable: LEMP	
Variables	Coefficient (Std. Error)
LFDIG	0.0303 (0.0931)
LGDP	-0.0184 (0.0306)
Error Correction Form	
Dependent Variable: LEMP	
Variables	Coefficient (Std. Error)
Constant	1.5807 (0.7725)**
EC	-0.4537 (0.1290)*
LFDIG	0.0241 (0.0130)***
LGDP	0.0493 (0.0483)

Source: Authors' estimations.

Note: *, **, *** indicates the significance level at 1 %, 5 % and 10 % respectively.

Unlike the results provided in Table 6, these results point out the non-existence of long-run relationship between FDI and employment since the coefficient of FDI is insignificant and similar result is also valid for GDP. Based on error correction model, estimations regarding the short-run relationship differ compared to PMGE method. The sign of error correction term (EC) is negative and the value of the coefficient is significant through the expectations. Although the effect of GDP on employment is expected to be positive, the results of error correction model displayed in below part of Table 7 reveal that GDP does not have any significant effect on employment as the corresponding coefficient is insignificant at any significance level. However, it is observed that FDI positively effects employment in the short-run as there is 1 % increase in inward FDI stock results in about 2.4 % rise in employment.

Homogeneity check of long-run parameters for both estimators is done by performing Hausman (1978) test and results are exhibited in Table 8. The null hypothesis could not be rejected since χ^2 statistics is not significant at all significance levels. In this context, long-run parameters which are obtained from PMG estimator are homogenous compared to MG estimator.

Table 8. Hausman Test Results

H_0 : differences in coefficients are not systematic	χ^2 statistics	Probability
	2.62	0.2697

Source: Authors' estimations.

6. CONCLUSION AND POLICY RECOMMENDATIONS

The role of FDI on employment has been discussed in different aspects, especially host country effects in terms of wage levels and demand for skilled labor. In this terrain, most empirical research has been conducted by using disaggregated firm level data and findings of those studies revealed contradicting results for the role of FDI on wage level and need for skilled labor. In this context, this paper aims to analyze the effect of FDI on employment by using country level data for the CIS countries which has not been analyzed empirically so far.

By using an aggregated panel data, we tested the nexus between FDI and employment for the CIS countries between 1995 and 2013 by performing panel cointegration tests introduced by Pedroni (1999, 2004) and Kao (1999). Results of cointegration tests yield the presence of long-run relationship between FDI and employment in the CIS countries. Meanwhile, the sign and magnitude of this relationship is tested by MGE and PMGE proposed by Pesaran and Smith (1995) and Pesaran, et al. (1999) respectively. According to the results, estimations that are performed by PMGE yield positive relationship between FDI and employment in the long-run but the magnitude of this effect is quite limited while results of MGE yields no such a relationship neither in the short-run nor in the long-run.

As a policy recommendation, it could be stressed that amount of FDI flows into those countries should be enhanced by providing the political and economic stability and removing the barriers and regulating the markets in favor of foreign investors. On the other hand, type and mode of FDI entry into the countries are another important factor that may promote higher economic growth and employment. In this context, countries should attract more horizontal investment and greenfield investment which have productivity and employment enhancing effects. Even currently the amount of greenfield investment is higher than cross-border M&A which are generally based on takeover of ownership or privatization of public companies in this

region still not enough to promote higher employment levels supported by our findings. As our paper is not an industry-specific one or we did not deal by drawing on a disaggregated firm level data, it is not easy to provide industrial concentration of FDI in this region. Because of having rich natural resources such as natural gas and oil reserves especially located in the Caspian basin, foreign investments could be concentrated mainly on energy and gas sector. In order to promote higher productivity and employment, those countries should attract foreign oriented direct investments more onto labor intensive industries as which labor is abundant and cheap factors of production in this region. As our paper does not deal with home country effects or industry specific effects of FDI in this region, the future research for the CIS countries should lean into this domain as well to observe the effect of FDI flows on employment in a micro-level perspective.

Endnotes

- ¹ Cross-border M&A sales are calculated on a net basis as follows: Sales of companies in the host economy to foreign TNCs (-) Sales of foreign affiliates in the host economy. The data cover only those deals that involved an acquisition of an equity stake of more than 10%. Data refer to the net sales by the region/economy of the immediate acquired company.
- ² Data for greenfield investment refer to estimated amounts of capital investment.
- ³ As founding states Ukraine and Turkmenistan have not ratified the charter of establishment yet and are currently associate states of the CIS. Although Georgia had ratified the charter, was withdrawn by the membership due to the conflict between Russian in 2008. List of the CIS countries according to alphabetical order is as follows: Armenia, Azerbaijan, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Russia, Tajikistan and Uzbekistan.

References

- Aitken, J., Brian and E. Ann Harrison (1999). "Do Domestic Firms Benefit from Direct Foreign Investment? Evidence from Venezuela". *American Economic Review* 89 (3): 605-618.
- Ajaga, Elias and Peter Nunnenkamp (2008). "Inward FDI, Value Added and Employment in US States: A Panel Cointegration Approach". *Kiel Institute Working Papers* 1420: 1-22.
- Banga, Rashmi (2005). "Impact of Liberalization on Wages and Employment in Indian Manufacturing Industries". *Indian Council for Research on International Economic Relations (ICRIER) Working Papers* 153: 1-30.
- Braunstein, Elissa and Gerald Epstein (2002). "Bargaining Power and Foreign Direct Investment in China: Can 1.3 Billion Consumers Tame the Multinationals?". *Political Economy Research Institute Working Paper* 45: 1-41

- Breitung, Jörg (2000). "The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data". *Advances in Econometrics* 15: 161-177.
- Brincikova, Zuzana and Daro Lubomir (2014). "The Impact of FDI Inflow on Employment in V4 Countries". *European Scientific Journal* 1: 245-252.
- Dickey, A., David and A. Wayne Fuller (1979). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root". *Journal of the American Statistical Association* 74 (366): 427-431.
- (1981). "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root". *Econometrica* 49 (4): 1057-1072.
- Dufaux, Stefanie (2010). *The endeavor to maintain full employment: Do FDI inflows stimulate labor market development in central Europe?* Central University of Europe Public Policy MA Thesis Budapest: Hungary.
- Engle, F., Robert and W.J. Clive Granger (1987). "Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing". *Econometrica* 55 (2): 251-276.
- Federico, Stefano and A. Gaetano Minerva (2008). "Outward FDI and Local Employment Growth in Italy". *Review of World Economics* 144 (2): 295-324.
- Girma, Sourafel et al. (2014). "Estimating Direct and Indirect Effects of Foreign Direct Investment on Firm Productivity in the Presence of Interactions between Firms". *Kiel Working Paper* 1961:1-39.
- Hannon, Paul and Sudeep Reddy (2012). "China Edges Out US as Top Foreign Investment Draw Amid World Decline". *The Wall Street Journal*. <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052970203406404578074683825139320.23> October 2012, [Accessed on 30.10.2015].
- Hausman, A. Jerry (1978). "Specification Tests in Econometrics". *Econometrica* 46 (6): 1251-1271.
- Hunya, Gabor and Ingo Geishecker (2005). "Employment Effects of Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe". *WIIW Research Reports* 321: 1-35.
- Im, K. So, Pesaran, M. Hashem and Yongcheol Shin (2003). "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels". *Journal of Econometrics* 115: 53-74.
- Javorcik Beata (2013). "Does FDI Bring Good Jobs to Host Countries"? Background Paper for the World Development Report 2013. http://siteresources.worldbank.org/EXTNWDR2013/Rees/8258024-1320950747192/8260293-1320956712276/8261091-1348683883703/WDR2013_bp_Does_FDI_Bring_Good_Jobs.pdf. (Accessed on 28.10.2015).
- Jayaraman, K., Tiru and Baljeet Singh (2007). "Foreign Direct Investment and Employment Creation in Pacific Island Countries: An Empirical Study of Fiji". *Asia-Pacific Research and Training Network on Trade Working Papers* 35: 1-17.

- Jenkins, Rhys (2006). "Globalization, FDI and Employment in Viet Nam". *Transnational Corporations* 15 (1): 115-142.
- Johansen, Soren (1988). "Statistical Analysis of Cointegration Vectors". *Journal of Economic Dynamics and Control* 12 (2-3): 231-254.
- Kao, Chihwa (1999). "Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data". *Journal of Econometrics* 90: 1-44.
- Kurtishi-Kastrati, Selma (2013). "The Effects of Foreign Direct Investments for Host Country's Economy". *European Journal of Interdisciplinary Studies* 5 (1): 26-38.
- Liu, Liyan (2012). "FDI and Employment by Industry: A Co-Integration Study". *Modern Economy* 3: 16-22.
- Mickiewicz, Tomasz, Slavo Radosevic and Urmas Varblane (2000). "The Value of Diversity: Foreign Direct Investment and Employment in Central Europe during Economic Recovery". *Tartu University Press* 2: 1-44.
- Pedroni, Peter (1999). "Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors". *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 61 (Special Issue): 653-670.
- (2004). "Panel Cointegration: Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with Application to the PPP Hypothesis". *Econometric Theory* 20 (3): 597-625.
- Pesaran, M. Hashem and P. Ronald Smith (1995). "Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels". *Journal of Econometrics* 68 (1): 79-113.
- Pesaran, M. Hashem, Yongcheol Shin and P. Ronald Smith (1999). "Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panel". *Journal of the American Statistical Association* 94: 621-634.
- Qiu, D., Larry and Shengzu Wang (2011). "FDI Policy, Greenfield Investment and Cross-Border Mergers". *Review of International Economics* 19 (5): 836-851.
- Rizvi, Syed Zia Abbas and Mohammad Nishat (2009). "The Impact of Foreign Direct Investment on Employment Opportunities: Panel Data Analysis. Empirical Evidence from Pakistan, India and China".
- Toda, Y. Hiro and Taku Yamamoto (1995). "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes". *Journal of Econometrics* 66 (1-2): 225-250.
- Vacaflares, E. Diego (2011). "Was Latin America Correct in Relying in Foreign Direct Investment to Improve Employment Rates". *Applied Econometrics and International Development* 11 (2): 101-122.
- Wei, Ying (2013). *The effect of FDI on employment in China*. MA Thesis. Ames, Iowa: Iowa State University.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar İstihdama Katkı Sağlar mı? Bağımsız Devletler Topluluğuna Yönelik Ampirik Yaklaşım

Olcay Çolak*
Naib Alakbarov**

Öz

Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) istihdam üzerine özellikle dolaylı etkilerine yönelik ülke ve ülke grupları bazında var olan literatür, şimdye kadar çelişkili sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmanın amacı, hâlihazırda dünyadaki diğer gelişmekte olan ülkelerle geçiş ekonomilerinde olduğu gibi hayati önemi olan ve daha önce çalışılmayan Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri için DYY'nin istihdam üzerindeki etkilerini makro düzeyli perspektifle incelemektir. Bu bağlamda, 1995-2013 dönemi için dokuz BDT ülkesine ilişkin panel veri kullanarak, Pedroni'nin (1999, 2004) ve Kao'nun (1999) eş bütünleşme testlerini uygulayarak DYY ile istihdam arasındaki ilişkiyi irdeledik. Çalışmanın bulguları DYY ile istihdam arasında uzun dönemli pozitif ilişkinin varlığına işaret etmenin yanı sıra DYY'nin istihdam yaratıcı etkisinin sınırlı olduğunu da vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Doğrudan Yabancı Yatırımlar, İstihdam, Bağımsız Devletler Topluluğu, Panel Eş bütünleşme Testleri.

JEL SINIFLANDIRMASI KODLARI: F32, F43, C32

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Ekonomi Bölümü - Uşak/Türkiye
olcay.colak@usak.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Ekonomi Bölümü, Uşak/Türkiye
naib.alakbarov@usak.edu.tr

Влияют ли прямые иностранные инвестиции на занятость? Опыт Содружества Независимых Государств

Олджай Чолак*
Наиб Алакбаров**

АННОТАЦИЯ

Литература, касающаяся влияния прямых иностранных инвестиций (ПИИ) на занятость, особенно косвенно (например, уровень заработной платы, спрос на рабочую силу, основанный на профессии) для отдельных стран и групп стран, пока выявила противоречивые результаты. Целью данной статьи является анализ влияния ПИИ на занятость на макроуровне для Содружества Независимых Государств (СНГ), которое до сих пор не анализировалось, но сохраняет жизненно важное значение для стран с переходной экономикой и развивающихся стран. В этом контексте, используя данные из девяти стран СНГ за период 1995-2013 годов, мы изучили взаимосвязь между ПИИ и занятостью, проведя тесты коинтеграции Педрони (1999, 2004) и Као (1999). Выводы этой статьи свидетельствуют не только о существовании долгосрочной положительной взаимосвязи между ПИИ и занятостью, но и о ограниченном воздействии ПИИ на создание рабочих мест.

Ключевые слова

Прямые иностранные инвестиции, занятость, Содружество Независимых Государств, Тесты коинтеграции.

КОДЫ КЛАССИФИКАЦИИ JEL: F32, F43, C32

---

* Ст. преп., д-р, Ушакский университет, кафедра экономики – Ушак / Турция
olcay.colak@usak.edu.tr

** Ст. преп., д-р, Ушакский университет, кафедра экономики – Ушак / Турция
naib.alakbarov@usak.edu.tr

Yükselen Ekonomilerde Makro Ekonomik Dengesizliklerin Etkileşimi: Türk Cumhuriyetleri Örneği

K. Batu Tunay*

Öz

Çalışmada yükselen ekonomilerde gözlenen makro ekonomik dengesizlikler ve bunların karşılıklı etkileşimleri Türk Cumhuriyetleri örneği üzerinden analiz edilmektedir. Türk Cumhuriyetleri önemli ekonomik potansiyelleri nedeniyle yükselen ekonomiler arasında özel bir yere sahiptir. Çalışmada Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Türkiye'ye ait 2000-2014 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Analiz yöntemi olarak panel VAR modelleri ve panel nedensellik testleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, bu ekonomilerde cari işlemler hesabı tutarsızlıklarından ileri gelen şokların etkileşimli olarak ciddi bir durgunluğu tetikleme olasılığının çok yüksek olduğunu göstermektedir. Cari hesap şoklarının kur sapmalarını da önemli ölçüde etkileyebileceği gözlenmiştir. Çıktı açığı ve kur sapmalarının cari hesap tutarsızlıkları ve birbirleri üzerinde ciddi etkileri olduğuna dair güçlü bulgulara ulaşılamamıştır.

Anahtar Kelimeler

Makro ekonomik dengesizlikler, Türk Cumhuriyetleri, Panel VAR, Panel Granger Testi

---

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Bankacılık Ana Bilim Dalı-İstanbul / Türkiye
batu.tunay@marmara.edu.tr

1. Giriş

Türk Cumhuriyetleri önemli ekonomik potansiyelleri ve jeostratejik konumları ile yükselen ekonomiler arasında ayrı ve özel bir yere sahiptirler. Bunların bir bölümünde petrol ve doğalgaz gibi fosil temelli enerji kaynakları bulunmaktadır ve rezervleri hatırı sayılacak ölçüde fazladır. Ama istisnasız hemen hepsinde önemli maden rezervleri, ciddi tarım ve hayvancılık potansiyeli söz konusudur. Bununla birlikte ne yazık ki Türkiye haricindeki Türk devletlerinde gelişmiş bir endüstriyel yapıdan söz etmek zordur. Ayrıca endüstrinin gereksinim duyacağı altyapı konusunda da hâlâ önemli eksiklikler göze çarpmaktadır.

Türk Cumhuriyetlerinin ekonomileri, temelde hammadde ihracatçısı olmaları ve gereksinim duydukları birçok malı ithal etmeleri nedeniyle önemli oranda dışa açıktır. Gelişmiş ülkelerin hammadde talepleri, özellikle de enerji taleplerindeki artış bu ülkelerde büyüme hızını arttırmaktadır. Bir yandan büyümenin gelir düzeyini yükseltmesi diğer yandan yabancı fon girişlerindeki artış ile yatırım ve tüketim mallarına olan talep yükseldiğinden ve bu talep çoğunlukla yurtdışından karşılandığından ithalat harcamaları da yükselmektedir. Hammadde ihracatıyla desteklenmiş büyüme eğilimi sürdükçe refah düzeyi artan bu ekonomilerin hem büyüme hızındaki düşüşe hem de sermaye çıkışına pek fazla tahammülleri yoktur. Gözlenen en önemli sorun kaynakların, özellikle de dış kaynaklı fonların nasıl yönlendirileceğidir. Ar-ge harcamaları ve faktör verimliliğinin artırılması gibi yollarla sürdürülebilir büyüme yaklaşımına dayalı uzun vadeli bir ekonomik strateji izlenmesi gerekmektedir.

Genel olarak hammadde ihracatı temelli ekonomik yaklaşım, enerji ve hammadde fiyatlarına önemli oranda bağlıdır. Fiyat dalgalanmaları gelir dalgalanmalarını da beraberinde getirmekte ve bu gibi ekonomilerde önemli türbülanslara yol açabilmektedir. 2008 krizi örneğindeki gibi gelişmiş ekonomilerdeki uzun süreli yavaşlamalar karşısında hem hammaddelere olan dış talep azalmakta hem de yabancı kaynak tedarik etmek güçleşmektedir. Böylece dış etkileşimli ciddi makro ekonomik dengesizlikler ortaya çıkmaktadır. Sözü edilen dengesizliklerin aynı coğrafi bölgede, benzer ekonomik yapıda, birbirleriyle güçlü ekonomik ve kültürel bağları olan ülkeler arasında güçlü bir yayılma eğilimi gösterdiği gözlenmiştir.

Bu değerlendirmeler ışığında çalışmanın amacı Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinde olası makro ekonomik dengesizliklerin karşılıklı etkileşimlerini analiz etmektir. Bu bağlamda ele alınan ülkelerin ekonomik faaliyet hacmi dalgalanmaları, ciddi ve beklenmedik kur hareketlerine tepkileri ve cari dengesizliklerin neden olabileceği kırılganlıklar dikkate alınacaktır. Çalışmada son dönemde karşılaştırmalı ekonomik analizlerdeki başarılı performansından ötürü panel VAR (PVAR) modelleri ve panel nedensellik testlerine dayanan ekonometrik analizler yapılacaktır.

2. Literatür

2.1. Makro Dengesizliklerin Teorik Arka Planı

Makro ekonomik dengesizlik denildiğinde, genellikle iç kaynaklı bütçe açıkları, enflasyon ve durgunluk gibi sorunlar akıllara gelmektedir. Oysa teorik olarak makro ekonomik dengesizlikler içsel ve/veya dışsal olabilir. Küreleşme olgusu güçlendikçe dışa açık ekonomilerde, dışsal dengesizliklerin ve bunların içsel dengesizlikler üzerindeki etkilerinin daha fazla önem kazandığı görülmektedir. Dışa açık bir ekonomi, hem işsizlik hem de ödemeler dengesi açığı yoluyla sıkıntı yaşayabilir. Çünkü iç dengeyi sağlamak için maliye politikası kullanıldığında ulusal soğurma (national absorption) olgusu nedeniyle dış açık giderek kötüleşecektir. Ama bazı iktisatçılarda dış dengenin devalüasyon yapılarak iç dengeyle eşanlı olarak sağlanabileceğine de inanılmaktadır. Bu inanış, devalüasyon sonrası doğacak çarpan etkisine dayanmaktadır. Fakat bu etkinin gerçekleşebilmesi için, ithal edilen malların maliyetinde bir artış meydana geldiğinde ya ücretlerin ya da yurtiçinde üretilen girdilerin reel değerleri düşmelidir. Böylece nispi fiyatlar üzerinde devalüasyonun etkileri nötralize olacağından yurtiçi enflasyon artmaz ve imalat sanayinde etkin bir mark-up fiyatlama gerçekleşebilir. Bu tür dağılımsal değişimler (distributional shifts), Keynesyen çarpanın değerinde bir düşüşe neden olacaktır ve devalüasyon arttığı oranda net ihracat da artacaktır. Firmaların değişken maliyetleri üzerinde ihracatın tepkisi zayıf ve ithalatın payı yüksek olduğunda ise, devalüasyon yurtiçi bir durgunlukla sonuçlanma riski taşımaktadır.

Küresel ekonomik dengesizlikler yeni bir olgu değildir. Ama küresel kriz sonrasında bu konuya olan ilgi artmıştır. Bu alanda yapılan çalışmaların büyük bir bölümü ABD ile Çin ilişkilerini ve Avrupa Birliği'ni ele almaktadır.

Avrupa Birliği içindeki makro ekonomik dengesizlikler önemli boyutlarda olduğundan bu konuda son derece fazla deneysel çalışma yapıldığı görülmektedir. Son yıllarda yükselen piyasa ekonomilerini konu alan çalışmalarda da belli bir artış gözlenmektedir.

Avrupa Birliği tek bir ülke gibi değerlendirildiğinde önemli makro ekonomik dengesizliklerden veya ciddi bir cari açık sorunundan bahsedilemez. Ama üye ülkelerde ciddi makro ekonomik dengesizlikler söz konusudur. Bunda üye ülkelerin farklı büyüme modelleri izlemelerinin rolü olup olmadığı tartışılrsa da, özellikle Avrupa Para Birliği'nin kurumsal yapısındaki eksikliklerin döngüsel hareketleri şiddetlendirdiği ve makro ekonomik dengesizlikleri arttırdığı ileri sürülmektedir (Angelini ve Farina 2012: 654, Ederer ve Reschenhofer 2013: 51-54, Belke ve Dreger 2013: 13-14).

Bu gelişmeler simetriktir. Çevre ülkelerde ulusal talep patlamaları ve cari işlemler açıkları, cari işlemleri fazla veren çekirdek ülkelerden gelen büyük fon girişleriyle finanse edilmektedir. Çevre ülkelerde bankalar halkın ve firmaların artan kredi taleplerini karşılayabilmek için yurtdışından fon sağladıklarından, borç stokları hızla yükselmektedir. Böylece fon girişleri aniden duracak olursa ve/veya önemli sermaye çıkışları yaşanırsa, yüksek cari açık veren çevre ülkeler krize girebilir. Yani bu ülkelerin sermaye hareketlerine bağlı ciddi kırılganlıkları vardır. Firmalar ve halkın borç yüklerini azaltmak için harcamalarını kısması halinde ise, toplam talep düşeceğinden bir durgunluğa girmeleri olasılığı yüksektir (Ederer ve Reschenhofer 2013: 4). Küresel finansal kriz sırasında Avrupa ülkelerindeki ekonomik durgunluk, büyük makro ekonomik farklar gösteren ülkelerde finansal durumun bozulmasıyla neticelenmiştir. Bu ülkelerde ulusal finansal durum üzerinde en kritik etkenler kamu harcamaları ve tasarruf oranıdır (Iturriaga ve Sanz 2013: 83). AB otoriteleri ve akademisyenler, AB'de kamu borcunun sürdürülebilirliği için riskleri belirlemek amacıyla bazı makro ekonomik dengesizlik göstergeleri üzerinde çalışmaktadır (Knedlik ve Von Schweinitz 2012: 726, Moschella 2014: 1273-1274, Csontos ve Zoltan 2014: 18, 23). Bu gibi göstergelerin AB'deki borç krizine karşı erken uyarı performansları inceleyen bazı araştırmacılar, geniş bir kompozit bir göstergenin daha yüksek tahmin gücü olduğunu belirlemişlerdir (Knedlik ve Von Schweinitz 2012: 739).

Avrupa Merkez Bankası'nca (European Central Bank / ECB) yönlendirilen genel para politikası, birliğin yüksek büyüme ve enflasyon oranı olan çevre

ülkelerinde yurtiçi talebi teşvik etmekte ve büyüme sürecini güçlendirmektedir. Böylece ithalat artmakta ve cari açık genişlemektedir. Aksine düşük büyüme ve enflasyon oranı olan çekirdek ülkelerde reel faiz oranları daha yüksek olduğundan ulusal talep daralmaktadır. Böylece ihracat artışlarına bağlı bir cari işlemler fazlası meydana gelmektedir (Ederer ve Reschenhofer 2013: 2-4). Diğer yandan Euro alanında (Euro Area) ECB'nin tek bir faiz oranı belirlediği, ama üye ülkelerin makro ekonomik koşullarının önemli oranda farklı olduğu da görülmektedir. Özellikle enflasyon oranlarının farklılığı nedeniyle reel faiz oranları da ülkeden ülkeye değişmektedir. Gori'ye (2014: 2-3) bu durum makro ekonomik dengesizliklerin birbirleriyle ilişkisinin daha aşikâr ve güçlü olmasına neden olmaktadır. Gori, AB'ye oranla daha sıkı para politikası uygulayan ABD'de ulusal düzeyde önemli makro değişkenler ilişkili olsa da bu ilişkinin zayıf olduğunu belirtmektedir.

Parasal birliklerin makro ekonomik dengesizliklerin etkileşimlerini güçlendirdiği kanaati, Angelini ve Farina (2012: 654), Belke ve Dreger (2013: 13-14), Brzoza ve Brzezina vd. (2015: 153), Gnimassoun (2015: 30) gibi başka araştırmacılarca da ifade edilmektedir. EMU ülkeleri arasındaki sıkı finansal ve reel bağlantılar, cari açık ve fazla veren ülkeler arasında sermaye akışlarını tetiklemektedir. Aynı eğilim kamu bütçesi sağlam ve bozuk ülkeler için de geçerlidir. Bu etkiler sistemik risk ve bulaşıcılığın güçlenmesinde ve finansal kırılganlıkların artmasında önemli rol oynamaktadır. Angelini ve Farina (2012: 649-650), parasal birlik sonrasında, üyeler arasında güçlenen finansal ve reel bağların çekirdek ve çevre ekonomilerin yakınsamasını kolaylaştırmak yerine dengesizlikleri arttırdığını belirlemiştir. Cari açık veren ülkelerin bu açıkları daha da büyürken, fazla verenlerin de fazlası artmaktadır. Belke ve Dreger de (2013: 12) benzer tespitler yapmış, hatta Avrupa borç krizinin temelinde bu dış dengesizliklerin yer aldığını ifade etmiştir. Euro alanında yer alan çekirdek ve çevre ülkeleri arasındaki makro ekonomik dengesizliklerin alana zarar verdiği açıktır. Brzoza ve Brzezina vd. (2015: 147 vd.), makro ihtiyati politikaların çevre ülkelerde ekonomik istikrarı sağlayarak bu sorunu düzeltebileceğini savunmaktadır. Elde ettikleri deneysel bulgular, makro ihtiyati politikaların kredi genişlemesini ve çıktı dalgalanmasını önemli oranda azaltabileceğini göstermiştir. Makro ekonomik dengesizlikler AB'nin hâlâ üstesinden gelmesi gereken teknik ve politik zorlukların şu an için en büyüğü olarak nitelendirilmektedir. Birliğin makro ekonomik istikrara yönelik riskleri yönetme kapasitesinin güçlendirilmesi

için mali, finansal, ekonomik ve politik reformlar yapılması gerektiği savunulmaktadır (Franco ve Zollino 2014: 600-601).

Makro ekonomik dengesizliklerin karşılıklı etkileşimleri çoğu sanayileşmiş ülkede gözlenmektedir. Ayrıca bu gibi ülkelerde makro ekonomik oynaklık veya belirsizlik orta ve uzun dönemde dış dengesizliklerin önemli bir bileşenidir. Gnimmassoun ve Mignon (2013: 1-2) 22 sanayileşmiş ülkede üç önemli makro ekonomik dengesizliğin karşılıklı etkileşimlerini analiz etmiştir. Elde ettikleri bulgular, yüksek cari açığın küresel ekonominin istikrarını tehdit ettiğini ve bunun kökeninde hem iç dengesizlikler hem de aşırı kur hareketlerinin yattığını göstermiştir. Pozitif çıktı açığı şokları ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olmakta ve cari açık sorununu derinleştirmektedir. Euro alanındaki dengesizliklerinse, çıktı açığından çok kur ayarlama hatalarından kaynaklandığını belirlemişlerdir. Fogli ve Peri'nin (2015: 8-9) OECD ülkeleri üzerine yaptıkları çalışma ise, ülkeye özgü makro ekonomik dengesizliklerin net yabancı aktif pozisyonu ile pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir. Bianchi'de (2015: 4) Fogli ve Peri'nin bulgularının uluslararası sermaye hareketlerinin ülkeler arası sermaye tahsis sürecindeki etkisini göstermesi nedeniyle önemli olduğunu belirtmektedir.

Küresel krizin ABD ve Çin arasındaki ve AB'nin içindeki makro ekonomik dengesizlikler nedeniyle şiddetlendiğine ve yaygınlaştığına inanılmaktadır. Bu dengesizlikler doğrudan krize neden olmamışsa da istihdam üzerindeki etkilerinden ötürü ciddi sorunlara yol açmıştır. Hem ABD ile Çin arasında hem de AB üyesi ülkelerin birbirleri arasında uygulanan sabit kur rejiminin de süreçte önemli rol oynadığına inanılmaktadır (Enhst 2013: 12). Aslund ve Dabrowski (2008: 5); küresel krizin, 1997-1999 döneminde arka arkaya meydana gelen Güneydoğu Asya, Rusya ve Brezilya krizleri ile 1998 sonlarında ABD'de meydana gelen Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi (Long-Term Capital Management / LTCM) başarısızlığının müşterek etkilerinin bir sonucu olduğunu ifade etmiştir. 2001'de Arjantin ve Türkiye'de meydana gelen önemli krizler ise, yerel tabiattadır ve yayılma eğilimi göstermemiştir. Dolayısıyla bunları 1997-1999 dönemindeki krizlerle beraber değerlendirmek olası değildir.

Aslund ve Dabrowski'ye (2008: 12-14) göre yayılma eğilimi gösteren bu krizlerin arkasında, cari işlemler fazlaları, bütçe fazlası veya en azından düşük bütçe açıkları ve dış borçların ödenmesi şeklinde özetlenebilecek iyi bir

ekonomik performans sergileyen Rusya, Çin ve Japonya gibi ülkeler vardır. Bu ülkelerin uluslararası rezervleri giderek artmıştır. Bunlar arasında petrol üreten ve ihraç eden Rusya gibilerin, rezervleri kriz öncesi dönemde petrol fiyatlarındaki artışla daha da yükselmiştir. Böylece petrol üreten ülkelerde tasarrufların artmasına ve faiz oranlarının düşmesi küresel dengesizliklerin şiddetlenmesinde etkili olmuştur. Gros (2008: 103) aşırı küresel dengesizliklerin üç nedeni olduğunu ileri sürmüştür: 1) Çin'in ihracatını teşvik etmek için kurları manipüle etmesi ve tüketim harcamalarını düşük tutması, 2) ABD'nin mali açığı ve FED'in izlediği gevşek para politikası ve bunların AB'ye etkileri, 3) Asya ülkelerinin kendi ihracata dayalı (export-led) büyüme stratejilerinin temel unsuru olarak gördükleri rekabetçi kurların ABD'nin aşırı tüketim harcamalarından olumsuz etkilenmesi. Görüldüğü gibi kur hareketleri ve benimsenen kur rejimleri doğrudan veya dolaylı olarak dışsal dengesizliklerin temel dinamiğidir.

Kur rejimi gelişmekte olan ülkeler ve yükselen ekonomiler açısından da önemlidir. Gelişmekte olan ülkelerde cari ekonomik politikaların en önemli parçası ekonomik büyüme hızını arttıracak uygun kur rejimini seçmektir. Bu gibi ülkelerde esnek kur rejiminin cari hesap dengesizliklerinden korunmak için daha etkin olduğu savunulmaktadır (Gnimassoun 2015: 30). Ancak kurlar, cari açık ve bütçe dengesi arasındaki etkileşimler de önemlidir. Yuan ve Chen (2015: 21), BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ülkeleri için reel ekonomik büyüme ve enflasyon üzerinde para politikası, kurlar ve dış dengeler arasındaki ilişkilerin etkileşimini analiz etmişlerdir. Elde ettikleri bulgular, reel ekonomik faaliyet hacmi üzerinde parasal şokun önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Ama enflasyon ve faiz oranları arasındaki pozitif etkileşim için "ikiz açık" hipotezinin (twin deficits hypothesis) geçerliliğini destekleyen bir bulguya ulaşamamışlardır. Karşılıklı kurlar ve ticari açıklar dikkate alındığında, BRIC ülkeleri ile ABD arasındaki ticari dengelerin parasal değer kaybı şokuna karşı ciddi bir tepki verdiğini de belirleyememişlerdir.

Buraya dek değinilen çalışmalar doğrudan veya dolaylı olarak makro dengesizliklerin finansal krizlere zemin hazırladığını göstermektedir. Hem ABD ve Çin gibi kilit oyuncular hem de yükselen piyasa ekonomileri küresel makro ekonomik dengesizliklere katkı yapmaktadır. Son krizde finansal yenilikler ve serbestleşme temel etkenler olarak gösterilse de, küresel dengesiz-

liklerin de rolü büyüktür. Yueh'a (2010: 46-47) göre, Çin başta olmak üzere diğer tüm cari fazla veren ekonomiler ABD'nin likidite düzeyini etkilemektedir. 2007'de ABD konut piyasasında meydana gelen çöküş, bu nedenle küresel durgunluğu tetiklemiş ve krizi küresel hale getirmiştir. ABD dolarının rezerv para olması nedeniyle küresel sermaye hareketlerinin izlenmesi, küresel ekonomik dengesizlikler ve bunların yol açabileceği kırılğanlıklar bağlamında önemlidir. Kur baskılarının ve spekülatif atakların neden olduğu ekonomik dengesizliklerin yükselen ekonomilerde para krizlerini tetikleyebileceği de görülmüştür. Örneğin Soares vd. (2010: 1055) Ocak 1999'da Brezilya'da meydana gelen parasal çöküşte makro ekonomik dengesizliklerin katkısı olduğunu göstermiştir. Özetle gelecekte küresel ölçekte bir finansal istikrarın makro ekonomik dengesizliklerin doğru yönetilmesine bağlı olduğu ve bu çerçevede uluslararası koordinasyonun önemli olduğu söylenebilir.

2.2. Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Yapıları ve Türkiye ile İlişkileri

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri başta petrol ve doğal gaz olmak üzere önemli hammadde kaynaklarına sahiptir. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da önemli petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmaktadır.¹ Bu ülkelerde petrol ve doğal gaz dışında; kurşun, çinko, bakır, demir, kromit, titanyum, boksit, fosfat, wolfram, tungsten, sülfür, tuz, cıva gibi madenlerin yanı sıra altın ve gümüş gibi kıymetli metaller ile uranyum yatakları da bulunmaktadır (Mercan ve Göçer 2014: 257).² Ancak ekonomik büyüme hızları ve kalkınmışlık düzeyleri incelendiğinde bu ülkelerin potansiyellerini gerektiği gibi değerlendiremedikleri söylenebilir (Erol ve Şahin 2013: 133, Erbaş vd. 2010: 795). Sahip oldukları doğal kaynaklar doğru yönetilememekte, önemli döviz girdileri yatırım harcamalarına yönlendirilemediğinden istihdam ve gelir artışı sağlanamamaktadır (Mercan ve Göçer 2014: 268).

Erol ve Şahin (2013: 113, 133), Yumuşak ve Bilen (2009: 650) gibi bazı araştırmacılar Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk devletlerinin gerçek ekonomik potansiyellerini ortaya koyamamasının en önemli nedenini Sovyetler Birliği dönemindeki politikalara bağlamaktadır. Sovyet planlamacılar birlik mensubu ülkelere hiçbirinin güçlenmemesi ve bağımsızlaşmaması için belirli bir ülkedeki doğal kaynağı işleyebilecek tesisleri bir başka ülkeye kurmuştur ve bunları kasti olarak etkin olmayan ulaşım ağları ile birbirlerine bağlamıştır. Böylece beşeri sermayeleri zengin olan bu ülkelerde ciddi ekonomik etkinsizliklerin temelleri atılmıştır.

Diğer yandan Türk devletlerinin bağımsızlık sonrası dönemde izledikleri farklı ekonomik modeller nedeniyle ortaya çıkan ekonomiler arası gelişmişlik farkları da önemli bir sorundur. Ekonomik bütünleşme çabalarını sekteye uğratan bu durum bazı Türk devletlerinin serbest piyasa ekonomisini benimseyip gelişmesine karşın (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve kısmen Özbekistan) diğerlerinin merkezi planlı ekonomi sistemini sürdürmesinden ileri gelmiştir. Kırgızistan dışı açık iktisat politikası tercihleriyle ve bağımsızlığını kazanmasının ilk yıllarından itibaren izlenen özelleştirme ve yabancı sermaye politikalarıyla öne çıkmıştır.³ Ancak bu çabalara rağmen Kırgızistan'da kötü ekonomik performans sosyal çatışmaları körüklemiş ve ülkede son yirmi yılda iki kez ciddi sosyal ve siyasal gerginlikler yaşanmıştır (Erol ve Şahin 2013: 116, Erbaş vd. 2010: 785-786).

Ancak tüm bu sorunlara karşın bölge ülkelerinin ciddi sosyokültürel ve ekonomik bağları nedeniyle bütünleşmeleri gerektiği de ortadadır. Birçok araştırmacıya göre; ekonomik hatta gelecekte siyasi bütünleşme, bu ülkelerin ekonomik potansiyellerini tam anlamıyla ortaya koyabilmelerini, hızla kalkınmalarını, ekonomik ve siyasi istikrar kazanmalarını sağlayacaktır. Bu süreçte Orta Asya Türk devletleri ile güçlü bağları olan Türkiye'ye önemli roller düşmektedir. Türkiye nitelikli yetişmiş insan gücü, teknolojik bilgi birikimi ve uluslararası deneyimleriyle bu ülkelere öncülük etmelidir (Erol ve Şahin 2013: 127, 130, Gül vd. 2013: 1-9, Solak ve Sarıdoğan 2012: 190-197, Bağırzade 2010: 58, Yumuşak ve Bilen 2009: 651). Ancak Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlü bağlara rağmen istenen düzeye ulaşmadığı da görülmektedir (Bağırzade 2010: 45, 58, Erbaş vd. 2010: 783-785, Ersungur vd. 2007: 308). Bunda Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik resmi bir ticari stratejisi olmaması rol oynamaktadır. Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında sermayenin ve işgücünün serbest dolaşımı önündeki engellerin kaldırılması, uluslararası ekonomik işbirliği ve eşgüdüm sağlanması, çok taraflı ekonomik bütünleşme stratejisi gibi adımlar atılması gerektiği savunulmaktadır (Bağırzade 2010: 58-59).

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin dış ekonomik ilişkileri hammadde ağırlıklı ihracata ve sermaye ve tüketim malları ithalatına dayanmaktadır. Hammadde özellikle de petrol ve doğalgaz ihraç eden Türk devletleri için bu stratejik ürünlerin fiyatları arttıkça ödemeler dengesi sorunları yaşanma-

maktadır. Ancak bunun sürdürülebilir bir durum olmadığı da ortadadır. Fosil enerji kaynaklarının giderek tükenmesi, çevreci kaygılarla yerlerini daha temiz alternatiflere bırakması ile bunlara olan talebin orta uzun gelecekte düşeceği öngörülmektedir. Petrol ve doğalgaz ihraç eden Türk devletlerinin tedrici olarak rekabetçi bir sanayi yapısı geliştirmeleri gerekmektedir. Sarı vd. (2010: 396), Solak ve Sarıdoğan (2012: 197-198) gibi bazı araştırmacılar, bu ülkelerin rekabet güçlerini arttırabilmeleri için hem sanayi sektörlerinin, hem beşeri sermaye profillerinin geliştirilmesi, hem de bilimsel bilgi ve teknoloji üretme kapasitelerinin arttırılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu ülkeler bilim ve teknoloji alanında yenilik (innovation) yapma açısından dünya standartlarının oldukça gerisindedir. Dolayısıyla sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinin itici gücü olarak değerlendirilen dış rekabet güçleri de oldukça düşüktür.

2.3. Önceki Deneysel Çalışmalar ve Bulguları

Son dönemde Orta Asya ve Kafkasyadaki Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik yapılarını analiz eden birçok deneysel çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları Sarı vd. (2010: 394), Ecevit (2013: 358-361), Gül vd. (2013: 5-8), Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013: 151 vd.), Mercan ve Göçer (2014) olarak sıralanabilir. Sayılan çalışmalardan yaşam beklentisi belirleyicilerini analiz eden Ecevit'in (2013: 358-361) dışındakiler çeşitli boyutlarıyla dış ticaret ve büyüme ilişkisini ele almaktadır. Bu çalışmalarda analiz edilen örneklemin yapısı, kullanılan analiz yöntemi ve temel bulguları Tablo 1'de sunulmuştur.

Mercan ve Göçer'inki (2014: 262-267) hariç tutulursa, söz konusu çalışmaların hemen hepsi panel nedensellik ve panel eşbütünleşme yöntemleriyle kısa ve uzun dönemde dış ticaretle büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini belirlemeye yöneliktir. Bununla beraber, analize dâhil edilen ülkeler ve dikkate alınan dönemler oldukça benzer olduğu halde bulgular çelişkilidir. Sarı vd. (2010: 394-396), kısa dönemde ancak ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik belirlenebilmiştir. Uzun dönemde ise, ihracatla büyüme arasında bir denge ilişkisi veya etkileşim olduğu saptanmıştır. Bulgular ihracat performanslarının büyümeyi uyarıcı nitelikte olduğunu göstermektedir. Sanayileşmenin yetersizliği ve ihraç edilen ürünlerin geri bağlantıları zayıf hammaddeler ağırlıklı olması bu ülkelerde ihracat temelli büyüme sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu da uzun dönemli mikro ve makro yapısal politikalar izlenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Tablo 1. Deneysel Çalışmaların Bulguları

Araştırmacılar	Örneklem	Değişkenler ve Analiz Yöntemi	Başlıca Bulgular
Sarı vd. (2010)	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a ait 1990-2008 dönemi yıllık veriler	Reel ihracat ve reel büyüme ilişkisinin panel nedensellik ve panel eşbütünlük testleri ile analizi.	Kısa dönemde ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik belirlenmiştir. Uzun dönemde ise, ihracatla büyüme arasında bir denge ilişkisi veya etkileşim olduğu saptanmıştır.
Ecevit (2013)	Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a ait 1995-2011 dönemi yıllık veriler	Yaşam beklentisi ile bunun belirleyicilerinin panel eşbütünlük testleri, doğrusal panel veri (sabit ve rastsal etkiler) modelleri ile analizi.	Değişkenler arası uzun dönem denge ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Doğrusal model tahminleri, nüfus yoğunluğu, ithalat ve kaba ölüm oranları ile yaşam beklentisi arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Kentsel nüfus, kişi başına gelir ve hane halkı tüketim harcamalarının yaşam beklentisi üzerinde uzun dönemde pozitif ve anlamlı olduğu gözlenmiştir.
Gül vd. (2013)	Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Türkiye'ye ait 1994-2010 dönemi yıllık veriler	İhracat ve ithalat ile büyüme ilişkisinin panel nedensellik ve panel eşbütünlük testleri ile analizi.	Uzun dönemde ihracattan büyümeye doğru çift taraflı, ithalattan büyümeye doğruya tek taraflı nedensellik ilişkileri olduğu tespit edilmiştir. Kısa dönemde ise değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi belirlenmemiştir.
Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013)	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye'ye ait 1995-2011 dönemi yıllık veriler	İhracat ile ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişki panel eşbütünlük testleri ve vektör hata düzeltme modelleri ile araştırılmıştır.	İhracatla büyüme arasında kısa ve uzun dönemde çift taraflı nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.
Mercan ve Göçer (2014)	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a ait 1990-2011 dönemi yıllık veriler	Hollanda hastalığının varlığı doğrusal panel veri yöntemlerinden sabit etkiler modeline dayalı analizlerle araştırılmıştır.	Hollanda Hastalığının ele alınan ülkeler için geçerli olmadığı belirlenmiştir. Dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar ve kamu harcamalarının incelenen ülkelerde reel döviz kurunu pozitif yönde etkilediği gözlenmiştir.

Gül vd. (2013: 5-8) uzun dönemde ihracattan büyümeye doğru çift taraflı, ithalattan büyümeye doğru tek taraflı nedensellik ilişkileri olduğu yönünde bulgulara ulaşmıştır. Kısa dönemde ise; değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi belirlenmemiştir. Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013: 154), analiz edilen ülkelerde ihracat artışının uzun dönemde büyüme hızına %36 ile 40 oranında pozitif etkisi olduğunu göstermiştir. İhracatla büyüme arasında kısa ve uzun dönemde çift taraflı nedensellik ilişkisi olduğu da belirlenmiştir.

Mercan ve Göçer (2014: 262-267), Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda Hastalığı olgusunu incelemiştir. Hollanda Hastalığı bir ülkeye aşırı döviz girişinin ulusal paranın değerini arttırması ve ulusal sanayinin dış ticarete rekabet gücünün azalması şeklinde özetlenebilir. Bu hastalık sanayisi yeterince gelişmemiş ve döviz girdisinin büyük oranda hammadde ihracatı ile sağlandığı ülkelerde en aşırı haliyle kendini göstermektedir. Analizler sonucunda petrol fiyatlarındaki artışların reel döviz kurunu negatif yönde etkilediği ve bu nedenle Hollanda Hastalığının ele alınan ülkeler için geçerli olmadığı belirlenmiştir. Ancak dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar ve kamu harcamalarının söz konusu ülkelerde reel döviz kurunu pozitif yönde etkilediği de tespit edilmiştir.

Bu çalışmalar doğrudan makro ekonomik dengesizliklerle ilgili olmasalar da, bulguları bizim araştırmamız için önemli ipuçları taşımaktadır. Sarı vd. (2010: 395-396), Gül vd. (2013: 8-9), Yardımcıoğlu ve Gülmez'in (2013: 158-159) bulguları tamamen tutarlı olmasa da hem kısa hem de uzun dönemde dış ticaret ile büyüme arasında güçlü ilişkilerin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca kullanılan örneklemin ve analiz yönteminin yapısı gereği incelenen ülkeler arası güçlü etkileşimler olduğu da anlaşılmaktadır. Bu bulgular cari açığın sarpması ile çıktı açığı arasında olduğu varsayılan etkileşimi destekler niteliktedir. Diğer yandan Mercan ve Göçer'in (2014: 268) bulguları bu ülkelerde kur sarpması ile cari açık sarpması arasında bir ilişki olabileceğine işaret etmektedir.

3. Ekonometrik Analiz ve Bulgular

3.1. Analiz Yöntemi

Panel VAR (PVAR) yöntemi son yıllarda ülkeler arası karşılıklı bağılıkların ve bulaşıcılıkların makro ekonomik analizlerinde sıklıkla başvurulan

bir analiz yöntemi haline gelmiştir. Özellikle finansal şokların bir ülkeden diğerine nasıl yayıldığına dair araştırmalarda PVAR geniş kullanım alanı bulmuştur. Çünkü finansal bulaşıcılık olgusu temelinde ekonomik şokların ülkeler arasında yayılmasını modellemek için oldukça kullanışlıdır. Faiz oranı, kurlar veya petrol fiyatları gibi varlık fiyatlarında meydana gelen ani değişimler; yüksek oranda karşılıklı bağıllık gösteren ülkeler arasında yayılan bir şok dalgası doğurmaktadır. Bu şok dalgası etkilediği ülkelerin önce finansal kesimine ardından reel ve/veya kamu kesimlerine yayılarak ciddi sıkıntılara ve hatta ekonomik durgunluğa yol açabilmektedir.

Canova vd. (2007: 11), Canova ve Ciccarelli (2009: 929 vd., 2012: 162 vd.) gibi araştırmacılar bu yöntemle doğrudan döngüsel hareketleri analiz etmişler. Assenmacher-Wesche ve Gerlach (2008: 8-9), Mallick ve Sousa (2014: 678 vd.), Brana vd. (2012: 20-21) gibi araştırmacılar, para politikalarının uluslararası analizlerini yapmışlardır. Jarocinski (2010: 833), Juessen ve Linnemann (2010), Rebucci (2010: 535 vd.), Beetsma ve Giuliadori (2011: 6-8), Canova vd. (2012: 1520 vd.), Ciccarelli vd. (2012: 1-4), Bouvet vd. (2013: 321), Ciccarelli vd. (2013: 463 vd.), Gnimassun ve Mignon (2013: 4-5), Koop ve Korobilis (2014) Yuan ve Chen (2015: 13-18) finansal şokların reel ve/veya kamu kesimine yansımalarını yine bu yöntemle incelemişlerdir. Sayılan çalışmalar finansal şoklar ekseninde; makro finansal bağlantılar arasındaki heterojenlik (Ciccarelli vd. 2012: 162 vd.), makro ekonomik dengesizlikler (Rebucci, 2010: 535, Gnimassun ve Mignon 2013: 4-5, Yuan ve Chen 2015: 13-18), kamu harcamaları ve kamu tüketimi (Juessen ve Linnemann 2010: 1-31, Beetsma ve Giuliadori 2011: 6-7), parasal aktarım mekanizmaları (Jarocinski 2010: 833-868, Ciccarelli vd. 2013: 463 vd.), Yunanistan borç krizi veya Avrupa'ya yayılması (Bouvet vd. 2013: 318-340, Koop ve Korobilis 2014: 1-15) gibi konulara odaklanılmışlardır.⁴

PVAR modellerinin makro ekonomik dengesizliklerin analizine doğrudan uygulanması açısından Gnimassun ve Mignon (2013: 4-5), Yuan ve Chen (2015: 13-18) çalışmaları diğerlerinden ayrılmaktadır. Bununla beraber Rebucci (2010), Ciccarelli vd. (2012) çalışmaları da bulguları itibariyle göz ardı edilemez. Rebucci (2010: 535 vd.) dış kaynaklı şokların yurtiçi değişkenleri nasıl etkilediği konusuna eğilmiştir. Büyüme değişkenliği üzerinde dışsal unsurların ve politika unsurlarının rollerini incelemiştir. Geçici dışsal şokların orta uzun dönem büyüme değişkenliğinin önemli bir bileşeni oldu-

ğunu belirlemiştir. Ama daha önemlisi, yüksek enflasyonlu ülkelerde dışsal şokların diğerlerine oranla daha yıkıcı etkileri olduğunu tespit etmiştir. Ciccarelli vd. (2012: 162 vd.) küresel kriz sonrası dönemde gelişmiş ülkelerde yaşanan durgunluklar üzerinden şokların ekonominin finansal kesiminden reel kesimine aktarımını ele almıştır. Bu süreçte, finansal değişkenlerin önemli rolleri olduğu belirlenmiştir. Ülkeye özgü değişkenler süreçte önemli etkenler olsa da, zaman içinde ülkeler arasında gözlenen heterojen davranışların da büyük önemi olduğu sonucuna varılmıştır. Finansal krizlerin ülke içinde finansal sektörden reel sektöre ve ardından ülkeler arasında yayıldığı gözlenmektedir. Bu yayılma sürecinin aktarım mekanizması içinde finansal değişkenlerin reel değişkenlerden daha büyük rol üstlendikleri görülmüştür.

Gnimassoun ve Mignon'un (2013: 4-5), 22 sanayileşmiş OECD ülkesinde çıktı açıkları (output gaps), cari hesap uyumsuzlukları (current account discrepancies) ve kur ayarlama hataları (exchange-rate misalignments) üç makro ekonomik dengesizliğin karşılıklı etkileşimlerini analiz etmiştir. Elde ettikleri bulgular, bu değişkenler arası güçlü etkileşimler olduğu, ama etkileşimlerin ülkeden ülkeye değiştiği yönündedir. EMU üyesi ülkelerde kur ayarlama hataları, diğer ülkelerde ise çıktı açığı baskın bir rol oynamaktadır. Yuan ve Chen'in (2015: 13-18) çalışması ise, benzer bir modeli yükselen ekonomilere uyguladığından önemlidir. BRIC ülkelerinde para politikası, maliye politikası, kurlar ve dış dengenin reel büyüme ve fiyat istikrarına etkilerini analiz edilmiştir. Para politikası şoklarının reel büyüme üzerinde önemli etkileri olduğu, ama aynı etkinin maliye politikaları için geçerli olmadığı görülmüştür. Enflasyon ve faiz oranlarının pozitif bir ilişki içinde oldukları, bu ülkelerin ABD ile ilişkilerinde kur şoklarının ciddi bir etkisi olmadığı belirlenmiştir.

PVAR(p) modelinin yapısı aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$\begin{aligned}
 y_{it} &= A_{0,i} + A_{1,i}Y_{t-1} + \mathbf{L} + A_{p,i}Y_{t-p} + f_i + d_{c,t} + \varepsilon_{it} \\
 &= A_{0,i} + \sum_{p=1}^P A_{p,i}Y_{t-p} + f_i + d_{c,t} + \varepsilon_{it}
 \end{aligned} \tag{1}$$

Burada y_{it}^j ($i=1, \dots, N$) ülkesi için t ($t=1, \dots, T$) zamanındaki G sayıda bağımlı değişkenlerinin vektörüdür ve $Y_t = (y_{1t}', \mathbf{K}, y_{Nt}')$ 'dir. (1) numaralı

eşitlikte, f_i sabit etkileri, $d_{c,t}$ ise incelenen ülkeye özgü zaman gölgelerini (time dummies) simgeler. Böyle bir değişkenin modele eklenmesinin nedeni, ülkeye özgü (makro ekonomik) şokların etkilerinin modelde dikkate alınabilmesidir (Love ve Zicchino 2006: 193-194).

$A_{p,i}$ her $p = 1, \dots, P$ gecikmeleri için $G \times NG$ boyutlarındaki katsayılar matrisleridir. ε_{it} zaman içinde ilişkisiz olan ve $N(0, \Sigma_{ij})$ olarak dağılan hatalardır (errors). Σ_{ij} $G \times G$ boyutundaki kovaryans matrisleridir (covariance matrices). Ayrıca i ve j ülkelerinin VAR'larındaki hatalar (errors) arasındaki kovaryans matrisi $\text{cov}(\varepsilon_{it}, \varepsilon_{jt}) = E(\varepsilon_{it}, \varepsilon_{jt}) = \Sigma_{ij}$ olarak tanımlanabilir. Bu ifade sınırlandırılmamış PVAR (unrestricted PVAR) olarak adlandırılır (Koop ve Korobilis 2014: 1-15, Canova ve Ciccerelli 2014: 208-209). PVAR(p,q) modelinin indirgenmiş hali aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$y_{it} = A_{0,i} + A_i(L)Y_t + f_i + d_{c,t} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Burada L polinomial gecikme işlemcisidir (Gnimassun ve Mignon 2013: 4-5, Canova ve Ciccerelli 2014: 208-209). PVAR(p) modellerinin üç temel özelliği vardır. Bunlar dinamik karşılıklı bağılıklar (dynamic interdependencies), statik karşılıklı bağılıklar (static interdependencies) ve kesitsel heterojenliktir (cross sectional heterogeneity) Sayılan özellikler mikro analizlerde kullanılan PVAR modelleri ile makro ekonomik ve finansal analizlerde kullanılan PVAR modellerini birbirinden ayırdığından önemlidir (Canova ve Ciccarelli 2014: 209, Vidangos 2009: 5-7).

Çalışmada makro ekonomik dengesizlikler arasındaki nedensel ilişkinin belirlenebilmesi için parçalı panel Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Kesitsel birimlerin heterojenliğinden kaçınarak dengesizlikler arası ilişkinin doğrultusunun test edilebilmesi için aşağıdaki dinamik model kullanılmıştır (Hurlin 2004: 5):

$$y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{it-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{it-k} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Burada y_{it} ve x_{it} test edilen değişkenlerdir. α_i i kesitleri arasındaki münferit spesifik etkiyi yansıtır, $\gamma_i^{(k)}$ ve $\beta_i^{(k)}$ katsayıları her i birimi veya kesiti için değişebilmektedir. Hurlin (2004: 5), $i=1, \dots, N$ birimleri için standart homojen panel Granger testini münferit Wald istatistiklerinin ortalaması ile birleştirmektedir.

Çalışmamızda Gnimassun ve Mignon (2013: 4-5) modeli temel alınarak Türk Cumhuriyetleri analiz edilecektir. Modelde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler vektörleri aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$y_{it} = (\text{çık}_{it}, \text{cas}_{it}, \text{ks}_{it})' \quad (4)$$

Burada çık_{it} çıktı açığını (output gap), cas_{it} cari işlemler tutarsızlıklarını (current account discrepancies), ks_{it} döviz kuru sapmasını (exchange-rate misalignment) simgelemektedir. Çıktı açığı reel GSYİH cinsinden büyümenin kendi uzun dönem denge değerinden yani trendinden sapmasıdır ve ekonomik faaliyet hacmindeki dalgalanmaların veya kısaca döngülerin (business cycles) etkilerini yansıtır. Cari hesap tutarsızlıkları, cari işlemler hesabının kendi uzun dönem denge değerinden sapmasıdır ve genellikle sıra dışı cari açık ve fazlaları gözlemlemeye yarar. Kur sapması ise, ilgili ülke parasının ABD doları kurunun kendi trendinden sapmasıdır. Aşırı kur hareketlerinin izlenmesi için kullanılır.

3.2. Veri Seti ve Kaynakları

Çalışmada Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkiye ve Türkmenistan'nın 2000 – 2014 dönemine ait yıllık verileri kullanılmıştır. Veriler IMF'den (World Economic Outlook Database October 2015, Regional Outlook Update: Middle East and Central Asia, May 2015, October 2014, October 2011, October 2009, International Financial Statistics, October 2015) derlenmiştir. Ayrıca eksik kur verileri Türkmenistan ve Özbekistan merkez bankalarından temin edilmiştir. Ele alınan değişkenler sırasıyla GSYİH (GDP), cari işlemler açığı (current account deficit) ve ilgili ülkedeki dolar kurudur (exchange rate of US Dollar). Analizlerde bu değişkenlerin kesit bazında (kesite veya ülkeye özel) Hodrick-Prescott filtresiyle hesaplanan açıkları (gaps) kullanılmıştır. Analiz edilen verilere dair tanımsal istatistiklerin bir özeti çalışmanın ekinde Tablo E1'de sunulmuştur.

3.3. Ulaşılan Bulgular

Analizin ilk aşamasında değişkenlerin durağanlıkları panel birim kök testleri ile sınanmıştır. Bu çerçevede değişkenler arası kesitsel bağılıkların (cross-sectional dependence) dikkate alınması için Pesaran'ın (2007) geliştirdiği kesitsel olarak genişletilmiş Dickey-Fuller testi (cross-sectionally Augmented Dickey-Fuller test) ve Im, Pesaran ve Shin (2003) testi uygulanmıştır. Optimum gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Elde

edilen sonuçlar Tablo 2’de sunulmaktadır. Buna göre, tüm açıklar düzey hallerinde durağandır. Analiz edilen dengesizlikler kimi zaman güçlü bir süreklilik (strong persistency) gösterse de, meydana geldiklerinde uygulanan politikalar nedeniyle istikrar kazandıklarından durağan olmaları şaşırtıcı değildir.

PVAR analizinin ikinci aşamasında gecikme uzunluğu testleri uygulanmıştır ve test istatistiklerinin ekseriyetle bir gecikmeyi işaret etmesi nedeniyle PVAR(1) modeli tahmin edilmiştir (Bkz. ek bölüm Tablo E2). PVAR(1) modelinin katsayı tahminleri Tablo 3’de sunulmaktadır. Bazı katsayı tahminleri beklenen oranda başarılı olmasa da modelin genel olarak makul bir katsayı başarısına ulaştığı görülmektedir. Yine de modelin ileri analizlere elverişliliğinden emin olunabilmesi için istikrar testleri (stability tests) uygulanmıştır. Tüm özdeğerlerin (eigenvalues) birim daire içinde oldukları görülerek modelin istikrar koşulunu sağladığı sonucuna varılmıştır (Bkz. ek bölüm Grafik E1).

Tablo 2. *Panel Birim Kök Testleri*

	çıkı			cas			ks		
	Test	p Değeri	Gecikme	Test	p Değeri	Gecikme	Test	p Değeri	Gecikme
Levin, Lin & Chu t Testi	-7.838	0.000	1	-7.064	0.000	2	-2.416	0.008	2
Breitung t Testi	-6.024	0.000	1	-4.926	0.000	2	-3.218	0.001	2
Im, Pesaran and Shin W Testi	-5.542	0.000	1	-5.346	0.000	2	-2.689	0.004	2
ADF - Fisher Ki Kare Testi	54.373	0.000	1	52.689	0.000	2	29.526	0.009	2

Tablo 3. *PVAR(1) Modelinin Katsayı Tahminleri*

	çıkı			cas			ks		
	Katsayı	z Testi		Katsayı	z Testi		Katsayı	z Testi	
çıkı(-1)	0.3103	1.820	***	0.3763	2.590	*	-0.2021	-1.190	
cas(-1)	-0.1274	-1.520	***	0.4005	2.400	**	-0.2885	-1.230	
ks(-1)	0.0016	0.510		0.0143	3.570	*	0.6035	2.890	*

(*), (**), (***) sembolleri z testlerinin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Varyans Ayrıştırması

	çıka			cas			ks		
	çıka	cas	ks	çıka	cas	ks	çıka	cas	ks
0	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000
1	1.00000	0.00000	0.00000	0.02690	0.97310	0.00000	0.00397	0.00007	0.99596
2	0.96531	0.03444	0.00025	0.09354	0.89945	0.00701	0.00629	0.00135	0.99236
3	0.94862	0.05112	0.00025	0.11454	0.87088	0.01458	0.00834	0.00234	0.98932
4	0.94493	0.05464	0.00043	0.11750	0.86348	0.01901	0.00960	0.00276	0.98764
5	0.94436	0.05499	0.00065	0.11744	0.86162	0.02095	0.01020	0.00290	0.98690
6	0.94423	0.05499	0.00078	0.11734	0.86099	0.02167	0.01045	0.00294	0.98661
7	0.94417	0.05499	0.00084	0.11732	0.86074	0.02193	0.01055	0.00295	0.98650
8	0.94414	0.05499	0.00087	0.11733	0.86065	0.02202	0.01058	0.00295	0.98646
9	0.94413	0.05499	0.00088	0.11733	0.86061	0.02206	0.01059	0.00296	0.98645
10	0.94413	0.05499	0.00088	0.11733	0.86060	0.02207	0.01060	0.00296	0.98644

Analizlerin üçüncü aşamasında 200 tekrarlamalı bir Monte Carlo benzeşimiyle (simulation) varyans ayrıştırması (variance decomposition) yapılmıştır (Bkz. Tablo 4). Varyans ayrıştırmasında değişkenlerin kendilerini diğer değişkenlere oranla daha güçlü açıklaması alışıldık bir durumdur ve ulaşılan sonuçlar da bu yöndedir. Bununla beraber çıktı açığının cari açığı %5 ve kur sapmasını % 0.08 açıkladığı gözlenmiştir. Cari açığın çıktı açığını %11 ve kur sapmasını %2 oranlarında açıkladığı da belirlenmiştir. Kur sapmasının çıktı açığına etkisi %1 ve cari açığa etkisi % 0.2 gibi çok küçük oranlardadır. Bir sonraki aşamada değişkenlere panel Granger nedensellik testleri uygulanmıştır (Bkz. Tablo 5). Elde edilen sonuçlar varyans ayrıştırmasıyla büyük oranda tutarlıdır. Cari açıktan münferiden çıktı açığına ve kur sapmasına, topluca tüm değişkenlere doğru güçlü bir nedensellik olduğu belirlenmiştir. Daha açık bir deyişle, cari açıktaki önemli dalgalanmalar çıktı düzeyinin dalgalanmasına ve kurlardaki sapmanın artmasına kaynaklık etmektedir. Buna karşın diğer değişkenlerin birbirleri üzerinde böyle bir etkisi olduğu belirlenmemiştir.

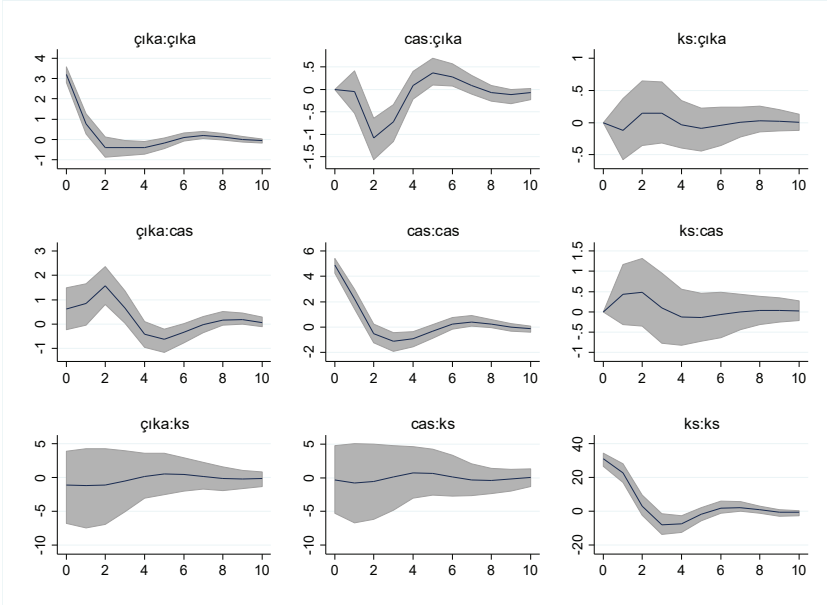
Tablo 5. PVAR Granger Testleri

İlişkinin Yönü		Ki Kare	Ser.Der.	Anlam.
çık →	ca_gap	2.311	1	0.128
	ex_gap	0.256	1	0.613
	Tümü	2.545	2	0.280
	gdp_gap	6.710	1	0.010
cas →	ex_gap	12.715	1	0.000
	Tümü	17.635	2	0.000
	gdp_gap	1.416	1	0.234
ks →	ca_gap	1.514	1	0.219
	Tümü	2.112	2	0.348

Anlamli bulunan değerler koyu olarak gösterilmiştir.

Analizlerin son aşamasında başlangıçta katsayıları tahmin edilen PVAR(1) modelinin etki-tepki fonksiyonları (impulse-response functions) hesaplanmış ve Grafik 1’de sunulmuştur. Grafikte görölen %5’lik standart hata bantları (standard-error bands) 1000 tekrarlık Monte Carlo benzeşimleriyle elde edilmiştir. Her değişkende meydana gelen bir standart sapmalık şoka kendi tepkisi 2 ila 4 dönemi (yılı) bulan bir düşüş şeklinindedir.

Cari açıkla çıktı düzeyi güçlü bir karşılıklı etkileşim göstermektedir. Cari açık şoku, çıktı açığında iki dönem gecikmeli de olsa ciddi bir düşüşe neden olmaktadır. Cari işlemler açığı kaynaklı ani bir kriz ekonomik faaliyet hacminde önemli ve uzun süreli bir düşüşe neden olacaktır. Çıktıdaki düşüşler de cari açığın düşmesine yol açmaktadır. Yavaşlayan bir ekonomide tüketim ve yatırım harcamalarının düşmesi ve dolayısıyla yurtdişından mal alımının azalması nedeniyle bu beklenen bir sonuçtur. Türk Cumhuriyetlerinde cari açığın kurlar üzerindeki belirgin bir etkisi olduğu görölmektedir. Ama ters yönde belirgin bir tesirden söz edilemez. Bu gibi ölkelerde cari açığın tehlikeli oranda artması ciddi yabancı sermaye kaçışlarını tetikleyeceğinden cari açıktan kurlara doğru bir hareket anlaşılabilir. Kurlardan cari açığa doğru güçlü bir hareketin olmaması ise, incelenen örneklemdaki yedi ölkenin dördünün petrol ihracatçısı olması ve ulusal paralarının ABD dolarına karşı değerini korumasının etkisine bağlanabilir. Muhtemelen aynı nedenle çıktı açığı ile kur sapması arasında kayda değer etkileşimler gözlenmemiştir.

Grafik 1. Panel VAR(1) Modelinin Etki Tepki Fonksiyonları

4. Sonuç

Çalışmada Türk Cumhuriyetlerinde makro ekonomik dengesizliklerin olası etkileri ele alınmıştır. Büyük ekonomik potansiyelleri nedeniyle son yıllarda yükselen ekonomiler arasında özel bir yer edinen Türk Cumhuriyetleri, ciddi bazı kırılmalıkları da bünyelerinde barındırmaktadır. Bunların başında sözü edilen ülkelerin birçoğunda makul düzeyde bir endüstriyel yapı tesis edilememiş olması gelmektedir. Türkiye haricinde bu ekonomilerin neredeyse tamamı hammadde ihracatına dayanmaktadır. Petrol ve doğal gaz gibi stratejik malları ihraç eden Türk Cumhuriyetlerinin ekonomileri nispeten daha güçlü bir görünüm sergilese de, uzun vadede fosil enerji kaynaklarına olan bağımlılığın azalması olasılığı karşısında bu durumlarının sürdürülebilirliği yoktur. Diğer yandan hammadde ihracatı olanakları zayıf olan Türk Cumhuriyetlerinin cari ekonomik durumlarının daha hassas ve kırılmalı olduğu söylenebilir. Bunlar için beşeri kaynaklarını daha etkin istihdam edebilecekleri hizmet sektörü yatırımları orta vadede önemli bir seçenektir. Ancak uzun dönemde tüm Türk Cumhuriyetleri için temel ve stratejik sanayi alanlarına yatırım yapılması, teknoloji temelli çağdaş bir ekonomik sistem için Ar-Ge harcamalarının artırılması gerekmektedir.

Yapılan ekonometrik analizler Türk Cumhuriyetlerinde cari açık kaynaklı olası şokların hem ekonomik faaliyet hacmini hem de kurları güçlü şekilde etkileyebileceğini göstermiştir. Çıktı açığından ve/veya kur sapmalarından diğerlerine doğru belirgin etkiler gözlenmemiştir. Bunlar ele alınan ülkelerin kendilerine has ekonomik dinamiklerine, belki de en fazla yedi ülkeden dördünün önemli petrol ve doğalgaz ihracatçıları olmalarına bağlanabilir. Ancak incelenen ülkelerin tümü cari açık kaynaklı ciddi kırılganlıklar barındırmaktadır.

Farklı ekonomik yapı ve dinamiklerine karşın Türk Cumhuriyetlerinin en önemli ortak yönleri artan tüketim ve yatırım harcamalarını kendi kaynaklarıyla karşılayamamalarıdır. Tüketim ve yatırım mallarının tedarik sürecinde aşırı dışa bağımlılık, ilgili ekonomi büyümesini sürdürdükçe ve yeterli fon sağladıkça bir sorun olmayabilir. Ama küresel kriz örneğindeki gibi hammadde talebini düşürecek ve gelişmekte olan ekonomilerden fon çıkışına neden olabilecek gelişmeler karşısında cari açığın sürdürülebilirliği azalacaktır. Gelişmekte olan birçok ülke gibi Türk Cumhuriyetleri için de cari açık kaynaklı bir şok yıkıcı olabilir. Böyle bir şok karşısında uzun süreli bir ekonomik durgunluk dönemine girilebilir. Böyle bir riskten korunabilmek için, üretim faktörlerinin verimliliğini yükseltecek, ar-ge yatırımlarıyla dışa bağımlılığı azaltacak, aşırı tüketim harcamalarını kısacak uzun vadeli bir yaklaşım benimsenmelidir.

Makro ekonomik dengesizlikler artan küreselleşme düzeyinin önemli bir yan etkisidir. Bu yan etki hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri farklı şekillerde ve düzeylerde etkilemektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin zayıf ekonomik yapıları nedeniyle bu olgudan daha derinden etkilendikleri ve en önemlisi gelişme potansiyellerinin zayıfladığı gözlemlenmiştir. Birleşerek önemli bir ekonomik ve siyasi güç olmalarına kesin gözüyle bakılan Türk Cumhuriyetlerinin, bütünleşme süreçleri önündeki en önemli engelin ekonomik sistemlerini karşılıklı olarak uyumlu hale getirmelerini zorlaştıracak olan makro ekonomik dengesizlikler olduğu görülmektedir.

Açıklamalar

- ¹ Petrol veya doğalgaz bulunmayan Tacikistan'da alüminyum, çinko ve kurşun gibi endüstriyel açıdan önemli maden rezervleri vardır.
- ² Sayılan ülkeler dışında Kırgızistan'da önemli sayılabilecek altın ve su kaynakları bulunmaktadır.
- ³ Bağımsızlıkların kazanılması sonrası dönemde, Türkmenistan, Tacikistan ve bir ölçüde de Özbekistan'ın merkezi kontrole dayalı bir iktisat politikası tercih ettikleri görülmüştür.
- ⁴ Sayılan çalışmalar dışında, PVAR'ın bir ülkedeki belirli bölgelerde bazı makro ekonomik değişkenlerin zaman içindeki davranışlarının analiz edilmesinde kullanılabildiği de görülmektedir. Örneğin Vidangos'un çalışması (2009) gibi, ama bu gibi uygulamalar pek yaygın değildir.

Kaynaklar

- Angelini, E. Croci and Francesco Farina (2012). "Current Account Imbalances and Systemic Risk within a Monetary Union". *Journal of Economic Behavior and Organization* 83: 647-656.
- Aslund, Anders and Marek Dabrowski (2008). "Introduction: Challenges of Globalization. in Challenges of Globalization: Imbalances and Growth". Eds. Anders Aslund and Marek Dabrowski. *Peterson Institute for International Economics*: 1-15.
- Assenmacher-Wesche, Katrin and Stefan Gerlach (2008). "Monetary Policy, Asset Prices and Macroeconomic Conditions: A Panel-VAR Study". *National Bank of Belgium Working Paper*. No. 149. October.
- Bağırzade, Elşen R. (2010). "Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticari İşbirliği: Mevcut Durum ve Perspektifler". *Sosyoloji Konferansları Dergisi* 41: 41-59.
- Beetsma, Roel ve Massimo Giuliodori (2011). "The Effects of Government Purchases Shocks: Review and Estimates for the EU". *The Economic Journal* 121 (550): F4-F32.
- Belke, Ansgar and Christian Dreger (2013). "Current Account Imbalances in the Euro Area: Does Catching up Explain the Development". *Review of International Economics* 21 (1): 6-17.
- Bianchi, Javier (2015). "Discussion of "Macroeconomic Volatility and External Imbalances" by Alessandra Fogli and Fabrizio Peri". *Journal of Monetary Economics* 69: 16-19.
- Bird, Graham (2012). "Dealing with global economic imbalances: The political economy of policy coordination". *Global Economic Review* 41 (4): 299-317.
- Bouvet, Florence, Ryan Brady and Sharmila King (2013). "Debt Contagion in Europe: A Panel Vector Autoregressive (VAR) Analysis". *Social Sciences* 2 (4): 318-340.

- Brana, Sophie, Marie-Louise Djibenou and Stephanie Prat (2012). “Global Excess Liquidity and Asset Prices in Emerging Countries: A PVAR Approach”. *HAL Archives*. HAL Id: hal-0070102. October.
- Brzoza-Brzezina, Michal, Marcin Kolasa and Krzysztof Makarski (2015). “Macrop-
rudential Policy and Imbalances in the Euro Area”. *Journal of International
Money and Finance* 51: 137-154.
- Canova, Fabio, Matteo Ciccarelli and Eva Ortega (2007). “Similarities and Conver-
gence in G-7 Cycles”. *Journal of Monetary Economics* 54: 850-878.
- (2012). “Do Institutional Changes Affect Business Cycles?”. *Journal of Economic
Dynamics and Control* 36: 1520-1533.
- Canova, Fabio, Matteo Ciccarelli (2009). “Estimating Multi-Country VAR Mo-
dels”. *International Economic Review* 50: 929-961.
- (2012). “ClubMed? Cyclical fuctuations in the Mediterranean Basin”. *Journal of
International Economics* 88: 162-175.
- (2014). “Panel Vector Autoregressive Models: A survey”. *Advances in Econometrics*
32: 205-246.
- Ciccarelli, Matteo, Eva Ortega and Maria T. Valderrama (2012). “Heterogeneity
and Cross-Country Spillovers in Macroeconomic-Financial Linkages”. *ECB
Working Paper Series*. No: 1498. November.
- Ciccarelli, Matteo, Angela Maddaloni and Jose-Luis Peydro (2013). “Heterogeneo-
us Transmission Mechanism: Monetary Policy and Financial Fragility in the
Euro Area”. *Economic Policy* 28 (75): 459-512.
- Csortos, Orsolya, and Zoltan Szalai (2014). “Early Warning Indicators: Financial
and Macroeconomic Imbalances in Central and Eastern European Coun-
tries”. *MNB Working Papers*. No. 2.
- Ecevit, Eyüp (2013). “Türk Cumhuriyetlerinde Yaşam Beklentisinin Belirleyicileri
ve Ampirik Bir Analiz”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 21: 349-
363.
- Ederer, Stefan, and Peter Reschenhofer (2013). “Macroeconomic Imbalances in the
EU”. *WWWFor Europe Working Paper*. No: 42. September.
- Ehnts, Dirk H. (2013). “Macroeconomic Imbalances in an Open Economy Sto-
ck-flow Consistent Model”. The Hans Böckler Foundation Paper. October
(http://www.boeckler.de/pdf/v_2013_10_24_ehnts.pdf) .
- Erbası, Ali, Semih Büyükipekçi ve Mehmet Bakanlar (2010). “Türk Dünyası İşlet-
melerinin Ekonomik Yapılarının Güçlendirilmesinde Ahilik Anlayışından
Yararlanılması”. *Journal of Azerbaijani Studies* 2 (3): 783-798.
- Erol, Seyfettin M. ve Mehmet Şahin (2013). “Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta
Asya ve Kafkasya’daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-
2011)”. *Karadeniz Araştırmaları* 37 (Bahar): 111-136.

- Ersungur, Ş. Mustafa, Alaattin Kızıltan ve Kerem Karabulut (2007). “Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 35: 285-310.
- Fogli, Alessandra, and Fabrizio Peri. (2015). “Macroeconomic Volatility and External Imbalances”. *Journal of Monetary Economics*. (yayın aşamasında / in press).
- Franco, Daniele, and Francesco Zollino (2014). “Macroeconomic Imbalances in Europe: Institutional Progress and the Challenges that Remain”. *Applied Economics* 46 (6): 589-602.
- Gnimassoun, Blaise (2015). “The Importance of the Exchange Rate Regime in Limiting Current Account Imbalances in Sub-Saharan African Countries”. *International Money and Finance*. (in press).
- Gnimassoun, Blaise, ve Valerie Mignon (2013). “How Macroeconomic Imbalances Interact? Evidence from a Panel VAR Analysis”. *CEPII Working Papers*. No: 2013-42. December.
- Gori, Filippo (2014). “Monetary Policy and Macroeconomic Imbalances in Currency Unions”. *Graduate Institute of International and Development Studies Working Paper*. No: 12/2014.
- Gros, Daniel (2008). “A World Out of Balance?” in *Challenges of Globalization: Imbalances and Growth*. Eds. Anders Aslund and Marek Dabrowski. *Peterson Institute for International Economics*: 77-106.
- Gül, Ekrem, Ahmet Kamacı ve Serkan Konya (2013). “Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye Örneği”. *Akademik Bakış* 35 (Mart-Nisan): 1-12.
- Hurlin, Christophe (2004). “Testing Granger causality in Heterogeneous Panel Data Models with Fixed Coefficients”. *Mimeo*. University Paris IX.
- Im, Kyung So, M. Hashem Pesaran and Yongcheol Shin (2003). “Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels”. *Journal of Econometrics* 115 (1): 53-74.
- Iturriaga, F. J. Lopez, and I. Pastor Sanz (2013). “Self-Organizing Maps as a Tool to Compare Financial Macroeconomic Imbalances: The European, Spanish and German Case”. *The Spanish Review of Financial Economics* 11 (1): 69-84.
- Jarocinski, Marek (2010). “Responses to Monetary Policy Shocks in the East and the West of Europe: a Comparison”. *Journal of Applied Econometrics* 25 (5): 833-868.
- Juessen, Falko and Ludger Linnemann (2010). “Estimating Panel VARs from Macroeconomic Data: Some Monte Carlo Evidence and an Application to OECD Public Spending Shocks”. *SFB Discussion Papers*. No: 24/2010.
- Knedlik, Tobias, and Gregor Von Schweinitz (2012). “Macroeconomic Imbalances as Indicators for Debt Crisis in Europe”. *Journal of Common Market Studies* 50 (5): 726-745.

- Koop, Gary and Dimitris Korobilis (2014). "Model Uncertainty in Panel Vector Autoregressive Models". *University of Strathclyde Business School, Discussion Papers in Economics*. No: 14-08, August.
- Love, Inessa and Lea Zicchino (2006). "Financial Development and Dynamic Investment Behavior: Evidence from Panel VAR". *The Quarterly Review of Economics and Finance* 46: 190-210.
- Mallick, Sushanta K., and Ricardo M. Sousa (2013). "Commodity Prices, Inflationary Pressures and Monetary Policy: Evidence from BRICS Economies". *Open Economy Review* 24: 677-694.
- Mercan, Mehmet ve İsmet Göçer (2014). "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda Hastalığı Riski: Ampirik Bir Analiz". *H.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi* 32 (2): 251-274.
- Moschella, Manuela (2014). "Monitoring Macroeconomic Imbalances: Is EU Surveillance more Effective than IMF Surveillance?". *Journal of Common Market Studies* 52 (6): 1273-1289.
- Pesaran, Hashem M. (2007). "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence". *Journal of Applied Econometrics* 22 (2): 265-312.
- Rebucci, Alessandro (2010). "Is Growth Exogenous? Evidence from the 1970s and 1980s". *Applied Economics* 42 (5): 535-543.
- Sarı, Selahattin vd. (2010). "Geçiş Sürecindeki Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Büyüme ve İhracat İlişkileri". *International Conference on Euroasian Economies*. 4-5 November. İstanbul. 392-397.
- Soares, Fernando A.R., de Paula Pinto, B. Mauricio and Tito B.S. Moreira (2010). "An Alternative Methodology for Testing Currency Crises Resulting from Imbalances in Macroeconomic Fundamentals". *Applied Financial Economics* 20: 1051-1056.
- Solak, Fahri ve Ercan Sarıdoğan (2012). "Türk Cumhuriyetleri'nin İktisadi Kalkınma Sürecinde Bilgi Ekonomisinin Rolü ve Önemi". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* 32 (1): 181-200.
- Vidangos, Ivan (2009). "Fluctuations in Individual Labor Income: A Panel VAR Analysis". *Federal Reserve Board, Finance and Economics Discussion Series*. No: 2009-09.
- Yardımcıoğlu, Fatih ve Ahmet Gülmez (2013). "Türk Cumhuriyetlerinde İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünlük ve Panel Nedensellik Analizi". *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi* 8 (1): 145-161.
- Yuan, Chunming and Ruo Chen (2015). "Policy Transmissions, External Imbalances, and Their Impacts: Cross-country Evidence from BRICS". *China Economic Review* 33: 1-24.

Yueh, Linda (2010). “The US, China, and Global Imbalances”. *China Economic Journal* 3 (1): 33-48.

Yumuşak, İbrahim G. ve Mahmut Bilen (2009). “Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin Beşeri Kalkınmışlık Düzeyleri ve Karşılaştırmalı Analizi”. *ISSA II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi Kongre Kitabı*. 22-24 Ekim 2008. Bışkek – Kırgızistan. 635-652.

Ekler

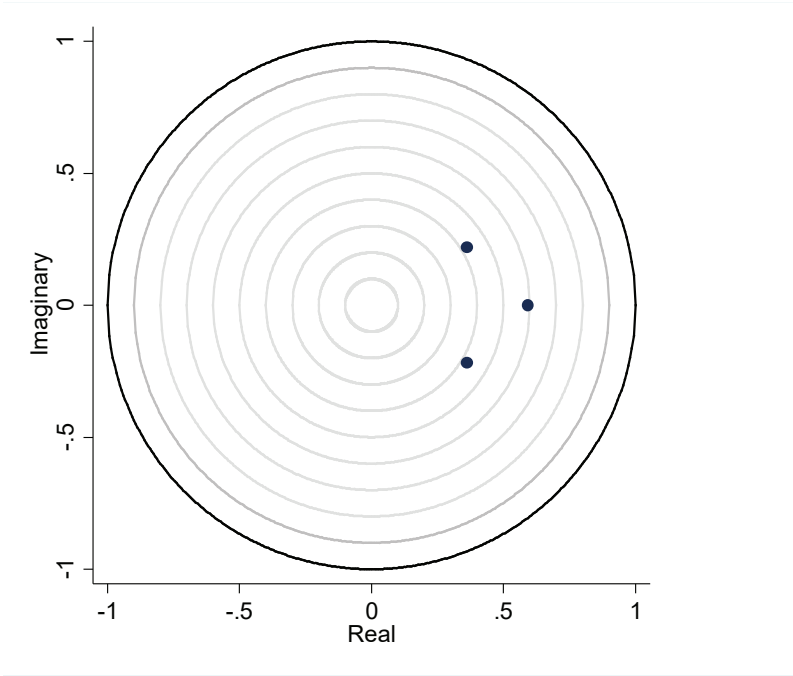
Ek Tablo 1. *Tanımsal İstatistikler*

	çıkı	cas	ks
Ortalama	-2.9E-05	6.7E-05	3.8E-05
Medyan	0.004	-0.003	-0.013
Maksimum	19.038	19.312	192.132
Minimum	-9.723	-29.358	-168.314
Std. Sapma	3.715	6.268	39.630
Çarpıklık	1.243	-1.060	0.672
Basıklık	9.545	9.044	13.163
Jarque-Bera	214.440	179.486	459.787
Testi	[0.000]	[0.000]	[0.000]

Ek Tablo 2. *PVAR Modelinin Gecikme Uzunluğu Testleri*

Gecikme Sayısı	CD Testi	J Testi	Akaike Bilgi Kriteri	Hannan-Quinn Bilgi Kriteri	Schwarz Bilgi Kriteri
1	0.534074 *	7.23E-32 *	7.24E-32 *	7.22E-32 *	7.23E-32 *
2	0.700124	1.64E-30	1.66E-30	1.65E-30	1.66E-30
3	0.760619	6.46E-30	6.42E-30	6.46E-30	6.45E-30
4	0.828421	7.17E-30	7.18E-30	7.15E-30	7.17E-30

(*) Anlamlı test değerlerini simgelemektedir.

Ek Grafik 1. Kılavuz Matrisin Kökleri: Birim Daire ve Özdeğerler

Interaction of Macroeconomic Imbalances in Emerging Economies: The Case of Turkish Republics

K. Batu Tunay*

Abstract

This study aims at analyzing macroeconomic imbalances and their interactions observed in emerging economies with a focus on the Turkic Republics. These countries have a special place in emerging economies because of their significant economic potentials. We used annual data covering the period of 2000-2014 of Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan and Turkey. Panel VAR model and panel causality tests are applied as the method of analysis. The findings suggest that shocks arising from current account inconsistencies are highly likely to trigger a severe recession. It was also observed that current account shocks can significantly affect exchange rate misalignments as well. There is no strong evidence, however, that output gap and exchange rate misalignments have any serious effects both on each other and current account discrepancies.

Keywords

Macroeconomic imbalances, Turkish Republics, Vulnerabilities, Panel VAR, Panel Granger Test

---

* Assoc. Prof. Dr., Marmara University, Institute of Bankig and Insurance, Department of Banking- İstanbul / Turkey
batu.tunay@marmara.edu.tr

Взаимодействие макроэкономических дисбалансов в странах с развивающейся экономикой на примере тюркских республик

К. Бату Тунай*

АННОТАЦИЯ

Настоящее исследование направлено на анализ макроэкономических дисбалансов и их взаимодействия, наблюдаемых в странах с развивающейся экономикой, с акцентом на тюркских республиках. Эти страны занимают особое место в среди стран с развивающейся экономикой из-за их значительного экономического потенциала. Мы использовали ежегодные данные для Азербайджана, Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана, Туркменистана, Узбекистана и Турции за период 2000-2014 гг. В качестве метода анализа использовались панели VAR и тесты взаимозависимости. Полученные данные свидетельствуют о том, что потрясения, вызванные несоответствиями текущих расчетов, могут вызвать серьезную рецессию. Было также отмечено, что удары по счету текущих операций могут существенно повлиять на перекосы валютного курса. Однако нет убедительных доказательств того, что отставание производства и несбалансированность обменного курса оказывают какое-либо серьезное влияние как друг на друга, так и расхождения в текущих счетах.

Ключевые слова

макроэкономические дисбалансы, тюркские страны, уязвимости, панель VAR, тест Granger

---

* Доц., д-р., Университет Мармара, Институт банковского дела и страхования, кафедра банковского дела – Стамбул / Турция
batu.tunay@marmara.edu.tr

Branding and National Identity: The Analysis of “Turkey: Discover The Potential” Campaign

Alparslan Nas*

Abstract

Nation branding has been an important communication strategy for the governments all around the world in the 21st century. Functioning as a vehicle for conveying messages regarding the nation’s identity to internal and external audiences, nations are imaged and communicated to the wider audiences as brands. As a regional power with political, historical, cultural and economic significance, Turkey is one of the countries attempting at nation branding in recent years. In this regard, this article analyzes Turkey’s nation branding campaign initiated in 2015, under the slogan “Turkey: Discover the Potential”. With the analysis of elements constituting brand identity, logo and advertisements, this article aims to point out the textual and visual ways in which Turkey is branded with a particular national identity for internal and global audiences.

Keywords

Advertising, branding, brand identity, nation branding, national identity, Turkey

---

* Dr., Marmara University, Faculty of Communication – Istanbul/Turkey
alparslan.nas@marmara.edu.tr

INTRODUCTION

The advent of consumer cultures across the globe throughout 20th century marked the necessity to differentiate products and services from one another in order to attract the attention of the consumers. Branding, in this regard, gained utmost importance since it emerged as a practice to communicate between consumers and producers by attaching certain meanings on products and services to persuade targeted consumer segments. Considering in mind the increasing importance of images and visuality in the postmodern condition of culture witnessed throughout the second half of the 20th century, brands have proved themselves as powerful images which can attract the consumer interest in symbolic, emotional, ideological, political or cultural ways. Consequently, in today's globalized world, branding is a crucial tool for companies to promote their products and circulate the consumption of their goods in national and global markets.

In addition to the mainstream products and services that have been branded, the late 20th century witnessed the branding of other entities such as places, geographies, cities, states and nations. The branding of nations has been a recent phenomenon that was began to be practiced in the late 1990s and the early 2000s (Volcic and Andrejevic 2011: 598). The currents of globalization introduced competitive dynamics not only for companies, but also for the states to promote their images to the rest of the world to attain greater visibility. Therefore, various states and governments undertook branding campaigns to promote their images on international level for certain political, economic or national ambitions as such attempts have been theorized in the existing literature as "nation branding". Branding of nations with international campaigns also included the processes by which the governments tend to imagine and define their nations in certain ways. As a result, nation branding can be characterized as a dual activity, concomitantly directed to the international audience and the national citizens for the meanings that it constructs.

With references to the recent discussions on nation branding, this article analyzes the recent nation branding campaign by Turkish government that was initiated in 2015. Promoted with the slogan "Turkey: Discover the potential", the campaign sets forth the national image of Turkey with

certain signifiers that are attached with particular meanings directed both for internal and external audiences. Analyzing the meanings regarding the nation promoted by the campaign, this article aims to decode the processes of meaning construction by which Turkey is commercially and culturally being branded. For this purpose, this article will first of all refer to the academic debates on nation branding to provide a theoretical basis for discussion and then analyze the campaign materials including the elements constituting brand identity, Turkey logo and advertisements. The analyses will point at the ways in which the nation is imagined and further conveyed to the audiences by the practice of branding.

NATION BRANDING: AN OVERVIEW

Nation branding has been a widely popular activity among governments all around the world since the late 1990s and most especially in 21st century. The term was first coined by marketing specialist Simon Anholt in 1996 (Anholt 1998, 2003, 2007). Gaining an increasing importance in the 21st century, nation branding was listed among the year's most notable ideas in 2005 by the New York Times Magazine (Kaneva 2011: 117). Over the past 15 years, more than 80 countries have been engaged in nation branding campaigns to provide greater visibility to their nations (Jansen 2008: 126). Several academic studies explored the significance of nation branding facilities in countries across the globe, including Japan (Valaskivi 2013, Iwabuchi 2015), Australia (Khamis 2012), Ireland (Pelan 2012), Montenegro (Vitic and Ringer 2008), Bosnia and Herzegovina (Volcic, Erjavec and Peak 2014), Estonia (Jansen 2008), Kazakhstan (Fauve 2015), Basque Country (Raya and Bieterb 2015), Greece (Panagiotopoulou 2012), China (Panagiotopoulou 2012), South Korea (Choi and Kim 2014), Spain (Ulldemolins and Zamorano 2015), Sweden (Christensen 2013), Iceland (Loftsdottir 2015), South Africa (Knott, Fyall and Jones 2013) and Ukraine (Miazhevich 2012). Similar to the marketing campaigns of consumer goods, the campaigns attributed the nations with certain slogans and logos, such as "Brand Estonia", "Cool Britannia", "Magical Croatia" and "Incredible India" (Jansen 2008: 122).

Nation branding has been defined as a "unique, multi-dimensional blend of elements that provide the nation with culturally grounded differentiation and relevance for all of its target audiences" (Dinnie 2008: 15). Ana-

lyzing the branding efforts of twelve countries including Botswana, Canada, Chile, Estonia, Georgia, Germany, Jamaica, Libya, Poland, Spain, Sweden and Uganda, Melissa Aronczyk underscores that nation-branding is an important element in increasing the nation's economic capacities, as well as its political strategies, in the sense that it involves "the creation and communication of national identity" by using tools, techniques, and expertise from the world of corporate brand management (Aronczyk 2013: 15). As a distinctive practice of branding with regard to commercializing the nations, nation branding theoretically emanates from destination branding and place branding; marketing practices that have been two of the most popular enterprises in brands industry (Kotler, Haider and Rein 1993, Morgan Pritchard and Pride 2002). Yet different from place or destination branding, nation branding has closely been linked to the political and economic aims of governments in pursuit of economic development and public diplomacy. Nation branding is functional for the states as an apparatus by which "governments engage in self-conscious activities aimed at producing a certain image of the nation state" (Bolin and Stahlberg 2010: 82). In contemporary society distinguished with the global market interest of governments, nation branding aims to differentiate a nation with a distinctive identity among its competitors, competing for trade, tourism and investment (Anholt 2000, Moor 2007). Nation branding campaigns aims to convey the governments' ambitions and national identities to wider audiences in the international arena, as it serves to the purposes of international public diplomacy to communicate a certain image and reputation of those governments (Jordan 2014: 284). As a form of "soft power" during the post-cold war era of globalized international relations, nation branding attempts to facilitate an image of the nation as a manifestation of power (Jordan 2014: 284). Closely tied with the ways in which governments differentiate themselves in the global marketplace and international political affairs, the aims of nation branding have been to "create greater visibility"; to "attract foreign investors and tourists and expand exports; to "enhance a nation's geo-political profile among the member states of international organizations such as the United Nations and the European Union"; to "generate national pride and internal solidarity"; and to "repair damaged reputations" (Jansen 2008: 124).

One of the most challenging outcomes of nation branding as discussed in the existing literature is that the attempts of nation branding not only aims to facilitate an image of the nation for international audiences, but also its purpose is to define the nation in a certain way and to send a message for the citizens regarding their self-identity (Nas 2017: 56). In this sense, nation branding presents the nation as a brand both externally and internally. The way in which government authorities represent the nation also paves the way for a distinct understanding of the collective belonging of citizens, which eventually leads to the imagining of the nation in a certain way. In this regard, nation branding also brings about the reproduction of the core values of an “imagined community” (Anderson 1991), which is directed against the internal audience (Sinclair 2008: 220, Jordan 2014: 284, Valaskivi 2013: 487). This article will approach Turkey’s branding effort from the perspective of “imagining of the nation” by pointing at the ways in which Turkish nation is historically, economically and culturally imagined and constructed as a brand with the help of certain narratives that aim to represent the nation.

NATION BRANDING: THE CASE OF TURKEY

Turkish government’s promotion and publicity attempts date back to the early 2000s, when the Ministry of Economy introduced “Turquality” program to the public at 2004 and launched the website <http://www.turquality.com> to disseminate related information. Turquality was defined as a state-supported branding program, providing support for Turkish companies to gain international recognition in the global market. Differentiating itself from the programs aiming at increasing exports initiated by the state, Turquality claimed itself to be particularly interested in creating global brands for Turkish businesses. In this regard, the mission of Turquality has been stressed as “Creating global Turkish brands”, “strengthening the organizational infrastructure and brand recognition of companies”, and “increasing brand awareness in Turkey”. The program aimed to provide support for companies based in Turkey especially with regard to their international operations, ranging from financial supports for potential brands, organizational and strategic consulting for companies, educational support for administrators for branding practices, to media and communication campaigns that aims to increase the recog-

nition of Turkish brands internationally. As of 2017, Turquality program supported 74 brands from 162 companies in Turkey.

Apart from Turquality program implemented by the Ministry of Economy since 2004, Turkish government initiated several advertising campaigns over the past 16 years to increase Turkey's visibility abroad and to draw attention to the country's sources. The first logo for Turkey was designed at 2000 by the Ministry of Culture and Tourism and circulated in international audiences with advertisements and public relations applications. The aim of these initial activities was to attract global tourist attraction as well as to improve the image of the country as a democratic, Western state, bridging the East and the West. Several campaigns were undertaken with specific slogans such as "Go with the Rhythm, Enjoy Turkey" in 2004, "Turkey Welcomes You" in 2005, "Mediterranean and More" in 2006 and "What a Feeling" in 2007 and "More is Always on the Way" in 2008 (Aksungur 2008: 96). After series of attempts undertaken by government officials with regard to Turkey's publicity abroad as a tourist destination, a nation branding campaign was initiated by Turkish Exporters Assembly (TIM) at 2014 with the support of Turkish government and the Presidency. The branding campaign introduced a slogan, "Turkey: Discover the Potential" with a new logo and aimed at not only touristic ambitions but also economic and industrial goals of the country (Image 1). The slogan replaced the expression "Made in Turkey" to be present on products manufactured by Turkish companies and distributed to national/international markets. In his speech at the public ceremony of Turkey's nation branding campaign, President Recep Tayyip Erdoğan declared that the campaign will contribute to the growth of Turkey's image abroad and will function as the symbol of Turkey's global power (Erdoğan 2014a). It was also declared that the new campaign would publicize Turkey's "2023 goals", namely, the anniversary of the foundation of the Republic of Turkey. The campaign was further elaborated and officially declared to the public on December 2015, with the speeches held by Turkey's former Prime Minister Ahmet Davutoğlu. In his speech, Davutoğlu asserted that historically Turkey stands at the heart of global trade and has a unique capability in terms of its bridging between the East and the West (Güler 2015). In a similar manner, the president of Turkish Exporters Assembly,

Mehmet Büyükekşi stated that “Turkey: Discover the Potential” is a promise to the whole world and can be considered as a synthesis of the local and universal values that constitute Turkey historically and shape the country’s future. He further stressed that “Turkey: Discover the Potential” calls for the whole world to discover what Turkey promises as a valuable and a global brand (Turkish Exporters Assembly 2015).

Image 1. “Turkey: Discover the Potential” Logo

[<http://www.turkeydiscoverthepotential.com> Accessed: 09.09.2017]

The increasing government interest towards nation branding in Turkey in the recent years shows that the government aims to enhance Turkey’s image abroad with certain cultural narratives that aim to generate the global visibility of Turkey’s cultural, industrial and political potentials. According to the Nation Brands report 2015 published by BrandFinance, Turkey ranked 19th and was recognized as a regional power who has the potential to increase its brand recognition due to its growing economy, cultural inheritance and political significance [<http://brandfinance.com/knowledge-centre/reports/brand-finance-nation-brands-2015/> Accessed: 09.09.2017]. The country, however, recorded a decrease in its brand value in 2015 by 11%, which explains the attempts held by the government authorities to increase Turkey’s brand value in the upcoming years. The report underlines the period of political instability that Turkey

experienced in the region in 2015 as a detrimental agent for the country's brand value, although it reckons that nation branding program has the potential to positively affect the country's standing (2015: 8). In this regard, Turkey's nation branding campaign initiated a website, <http://www.turkeydiscoverthepotential.com/>, that includes various insights on Turkey brand such as the explanations of the logo, slogan and Turkey's historical and contemporary significance. The campaign further released an advertisement in different languages such as Turkish, English, German, Italian, French and Arabic, which were broadcast online and on TV channels for national and international audiences. The ways in which Turkey is imagined, narrated and discursively established within this campaign is significant to point at the cultural manifestations attributed to the nation and the nation brand. The designation of Turkey's logo and the advertisement in this regard involve cultural narratives that tends to establish Turkey as a nation with certain characteristics and convey it to global audiences. Although Turkey's nation brand value recorded further decrease in 2016, the campaign, nonetheless, managed to govern brand image, as Turkey ranked 25th most valuable nation brand in the world [<http://brandfinance.com/knowledge-centre/reports/brand-finance-nation-brands-2016/> Accessed: 09.09.2017].

"TURKEY: DISCOVER THE POTENTIAL" CAMPAIGN

The website of the campaign, <http://www.turkeydiscoverthepotential.com/>, was launched by Turkish Exporters Assembly to introduce the campaign to global audiences. The website is available in Turkish and in English languages as it includes sections such as "Discover the Potential", "History", "Brand", "News", "Download" and others. Three of these sections, "Discover the Potential", "History" and "Brand" include significant narratives regarding the ways in which the nation is represented by the policy-makers and conveyed to the audiences as well as to the citizens of Turkey.

"Our History"

The notion of history has been utilized as a crucial denominator in constituting Turkish national identity. The experiences of the past in national

and geographical terms especially in the Anatolian region had an immense influence on Turkey's self-perception and recognition abroad. Likewise, Turkey's nation branding campaign forefronts the phenomenon of historicity with regard to Turkey's national identity as history is evaluated as the country's source of original assets and values. The narrative goes as follows:

Turkey has been a hub of ideas and cultures for over 10,000 years. It has been home to Mesopotamia, the Ottoman Empire, parts of the silk road and some even say the wheel was invented here. Our land and its people have been the home of incredible potential for time out of mind. More recently the reforms of Kemal Atatürk brought our country forward into the 20th century and opened our doors to renewed trade.

The narrative focuses on Turkey's geographical and regional significance, particularly underscoring on trade and technology. In doing so, the emphasis is on universalizing human development, rather than attributing such steps of development to the Turkish nation itself. In this sense, the narrative tends to universalize Turkey rather than nationalizing it with a certain narrow-down approach, and aims to underscore a national identity that is the inheritor of a diverse experience from history. The image of "Mount Nemrut", a world heritage site, is positioned next to the narrative as an indicator of Turkey's historical importance. As the signifier of the modern era, the narrative draws attention to the reforms undertaken in the 20th century by Kemal Atatürk, the founder and the first President of Turkish nation-state. However, the narrative depicts this transition as a "reform" rather than a progress to nationalist ideology or the nation-state and rather signals Turkey's transition to modern era with enhanced networks of further internationalization and trade. This section is followed by sub-sections including "Ability", "Potential", "Discover" and "Values". The "Ability" section narrates as follows:

Our ability to not only deal with rapid change but to master it and make the most of it has its roots in our history. Every day, we make friends out of strangers and help them make the most of Turkey's potential.

Different from "Our History", "Ability" section portrays an image of Kemal Atatürk as the signifier of transition from the past into the modern era particularly with respect to the notion of "ability". The narrative focuses on Turkey's distinctive feature as rapid change and governing change, which historically constitutes Turkey's ability as something that promises vast potential for foreigners. "Potential" section is narrated as follows:

We Turks don't wait for change to happen to us. We create it - every day - in our lives and businesses. We push ourselves and our country forward, like we have done for the past 10,000 years. We change the way we work and live so that we can change the way our clients and partners work and live for the better. In the products, we manufacture and the services we deliver, we're not afraid to question status-quo and be the first to do something new and do something better. We truly are the change we wish to see in the world.

For the first time, the narrative includes a nationalized marker as the narrator is identified as "We Turks". This is a clear manifestation of how the text relates itself to the reader; it directly speaks to the global audience rather than Turkey's citizens in order to define the state of being a Turk. In defining Turkish identity, the narrative underscores "change" and how this notion dominates daily life in Turkish society. Drawing attention to a continuity in history towards the future since the past 10.000 years, the discourse put forward by nation branding campaign promises dynamism that is adept at change regarding manufacturing and services. Drawing upon the notion of dynamism, the narrative describes the attributes of Turkish lifestyle as challenging the status-quo and seeking for innovation in all areas of life and work. Eventually, the narrative conveys the characteristics of Turkish national identity as innovation, dynamism, change and the mutuality of work and life. The following part, "Discover", makes an explicit call for the global audience to take part in Turkey's call towards the rest of the world:

Discover the Potential is an invitation to our partners and customers. We'll help them make the most of the opportunities in front of them. By adding expertise,

industrial capacity and reliable delivery to their business equation. Making sure that they can see their business blossom and innovations come to fruition with Turkey. When our customers win, so do we. Our services and products demonstrate the incredible potential Turkey is discovering every day – and how others can do the same with us at their side.

The emphasis on “discovery” constitutes an open call for the global audiences and investors to take part in Turkey’s national experience. Particularly focusing on business and industry, the narrative promises that Turkey provides the investors with the ideal settings and infrastructures as well as the philosophy for innovation. Finally, the narrative stresses the “values” that Turkey as a brand possesses:

Long-term vision, Courage, Entrepreneurialism, Adaptability. We become masters of change as a result of the remarkable history our country has. With adaptability, empathy and a practical attitude, Turkish companies export to over 200 countries worldwide. Warm relations with customers and partners build reliable long-term relationships that hold firm in times of rapid change.

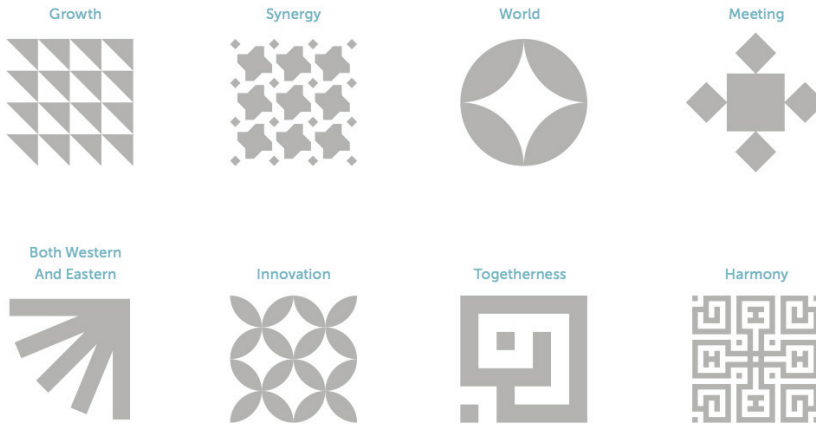
The narrative underlines four core values proposed as “Long-term vision”, “Courage”, “Entrepreneurialism” and “Adaptability”, fulfilling Turkey’s brand identity with intensive focus on change spread throughout the history. The notion of rapid change constitutes the basis of Turkey’s brand identity, as the brand proclaims itself as the “masters of change” that not only provides dynamism internally but globally as the historical center of civilizations over centuries. The focus on change provides a message for the future in the way that it promises future change that invites the global audiences to explore and take part in Turkey’s brand identity.

“Brand”

The goals and characteristics of Turkey brand are further elaborated with its new logo, which was defined in detail under the “brand” section of the campaign website. Definitions and instructions on how to use the logo

in various mediums are provided in a guideline published online in February 2015. The guideline includes the instructions for the use of fonts, typography and the placement of Turkey logo on publicity resources. It further explains the symbols that make up Turkey logo, which defines the cultural meanings attached to Turkey brand.

The guideline suggests that the logotype was “inspired by the original geometry of Kufic calligraphy and that of the art of Kilim tapestry.” The motives in the logo are made of eight different figures that correspond to the following concepts: Growth, Synergy, World, Meeting, Both Eastern and Western, Innovation, Togetherness and Harmony (Guidelines 2015: 14) (Image 2). Designed as a collage of these concepts representing certain meanings, the logo includes geometric elements of Kufic calligraphy and Kilim art that provides Turkey brand with a “unique identity” with is “both modern and millenary” (Guidelines 2015: 15). Kufic calligraphy is the earliest Islamic style of handwritten alphabet, which was used by early Muslims to record the Quran. Based in Kufah in Iraq, an early Islamic cultural center, the calligraphy was used on tombstones, coins and buildings. The calligraphy was most widely used between the 8th and 12th centuries, and was later continued to be used as a decorative element under different scripts (Encyclopædia Britannica 2016). Another element of Turkey logo, “Kilim”, refers to tapestry-woven carpets that were historically originated at the regions of Anatolia, Persia and the Balkans. Varying in different cultures, kilims include motifs that represent certain meanings that relate to the daily life experiences and expectations of individuals as these motifs may include animals, plants, nature, human figures and daily objects (Ortaç 2010: 142). With its motifs representing the sequences of daily life, the kilims are anthropological artifacts that portray the lifestyles of early civilizations particularly in Anatolia and Persia since the ancient times. Kilims are still widely used today in various geographies and function as a decorative element in Western households apart from its Eastern origins.

Image 2. *Kilim motifs in Turkey’s brand identity*

[<http://www.turkeydiscoverthepotential.com/> Accessed: 09.09.2017]

Turkey’s newly designed logo is a clear manifestation of the type of national identity that the government aims to construct and convey to global audiences. Kufic calligraphy has a historical significance in the sense that it is the first alphabet script by which the Quran was recorded in written format. Based in Kufah, a cultural center of Iraq and the Middle East during the times of Islamic Enlightenment, the calligraphy signifies Turkey’s historical inheritance as the successor of Islamic civilization. The preference to choose Kufic calligraphy as the script of the nation brand also points at Turkey’s ambitions to lead the Middle Eastern region and the Arabic world politically and culturally. Moreover, the motif of “kilim” is significant in terms of its representation of a vast and dynamic geography, namely, the Balkans, Anatolia and the Middle East. The kilim is metaphorically employed as a sign that connotes the cross-cultural exchange of ideas and lifestyles. Furthermore, the motifs of the kilim emphasize the daily life experiences of individuals living in the region, as it reasserts the concomitant importance of life and work as claimed in the definition of the nation’s history, and signals how Turkish individuals produce values while they live. The motifs of the kilim are attributed with eight different meanings that correspond to the characteristics of Turkish society, namely, “Growth, Synergy, World, Meeting, Both East-

ern and Western, Innovation, Togetherness, Harmony". In this respect, the motifs consist of two different layers of meaning: the dimension of technology and development, and the emphasis on culture. The motifs attached to the brand conceive of Turkey as a growing country, which has the synergy and innovation ability that has the potential to spread its influence all over the world. The technological and developmental meanings attached to the brand is accompanied by a cultural narrative, which suggests that Turkey's potential relies on its unique character as bridging the East and the West, serving as the meeting of civilizations in harmony and offering the togetherness of civilizations over the past centuries of human history.

Advertisements

Following the announcement of Turkey's nation branding campaign in December 2015, an advertisement was broadcast online and on national TV channels in two versions. A version of the advertisement in Turkish language was broadcast on national TV channels as "obligatory broadcast", the type of state-sponsored advertisements that nationally licensed broadcasting institutions are obliged to screen daily in specific time intervals. The international version of the advertisement is available in English, German, French, Italian and Arabic, which was broadcast online on the campaign's official YouTube channel. The English version of the advertisement narrates the following:

A glorious history. A speed driven by human resources and technology. Surprising opportunities. Innovation. Intelligence combined with creativity. Come to Turkey, the other half of your soul is here. Turkey, discover the potential. [https://www.youtube.com/watch?time_continue=8&v=AOBu2NbwTKc Accessed: 09.09.2017]

The advertisement includes the main motivations behind Turkey's nation brand identity particularly with the emphasis on history, technology and innovation. The narrative is an explicit call for foreign investors and tourists to enjoy what Turkey offers them as a national brand in technological, business-related and cultural spheres of work and life. The narrative is accompanied by a visual language, which reasserts the aims

of the Turkey brand with visual-discursive strategies. The advertisement begins with a scene of Bosphorus, signaling İstanbul as the country's economical, historical and cultural center. The discourse of "glorious history" portrays two iconic images of Turkey's cultural heritage, the Ephesus and Galata Tower. In doing so, the language of advertisement emphasizes a historicity that Turkey maintains across civilizations with Ephesus, an Ancient Greek complex as well as the historical Galata Tower as a Genoese-built structure, representative of Turkey's Christian past. The scene is followed by a view of one of the historical mosques of İstanbul, a structure that is not openly identified, where a woman is taking photos of the mosque in a distant viewing terrace. The photographer is portrayed as enjoying the view with her camera as the narrative adds to Turkey's national brand identity with the emphasis of mosque, symbolizing Islamic culture. The figure of the woman is entirely Western, signifying the Western attention towards Turkey's historical heritage. With "quality" and "technology" written on the screen, the following part of the advertisement represents scenes of technological development by the portrayal of factories and other manufacturing-related sites. The end of this scene represents a group of individuals making a business agreement in a joyous manner, as two of these individuals are portrayed as having Far-Eastern origins in terms of their appearances. The advertisement continues by portraying several scenes from Turkey, including agriculture fields, urban centers with skyscrapers and the stock exchange as an illustration of "surprising opportunities" that Turkey grants to the investors. The scene is followed by an emphasis on "innovation" where the third bridge on the Bosphorus, which was completed in August 2016, is screened as a symbol of Turkey's growing power, urban development and technology. The scene also exhibits medical procedures and laboratory works, as indicative of Turkey's increasing science and health research. The following part on "intelligence" and "creativity", the scene represents Turkey's fashion industry where a female model appears on a fashion parade. The last scene makes a call for the audience to come to Turkey as a plane by Turkish Airlines appears in the sky, representing Turkey's one of the most popular global brands. The advertisement ends with a portrayal of Topkapı Palace Museum, which was the imperial palace of the Ottoman Empire between 1465 and 1856. The final scene

significantly remarks Turkey's imperial legacy concerning the Ottoman Empire as the political and cultural leader of a diverse geography ranging from Eastern Europe to the Middle East and North Africa for centuries. Basing its main reference to the Ottoman legacy, the advertisement represents Turkish national identity also in relation to its non-Islamic inheritance including the Ancient Greek past of Anatolia and the Christian past of Istanbul. Underscoring the vibrant and multicultural history, the advertisement calls the international audience to take part in this experience to be able to fulfill their existence by means of Turkey's historical legacy combined with modern urban life and up-to-date technology.

The other version of the advertisement in Turkish language include significant remarks in terms of the ways in which Turkey is branded to the internal audiences with certain national meanings.

We are both Eastern and Western. We are the divine euphony of a harmony, strong and rich together, which occurred in thousands of years in these lands where civilizations meet. In each time, we were born out of our ashes. We are a country whose determination is sharpened by innovation, whose soul grows with passion and who develops with belief. Turkey is telling its story to the world with its new brand. Turkey, discover your potential and power.

The advertisement bears similar remarks with the English version in terms of its emphasis on Turkey's multicultural heritage and its capability to adapt this heritage into modern life. The advertisement, however, differentiates itself from the English version in certain respects. Firstly, the slogan of the advertisement adds "power" to the original slogan and calls for Turkish citizens to discover their power. In this regard, the opening speech delivered by Turkey's President Recep Tayyip Erdoğan is important since while he acknowledges that "discover the potential" slogan is significant to international audiences, he nevertheless suggests that the slogan should be transformed for the internal audiences with a particular emphasis on "power" (Erdoğan 2014b). The expression of power aims to enhance the self-confidence of Turkish citizens, by which they will be able to show their potential on international scale. Secondly, there are more national markers than the English version of the advertisement, in terms of the ap-

pearance of Turkish flag and Turkish citizens. While the English version of the advertisement does not include any Turkish flags as the representative of Turkish nation, the Turkish version portrays Turkish flag as the foundational symbol of Turkish identity. Furthermore, the advertisement portrays Turkish citizens rather than foreigners or tourists in Turkey, experiencing Turkish lifestyle, urban centers, innovation and technology. The advertisement further makes use of kilim motifs throughout the narrative, conveying eight core values encoded in the motifs. In this respect, the Turkish version of the advertisement is a nation branding attempt which is directed to internal audiences, Turkish citizens who are invited to contribute to Turkey's nation brand identity. The citizens are not necessarily ethnicized with certain signifiers; they are rather portrayed as individuals inheriting the Ottoman imperial legacy as their core civilizational values, who possess the ability to recreate themselves according to the modern life conditions of contemporary societies. In addition to its endeavor to invite citizens to empower the nation brand identity, the advertisement also tells the citizens to regain their power in order to get rid of the challenges they face in political and social terms recently. The expression of "being born out of ashes" in certain historical stages is a clear attempt by the political elite to increase citizens' self-confidence to resist the challenges of political instability that recently threatened Turkey in the region.

Conclusion

Nation branding imagines and narrates the nation in a particular way to construct an identity and to attain a certain image of the country abroad. "Turkey: Discover the Potential Campaign" bears crucial remarks in pointing out the ways in which Turkey's nation is imagined, discursively established and conveyed both for internal and external audiences.

Accordingly, several conclusive points may be summarized as follows:

- The narrative does not take an ethnic stance in defining Turkish nation. By emphasizing the historicity of Turkish nation, it rather claims that Turkey is the inheritor of previous civilizations in the region.
- Turkey's potential as declared in the brand is a result of its civilizational inheritance dating back to history and its capability to adjust this potential to modern society in terms of growth and innovation.

- The narrative considers Turkey as the meeting point of civilizations and characterizes the nation as bridging the East and the West.
- Although the narrative points out Turkey's Western values in some aspects, it asserts Turkey's Eastern identity with a much stronger emphasis.
- Turkey's logo as a collage of different cross-cultural motifs is the visual signifier of the potential that the nation possesses, which calls for the global audiences to explore, discover and take part in the mysterious array of meanings and potentials offered by the richness of the motifs.
- Accordingly, Turkey's nation brand manages to invite the audiences into a dialogue, rather than a monologue; a conversation that participants all over the world can take part and experience their existences regardless of their cultural or national origins by the help of the encompassing and the welcoming calls of the motifs.
- The brand communicates to Turkey's citizens internally by attributing the nation with a civilizational mission and significance, calling them to contribute to the brand identity by realizing themselves as the members of the nation, capable of living, working and innovating together, at the same time adjusting their core cultural values to the necessities of modern life.
- The brand communicates to internal audiences and treats them as active participants of nation branding process, with a slightly changing slogan emphasizing "power" to increase the citizens' self-confidence against challenges set forth by the recent political instability in the region.
- In an era when Turkey's brand value decreased by 11% in 2015 due to the political crises in the region, the brand functions as a call for the world regarding Turkey's soft power in the region as a country with a historical experience of leading and harmonizing cultures in togetherness and peace.

- In sum, Turkish nation is branded as an Eastern civilization in terms of its core values, which is capable of adjusting its historical significance and inheritance to the modern world, thus has a lot to offer to the contemporary societies across the globe with its potential.

Nation branding practices are important cultural intermediaries that communicates between the political or the business elite and the public, capable of attracting feelings, national belongings, identities and future ambitions. Nation branding is a dynamic process, which includes the meaning construction by the policy makers on the one hand, and the perception of such meanings by the audiences on the other. This research attempted to address the visual and textual strategies by which meanings are constructed with regard to branding of Turkish nation. However, the construction of meanings does not necessarily mean that those meanings are admitted and internalized by the citizens or international audiences as they are conveyed. Rather, individuals may approach the representations of the nation put forward by the constructed brand identity in different ways, in terms of negotiating or resisting to such representations, which may be the subject matter of further scholarly work in the future.

Bibliography

- Aksungur, Aslı Gündoğdu (2008). *Turizmde Markalaşma Ve Tanıtma Faaliyetlerinin Önemi: İspanya Ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Analizi*. Unpublished Speciality (Uzmanlık) Thesis. Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Anderson, Benedict (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Anholt, Simon (1998). "Nation brands of the twenty-first century". *The Journal of Brand Management* 5(6): 395-406.
- (2000). *Another One Bites the Grass: Making Sense of International Advertising*. New York: Wiley.
- (2003). *Brand new justice: The upside of global branding*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- (2007). *Competitive identity: The new brand management for nations, cities and regions*. New York: Palgrave Macmillan.
- Aronczyk, Melissa (2013). *Branding the Nation: The Global Business of National Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Bolin, Goran and Per Stahlberg (2010). "Between Community and Commodity. Nationalism and Nation Branding". Eds. A. Roosvall and I. S. Moring.

- Communicating the Nation. National Topographies of Global Media Landscapes*. Goteborg: Nordicom. 79-101.
- Choi, DaeYong and Pan Suk Kim (2014). "Promoting a Policy Initiative for Nation Branding: The Case of South Korea". *Journal of Comparative Asian Development* 13(2): 346-368.
- Christensen, Christian (2013). "@Sweden: Curating a Nation on Twitter". *Popular Communication* (11): 30-46.
- Dinnie, Keith (2008). *Nation Branding: Concepts, Issues, Practice*. London: Elsevier.
- Encyclopædia Britannica (2016). "Kufic script", Retrieved February 1, 2016, from Encyclopædia Britannica Online: <http://global.britannica.com/art/Kufic-script>.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2014a, September 9). *Ürünlerimizi yeni logo ve ‹Gücü Keşfet› sloganı ile tanıtacağız (We will publicize our products with a new logo and ‹Discover the Power› slogan)*. Retrieved February 1, 2016, from Anadolu Agency: <http://aa.com.tr/tr/turkiye/urunlerimizi-yeni-logo-ve-gucu-kesfet-slogani-ile-tanitacagiz/115867>
- Erdoğan, Recep Tayyip (2014b, September 28). *"Türkiye Logosu ve 'Gücü Keşfet' Sloganı, Yeni Türkiye'nin Özgüveninin Simgesidir"*. Retrieved February 1, 2016, from Republic of Turkey Presidency: <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1385/turkiye-logosu-ve-gucu-kesfet-slogani-yeni-turkiyenin-ozguveninin-simgesidir.html>
- Fauve, Adrien (2015). "Global Astana: nation branding as a legitimization tool for authoritarian regimes". *Central Asian Survey* 34(1): 110-124.
- Güler, Hülya (2015, December 25). *Başbakan Türkiye Markası'nın böyle tanıtıldı: GÜCÜ KEŞFET*. Retrieved February 1, 2016, from Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-turkiye-markasinin-boyle-tanitildi-gucu-kesfet-40032057>
- Guidelines, Turkey DTP (2015). *Turkey: Discover the Potential Basic Elements Guidelines*.
- Iwabuchi, Koichi (2015). "Pop-Culture Diplomacy in Japan: soft power, nation branding, and the `question of cultural exchange'". *International Journal of Cultural Policy* 21(4): 419-432.
- Jansen, Sue Curry (2008). "Designer Nations: Neoliberal Nation Branding - Brand Estonia". *Social Identities* 14(1): 121-142.
- Jordan, Paul (2014). "Nation Branding: A Tool for Nationalism?". *Journal of Baltic Studies* 45(3): 283-303.
- Kaneva, Nadia (2011). "Nation Branding: Toward an Agenda for Critical Research". *International Journal of Communication* (5): 117-141.

- Khamis, Susie (2012). "Brand Australia: half truths for a hard sell". *Australian Studies* 36(1): 49-63.
- Knott, Brendon, Fyall, Alan and Ian Jones (2013). "The Nation-Branding Legacy of the 2010 FIFA World Cup for South Africa". *Journal of Hospitality Marketing & Management* (22): 569-595.
- Kotler, Philip, Haider, Donald and Irving Rein (1993). *Marketing places: Attracting investment, industry, and tourism to cities, states, and nations*. New York: Free Press.
- Loftsdóttir, Kristín (2015). "The Exotic North: Gender, Nation Branding and Post-colonialism in Iceland". *NORA—Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 23(4): 246–260.
- Miazhevich, Galina (2012). "Ukrainian Nation Branding Off-line and Online: Verka Serduchka at the Eurovision Song Contest". *Europe-Asia Studies* 64(8): 1505-1523.
- Moor, Liz (2007). *The Rise of Brands*. Oxford & New York: Berg.
- Morgan, Nigel, Pritchard, Annette and Roger Pride (2002). *Destination branding: Creating the unique destination proposition*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Nas, Alparslan (2017). *Ulus Markalama: Dünyadan Örneklerle Kuram ve Uygulama (Nation Branding: Theory and Practice with Worldwide Applications)*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Ortaç, H. Serpil (2010). "Çankırı Kızılırmak İlçesi Kuzeykışla Ve Güneykışla Köyü Kilim Dokumaları» (Kilim Weavings in Çankırı Province, Kızılırmak District Kuzeykışla and Güneykışla Villages). *Millî Folklor* (86): 140-148.
- Panagiotopoulou, Roy (2012). "Nation Branding and the Olympic Games: New Media Images for Greece and China". *The International Journal of the History of Sport* 29 (16): 2337–2348.
- Pelan, Rebecca (2012). "Brand Ireland or Ireland Branded: Versions of Irish Identity". *ANQ: A Quarterly Journal of Short Articles, Notes and Reviews* 25 (1): 3-9.
- Raya, Nina M., and John P. Bieterb (2015). "'It broadens your view of being Basque': identity through history, branding, and cultural policy". *International Journal of Cultural Policy* 21 (3): 241-257.
- Sinclair, John (2008). "Branding and Belonging". *Journal of Cultural Economy* 1 (2): 217-231.
- Turkish Exporters Assembly (2015). "Turkey Discover The Potential bir marka değildir, tüm dünyaya bir tekliftir". Retrieved February 1, 2015, from Turkish Exporters Assembly: <http://www.tim.org.tr/tr/>

aktuel-timden-haberler-turkey-discover-the-potential-bir-marka-degildir-tum-dunyaya-bir-tekliftir.html

- Ulldemolins, Joaquim Rius and Mariano Martín Zamorano (2015). "Spain's nation branding project Marca España and its cultural policy: the economic and political instrumentalization of a homogeneous and simplified cultural image". *International Journal of Cultural Policy* 21(1): 20-40.
- Valaskivi, Katja (2013). "A Brand New Future? Cool Japan and the Social Imaginary of the Branded Nation". *Japan Forum* 25 (4): 485-504.
- Vitic, Andriela and Greg Ringer (2008). "Branding post-conflict destinations: Recreating Montenegro After the Disintegration of Yugoslavia". *Journal of Travel & Tourism Marketing* 23 (2-4): 127-137.
- Volcic, Zala (2009). "Television in the Balkans: The rise of commercial nationalism". Eds. Graeme Turner and Jinna Tay. *Television Studies After TV: Understanding Television in the Post-Broadcast Era*. London: Routledge. 115-124.
- Volcic, Zala and Mark Andrejevic (2011). "Nation Branding in the Era of Commercial Nationalism". *International Journal of Communication* 5: 598-618.
- Volcic, Zala, Erjavec, Karmen and Mallory Peak (2014). "Branding Post-War Sarajevo: Journalism, memories, and dark tourism". *Journalism Studies* 15 (6): 726-742.

Markalama ve Millî Kimlik: “Türkiye: Gücünü ve Potansiyelini Keşfet” Kampanyası Analizi

Alparslan Nas*

Öz

Ulus markalama dünyanın dört bir yanındaki devletlerin 21. yüzyılda kullandıkları önemli bir iletişim stratejisi olmuştur. Bir milletin kimlik ve değerlerine dair mesajların, gerek ülke vatandaşlarına gerekse yabancı izleyicilere aktarılmasını amaçlayan ulus markalama, milletleri bir marka olarak yeniden düzenlemekte ve kitlelere duyurmaktadır. Sahip olduğu siyasi, tarihsel, kültürel ve ekonomik önem nedeniyle bölgesel bir güç olan Türkiye de yakın dönemde ulus markalama uygulayan devletlerden biridir. Bu bağlamda, bu çalışma Türkiye'nin 2015 yılında “Türkiye: Gücünü ve Potansiyelini Keşfet” sloganıyla uygulamaya koyduğu ulus markalama kampanyasını analiz etmektedir. Marka kimliği, logo ve reklamların analiziyle bu çalışma, Türk milletinin belirli bir marka kimliği inşasıyla iç ve dış izleyicilere yönelik markalanma sürecinin metinsel ve görsel pratiklerini incelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler

Markalama, marka kimliği, millî kimlik, reklam, Türkiye, ulus markalama

* Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi – İstanbul/Türkiye
alparslan.nas@marmara.edu.tr

Брендинг и национальная идентичность: анализ кампании «Турция: Откройте для себя потенциал»

Алпарслан Нас*

АННОТАЦИЯ

Национальный брендинг стал важной коммуникационной стратегией, в XXI веке используемой правительствами многих стран мира. Информация об идентичности и ценностях нации, предназначенная как для внутренней аудитории, так и для иностранных граждан, составляет основу создаваемых брендов страны. Будучи региональной державой с политическим, историческим, культурным и экономическим значением, Турция является одной из стран, в последние годы пытающихся создать национальный бренд. В этой связи в настоящей статье анализируется кампания национального брендинга Турции, начатая в 2015 году под лозунгом «Турция: Откройте для себя потенциал». На основе анализа элементов, составляющих брендовую идентичность, логотипа и рекламы, в данной статье указываются текстовые и визуальные способы, с помощью которых Турция брендируется для внутренней и глобальной аудитории как особая национальная идентичность.

Ключевые слова

Реклама, брендинг, фирменный стиль, брендинг страны, национальная идентичность, Турция

---

* Д-р., Университет Мармара, Факультет связи –Стамбул/ТУРЦИЯ
alparslan.nas@marmara.edu.tr

Tarımsal Katma Değer Üzerinde Hollanda Hastalığı Etkileri: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan için Bulgular

Mehmet Akif Destek*

İlyas Okumuş**

Abdulmecit Yıldırım***

Öz

Bu çalışmada, seçilen Türk Cumhuriyetlerinde (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan) petrol rantı ve tarımsal katma değer ilişkisi ile Hollanda hastalığının geçerliliği 1991-2013 yılları için incelenmiştir. Çalışmada ARDL sınır testinden faydalanılmış ve çalışma sonucunda Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan için petrol rantı ile tarımsal katma değer arasında uzun dönemli ilişkinin geçerli olduğu görülmüştür. Kısa dönemde, Azerbaycan için tarımsal katma değer petrol rantından olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın, Kazakistan ve Kırgızistan için tarımsal katma değer petrol rantından pozitif yönde etkilendiği görülmüştür. Benzer şekilde, uzun dönemde de petrol rantının tarımsal katma değer üzerindeki olumsuz etkisi yalnızca Azerbaycan için geçerlidir. Bu doğrultuda tarım sektörü bakımından incelendiğinde, Hollanda hastalığının yalnızca Azerbaycan için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Kazakistan ve Kırgızistan için doğal kaynaklar aracılığıyla elde edilen zenginliğin etkin kullanıldığı, Özbekistan için ise doğal kaynak rantı ile tarım sektörü arasında herhangi bir ilişkinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Hollanda Hastalığı; Tarımsal Katma Değer; Petrol Rantı; ARDL Sınır Testi

* Arş.Gör., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü-Gaziantep/Türkiye
adestek@gantep.edu.tr

** Arş.Gör., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü-Gaziantep/Türkiye
iokumus@gantep.edu.tr

*** Arş.Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü-Muş/Türkiye
a.yildirim@alparslan.edu.tr

1. GİRİŞ

Ticarete konu olan mallar ve ticarete konu olmayan mallar arasındaki nispi fiyat değişimlerinin reel döviz kurunu etkilediği bilinmektedir. Ticarete konu olmayan mal fiyatlarındaki nispi artışlar, reel döviz kurunda artışa neden olmakta ve bu durum özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinin dünya ticaretindeki rekabet gücünü azaltmaktadır. Ticarete konu olan ve olmayan mallar arasındaki nispi fiyat değişimleri ve buna neden olan nispi talep değişimleri, bir ülkedeki zengin doğal kaynak keşiflerinden ve küresel doğal kaynak fiyatlarındaki ani değişimlerden kaynaklanmaktadır. İlk olarak, Hollanda'da doğalgaz kaynaklarının keşfinden sonra belirlenen söz konusu etkiler nedeniyle bu durum literatürde "Hollanda Hastalığı" şeklinde yer almıştır.

Hollanda hastalığı nedeniyle ortaya çıkan yüksek refah artışlarının ekonomiyi iki farklı kanal aracılığıyla etkilediği kabul edilmektedir. Birinci etki *harcama etkisi* şeklinde adlandırılmakta ve bu etkiye göre zengin doğal kaynaklar aracılığıyla ulaşılan zenginliğin ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerin talebinde ve fiyatında artışa yol açacağı ve bu durumun da reel döviz kurunda artışa yol açacağı şeklinde ifade edilmektedir. Harcama etkisinin geçerli olması durumunda ticarete konu olan sektörlerde daralma gözlemlenecektir. İkinci etki ise, *kaynak hareketi etkisi* şeklinde adlandırılmakta ve ülkedeki mevcut doğal kaynakların zenginleşen sektöre doğru hareketinden dolayı üretim faktörleri fiyatlarında artışın gerçekleşeceğini dolayısıyla ticarete konu olan sektörlerde daralmanın gözlemleneceğini ifade etmektedir.

Hollanda hastalığının geçerliliğinin incelendiği çalışmalarda genellikle ticarete konu olan sektörü temsilen imalat sanayinin baz alındığı ve zengin doğal kaynak keşiflerinin imalat sanayi üzerindeki etkilerinin araştırıldığı görülmektedir. Buna karşın tüm ülke ekonomilerinin imalat sanayisine dayalı olmadığı, tarım sektörünün günümüzde hala birçok ülke ekonomisinin temelini oluşturduğu durumu göz ardı edilmektedir. Bu nedenle doğal kaynak zenginliğinin kısıtlayıcı etkisini, özellikle doğal kaynak zengini olan ülkeler ve ekonomileri tarıma dayalı olan ülkeler için incelemek önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, seçilen Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan) için Hollanda hastalığı etkileri incelenirken, ticarete konu olan sektör olarak tarım sektörü baz alınmış ve petrol rantının1 ta-

rımsal katma değer üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya Türkmenistan'ın dahil edilememesi, bu ülke için yeterli veri setine ulaşılamamasından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmanın literatüre sağladığı katkılar şu şekildedir; öncelikle bu çalışma Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan için Hollanda hastalığının kısıtlayıcı etkilerinin tarım sektörü üzerinden incelendiği ilk çalışmadır. Ayrıca çalışmada petrol rantının tarımsal katma değer üzerindeki kısıtlayıcı etkilerinin belirlenmesi amacıyla faydalanılan ARDL yöntemi, kısa ve uzun dönemli parametrelerin tahminine olanak sağlaması nedeniyle çıkarımlar hem uzun dönem hem de kısa dönem için yapılabilecektir.

Çalışmanın takip eden bölümlerinde sırasıyla; ikinci bölümde Hollanda hastalığının geçerliliğini inceleyen çalışmalara yer verilerek literatür taraması yapılmıştır. Üçüncü bölümde söz konusu ülkelerde tarım sektörünün ekonomik büyümeye katkılarının ve doğal kaynak rantlarının yıllara göre değişimi incelenmiştir. Dördüncü bölümde, literatürle uyumlu olarak oluşturulan ampirik model, veri setleri ve faydalanılan ekonometrik yöntemler hakkında bilgiler verilmiştir. Beşinci bölümde, analiz bulgularına yer verilmiş ve beşinci bölümde çalışma sonuçlandırılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Hollanda Hastalığı'nın geçerliliğinin incelendiği çalışmalarda genellikle doğal kaynak rantının imalat sanayi üzerindeki etkilerinin incelendiği görülmektedir. Bu durum, doğal kaynak zengini sanayileşmiş ülkeler için önemli bir gösterge olarak kullanılabilir de; ekonomileri büyük ölçüde tarım sektörüne bağlı daha az sanayileşmiş ülkeler için tutarlı sonuçlar verememektedir. Bu nedenle, literatür bölümünde öncelikle Hollanda Hastalığı'nın geçerliliği inceleyen çalışmalara yer verilecek, daha sonra Hollanda Hastalığı'nın tarım sektörü üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalara yer verilecektir.

Corden ve Neary (1982), Buiters ve Purvis (1983), Bruno ve Sachs (1982), Corden (1984) ve Edwards (1985) çalışmaları Hollanda Hastalığının teorik çerçevesini belirleyen başlıca kaynaklardır. Özellikle de Corden ve Neary (1982) çalışması Hollanda Hastalığının temel modelini sunmaktadır. Bu modele göre, bir ekonomide bol kaynak kazancı yaşayan sektör, üretimi daralan sektör ve ticarete konu olmayan mallar sektörü olmak üzere üç sektör olduğu varsayılmaktadır. İlk iki sektörde dünya fiyatları veri olup ticari

mallar üretilirken, üçüncü sektörde dünya fiyatlarına bağlı olmayan ticarete konu olmayan mallar üretilmektedir. Çalışmalarda genellikle bu sektörler arasındaki faktör hareketliliği hakkındaki farklı varsayımlara dayalı modeller analiz edilmektedir. Literatür incelendiğinde çalışmalarda elde edilen bulguların çelişkili sonuçlara işaret ettiği görülmektedir. Bu durumun temel sebebi olarak çalışmalarda farklı veri seti, farklı gözlem aralığı ve farklı ekonometrik yöntemlerin kullanılması gösterilebilir. Ayrıca imalat sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içerisindeki payının düşük düzeyde olduğu ülkelerde, zengin doğal kaynak keşiflerinin imalat sanayi üzerindeki etkileri incelenerek yapılan çalışmalarda Hollanda hastalığının geçerliliği bakımından hatalı sonuçların ortaya çıkabileceği göz ardı edilmemelidir.

Fardmanesh (1991: 713-715) çalışmasında 1966-1986 yıllarını kapsayan dönemde Cezayir, Ekvator, Endonezya, Nijerya ve Venezüella için Hollanda Hastalığının geçerliliğini incelemiştir. Petrol rantının imalat sanayinde genişletici, tarımsal katma değer üzerinde daraltıcı etkilerinin olduğu sonucuna varılmıştır. Rudd (1996: 28-38) Endonezya, Hollanda ve Nijerya ülkeleri için 1960-1990 yılları arasında hipotezin geçerliliği araştırılmıştır. Analiz sonucunda hipotezin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sachs ve Warner (1997: 26-27) çalışmasında 18 doğal kaynak zengini ülke için hipotezin geçerliliğini analiz etmiştir. Test sonuçları bu ülkelerde Hollanda Hastalığının geçerli olduğu anlaşılmıştır.

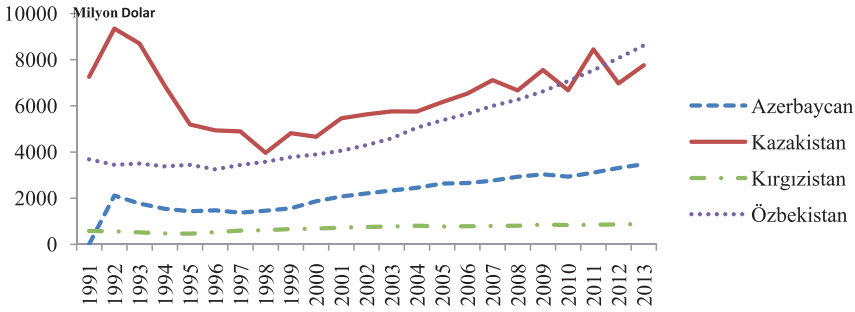
Kutan ve Wyzan (2005: 249, 253) Hollanda Hastalığının geçerliliğini 1996-2003 yıllarını kapsayan dönem için Kazakistan için analiz etmiş ve hipotezin geçerli olduğu sonucuna varmışlardır. Oomes ve Kalcheva (2007: 15-16) çalışmasında Rusya için Hollanda Hastalığının geçerliliğini 1997-2005 yılları arasında incelemiştir ve söz konusu hipotezin Rusya'da geçerli olduğu sonucuna ulaşılmışlardır. Hasanov (2013: 475) çalışmasında 2000-2007 yıllarını kapsayan dönem için Hollanda Hastalığının geçerliliğini Azerbaycan için test etmiştir. Analiz sonucunda, Azerbaycan'da Hollanda Hastalığı gözlemlenmiştir.

Apergis vd. (2014: 487-489) Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri için Hollanda Hastalığının geçerliliğini 1970-2011 yılları arasında test etmiştir. Panel veri analizi sonucuna göre bu ülkelerde petrol sektörünün tarım sektörünü daraltıcı bir etkisinin olduğu anlaşılmıştır. Mercan ve Göçer'in (2014: 262-263, 267-268) çalışmasında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve

Tacikistan ülkeleri için Hollanda hastalığı hipotezinin geçerliliği reel döviz kuru ve petrol fiyatlarındaki değişme verileri kullanılarak 1990-2011 yıllarını kapsayan dönem için analiz edilmiştir. Test sonucunda bu ülkelerde hipotezin geçerli olmadığı gözlemlenmiştir. Mustapha ve Masih (2016: 12, 26) çalışmasında Nijerya için Hollanda Hastalığının geçerliliğini 1981-2014 yıllarını kapsayan dönem için incelemiş ve hipotezin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

3. SEÇİLEN ÜLKELERDE TARIM SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ

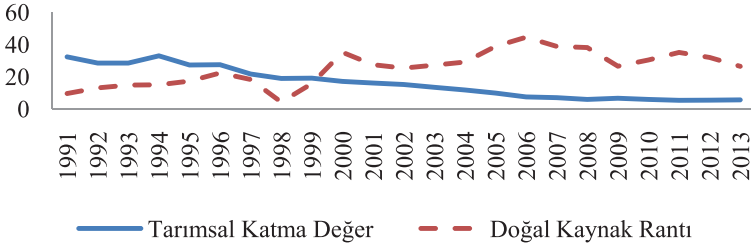
Bu bölümde seçilen ülkelerde (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan) tarım sektörünün ülke ekonomilerindeki öneminin, tarımsal katma değerın yıllara göre değişimleri ile birlikte aktarılması amaçlanmıştır. Ayrıca hem tarımsal katma değerın hem de doğal kaynak rantının, ülkelerin millî geliri içerisinde paylarının karşılaştırılması amaçlanmıştır.

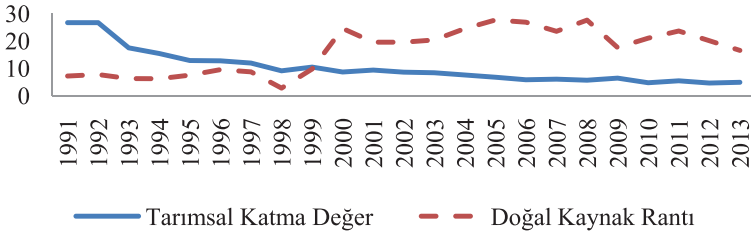
Şekil 1. Seçilen Ülkelerde Yıllara Göre Tarımsal Katma Değer Değişimi (Dünya Bankası)

Ülkelerin tarımsal katma değerlerinin milyon dolar cinsinden yıllara göre değişimi Şekil 1'de görülmektedir. Şekil 1 incelendiğinde, Azerbaycan'ın 1991 yılındaki tarımsal katma değerinin 2.1 milyar dolar düzeyinde olduğu ve söz konusu dönem itibarıyla genellikle artan bir trend izleyerek 2013 yılında yaklaşık olarak 3.5 milyar dolar düzeylerine ulaştığı görülmektedir. Kazakistan'ın 1991 yılındaki tarımsal katma değerinin ise yaklaşık 7.2 milyar dolar düzeyinde gerçekleştiği, buna karşın 2013 yılına kadar önce azalan daha sonra artan bir trend izlediği görülmektedir. Nitekim, Kazakistan'ın 1998 yılında 3.9 milyar dolara kadar düşen tarımsal katma değeri 2013 yılında 7.8 milyar dolar düzeylerine ulaşmıştır. Kırgızistan'ın tarımsal

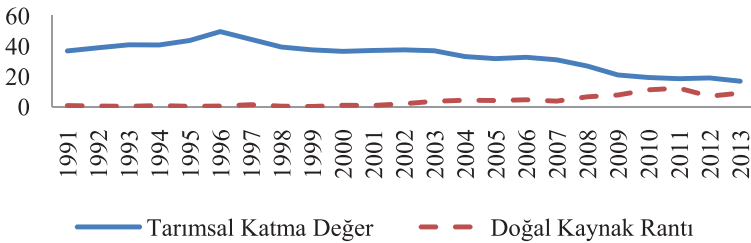
katma değeri 1991-2013 yılları arasında önemli ölçüde değişiklikler göstermemiş; 1991 yılında 576 milyon dolar düzeyinde olan tarımsal katma değer, 2013 yılında 885 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır. Son olarak, Özbekistan'ın tarımsal katma değeri, 1991 yılında 3.6 milyar dolar düzeyinden 2013 yılında 8.6 milyar dolara yükselmiştir. Söz konusu ülkelerin tarımsal katma değerinin 1991-2013 yılları arası dönemde artmış olması tarım sektörünün, ülkelerin elde ettiği doğal kaynak rantından olumsuz veya olumlu etkilendiği çıkarılması için yeterli olmamaktadır. Çünkü söz konusu yıllarda bu ülkelerin millî geliri de artış göstermiştir. Bu nedenle, her ülke için tarımsal katma değerinin millî gelir içerisindeki payı ile doğal kaynak rantının millî gelir içerisindeki payının karşılaştırılması gerekmektedir.

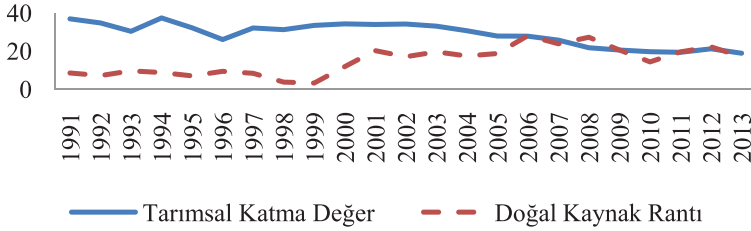
Şekil 2. Azerbaycan için Tarımsal Katma Değer ve Doğal Kaynak Rantı

Şekil 3. Kazakistan için Tarımsal Katma Değer ve Doğal Kaynak Rantı

Şekil 4. Kırgızistan için Tarımsal Katma Değer ve Doğal Kaynak Rantı

Şekil 5. Özbekistan İçin Tarımsal Katma Değer ve Doğal Kaynak Rantı

Şekil 2’de Azerbaycan için 1991-2013 döneminde tarımsal katma değer ve doğal kaynak rantının GSYH içerisindeki yüzdelik paylarının yıllara göre değişimi görülmektedir. 1991 yılında tarımsal katma değer, Azerbaycan millî gelirinin %32.3’ünü, doğal kaynak rantı ise millî gelirin % 9.6’sını oluşturmaktadır. İncelenen dönemde tarımsal katma değer millî gelire katkısının genellikle azalan bir seyir izlediği buna karşın doğal kaynak rantının millî gelir olan katkısının ise artan bir seyir izlediği görülmektedir. 2006 yılı incelendiğinde doğal kaynak rantının millî gelir içerisindeki payı % 44.5 düzeyine ulaştığı kısaca ülke ekonomisinin neredeyse doğal kaynak rantına bağımlı hale geldiği görülmektedir. Daha sonraki yıllarda, bu oranda azalmalar görülse de 2013 yılında, doğal kaynak rantının millî gelir içerisindeki payının % 26.4, tarımsal katma değer millî gelir içerisindeki payının ise %5.6 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir.

Şekil 3’de Kazakistan için 1991-2013 döneminde tarımsal katma değer ve doğal kaynak rantının millî gelire katkıları karşılaştırılmıştır. 1991 yılında tarımsal katma değer, Kazakistan millî gelirinin yaklaşık % 26.7’sini, doğal kaynak rantı ise millî gelirin %7.1’ini oluşturmakta iken 2013 yılına gelindiğinde tarımsal katma değer millî gelirdeki payının %4.9 düzeyine düştüğü buna karşın doğal kaynak rantının millî gelire katkısının %16.5 düzeyine yükseldiği görülmektedir.

Şekil 4 ve Şekil 5’de ise sırasıyla Kırgızistan ve Özbekistan için tarımsal katma değer ve doğal kaynak rantının millî gelire katkıları karşılaştırılmaktadır. Şekil 4’e göre, 1991 yılında tarımsal katma değer, Kırgızistan millî gelirine oranı % 36.9, doğal kaynak rantının millî gelir oranı ise % 0.92 düzeyindedir. 2013 yılı incelendiğinde tarım sektörünün Kırgızistan ekonomisi önemini azalttığı fakat koruduğu ve millî gelirin yaklaşık % 17’sini oluşturduğu görülmektedir. Doğal kaynak rantının ülke ekonomisi

için önemi ise görünür bir şekilde artmakta ve 2013 yılına gelindiğinde millî gelirin %9.12'sini oluşturduğu görülmektedir. Özbekistan ekonomisi için de benzer bir durum geçerlidir. Şekil 5 incelendiğinde, 1991 yılında Özbekistan millî gelirinin % 36.9'unu oluşturan tarımsal katma değer, 2013 yılına gelindiğinde % 18.9 düzeyine azaldığı; 1991 yılında ülke millî gelirinin %8.5'ini oluşturan doğal kaynak rantının, 2013 yılında millî gelirdeki payını % 17.1'e yükselttiği görülmektedir.

Ele alınan tüm ülkelerde, 1991-2013 dönemi için tarım sektörünün ülke ekonomilerine katkılarının azaldığı, doğal kaynak rantının ülke ekonomilerine katkılarının ise arttığı görülmektedir. Buna karşın, tarım sektöründeki daralmanın, Hollanda Hastalığı kaynaklı olup olmadığının belirlenmesi amacıyla ampirik analizler ile bulguların değerlendirilmesi gerekmektedir.

4. VERİ, MODEL VE YÖNTEM

Bu çalışmada seçilen Türk Cumhuriyetleri'nde Hollanda Hastalığı etkilerinin, ülkelerin petrol rantı ve tarımsal katma değer ilişkisi çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 1991-2013 yıllık verileri ile oluşturulan gözlem aralığı, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan için incelenmiştir. Çalışmada Apergis vd. (2014) tarafından oluşturulan ampirik modeli takiben oluşturulan model;

$$\ln TKD = a_0 + a_1 \ln PR_t + \mu_t \quad (1)$$

şeklinde dir. Modelde bulunan değişkenlerden $\ln TKD$ tarımsal katma değer reel GSYH içerisindeki payının doğal logaritmasını; $\ln PR$ petrol rantının reel GSYH içerisindeki payının doğal logaritmasını; ise hata terimini ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan tüm veriler Dünya Bankası tarafından oluşturulan World Development Indicators veritabanından elde edilmiştir.

Söz konusu ülkelerde petrol rantının tarımsal katma değer üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla ARDL (Autoregressive Distributed Lag) Sınırlar Testi yaklaşımından faydalanılmıştır. ARDL yönteminin başlıca avantajları, farklı düzeylerden bütünleşik seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin aranmasına izin vermesi ve değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki ile kısa dönem uyarlanma sürecini ayırıştırabilmesidir. Ayrıca Pesaran ve Shin (1997), ARDL yönteminin otokorelasyon ve içsellik sorunlarına karşı tutarlı sonuçlar verdiğini savunmuşlardır. Bu doğrultuda, değişkenler arasındaki

uzun dönemli ilişkinin geçerliliğinin sınanması amacıyla tahmin edilecek denklem şu şekildedir;

$$dlnTKD_t = c_0 + \sum_{i=1}^n \beta_{0,i} dlnTKD_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_{1,i} dlnPR_{t-i} + \delta_0 lnTKD_{t-1} + \delta_1 lnPR_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (2)$$

Denklem 2’de bulunan ifadelerden d , fark işlemi; n , gecikme sayısını simgelerken, δ_1 ortak anlamlılıklarını test etmek için alt ve üst sınırı belirleyen F -istatistiği hesaplanmaktadır. Bu doğrultuda, değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olmadığı yönündeki boş hipotez $H_0: \delta_0 = \delta_1 = 0$, alternatif hipoteze karşı $H_1: \delta_0 \neq \delta_1 \neq 0$ sınanmaktadır. Model oluşturulurken gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir.

5. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı, ARDL sınırlar testi yaklaşımı incelenmiştir. Testin prosedüründe öncelikle ele alınan her model için F -istatistikleri hesaplanarak kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır. Daha sonra modelin uyumunun incelenmesi amacıyla varsayım testleri yapılmıştır. Son olarak petrol rantının tarımsal katma değer üzerindeki etkileri kısa ve uzun dönemli olarak incelenmiştir.

Tablo 1’de tahmin edilen ARDL modelleri ve F -istatistikleri görülmektedir. Elde edilen F -istatistikleri, Tablo 1’de bulunan ve %5 anlamlılık düzeyi için oluşturulan kritik değerler ile karşılaştırıldığında, Özbekistan dışındaki tüm ülkeler için değişkenler arasında eşbütünlüşme olmadığı yönündeki boş hipotezin reddedildiği dolayısıyla uzun dönemli ilişkinin geçerli olduğu görülmektedir.

Tablo 1. *Tahmin Edilen ARDL Modelleri ve F-istatistikleri*

Ülke	ARDL modeli	F-istatistiği	Alt Sınır	Üst Sınır
Azerbaycan	(1,0)	5.977	4.94	5.73
Kazakistan	(2,0)	7.879	4.94	5.73
Kırgızistan	(1,3)	5.802	4.94	5.73
Özbekistan	(0,1)	2.185	4.94	5.73

Not: Kritik değerler Pesaran vd. (2001), Tablo CI (iii)’den alınmıştır. Kritik değerler % 5 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu belirlenen ülkeler için uzun ve kısa dönemli katsayıları belirlemeden önce, kurulan modellerin uyumu-

nun sınanması amacıyla varsayım (teşhis) testleri yapılmıştır. Varsayım testleri sonuçları Tablo 2’de görülmektedir. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde tüm ülkeler için; Breusch - Godfrey LM testi (SERIAL) sonucunda modellerde otokorelasyon sorununun olmadığı, ARCH testi sonucunda tüm modeller için hata terimlerinin sabit varyans varsayımını sağladığı, Jarque-Bera testi (NORMALITY) sonucunda hata terimlerinin normal dağılıma sahip oldukları ve Ramsey testi sonucunda da doğru fonksiyonel formun kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca CUSUM ve CUSUMQ (Cumulative sum and cumulative sum of squares) testleri sonucunda da katsayıların istikrarlı oldukları gözlemlenmiştir.

Tablo 2. Uzun ve Kısa Dönemli Katsayılar ile Varsayım Testleri

Bağımlı Değişken: Tarımsal Katma Değer (<i>lnTKD</i>)			
	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan
Uzun Dönem			
Sabit	9.455** [2.806]	0.747 [0.196]	2.244** [2.653]
lnPR	-0.206** [-2.142]	0.579* [1.842]	0.853 [0.285]
Kısa Dönem			
lnPR	-0.199** [-2.423]	0.133* [1.799]	0.167** [2.817]
ECT(-1)	-0.080*** [-4.492]	-0.115*** [-5.412]	-0.018*** [-3.610]
Varsayım Testleri			
<i>SERIAL</i>	0.337 (0.718)	0.035 (0.965)	0.951 (0.416)
<i>ARCH</i>	0.339 (0.567)	0.079 (0.781)	0.103 (0.751)
<i>NORMALITY</i>	0.304 (0.858)	0.704 (0.703)	0.525 (0.769)
<i>RAMSEY</i>	0.198 (0.661)	1.803 (0.199)	1.799 (0.204)
<i>CUSUM</i>	İstikrarlı	İstikrarlı	İstikrarlı
<i>CUSUMQ</i>	İstikrarlı	İstikrarlı	İstikrarlı

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler *t*-istatistiklerini, Parantez içerisindeki değerler ise olasılık (prob.) değerlerini göstermektedir. Varsayım testleri uygulanırken *F*-istatistikleri kullanılmıştır.

Tablo 2’de bulunan uzun ve kısa dönemli katsayılar incelendiğinde ise, Azerbaycan için petrol rantının hem uzun hem de kısa dönemde tarımsal katma değeri negatif yönde etkilediği görülmektedir. Buna karşın, Kazakistan için petrol rantının, tarımsal katma değeri uzun ve kısa dönemde pozitif yönde etkilediği; Kırgızistan’da ise petrol rantının tarımsal katma değer üzerindeki

pozitif yönlü etkisinin sadece kısa dönem için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, tarım sektörü üzerinde Hollanda hastalığı etkilerinin sadece Azerbaycan için geçerli olduğu görülmektedir. Kazakistan ve Kırgızistan'da ise doğal kaynaklar aracılığıyla elde edilen rantın ekonomik sistem içerisinde etkin kullanıldığı ve özellikle tarım sektörüne olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir. Hata düzeltme terimleri incelendiğinde ise ECT katsayılarının tüm ülkeler için negatif işaretli ve istatistiki olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Bannerjee vd. (1998)'e göre negatif işaretli ve istatistiki olarak anlamlı olan hata terimi, tahmin edilen uzun dönemli ilişkinin istikrarlı olmasına ve modelde oluşacak dengesizliklerin uzun dönemde giderileceğine işaret etmektedir. Söz konusu ülkeler arasında bir kıyaslama yapıldığında, en yüksek uyarlanma hızına sahip olan ülkenin dolayısıyla modelde oluşacak dengesizliklerin en kısa sürede giderileceği ülkenin Kazakistan olduğu görülmektedir.

Çalışmada elde edilen ampirik bulguların, Hasanov (2013) çalışmasında elde edilen Azerbaycan ekonomisi için Hollanda Hastalığı'nın geçerli olduğu bulgusu ile tutarlı olduğu görülmektedir. Buna karşın, Hasanov (2013) çalışmasında Hollanda Hastalığı etkileri, petrol rantının ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan sektörlerle etkisi aracılığıyla incelenmiştir. Bu çalışmada ise Hollanda Hastalığı'nın Azerbaycan tarım sektöründeki geçerli olduğu bulgusu yönünden farklılaşmaktadır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada seçilen dört Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan) için tarım sektörü üzerinde Hollanda Hastalığı'nın etkileri 1991-2013 dönemi baz alınarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda petrol rantının söz konusu ülkelerin tarımsal katma değeri üzerindeki etkileri ARDL sınırlar testi yaklaşımı incelenmiştir.

Çalışma sonucunda Özbekistan dışındaki tüm ülkeler için petrol rantı ve tarımsal katma değer arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı desteklenmiştir. Uzun ve kısa dönemli parametreler incelendiğinde; Azerbaycan için petrol rantının, tarımsal katma değeri kısa ve uzun dönemde olumsuz yönde etkilediği; Kazakistan için petrol rantının kısa ve uzun dönemde tarımsal katma değeri pozitif yönde etkilediği; Kırgızistan için ise petrol rantının tarımsal katma değeri sadece uzun dönemde pozitif yönde etkilediği sonucuna ula-

şılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda tarım sektörü üzerindeki Hollanda Hastalığı etkilerinin sadece Azerbaycan için geçerli olduğu söylenebilmektedir. Kazakistan ve Kırgızistan için ise petrolden elde edilen rantın etkin kullanıldığı çıkarımı yapılabilmektedir. Özbekistan için petrol rantı ile tarım sektörü arasında uzun dönemde herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar için yapılacak politika önerileri, ticarete konu olan sektördeki daralmanın yol açtığı sosyal ve özel faydalar açısından değerlendirilmelidir. Özellikle Azerbaycan için Hollanda hastalığının geçerli olması, daralma gösteren tarım sektörünün ekonomiye sağladığı sosyal ve özel faydaları karşılaştırarak ulaşılabilecek net fayda açısından incelenmelidir. Net faydanın pozitif olması durumunda tarım sektöründeki daralmaya karşı herhangi bir hükümet müdahalesi gerekmeyecektir. Buna karşın, tarım sektöründeki daralma ile birlikte net faydanın negatif olması durumunda, hükümet müdahalesi gerekli olacaktır. Hükümet müdahalesi ise tarım sektöründeki daralmanın kaynaklandığı etkiye göre belirlenmelidir. Söz konusu daralma *harcama etkisi* kaynaklı ise halkın tercihlerini ticarete konu olan mallar lehine yönlendirecek politikalar; *kaynak hareketi etkisi* kaynaklı ise üretim faktörleri fiyatındaki artışları engelleyici politikalar izlenmelidir.

Açıklamalar

¹ Petrol rantı kavramı, dünya fiyatlarındaki ham petrol üretiminin değeri ile toplam üretim maliyeti arasındaki farkı ifade etmektedir.

Kaynaklar

- Apergis, Nicholas vd. (2014). “Dutch disease effect of oil rents on agriculture value added in Middle East and North African (MENA) countries”. *Energy Economics* 45: 485-490.
- Banerjee, Anindya vd. (1998). “Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework”. *Journal of time series analysis* 19 (3): 267-283.
- Bruno, Michael and Jeffrey Sachs (1982). “Energy and resource allocation: A dynamic model of the ‘Dutch Disease’”. *The Review of Economic Studies* 49 (5): 845-859.
- Buiter, Willem and Douglas Purvis (1983). “Oil, disinflation, and export competitiveness: a model of the ‘Dutch disease’”. *Economic Interdependence and Flexible Exchange Rates*. Ed. J. S. Bhandari and B. H. Putnam. 221-248.
- Corden, W. Max (1984). “Booming sector and Dutch disease economics: survey and consolidation”. *Oxford Economic Papers* 36 (3): 359-380.

- Corden, W. Max ve J. Peter Neary (1982). “Booming sector and de-industrialisation in a small open economy”. *The economic journal* 92 (368): 825-848.
- Edwards, Sebastian (1986). “Commodity export boom and the real exchange rate: The money-inflation link”. *Natural Resources and the Macroeconomy*. Ed. J. P. Neary and S. van Wijnbergen. Cambridge, Mass.: MIT Press. 229-247.
- Fardmanesh, Mohsen (1991). “Dutch disease economics and oil syndrome: An empirical study”. *World Development* 19 (6): 711-717.
- Hasanov, Fakhri (2013). “Dutch disease and the Azerbaijan economy”. *Communist and Post-Communist Studies* 46 (4): 463-480.
- Kutan, Ali M. ve Michael L. Wyzan (2005). “Explaining the real exchange rate in Kazakhstan, 1996–2003: Is Kazakhstan vulnerable to the Dutch disease?”. *Economic Systems* 29 (2): 242-255.
- Mercan, Mercan ve İsmet Göçer (2014). “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda Hastalığı Riski: Ampirik Bir Analiz”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 32 (2): 251-274.
- Mustapha, Is’haq Mustapha ve Mansur Masih (2016). “Dutch disease or Nigerian disease: a prima facie? New evidence from ARDL bound test analysis”. Working Paper, MPRA Paper No. 69767, available Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/69767/>.
- Oomes, Nienke and Katerina Kalcheva (2007) “Diagnosing Dutch Disease: Does Russia Have the Symptoms?”. BOFIT Discussion Paper No. 7/2007. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1001659> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1001659>
- Pesaran, M. Hashem vd. (2001). “Bound Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship”. *Journal of Applied Econometrics* 16: 289–326.
- Pesaran, M. Hashem ve Yongcheol Shin (1997). “An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis”. Cambridge Working Papers in Economics. 9514.
- Rudd, David (1996). “An empirical analysis of dutch disease: Developing and developed countries”. *Illinois Wesleyan University Honors Projects*.
- Sachs, Jeffrey D. and Andrew M. Warner (1997). “Natural Resource Abundance and Economic Growth”. Center for International Development and Harvard Institute for International Development. Harvard University, Cambridge, MA.

The Dutch Disease Effect on Agricultural Value Added: Evidence from Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan

Mehmet Akif Destek*

İlyas Okumuş**

Abdalmecit Yıldırım***

Abstract

This study investigates the existence of Dutch disease with the role of oil rents on agricultural value added in selected Turkish Republics (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan) for the period from 1991 to 2013. For this purpose, we use ARDL bound test approach and the results show that there is a long-run relationship between oil rents and agricultural value added in Azerbaijan, Kazakhstan and Kyrgyzstan. In the short-run, it is concluded that agricultural value added is negatively affected by oil rents in Azerbaijan. On the other hand, we concluded that agricultural value added is positively affected by oil rents in Kazakhstan and Kyrgyzstan. Similarly, the negative effect of oil rents on agricultural value added exists only for Azerbaijan in the long-run. Therefore, the results concluded that Dutch disease is valid in Azerbaijan. Furthermore, the results show that the prosperities obtained from the natural resources are efficiently used in Kazakhstan and Kyrgyzstan, but the neutrality relationship exists between oil rents and agricultural value added in Uzbekistan.

Keywords

Dutch Disease, Agricultural Value Added, Oil Rents, ARDL Bound Test

---

* Res. Assist., Gaziantep University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Gaziantep – Turkey
adestek@gantep.edu.tr

** Res. Assist., Gaziantep University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics – Gaziantep/Turkey
iokumus@gantep.edu.tr

*** Res. Assist., Muş Alparslan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics – Muş/Turkey
a.yildirim@alparslan.edu.tr

Влияние «голландской болезни» на сельскохозяйственную добавленную стоимость на примере Азербайджана, Казахстана, Кыргызстана и Узбекистана

Мехмет Акиф Дестек*
Ильяс Окумуш**
Абдульмеджит Йылдырым***

АННОТАЦИЯ

В настоящей работе выявляется наличие или отсутствие «голландской болезни» для отдельных тюркских стран (Азербайджана, Казахстана, Кыргызстана и Узбекистана) в контексте связи нефтяной ренты и сельскохозяйственной добавленной стоимости в 1991-2013 гг. С этой целью мы используем подход ARDL, связанный с тестированием, и результаты показывают, что между нефтяной рентой и сельскохозяйственной добавленной стоимостью в Азербайджане, Казахстане и Кыргызстане существует долгосрочная зависимость. В краткосрочной перспективе делается вывод о том, что нефтяная рента отрицательно влияет на сельскохозяйственную добавленную стоимость в Азербайджане. С другой стороны, данные из Казахстана и Кыргызстана показывают, что в этих странах нефтяная рента положительно сказалась на добавленной стоимости агропромышленного комплекса. Аналогичным образом, негативный эффект нефтяной ренты на добавленную стоимость сельского хозяйства существует только для Азербайджана в долгосрочной перспективе. Поэтому в результате было установлено, что голландская болезнь проявляется себя в Азербайджане. Кроме того, результаты показывают, что преимущества, полученные от использования природных ресурсов, эффективно используются в Казахстане и Кыргызстане, в то время как для Узбекистана надо отметить нейтральное взаимоотношение между нефтяной рентой и добавленной стоимостью сельского хозяйства.

Ключевые слова

Голландская болезнь (Эффект Гронингена), сельскохозяйственная добавленная стоимость, нефтяная рента, тестирование ARDL.

---

* Науч. сотр., Университет Газиантепа, факультет экономики и управления, кафедра экономики – Газиантеп / Турция
adestek@gantep.edu.tr

** Науч. сотр., Университет Газиантепа, факультет экономики и управления, кафедра экономики – Газиантеп / Турция
iokumus@gantep.edu.tr

*** Науч. сотр., Университет Муш-Алпарслан, факультет экономики и управления, кафедра экономики – Муш / Турция
a.yildirim@alparslan.edu.tr

Relationship between Government Expenditure and Economic Growth in Transition Countries: Case of Kyrgyzstan and Tajikistan

Raziakhan Abdieva*

Damira Baigonushova**

Junus Ganiev***

Abstract

After the collapse of Soviet Union the membercountries was accompanied by economic and political crises. Each country has chosen own monetary and fiscal policy considering the economic situation. Even though that their economic situation is similar, Kyrgyzstan and Tajikistan are pursuing opposite fiscal policy. More precisely, Kyrgyzstan in recent years has changed its fiscal policy towards expansionary policy, when Tajikistan is continuing contractionary policy. This paper analyses the long and the short-run causality relationships between government expenditure and economic growth in Kyrgyzstan and Tajikistan to reveal the results of such fiscal policies on real output, using Engle-Granger Cointegration and Granger Causality Tests. Results show that, over the 2000:1-2013:4 period, there is a long run relationship between GDP and government expenditure in both countries. According to Granger Causality Test it was found unidirectional causality from government expenditures to economic growth in Kyrgyzstan. But Granger causality test on economy of Tajikistan does not give any causality relations between these variables.

Keywords

Economic Growth, Government Expenditure, Engle-Granger Cointegration Test, Granger Causality Test, Contractionary Fiscal Policy, Expansionary Fiscal Policy

JEL Classification: H50, N15, O23, O16.

---

* Assist. Prof. Dr., Kyrgyz-Turkish Manas University, Department of Economics – Bishkek/ Kyrgyzstan

razia.abdieva@manas.edu.kg

** Assist. Prof. Dr., Kyrgyz-Turkish Manas University, Department of Economics – Bishkek/ Kyrgyzstan

damira.baigonushova@manas.edu.kg

*** Assist. Prof. Dr., Kyrgyz-Turkish Manas University, Department of Economics – Bishkek/ Kyrgyzstan

junus.ganiev@manas.edu.kg

1. Introduction

Fiscal policy can help government to regular demand and supply in the country. One of the main fiscal instruments that used to achieve macroeconomic goals is government expenditures. The empirical analyses showed controversial results about the effect of the government expenditures to the economic growth. Several empirical studies find positive relationship between government expenditures and growth (Ram 1986, Holmes and Hutton 1990, Aschauer 1989). Devarajan et al. (1996) using the data from 43 developing countries over 20 years, found the positive relationship between current government expenditure and growth. Sáez and García (2006) found a positive relationship between government spending and economic growth using data from the EU-15 countries. Taiwo (2011) also revealed a positive relationship between GDP and recurrent and capital expenditure by analyzing data on Nigeria.

On the contrary, Grier and Tullock (1989) used pooled regression on five-year averaged data in 113 countries to analyze the relationship between cross-country growth and various macroeconomic variables. They found that the mean growth of government share of GDP generally has a negative impact on economic growth. The results of Landau's (1983) study also found a negative relationship between the growth rate of real per capita GDP and the share of government consumption expenditure to GDP, using a cross-section study of 104 countries. Barro (1990) discovered the negative relationship between the size of government and economic growth, too. Miller and Russek (1997) indicated that debt-financed increases in government expenditure retarded growth. Ramayandi (2003), using a time series data on Indonesia for the period 1969-1999, found that the raising of government consumption spending decreases economic growth. Niloy et al. (2003) examined growth effects of government expenditure for a panel of thirty developing countries over 1970-80. They found that the share of government capital expenditure in GDP is positively and significantly correlated with economic growth, but current expenditure is insignificant. Hsieh and Lai (1994), using data from the G-7 countries, didn't reveal any evidence of a relationship between the share of government spending to GDP and per capita GDP growth. Terasawa and Gates (1998) explored data by country groups and found that the increase of government size effects negatively on developed and positively on developing countries.

Islam and Nazemzadeh (2001) examined the causal relationship between government size and economic growth using long annual data of the United States. They indicated that the causal linkage was running from economic growth to relative government size. Yamak and Küçükale (1997) using the data on Turkey found long term relationship between government expenditure and economic growth and indicated that the causal linkage was running from economic growth to relative government size.

Based on these works, this paper attempts to explore the relationship between economic growth and government expenditure in the context of two transition economies such as Kyrgyzstan and Tajikistan for the period 2000:1-2013:4. Understanding the relationship between different macroeconomic variables ensures effective designing and implementation of macroeconomic stabilization policies. To the best of our knowledge, this is the first empirical analysis of the relationship between the public expenditure and economic growth in the case of Kyrgyzstan and Tajikistan.

Section 2 presents a brief history of fiscal policy in Kyrgyzstan and Tajikistan. Section 3 presents the methodology and empirical results and section 4 gives conclusions.

2. Fiscal Policy in Kyrgyzstan and Tajikistan

Kyrgyzstan and Tajikistan are both became independent republics after the dissolution of USSR. Both countries are mountainous with small population. As showed below (Table 1) these two countries have much in common. Gross Domestic Product of Kyrgyzstan in 2013 was 7.33 billion dollars, in Tajikistan 8.51 billion dollars.

In 2013, significant economic growth was observed in the Kyrgyz Republic. According to data of the National Statistics Committee of the Kyrgyz Republic (NSC) in 2013 the volume of GDP in real terms increased by 10.5 percent against the decrease of the similar indicator by 0.1 percent in 2012. The growth was mainly conditioned by rehabilitation of production at the Kumtor gold mining enterprises. The share of industry in GDP structure amounted to 16.1 percent in 2013 and 48.2 percent of industrial output accounts for the 'Kumtor' gold mining enterprises. The share of agriculture in GDP was 15.2 percent, trade and repairs of motor vehicles 16.1 percent, transport and communications 9.5 percent and others 22 percent (National Bank of the Kyrgyz Republic 2013: 8).

In Tajikistan in 2013 share of industry in GDP was 13 percent, agriculture 21.1 percent, construction 10.2 percent, trade 15.7 percent, transport and communications 13.9 percent and services 13.4 percent (Agency on Statistics under President of the Republic of Tajikistan <http://www.stat.tj/ru/analytical-tables/real-sector/> (08.06.17)).

Number of unemployed registered at the government employment offices in 2013 in Kyrgyzstan reached 58 thousand people, while in Tajikistan 54 thousand people. Life expectancy at birth in Kyrgyzstan was 70 years and in Tajikistan was 72.8 years in 2012. Rate of poverty in 2013 in Kyrgyzstan was 38 percent and in Tajikistan – 35 percent.

Table 1. *Macroeconomic Indicators of Kyrgyzstan and Tajikistan in 2013*

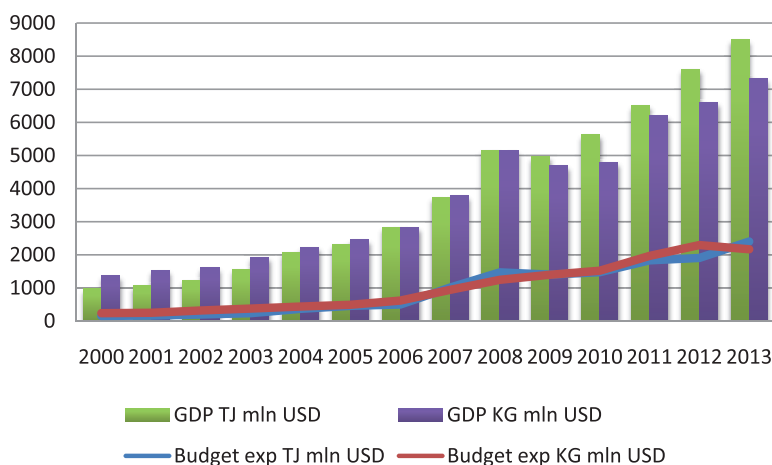
	Kyrgyzstan	Tajikistan
GDP in 2013 (million \$)	7335.0	8513.5
GDP per capita in 2013, \$	1323.3	1056.0
Population (thousand person) in 2014	5776.6	8161.1
Life expectancy at birth in 2012	70	72.8
Number of unemployed registered at governmental employment offices (end of the year) in 2013 (thousand persons)	58	54
Consumer price indices for goods and services in September 2014 (as percent to December of the previous year)	105.0	105.7
Poverty in 2013	38%	35%

Source: Statistic Committee of CIS, www.cisstat.org (01.04.15), Statistic Committee of Tajikistan, www.stat.tj (02.04.15), Statistic Committee of Kyrgyzstan, www.stat.kg (03.04.15).

Similar to other republics of Former Soviet Union (FSU), the Kyrgyz Republic suffered a number of severe shocks during the early years of independence. It lost its traditional markets in the other FSU republics, as well as substantial transfers and subsidies from the Soviet Unions. Its GDP fell by over 50 percent during the first 5 years of transition (IMF 2004: i). In Kyrgyzstan also held two political crises in 2005 and 2010. Three fourth of the government expenditures consist of social expenditure on education, health and social security. Likewise the country still needs structural reforms for instance key sectors such as financial and energy sector (IMF 2011: 6).

In the early years of independence Tajikistan faced with political crisis, too. During the 1992-1997 years in Tajikistan waged civil war. GDP of Tajikistan also fell by over 60 percent during 1992-1997 period. In 1998, the government of Tajikistan adopted a medium-term economic development strategy for 1998-2001. As the results, macroeconomic stability was established from the end of the 90s, during the period 1999-2008 GDP growth sustained and the average growth of GDP was 8.3 percent per year, exports increased and tax collection improved (Zoidov and Zoidov <http://www.ipr-ras.ru/articles/zoidov12-1-int.pdf> (10.05.15)).

Figure 1: GDP and Government Expenditure in Kyrgyzstan and Tajikistan

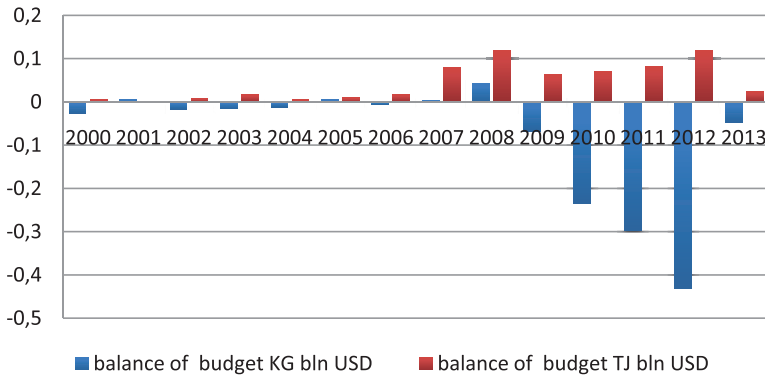

Source: Statistic Committee of CIS, www.cicstat.org (01.04.15), Statistic Committee of Tajikistan, www.stat.tj (02.04.15), Statistic Committee of Kyrgyzstan, www.stat.kg (03.04.15).

As showed in Figure 1, GDP of Tajikistan is little higher from the GDP of Kyrgyzstan. The ratio of government expenditure to GDP in Kyrgyzstan in 2013 was 29.8 percent, while in Tajikistan – 28.2 percent. Generally, these variables of two countries are similar to each other. Both in Kyrgyzstan and Tajikistan budget is socially oriented i.e. main expenditure items are education, social protection and healthcare. For instance, in 2013 in Kyrgyzstan 51.7 percent of budget expenditure spent to education, social protection and healthcare (Statistics Committee of Kyrgyz Republic available at: <http://stat.kg/en/statistics/finansy/> 07.06.2017.).

In Tajikistan 18 percent of public expenditure spent on education, 7 percent on healthcare and 19 percent on social protection in 2013 (Secretariat under the Committee Majlisi Namoyandagon Majlisi Oli of Republic of Tajikistan for Economy and Finance 2014:11).

Figure 2: *Balance of Budget in Kyrgyzstan and Tajikistan*

Source: Statistic Committee of CIS, www.cicstat.org (01.04.15), Statistic Committee of Tajikistan, www.stat.tj (02.04.15), Statistic Committee of Kyrgyzstan, www.stat.kg (03.04.15).

In Kyrgyzstan the balance of budget in majority years was resulted with deficit. Economy of Kyrgyz Republic in early years of transition experienced severe shock: transfers from general government budget of USSR stopped, budget implementation sharply worsened. Decline of economic activity led to challenges with tax administration and decreased revenues. The society was faced with the increased need for spending on defense purposes, disaster management and social assistance (Asanov 2004: 10).

Budget deficit increased sharply from 2008 and in 2009 increased to 1.5 percent of GDP out of necessity for additional budget expenditure during the world financial crisis and decrease of tax revenue as a result of the overall business loss in the country, the reduction in the volume of imports, and amendments made to the tax legislation (National Bank of Kyrgyz Republic 2010: 11). In 2010 political instability led to the growth reduction in state budget revenues, in particular, there was a significant decrease in receipts of official transfers; on the other hand, there was an expansion of budget expenditures in spheres of social protection, economic issues, defense, public order and security that resulted in substantial increase of budget deficit

which rose to 5.1 percent of GDP (National Bank of Kyrgyz Republic 2011: 10). Also insufficient tax revenues after the revolution, and untargeted use of budgetary allocations and unforeseen expenses from the budget led to huge budget arrears after the revolution in 2010 (Tyulyundieva 2011: 112).

In 2012, expenditures for payment of wages, subsidies and social benefits, as well as expenditures related to implementation of large-scale projects in power industry and transport increased. At the same time, resource part of the state budget shrank. As a result, the budget deficit increased and according to the data of the Central Treasury it amounted to KGS 20.2 billion or 6.6 percent of GDP (National Bank of Kyrgyz Republic 2013: 10).

In Tajikistan, on the contrary, it was observed budget surplus for the whole period. Budget surplus was mainly due to increase in receipt of taxes. For instance, in 2005 and 2006 income tax (National Bank of Tajikistan 2006: 6), profit tax and Value Added Taxes (National Bank of Tajikistan 2007: 9) income significantly increased. In Tajikistan income tax rate is progressive (0%, 8% and 13%) and profit tax rate is 25% (<http://www.asia-realty.ru/co-zakon-tajikistan.php?Id=394> (08.06.17)). In Tajikistan there are 21 kinds of different taxes. International tax system expert Martin Vizir declared that he has never seen any amount of taxes in any country in the world and there are a lot of unnecessary taxes in Tajikistan (Chorshanbiev 2010). Boimirzoev (2002) believes that reducing the tax burden and number of taxes, simplifying the tax system should be the main objectives of tax reform in Tajikistan. This will increase the collection of taxes; stimulate the withdrawal of income from the informal sector of the economy. Ziyaev (2011: 103) also emphasizes that the Tajikistan is one of the last country among the CIS countries that initiate radical economic reforms including reforms of the budget system.

Summing up, it can be said that Kyrgyzstan implements expansionary fiscal policy, while Tajikistan contractionary fiscal policy. It was interesting to analyze the relationship between GDP and government expenditure in these two countries with different fiscal policies.

3. Methodology and Empirical Results

The quarterly data on government expenditure were obtained from the site of Statistical Committee of Tajikistan and Kyrgyzstan as well as data on the exchange rate and GDP obtained from the site of the CIS (www.cisstat.org,

04.04.2015). Public spending data and Gross Domestic Product (GDP) data were converted to dollar dividing to the exchange rate of the dollar to the corresponding period. The data are analyzed according to the following estimation procedures.

3.1. Unit Root Test

The unit root test of stationarity of time series data was determined prior to cointegration and causality tests. The unit root tests for stationarity of time series called PP test proposed by Phillips and Perron (1988) and the Augmented Dickey-Fuller (ADF) are employed (Table 2). These tests determine the existence of a unit root of each series. The series are examined whether they are stationary or integrated of the same order. If the two variables are non-stationary in level, but stationary in first differences in other words I(1), cointegration test can be performed. The theory of cointegration is discussed in details by Engle and Granger (1987). In brief, cointegration determines if the linear combination of these variables is stationary. The series are cointegrated or have a long-run relationship if there is exists a linear combination of these series.

Table 2. *Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) Tests*

Variable	ADF		PP	
	Intercept	Intercept & Trend	Intercept	Intercept & Trend
G_{TJ}	-0.70	-3.80**	-0.53	-3.80**
ΔG_{TJ}	-6.95***	-6.90***	-22.25***	-19.71***
Y_{TJ}	-0.90	-0.96	-0.82	-4.29**
ΔY_{TJ}	-3.64***	-3.68**	-16.17***	-17.84***
G_{KG}	-0.82	-3.43*	-0.81	-3.25*
ΔG_{KG}	-10.95***	-10.89***	-11.48***	-11.46***
Y_{KG}	-0.43	-3.24*	-0.64	-3.93**
ΔY_{KG}	-2.70**	-2.67	-17.10***	-17.69***

Note: Δ is the first difference operator. ***, ** and * indicates the statistical significance at 1, 5, and 10 percent levels, respectively. Newey-West bandwidth selection with Bartlett Kernel was used for the PP test. The maximum lag lengths were set to 5 and Schwarz Info Criterion was used to determine the optimal lag length. Before stationarity tests logarithm of the variable were taken and seasonally adjusted. **Source:** Authors' calculations.

Stationarity tests of our variables showed in Table 2. Where:

G_{TJ} and G_{KG} - government expenditure of Tajikistan and Kyrgyzstan, respectively;

Y_{TJ} and Y_{KG} - GDP of Tajikistan and Kyrgyzstan, respectively.

It seems that GTJ is trend stationary at level, but Dickey-Fuller (1981) tests have shown that series contain not deterministic but stochastic trend. So the results of the unit root tests show that all variables are non-stationary in level but stationary in first difference, in other words I (1), so the two-step Engle and Granger cointegration test between the two variables, G and Y, can be performed for both countries.

3.2 Engle - Granger Cointegration Test

Cointegration analysis allows non-stationary data to be used so that spurious results are avoided. It also provides applied econometricians an effective formal framework for testing and estimating long-run models from actual time-series data. Among a number of alternative methods, the EGM, originally suggested by Engle and Granger (1987), has received a great deal of attention in recent years. One of its benefits are the long-run equilibrium relationship (namely the cointegrating regression) can be modeled by a straightforward regression involving the levels of the variables. In the first step, all dynamics are ignored and the cointegrating regression is estimated by the OLS (eq. a). If error terms (ε_t) of the OLS stationary in level we can say that there is a long run relationship among two variables.

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + \varepsilon_t \quad (a)$$

In our case there are two cointegrating equations for each country and totally four equations. Consequently we have four error terms and stationarity tests of them reported in Table 3.

Table 3. *ADF Stationarity Test of the Residuals*

	Number of sample	None		
Levels of the statistical significance		1%	5%	10%
<i>critical values</i>	50	-4.12	-3.29	-2.90
<i>critical values</i>	100	-3.73	-3.17	-2.91
(G dependent)	56	-6.22		
(Y dependent)		-6.21		
(G dependent)	56	-6.38		
(Y dependent)		-6.45		

Note: *critical values were obtained from Engle – Yoo (1987).* The maximum lag lengths were set to 5 and Schwarz Info Criterion was used to determine the optimal lag length.

As we have seen in Table 3, error terms of all equations are stationary in level and it implies that there is a long run relationship among government expenditures and GDP in both countries.

The second step involves estimating a short-run model with an error-correction mechanism (ECM) by the OLS (b).

$$\Delta y_t = c + \beta_0 \Delta x_t + \gamma \hat{\varepsilon}_{t-1} + u_t \text{ (b)}$$

The coefficient of the lagged error correction term (ECT) is short term adjustment coefficient and represents the proportion by which the long run disequilibrium (or imbalance) in the dependent variable is being corrected in each short period. So in order to say that error correction mechanism is working the sign of lagged error correction terms coefficient (must be negative and statistically significant.

Results of error correction models show that all error-correction terms coefficients carries correct sign and statistically significant at 1 percent level (Table 4).

Table 4. *Results of ECM*

	$\Delta Y_t = c + \beta_0 \Delta G_t + \gamma \hat{\varepsilon}_{t-1} + u_t$	$\Delta G_t = c + \beta_0 \Delta Y_t + \gamma \hat{\varepsilon}_{t-1} + u_t$
Tajikistan	$\Delta Y_t = 0.02 + 0.37 \Delta G_t - 0.50 \hat{\varepsilon}_{t-1} + u_t$	$\Delta G_t = 0.017 + 0.85 \Delta Y_t - 0.78 \hat{\varepsilon}_{t-1} + u_t$
	[1.40][5.02][-3.83] (0.17) (0.00) (0.00) R ² =0.34 Adj. R ² =0.32 DW=2.18 F=13.65 Prob (F-statistic)=0.000	[0.74][4.94][-6.06] (0.46) (0.00) (0.00) R ² =0.51 Adj. R ² =0.49 DW=2.09 F=26.80 Prob (F-statistic)=0.000
Kyrgyzstan	$\Delta Y_t = 0.015 + 0.40 \Delta G_t - 0.70 \hat{\varepsilon}_{t-1} + u_t$	$\Delta G_t = 0.021 + 0.61 \Delta Y_t - 0.63 \hat{\varepsilon}_{t-1} + u_t$
	[1.23][4.11][-4.99] (0.22) (0.00) (0.00) R ² =0.37 Adj. R ² =0.34 DW=2.03 F=14.99 Prob (F-statistic)=0.000	[1.38][4.06][-5.11] (0.17) (0.00) (0.00) R ² =0.38 Adj. R ² =0.35 DW=2.22 F=15.65 Prob (F-statistic)=0.000

Figure in parentheses ( ) and brackets [ ] are *p*-value and *t*-statistic, respectively.

Speed of convergences to equilibrium very high in both countries that confirms the stability of the system. As large absolute values of ECT shows equilibrium agents remove a large percentage of disequilibrium in each pe-

riod, in other words the speed of adjustment is very rapid. The significant coefficients of the ECT for each time series depict that they all cause one another in the long run. Positive β_0 coefficients mean that there is a positive relationship among G and Y in both countries, in other words if government expenditure increases Gross Domestic Product also increases, and vice versa.

First model estimated for Tajikistan shows that if there have been shock in the economy and GDP moved from equilibrium, 50 percent of disequilibrium removes in each next period. So the equilibrium can be established in two periods. Also, 1 percent increases in the government expenditures cause to 0.37 percent increasing of Gross Domestic Product. The second model indicates that 1 percent increase in GDP cause to 0.85 percent increase in the government expenditure. Error correction term in the model equal to -0.78, it means that if any cause of crises or shock budget expenditures moves from equilibrium, than 78 percent of disequilibrium removes in next period.

The third model estimated for Kyrgyzstan tells that 1 percent increase in the government expenditure (G) will cause 0.40 percent increasing in GDP (Y) and if there is any disequilibrium in Y the equilibrium will be established less than 1.5 periods ($1/0.7=1.42$). Also, the last equation shows that 1 percent increase in Y cause 0.61 percent increasing in government expenditure. Speed of adjustment equals to 0.63. That means if there is deviation from the cointegration equilibrium in G, deviation removes completely in 0.59 periods ($1/0.63=1.59$). This cointegration test does not tell direction of the relationship between the variables, but we can use Granger Causality test for this purpose.

3.2. Granger Causality Test

The standard Granger causality test developed by Granger (1969, 1980) that is popularly used to test whether past changes in one variable help explain current changes in other variables. Equation (1) is used to test whether y Granger causes x while equation (2) is used to test whether x Granger causes y. The bivariate Granger causality test requires that two variables used in the test must be stationary even though they are not integrated of the same order.

The Granger causality test is performed by the following two equations:

$$x_t = a_0 + \sum_{i=1}^k a_i y_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_i x_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$y_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^k \gamma_i x_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_i y_{t-i} + v_t \quad (2)$$

With no long-run relationship between government expenditures (G) and economic growth (Y), the standard Granger causality test is performed using first differences of variables. The optimal lag length for the causality test is determined by a vector autoregressive (VAR) form. The standard Granger causality test results estimated for Kyrgyzstan economy reported in Table 5.

Table 5. *Lag Order Selection Criteria based on VAR*

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	70.75839	NA	0.000207	-2.806465	-2.729248	-2.777169
1	77.72424	13.07875	0.000184	-2.927520	-2.695869	-2.839632
2	81.13513	6.125665	0.000188	-2.903475	-2.517389	-2.756994
3	92.43057	19.36361	0.000140	-3.201248	-2.660728	-2.996175
4	106.3180	22.67336*	9.40e-05	-3.604816	-2.909862*	-3.341152
5	112.1496	9.045002	8.79e-05*	-3.679577*	-2.830189	-3.357321*
6	113.1357	1.448879	0.000100	-3.556559	-2.552736	-3.175710
* indicates lag order selected by the criterion						
LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5 percent level)						
FPE: Final prediction error						
AIC: Akaike information criterion						
SC: Schwarz information criterion						
HQ: Hannan-Quinn information criterion						

As we can see in the table LR and SC criterion tell that 4 lag is appropriate, when HQ, AIC and FPE advices 5 lag. So we decided to look on both lags and results are showed in

Table 6.

Table 6. *Granger Causality Tests*

Direction of causality	Lag=4			Lag=5		
	Obs	F-Statistic	Prob.	Obs	F-Statistic	Prob.
$\Delta G_{KG} \rightarrow \Delta Y_{KG}$	51	2.4314	0.062*	50	2.5566	0.043**
$\Delta Y_{KG} \rightarrow \Delta G_{KG}$		0.7888	0.539		0.5500	0.737

** and * indicates the statistical significance at 5 and 10 percent levels, respectively.

The null hypothesis that means ‘government spending (G) does not Granger cause economic growth (Y)’ was rejected at the 5 percent level of significance. Thus, unidirectional causality from government expenditures (G) to economic growth (Y) exists. On the contrary, the ‘economic growth (Y) does not Granger cause of government expenditures (G)’ hypothesis was accepted. This supports the Keynesian view which stipulates that causation runs from government expenditures to growth.

Unfortunately, Granger causality test applied on Tajikistan economy didn’t give any causality directions. The probable cause of this result could be a simultaneous causality(s) among variables.

4. Conclusion

Empirical analyses showed different results about the influence of the government expenditure on economic growth. Some of them found positive relation, while others showed negative relationship between government expenditure and economic growth.

In this study we analyzed the relationship between government expenditure and economic growth in short and long term with the Engle - Granger cointegration test and Granger Causality model of two transition economies as Kyrgyzstan and Tajikistan. These countries are similar in terms of mountainous, small population and high rate of poverty. In addition, in both countries have problems with political and economic stability. The level of GDP and government expenditure is close to each other, but in Tajikistan has been chosen contractionary fiscal policy, whereas in Kyrgyzstan expansionary policy. It was interesting to analyze the relationship between GDP and government expenditure in two countries with different fiscal policies.

The results of Engle and Granger cointegration test showed that there is long and short run relationship between GDP and government expenditure both countries. Effect of GDP to the government expenditures is higher

than the effect of government spending to GDP in both countries. When compared the two countries, it is seen that GDP growth impact on budget expenditure in Tajikistan is higher for 24 percent than in Kyrgyzstan. Also, as error correction terms indicated, the speed of convergences to equilibrium of government expenditures is higher than in Tajikistan. The reason for these results could be the high level of tax collection and contractionary fiscal policy of Tajikistan.

On the other hand, the speed of convergence to equilibrium of the impact of government expenditures on GDP in Kyrgyzstan is higher than in Tajikistan to 20 and 0.03 percent, respectively. We guess it is the result of Kyrgyzstan's expansionary fiscal policy.

According to the Granger Causality Test, there is a unidirectional causality from government expenditures to economic growth in Kyrgyzstan. This supports the Keynesian view which stipulates that causation runs from government expenditures to growth. But we didn't find any causality relationships between these two variables in Tajikistan.

On the other hand, despite of large volume of budget deficit, the impact of the government expenditure on GDP in Kyrgyzstan is higher than in Tajikistan for only 0.03 percent. Also, GDP growth impact on budget expenditure in Tajikistan is higher for 24 percent than in Kyrgyzstan. It can be assumed that contractionary fiscal policy is more effective.

References

- Aschauer, David Alan (1989). "Is Public Expenditure Productive?". *Journal of Monetary Economics* 23: 177-200.
- Barro, Robert J. (1990). "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth". *Journal of Political Economy* 98: 103-125.
- Devarajan, Shantayanan et al. (1996). "The Composition of Public Expenditure and Economic Growth". *Journal of Monetary Economics* 37: 313-344.
- Dickey, David A. and Wayne A. Fuller (1981). "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root". *Econometrica* 49 (4): 1057-1072.
- Engle, Robert F. and Clive W. J. Granger (1987). "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing". *Econometrica* 55: 251-276.
- Engle, Robert F. and Byung Sam Yoo (1987). "Forecasting and Testing in Co-Integrated Systems". *Journal of Econometrics* 35: 143-159.
- Granger, Clive W. J. (1969). "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods". *Econometrica* 37: 424-438.

- (1980). "Testing for Causality". *Journal of Economic Dynamic and Control* 4: 229-252.
- Grier, Kevin B. and Tullock Gordon (1989). "An Empirical Analysis of Cross-National Economic Growth 1951-1980". *Journal of Monetary Economics* 24: 259-276.
- Holms, James M. and A. Patricia Hutton (1990). "On the Causal Relationship between Government Expenditures and National Income". *Review of Economics and Statistics* 72: 87-95.
- Hsieh, Edward and Lai S. Kon (1994). "Government Spending and Economic Growth: the G-7 Experience". *Applied Economic* 26: 535-42.
- International Monetary Fund (2004). "Kyrgyz Republic Expenditure Review Fiscal Policies for Growth and Poverty Reduction". Report No. 28123-KG.
- (2011). "Staff Report for the 2011 Article IV Consultation and Request for a Three-Year Arrangement under the Extended Credit Facility". Country Report No. 11/155, June.
- Islam, Anisul M. and Nazemzadeh Ashgar (2001). "Causal Relationship between Government Size and Economic Development: An Empirical Study of the U. S.". *Southwestern Economic Review* 28: 75-88.
- Landau, Daniel (1983). "Government Expenditure and Economic growth: a Cross-Country Study". *Southern Economic Journal* 49: 783-92. <http://dx.doi.org/10.2307/1058716>, (02.03.15).
- Miller, Stephen M. and Frank S. Russek (1997). "Fiscal Structures and Economic Growth: International Evidence". *Economic Inquiry* 35: 603-613.
- National Bank of the Kyrgyz Republic (2010). Annual Report 2009, LLC "Triada Print", Bishkek.
- (2011). Annual Report 2010, LLC "Triada Print", Bishkek.
- (2013). Annual Report 2012, LLC "Triada Print", Bishkek.
- (2014). Annual Report of the National Bank of the Kyrgyz Republic for 2013, LLC "Triada Print". (available at: <http://www.nbkr.kg/DOC/23062014/00000000027435.pdf> (08.06.17)).
- Niloy, Bose et al. (2003). "Public Expenditure and Economic Growth: A Disaggregated Analysis for Developing Countries". *The Manchester School* 25 (5): 533-556.
- Phillips, Peter C. B. and Pierre Perron (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression". *Biometrika* 75: 335-346.
- Ram, Rati (1986). "Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time Series". *American Economic Review* 76: 191-203.
- Ramayandi, Arief (2003). "Economic Growth and Government Size in Indonesia: Some Lessons for the Local Authorities". *Working Paper in Economics and Development Studies*. No. 200302.
- Sáez, Marta Pascual and Alvarez-García Santiago (2006). "Government Spending and Economic Growth in the European Union Countries: An Empirical

- Approach”. *Working Paper Series* (https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=914104, 05.03.15)
- Seddighi, Hamid R. et al. (2000). *Econometrics: A Practical Approach*. London: Routledge.
- Statistics Committee of Kyrgyz Republic, <http://stat.kg/en/statistics/finansyl/07.06.2017>.
- Taiwo, Muritala (2011). “Government Expenditure and Economic Development: Empirical Evidence from Nigeria”. *European Journal of Business and Management* 3 (9): 18-28.
- Tajikistan Statistics Committee, [http://www.stat.tj/ru/analytical-tables/real-sector/\(08.06.17\)](http://www.stat.tj/ru/analytical-tables/real-sector/(08.06.17)).
- Terasawa, Katsuaki L. and William R. Gates (1998). “Relationships between Government Size and Economic Growth: Japan’s Reforms and Evidence from OECD”. *International Public Management Journal* 1 (2):195-223.
- Yamak, Nebiye ve Yakup Küçükale (1997). “Türkiye’de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi”. *İktisat- İşletme ve Finans Dergisi* 12 (131): 5- 14.
- Asanov, Turusbek (2004). «Fiskal’ naya politika Kyrgyzskoy Respubliki v perekhodnom mire k rynochnoy ekonomike». *Vestnik KRSU* 4 (2): 6-12.
- Boimirzoev, Boimirzo (2002). *Byudzhethnoye regulirovaniye ekonomiki v usloviyakh perekhoda k rynochnomu khozyaystvu: na materialakh Respubliki Tadjikistan*. PhD thesis. Khudzhand, Nauchnaya biblioteka dissertatsiy i avtoreferatov dissercat (available at: <http://www.dissercat.com>)
- Ziyaev, Rustam D. (2011). “ Etapy byudzhethnoy reformy v Tadjikistane ”. *Izvestiya Sankt- Peterburgskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta* 1:101-103.
- Zoidov, K. H. and Z. K. Zoidov (2012). “Retrospektivnyy analiz i prognozirovaniye tsiklicheskih resheniy makroekonomicheskoy dinamiki Respubliki Tadjikistan na osnove ekonometricheskikh metodov”. Central Economics and Mathematics Institute of the Russian Academy of Sciences (available at: www.ipr-ras.ru/articles/zoidov12-1-int.pdf (10.05.15)).
- Secretariat under the Committee Majlisi Namoyandagon Majlisi Oli of Republic of Tajikistan for Economy and Finance. (2014). “Analiz rezul’tatov gosudarstvennogo byudzheta Respubliki Tadjikistan za 2013 god”. Projekt ‘Ukrepleniye potentsiala parlamenta Respubliki Tadjikistan v oblasti gosudarstvennykh finansov’. (available at: <http://www.pbo.tj/upload/Analisis/>).
- Tyulyundieva, Nazira (2011). *Kontseptsiya upravleniya byudzhetom gosudarstva*. Bishkek (available at: www2.hss.de/fileadmin/centralasia/Kirgistan/images/Publikationen/lehrbuch_29.pdf, 10.06.17).
- Chorshanбиеv, Payrav (2010). “Nalogovyie stavki v Tadjikistane ne takiye vysokiye po sravneniyu s drugimi stranami - Nalogovyy komitet pri pravitel’stve RT”. (available at: <http://www.news.tj/ru/news/> , 12.06.2013).

Geçiş Ülkelerinde Devlet Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kırgızistan ve Tacikistan Örneği

Raziyahan Abdiyeva*
Damira Baigonushova**
Junus Ganiev***

Öz

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bu birliğe üye olan ülkeler piyasa ekonomisine geçmeye başlamışlardır. Geçişin ilk yıllarında ülkelerin çoğu ekonomik ve siyasi krizlerle karşılaşmışlardır. Her ülke, kendi ekonomik durumunu göz önüne alarak para ve maliye politikası seçmişlerdir. Ekonomik durumları benzer olmasına rağmen, Kırgızistan ve Tacikistan farklı maliye politikasını uygulamaktadırlar. Son yıllarda Kırgızistan genişletici maliye politikası uygularken, Tacikistan daraltıcı maliye politikasını seçmiş bulunmaktadır. Bu çalışmada Kırgızistan ile Tacikistan'da kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler, 2000:1 – 2013:4 dönemine ait çeyrek veriler ve Engle-Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanılarak incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, her iki ülkede de GSYİH ile kamu harcamaları arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Granger nedensellik testine göre, Kırgızistan'da kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Fakat Tacikistan'da kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler

Ekonomik Büyüme, Kamu Harcamaları, Engle-Granger Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi, Daraltıcı Maliye Politikası, Genişletici Maliye Politikası

JEL Sınıflaması: H50, N15, O23, O16.

* Yrd. Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisat Bölümü - Bişkek/Kırgızistan razia.abdieva@manas.edu.kg

** Yrd. Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisat Bölümü - Bişkek/Kırgızistan damira.baigonushova@manas.edu.kg

*** Yrd. Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisat Bölümü - Bişkek/Kırgızistan junus.ganiev@manas.edu.kg

Взаимосвязь между государственными расходами и экономическим ростом в странах с переходной экономикой: на примере Кыргызстана и Таджикистана

Разияхан Абдиева*

Дамира Байгонушова**

Жунус Ганиев***

АННОТАЦИЯ

После распада Советского Союза страны столкнулись с экономическими и политическими кризисами. Каждая страна выбрала собственную денежно-кредитную и фискальную политику с учетом экономической ситуации. Несмотря на схожесть экономического положения, Кыргызстан и Таджикистан проводят противоположную фискальную политику. Кыргызстан изменил свою фискальную политику в сторону экспансионистской, тогда как Таджикистан продолжает сдерживающую политику. В данной статье анализируется долгосрочная и краткосрочная причинно-следственная связь между государственными расходами и экономическим ростом в Кыргызстане и Таджикистане, в целях определения влияния налогово-бюджетной политики на реальный объем производства, с использованием метода коинтеграции Энгла-Грейнджера, а также теста Грейнджера на причинность. В результате в период 2000:1-2013:4 выявлена долгосрочная зависимость между ВВП и государственными расходами в обеих странах. Согласно тесту Грейнджера, в Кыргызстане существует однонаправленная причинность от государственных расходов к экономическому росту, тогда как в Таджикистане не обнаружено никаких причинно-следственных связей между этими переменными.

Ключевые слова

экономический рост, государственные расходы, метод коинтеграции Энгла-Грейнджера, тест Грейнджера на причинность, сдерживающая фискальная политика, экспансионистская фискальная политика.

* ст.преп. д-р., Кыргызско-Турецкий университет «Манас», Отделение экономики – Бишкек / Кыргызстан

razia.abdieva@manas.edu.kg

** ст.преп. д-р., Кыргызско-Турецкий университет «Манас», Отделение экономики – Бишкек / Кыргызстан

damira.baigonushova@manas.edu.kg

*** ст.преп. д-р., Кыргызско-Турецкий университет «Манас», Отделение экономики – Бишкек / Кыргызстан

junus.ganiev@manas.edu.kg

Sanayi Sektöründe Petrol Talebinin Fiyat ve Gelir Esneklikleri: OECD Ülkeleri Örneği

Orhan Çoban*

Nazan Şahbaz Kılınc**

Efe Can Kılınc***

Öz

Önemli bir enerji kaynağı olan petrolün talep esnekliklerinin belirlenmesi, uygun enerji politikalarının tasarlanması ve bu politikaların enerji talebine olan etkilerinin ölçülmesinde rol oynamaktadır. Bu çalışmanın amacı, 1997-2013 dönemi için OECD ülkelerinde sanayi sektöründe petrol talebinin fiyat ve gelir esnekliklerinin tahmin edilmesidir. Öncelikle OECD ülkelerinde sektörel enerji tüketimi ilgili literatür gözden geçirilmiştir. Daha sonra OECD ülkelerinde sektörel enerji tüketiminin belirleyicileri irdelenmiştir. Ampirik analiz çerçevesini oluşturmak için ilgili literatürde yer alan enerji talep modelleri incelenmiştir. Uygun model belirlendikten sonra OECD ülkelerinde sanayi sektöründe petrol talep esnekliklerini tahmin etmek için dinamik panel veri yöntemleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, petrol fiyatlarındaki %1'lik artışın sanayi sektöründe enerjiye olan talebi %1.76 oranında azaltırken, sanayi üretim endeksinde ortaya çıkacak %1 oranındaki bir artışın petrol tüketimlerini de %1.34 oranında artıracığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre, fiyat ve gelir esneklikleri bakımından OECD ülkeleri sanayi sektöründe petrol talebi elastiktir.

Anahtar Kelimeler

Enerji, petrol talebi, sanayi sektörü, fiyat ve gelir esneklikleri, dinamik panel veri analizi

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü-Konya/Türkiye
ocoban@selcuk.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü-Kırıkkale/Türkiye
nkilinc@kku.edu.tr

*** Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü-Kırıkkale/Türkiye
efecankilinc@kku.edu.tr

1. GİRİŞ

Enerji ülkelerin kalkınmasında ve toplumların yaşam standartlarının artırılmasında her zaman büyük bir öneme sahip olmuştur. Enerji konut ve işyerlerinde çeşitli amaçlar için kullanılmaktadır. Bireylere ait meskenlerde ve işyerlerinde, özel ve kamu sektörüne ait binalarda özellikle ısınma ve aydınlatma faaliyetlerinde enerji kaynaklarına başvurulmaktadır. Nüfus artışı, ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşme gibi nedenlerden dolayı enerjiye olan talep her geçen gün artmakta ve bu talep artışının devam edeceği öngörülmektedir. Günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelen enerji, özellikle sanayi sektöründe temel girdi olma özelliğine sahiptir.

Ülkelerin çoğunun ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri petrole bağlıdır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasında petrol önemli role sahiptir ve petrole olan talep sürekli artmaktadır. Enerji talebinin sürekli arttığı günümüzde mevcut enerji kaynakları ile bu artan talebi ile ilgili çeşitli kurum ve kuruluşlar enerji talebinin projeksiyonları hakkında çalışmalar yapmaktadır. Bu kapsamda, endüstriyel enerji talebinin kısa ve uzun vadede nasıl bir seyir izleyeceğinin tahmin edilmesi ise büyük öneme sahiptir. Önemli enerji girdilerinden birisi olan petrolün talep esnekliklerinin belirlenmesi ise uygun enerji politikalarının tasarlanmasında ve bu politikaların enerji talebine olan etkilerinin ölçülmesinde yardımcı olmaktadır.

OECD ülkelerinde sanayi sektöründe petrol talebinin fiyat ve gelir esnekliklerini araştıran bu çalışma, giriş ve sonuç bölümleri dâhil olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde enerji talebi ve talebi etkileyen faktörlere, üçüncü bölümde OECD ülkelerinde sektörel enerji tüketiminin belirleyicilerine yer verilmektedir. Dördüncü bölümde ise enerji talep esnekliklerini konu alan çalışmaların yer aldığı teorik ve ampirik literatüre değinilmektedir. Beşinci bölümde araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemi üzerinde durulmakta, veri seti, veri setinin kaynaklar, veri setinin analizinde kullanılacak olan yöntemler ve analiz sonuçları yer almaktadır. Sonuç bölümünde analizlerde elde edilen bulgular çerçevesinde ulaşılan sonuçlar genel olarak değerlendirilmektedir.

2. ENERJİ TALEBİ VE ENERJİ TALEBİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Dünya genelinde enerji talebi sürekli artmakta ve bu durum özellikle fosil yakıtların pahalılaşmasına, enerji kaynaklarının rezervlerinin azalmasına ne-

den olmakta ve bu süreç karar alıcıları ve politika yapıcılarını üretim sürecinde kullanabilecekleri yeni enerji kaynakları bulmaya zorlamaktadır. Enerji tüketimi; gelir, enerji fiyatları, ekonominin yapısı ve mevcut teknoloji gibi çeşitli faktörlerin fonksiyonudur. Enerji talebini kısa ve uzun dönemde birçok faktör etkilemektedir. Bu faktörler enerji fiyatlarındaki değişimler, nüfus artışı, ekonomik büyüme, kentleşme, teknolojik ilerleme ve sürdürülebilir kalkınma olarak sıralanabilmektedir (Medlock 2009: 91).

2.1. Enerji Fiyatları

Günümüzde pek çok sanayi dalında temel girdilerden biri enerjidir. Enerji fiyatlarının artması bu kaynakları girdi olarak kullanan sektörlerde üretim maliyetlerini arttıracak, bu da nihai ürünün fiyatına yansıtacak ve enflasyonist etki yapacaktır. Eğer firmanın içinde bulunduğu piyasada rekabet şiddetli ise, maliyet artışlarını fiyatlara tam olarak yansıtamayacak, bunun yerine firma işçi çıkarma yoluna gidecek, bu da işsizliğin artmasına yol açabilecektir. Bu arada söz konusu fiyat artışlarından ekonomideki her sektör aynı derecede etkilenmeyecek, enerji yoğun sektörler daha çok etkilenenlerdir (Cologni vd. 2008: 856–857).

2.2. Nüfus Artışı

Nüfus artışı enerji talebini etkileyen en önemli faktörler arasında yer almaktadır. Nüfus artış hızı ile enerji tüketimi arasında doğru yönde bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla nüfus artışı enerji talebinde artışı zorunlu hale getirmektedir.

2.3. Ekonomik Büyüme

Enerji talebini etkileyen faktörlerden birisi de ekonomik büyümedir. Ekonomik büyüme, belli bir dönemde mal ve hizmetlerin üretiminde meydana gelen reel artıştır. Enerji mal ve hizmetlerin üretiminde önemli bir girdi olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla üretimi artırmak için enerjiye olan talep artmaktadır. Bu bağlamda enerji talebi ile ekonomik büyüme arasında doğrusal bir ilişki söz konusu olmaktadır.

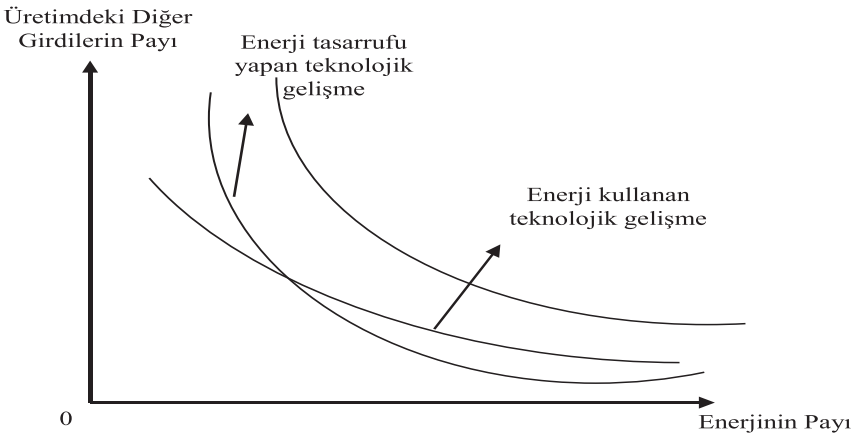
2.4. Kentleşme

Nüfus artışı ve sanayileşmenin etkisiyle ortaya çıkan kentleşme enerji talebini arttıran unsurlar arasında yer almaktadır. Dünyada enerjiye olan talep, kentleşmenin hızla artması nedeni ile her yıl önemli artışlar göstermektedir.

Sürekli artan nüfusun daha iyi iş ve eğitim imkanlarına ve sağlık hizmetlerine ulaşmak için kırsal bölgelerden kentlere göç etmesi sonucu kentlerin sayısı artmış ve kentler büyümüştür. Nüfus ve ekonomik faaliyetlerle birlikte büyüyen kentler daha geniş mekânlara yayılmış ve kent içi farklılaşmalara neden olmuştur. Büyüyen kentlerin sorunları da doğal olarak artışlar göstermiştir. Bu sorunların çözülmesi daha fazla enerji tüketimini gerektirmektedir (Erkan 1998: 41-44).

2.5. Teknolojik İlerleme

Teknolojik ilerlemenin etkisiyle aynı miktarda ürün daha az enerji ve daha az enerji dışındaki girdi ile üretilebilmektedir. Bu durum Şekil 1 yardımıyla gösterilmiştir.

Şekil 1. Teknolojik ilerlemenin enerji tüketimine etkisi

Şekil 1 incelendiğinde, teknolojik gelişmenin enerji tasarruf eden veya enerji kullanan teknolojik gelişme olmasının, eş ürün eğrisinin konumunu etkilediği görülmektedir. Enerji tasarruf eden teknolojik gelişmenin etkisi eş ürün eğrisinin daha dik hale gelmesine neden olmaktadır. Enerji kullanan teknolojik gelişme olması durumunda ise eş ürün eğrisi göreceli olarak yatık bir konuma gelmektedir (Sorrell vd. 2007: 27).

2.6. Sürdürülebilir Kalkınma

Enerji talebinin sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarının hepsiyle yakından ilgisi bulunmaktadır. Enerji talebinin sü-

rekli artmasından dolayı özellikle fosil yakıtların kullanımından kaynaklanan karbon salınımları da artmakta ve çevreye zarar vermektedir. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, giderek artan enerji talebinin karşılanmasında yenilenebilir enerji kaynaklarına ağırlık verilmesini gerektirmektedir.

3. SEKTÖREL ENERJİ TÜKETİMİ VE SANAYİ SEKTÖRÜNDE PETROL TÜKETİMİ

Sanayi sektörü enerji tüketimi yoğun sektörlerin başında gelmektedir. Enerji girdilerinin de yüksek olduğu bu tip sektörlerde, enerji girdilerinde süreklilik, kalite ve düşük maliyetin sağlanması kaçınılmaz olmaktadır (Söğüt 2012: 72). Endüstriyel enerji tüketimini etkileyen çeşitli faktörlerin değerlendirilmesi sadece endüstriyel enerji tüketimiyle ilgili geçmiş davranışların daha iyi anlaşılması için değil endüstriyel enerji talebini tahmin etmek ve gelişmiş ülkelerde alternatif endüstrileşme stratejileri için gerekli olan enerji kaynaklarının araştırılması için de önemlidir (Liu 2005: 1166).

3.1. Endüstriyel Enerji Tüketiminin Belirleyicileri

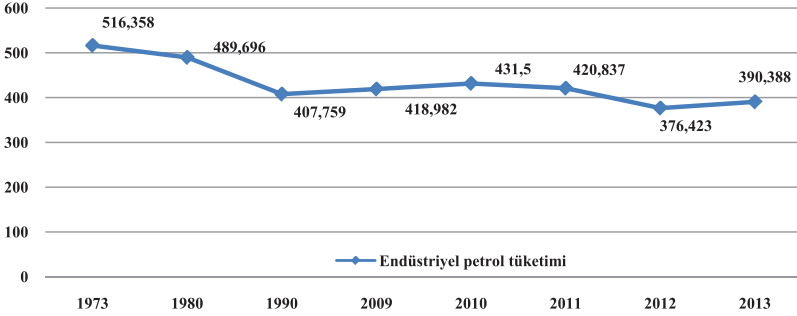
Endüstriyel enerji tüketimi; üretilen ürünlerin talep düzeyine, nispi enerji fiyatlarına, teknoloji düzeyine ve hükümetin regülasyonlarına bağlıdır. Bu faktörlerin herhangi birinde meydana gelen değişimler enerji tüketimini etkileyecektir. Kısa dönemde talep arttığında ve daha fazla ürün üretildiğinde toplam enerji tüketimi artmaktadır. Her türlü endüstriyel mal üretimi için enerji gerekmektedir. Daha az enerji yoğun mallara olan talep enerji tüketimindeki artışı önlemektedir. Üretim sürecinde enerji fiyatlarında görece artış olduğunda, ürünlerin daha ekonomik olması için daha az enerji tüketilmektedir. Teknolojideki gelişmeler aynı miktar çıktıyı üretebilmek için gerekli olan girdi ya da girdilerin miktarında azalma sağlamaktadır. Enerji kullanımı çevreyi korumayı, güvenli çalışmayı ve sağlığı amaçlayan hükümet düzenlemelerinden etkilenebilir. Atıkların işlenmesi, çalışma alanının güvenliğinin sağlanması gibi ek prosedürler enerji kullanımını gerektirmektedir. Bu kapsamda endüstriyel enerji tüketimini etkileyen faktörler şu şekilde gösterilmektedir (Fusfeld 1983: 40-41).

$$Q_e = f(E_d, E_p, E_t, E_r)$$

Yukarıdaki denklemde Q_e : Endüstriyel enerji tüketimini, E_d : Üretilen ürünlerin talep düzeyini, E_p : Enerji fiyatlarını, E_t : Teknoloji düzeyini, E_r : Hükümetin regülasyonlarını temsil etmektedir.

3.2. Sanayi Sektöründe Petrol Tüketimi

Petrol ve ürünleri ulaşım başta olmak üzere, ülkelerin sanayi alt yapısında temel enerji kaynağı olarak öne çıkmaktadır ve Dünya enerji ihtiyacının çok önemli bir kısmını karşılamaktadır. 1973-2013 döneminde OECD ülkelerinde endüstriyel petrol tüketimi Şekil 2 yardımıyla gösterilmiştir.

Kaynak: IEA (2013: 103). *: metrik(1000 kilo) ton

Şekil 2. OECD ülkelerinde endüstriyel petrol tüketimi, 1973-2013 (Bin MT^{*)})

Şekil 2'de 1973-1990 döneminde petrol tüketiminin yaklaşık %21 azaldığı görülmektedir. 1990 yılından sonra petrol tüketimi artış göstermiştir, ancak 2011 yılında yine düşüş gözlemlenmiştir. 1990 yılında 407,8 Bin MT olan endüstriyel petrol tüketimi 2000 yılında 418,9 Bin MT'ye yükselmiştir. 2010 yılında 431,5 Bin MT iken yaklaşık % 3 azalarak 2011 yılında 420,837 Bin MT düzeyinde gerçekleşmiştir. 2012 yılında petrol tüketimi yaklaşık %10 düzeyinde azalmış, takip eden yılda 2012 yılına göre artış gözlenirse de 2011 yılına göre tüketim değerlerinin önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Bu düşüşün arkasında, sanayi sektöründe petrolün ikamesi olan; doğalgaz, kömür ve elektrik enerjisinin daha yoğun kullanılması olduğu ifade edilebilir (IEA 2015: 32-35). Tablo 1'de OECD ülkelerinde 1973-2013 döneminde alt sektörlere ait petrol tüketim değerleri sunulmuştur.

Tablo 1. OECD Ülkelerinde Alt Sektörlere Göre Petrol Tüketimi (Bin MT*)

Alt Sektörler	1973	1980	1990	2009	2010	2011	2012	2013	Toplam Sanayi Sektörü İçindeki Payı (2013)
Demir-Çelik	33.647	19.020	8.014	4.458	4.851	4.640	6491	4183	%1,07
Kimya ve Petro-kimya	146.528	153.062	170.184	236.250	248.069	245.615	218005	236443	%60,57
Demir dışı metaller	5.035	8.615	6.663	6.245	6.604	5.901	5095	4637	%1,19
Metalik olmayan mineraller	34.904	25.855	18.154	23.296	23.372	22.762	26898	19638	%5,03
Ulaşım araçları	4.190	3.602	1.498	1.436	1.464	1.614	1186	1748	%0,45
Makine	7.967	6.090	8.901	5.200	4.814	4.550	4298	9093	%2,33
Madencilik	4.317	5.066	4.363	7.230	7.765	7.852	12037	11898	%3,05
Gıda ve tütün	19.899	19.649	13.199	8.833	8.590	7.772	4820	4480	%1,15
Kağıt ve baskı	29.407	23.498	10.900	7.169	6.798	6.151	4925	3319	%0,85
Ağaç ve ağaç ürünleri	2.002	2.327	935	3.735	4.047	3.469	1037	2378	%0,61
İnşaat	69.615	60.939	68.704	58.677	59.287	58.564	60312	60592	%15,52
Tekstil ve deri	11.764	10.164	4.548	1.433	1.311	949	634	514	%0,13
Diğer	146.883	151.809	91.696	55.020	54.528	50.998	30685	3146	%0,81
Toplam Sanayi Sektörü	516.358	489.696	407.759	418.982	431.500	420.837	376423	390388	%100

Kaynak: IEA (2013: 103). *: metrik(1000 kilo) ton

OECD ülkelerinde alt sektörler göre petrol tüketiminin yer aldığı Tablo-1 incelendiğinde, 1973-2013 döneminde petrol tüketiminin en fazla olduğu sektör kimya ve petro-kimya iken, tüketimin en az olduğu sektörün ise ağaç ve ağaç ürünleri sektörü olduğu görülmektedir. 1973 yılında kimya ve petro-kimya sektöründe tüketim 146.528 Bin MT iken yaklaşık %62 artarak 2013 yılında 236 443 Bin MT düzeyinde gerçekleşmiştir. 2013 yılında geldiğinde, toplam sanayi sektörü tüketimi içerisinde en yüksek paya sahip olan alt sektörler sırasıyla; %60 ile kimya ve petro-kimya, %15.5 ile inşaat ve %5.03 ile metalik olmayan metaller şeklinde sıralanabilir.

4. LİTERATÜR

Literatürde, toplam enerji tüketiminin fiyat ve gelir esnekliklerini araştıran çok sayıda çalışma vardır. Literatür taramasında petrol talebinin fiyat ve gelir esnekliklerini tahmin eden çeşitli çalışmalara yer verilmiştir.

Dermot vd. (2001), çalışmalarında Dünyadaki en büyük 96 ülkeyi incelemiştir. Enerji fiyatlarındaki ve gelirdeki değişimlerin enerji talebine olan

etkilerini araştırmışlardır. Nispeten yavaş ve düzensiz bir gelir artışına sahip OECD bölgesine dahil olmayan petrol ithalatçılarının uzun dönem gelir esnekliğinin 0.5 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ayrıca hem OECD hem de OECD-dışı ülkelerin enerji talebinin fiyatlardaki düşümlere karşın, fiyattaki yükselişlere daha hızlı tepki verdiğini ve fiyatlardaki değişimlere karşın enerji talebinin uyum hızının gelirdeki değişikliklere göre daha yavaş olduğunu belirtmişlerdir.

Cooper (2003), çalışmasında 1979-2000 dönemi için 23 ülkenin petrol talebinin kısa ve uzun dönem fiyat esnekliklerini tahmin etmiştir. Petrol talebi bağımlı değişken gelir ve petrol fiyatları açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Kısa ve uzun dönemde petrol talebinin fiyat esnekliğinin inelastik olduğu tespit edilmiştir.

Altınay (2007) ARDL yöntemini kullanarak Türkiye için 1980-2005 döneminde uzun dönem petrol talebini test etmiştir. Petrol talebinin fiyat esnekliğinin elastik gelir esnekliğinin ise inelastik olduğu bulunmuştur.

Narayan vd. (2007), panel eşbütünleşme yöntemini kullanarak 1971-2002 dönemi için Orta Doğu ülkelerinde petrol talep esnekliklerini tahmin etmişlerdir. Bu ülkeler için petrol talebinin fiyat esnekliğini inelastik gelir esnekliğinin ise elastik olduğu belirlenmiştir.

Polemis (2007), çoklu eşbütünleşme tekniklerini kullanarak Yunanistan'ın sanayi sektörü için petrol ve elektrik enerjisi talebini tahmin etmiştir. Ekonomik faaliyetlerin kısa dönem esnekliği 0.61, uzun dönem esnekliği 0.85, talebin kısa dönem fiyat esnekliği -0.35, uzun dönem fiyat esnekliği ise -0.85 olarak bulunmuştur.

Xiong vd. (2009) çalışmasında Çin'de petrol talebini 1979-2004 dönemini dikkate alarak analiz etmişlerdir. Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modelini kullanarak petrol talebinin fiyat ve gelir esnekliklerinin inelastik olduğunu tespit etmişlerdir.

Ziramba (2010), 1980-2006 döneminde Güney Afrika için zaman serisini kullanarak petrol talebinin esnekliğini araştırmıştır. Çalışmada uzun dönemde petrol talebinin fiyat esnekliğinin inelastik, gelir esnekliğinin ise elastik olduğu ifade edilmiştir.

Tsirimokos (2011), IEA (Uluslararası Enerji Ajansı) ülkelerinde uzun dönem için petrol talebinin esnekliklerini araştırmıştır. Çalışmada petrol tüke-

timinin reel petrol fiyatları, kişi başına reel GSYH'nin fonksiyonu olduğunu belirtmiştir. Petrol talebinin fiyat esnekliğinin inelastik, gelir esnekliğinin ise elastik olduğunu vurgulamıştır.

5. PETROL TALEBİNİN FİYAT VE GELİR ESNEKLİKLERİNİN TAHMİNİ

5.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın temel amacı, OECD ülkelerinde sanayi sektöründe petrol talep esnekliklerini tahmin etmektir. Çalışmada, 1997-2013 döneminde OECD ülkelerinde sanayi sektörü toplam petrol tüketimi, sanayi üretim endeksi ve sanayi sektörü petrol fiyatlarına ait değerler kullanılarak sanayi sektöründe tüketilen toplam petrolün fiyat ve gelir esneklikleri hesaplanmıştır.

OECD ülkelerinde sanayi sektörü enerji tüketimine ait değerlere *Energy Balances of OECD Countries* adlı yıllık raporlardan geriye dönük olarak 1996 yılına kadar ulaşılabildiği için analizin yapılacağı dönem 1997 yılından başlatılmıştır. Ayrıca analizde kullanılan reel fiyat endeksi ve sanayi üretim endeksinin en son 2013 yılına ait değerlerinin elde edilebilmesi nedeniyle, ele alınan dönem 2013 yılında sonlandırılmıştır.

5.2. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada, 1997-2013 döneminde OECD ülkelerinde sanayi sektörü enerji talebinin fiyat ve gelir esneklikleri dinamik panel veri yöntemleri (Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi-Pooled Mean Group Estimator-PMGE ve Ortalama Grup Tahmincisi-Mean Group Estimator-MGE) kullanılarak tahmin edilmektedir. Analizlerde Stata 12 paket programından yararlanılmıştır.

Birim kökün varlığını test etmeden önce, hangi tür birim kök testlerinin kullanılacağını tespit etmek için yatay kesit bağımlılığı testlerinin yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda literatürde birinci kuşak testler olarak Levin and Lin (1992, 1993), Levin, Lin and Chu (2002), Harris and Tzavalis (1999), Im, Pesaran and Shin (1997, 2002, 2003), Maddala and Wu (1999), Choi (1999, 2001) ve Hadri (2000) sayılırken ikinci kuşak testler olarak Bai and Ng (2001, 2004), Moon and Perron (2004), Phillips and Sul (2003), Pesaran (2003), Choi (2002), O'Connell (1998) ve Chang (2002, 2004) şeklinde sıralanmaktadır (Hurlin vd. 2006: 2-3). Birinci kuşak birim kök testleri, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve

paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan, tüm yatay kesit birimlerinin aynı düzeyde etkilendikleri varsayımına dayanmaktadır. Oysa paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şoktan, birimlerin farklı düzeyde etkilenmesi daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Bu eksikliği gidermek için, yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı göz önünde bulundurarak durağanlığı analiz eden ikinci kuşak birim kök testleri geliştirilmiştir (Göçer 2013: 5094).

Literatürde gözlem sayısı (N) ve zaman boyutunun (T) büyüklüğüne göre geliştirilmiş yatay-kesit bağımsızlığı testleri vardır. Buna göre $T > N$ olduğu durumda Breusch and Pagan (1980), $N > T$ durumunda ise Pesaran (2004), Friedman (1937) ve Frees (1995) testleri kullanılmaktadır. Breush-Pagan LM test istatistiği,

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij}^2$$

Burada $\hat{p}_{ij}$ artıkların ikili korelasyonlarının örneklem tahminidir:

$$\hat{p}_{ij} = \hat{p}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T \hat{u}_{it} \hat{u}_{jt}}{(\sum_{t=1}^T \hat{u}_{it}^2)^{\frac{1}{2}} (\sum_{t=1}^T \hat{u}_{jt}^2)^{\frac{1}{2}}}$$

Burada $\hat{u}_{it}$, $y_{it} = a_i + \beta' x_{it} + u_{it}$ regresyonunda u_{it} 'nin tahmin edicisidir. LM testi yatay kesit bağımsızlığını ifade eden sıfır hipotezi altında $N(N-1)/2$ serbestlik derecesi ile χ^2 asimptotik dağılım göstermektedir (Hoyos vd. 2006: 483-485).

Pesaran (2003), artıklar için heterojen yüklem faktörlerinden hareketle tek-faktör modeli düşünmüştür. Ancak bu yöntemde Pesaran, tahmin edilmiş ortak faktörlerden sapmalara dayanan birim kök testleri yerine, gecikmeli yatay kesit ortalamaları ve serilerin birinci farkları ile Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) regresyonlarını tahmin etmekte ve böylece birimler arası korelasyonu yok etmektedir. Artıklar birbirleriyle korelasyonlu değilse, t^{th} ülkesi için regresyon modeli şu şekilde yazılabilir:

$$\Delta y_{i,t} = a_i + p_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d \Delta \bar{y}_t + v_{it}$$

Bu eşitlikte $\bar{y}_{t-1} = \left(\frac{1}{N}\right) \sum_{i=1}^N y_{i,t-1}$ ve $\Delta\bar{y}_t = \left(\frac{1}{N}\right) \sum_{i=1}^N y_{i,t}$ ve 'dir. Burada $t_i(N, T)$ P_i 'nin en küçük kraler tahmininin t istatistiği olarak ele alınmaktadır. Pesaran bu eşitlikteki Yatay Kesit Genişletilmiş Dickey Fuller (Cross Section Augmented Dickey Fuller-CADF) testine dayanmaktadır. CADF regresyonu tahmin edildikten sonra yatay kesit IM, Pesaran ve Shin (Cross Section Im, Pesaran and Shin-CIPS) istatistiğinin elde edilebilmesi için gecikmeli değişkenlerim t -bar istatistiklerinin ortalamaları alınmaktadır (Hurlin vd. 2006: 19):

$$CIPS = \left(\frac{1}{N}\right) \sum_{i=1}^N t_i(N, T)$$

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki (eş-bütünleşme) olması durumunda, bu ilişkinin yönünün ve derecesinin PMGE ve MGE yoluyla bulunması mümkündür.

Pesaran vd. (1995), MGE'nin parametrelerin ortalamalarının tahmininde tutarlı sonuçlar üreteceğini göstermişlerdir. Ancak MGE, belirli parametrelerin gruplar arasında aynı olabileceği varsayımını gözden kaçırmaktadır. Sabit ve rassal etkiler gibi geleneksel havuzlanmış tahmincilerde ise diğer katsayılar ve hata varyansları aynı kalırken, sabitlerin gruplar arasında farklılaşmasına izin verilmektedir. Pesaran vd. (1999) tarafından geliştirilen PMGE, hem havuzlamayı hem de ortalamayı kapsamaktadır. Bu tahminci, uzun dönem katsayılarını aynı kabul ederken, sabitlerin, kısa dönem katsayılarının ve hata varyanslarının gruplar arasında serbest bir biçimde farklılaşmasına olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte PMGE, Dinamik En Küçük Kareler (Dynamic Ordinary Least Square-DOLS) ve Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler (Fully Modified Ordinary Least Square-FMOLS) yöntemlerinden farklı olarak kısa ve uzun dönem arasındaki dinamik ilişkileri de ortaya koymaktadır (Looney 1984: 1, Sezgin 2003: 11).

MGE'de ülkeler arasındaki parametreler kısıtlanmamakta ve katsayılar ülkeden ülkeye değişiklik arz edecek şekilde tahmin edilmektedir. Bu yöntemde, ülkeler-arası boyut büyük olduğu zaman, ülkeler arasındaki kısa ve uzun dönemli katsayılar, bireysel ülke katsayılarının ağırlıklandırılmamış ortalaması alınarak tutarlı bir şekilde tahmin edilebilir. Diğer taraftan havuzlanmış tahminci (tamamen homojen katsayı modeli) katsayıların ve sabitlerin ülkeler arasında eşit olmasını gerektirir. PMGE, ülkeler arasında aynı olması için

uzun dönem katsayılarını kısıtlamakta iken, kısa dönem katsayılarının ülkeye özgü olmasını sağlamaktadır. Bu tahminci aynı zamanda bireysel ülke katsayılarının ağırlıklandırılmamış ortalamasını alarak ülkeler arasında kısa dönem katsayılarının ortalamasına ilişkin tutarlı tahminler üretir.

5.3. Veri Seti ve Model

Çalışmada OECD ülkelerinde sanayi sektörü petrol tüketim değerleri, sanayi üretim endeksi ve sanayi sektöründe tüketilen petrolün reel fiyat endeksi 1997-2013 dönemi için yıllık olarak ele alınmıştır. Sanayi sektöründe petrol talebi gelir ve fiyat esnekliklerinin tahmininde tüketim değişkenleri bağımlı, petrol fiyatları ve sanayi üretim endeksi açıklayıcı değişken olarak ele alınmıştır. Değişkenler logaritmik formda kullanılmıştır. Tablo 2'de çalışmanın veri seti detaylı olarak açıklanmıştır.

Tablo 2. Modelde Kullanılan Veri Setinin Tanımlanması

Değişkenler	Değişkenlerin Tanımlanması
Petrol Tüketimi (LOCONS)	Sanayi sektöründe petrol ve petrol ürünlerinin tüketiminden oluşmaktadır. Mtoe (milyon ton petrol eş değeri) cinsinden olan değerler dikkate alınmıştır.
Sanayi Üretim Endeksi (LIPROC) (2010=100)	Sanayi üretim endeksi; madencilik, imalat ve elektrik, su ve gaz ile ilgili alanlarda yapılan üretimin değeridir. Endeks kapsamındaki bu alanlar, Dördüncü Düzey Uluslararası Standart Endüstriyel Sınıflandırmasına göre belirlenmektedir. Endekste baz yıl ve değer 2010=100 olarak belirlenmiştir.
Petrol Fiyatı (LOP)	Sanayi sektöründe tüketilen petrolün reel fiyat endeksini temsil etmektedir.

Kaynak: OECD (2014); IEA (2014).

Bu çalışmada sanayi sektöründe petrol talebinin esnekliklerini belirlemek için aşağıda denklemi yer alan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (Autoregressive Distributed Lag Model-ARDL) oluşturulmuştur:

$$\Delta LOCONS = \phi_i \varepsilon_{it-1} + \beta'_{i1} LIPROC_{it} + \beta'_{i2} LOP_{it} + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda_{ij1} \Delta LOCONS_{it-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij1} \Delta LIPROC_{1it-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij2} \Delta LOP_{2it-j} + u_{it}$$

5.4. Bulgular

OECD ülkelerinde sanayi sektöründe petrol talebinin fiyat ve gelir esnekliklerinin belirlenmesi amaçlanan bu çalışmada 1997-2013 dönemine ait verilerden hareketle dinamik panel veri yöntemi kullanılarak analizler yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıda tartışılmaktadır.

Ekonometrik uygulamalarda değişkenler arasındaki ilişkilerin tahminine geçmeden önce bu değişkenlerin birim kök içerip-içermediğinin test edilmesi, görünürde (sahte) bir ilişkinin ortaya çıkmasını engelleme konusunda oldukça önem arz etmektedir. Bilindiği gibi birim kök testleri birinci ve ikinci kuşak testler şeklinde kategorize edilmektedir. Bu testlerden hangisinin kullanılacağı yatay-kesit bağımlılığının sonucuna bağlıdır. Mekânsal şoklar, finansal ve ekonomik bütünleşmenin yüksek olması gibi olgulardan ötürü herhangi bir ülkede ortaya çıkan ekonomik olayların diğer ülkeleri de etkilemesi ciddi bir olasılıktır. Bu yüzden ülkelerin ekonomik verileri birbirine bağımlı olabilmektedir. Bu kapsamda çalışmada öncelikle serilerde yatay kesit bağımlılığı olup-olmadığı Pesaran (2004) Cross Sectional Dependence (CD), Breusch-Pagan LM, Pesaran ölçeklendirilmiş (scaled) LM ve sapması düzeltilmiş ve ölçeklendirilmiş (bias corrected and scaled) LM testleri kullanılarak araştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3'te özetlenmiştir. Buna göre, tüm yatay kesit bağımlılık testlerine ait istatistikleri serilerde yatay-kesit bağımlılığı olduğunu, bir başka ifadeyle H_0 hipotezinin reddedilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu durum birim kök analizinde ikinci nesil testlerin kullanımının yerinde olacağını göstermektedir.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Değişkenler/Testler	Breusch-Pagan LM		Pesaran ölçeklendirilmiş LM		Sapması düzeltilmiş ve ölçeklendirilmiş LM		Pesaran CD	
	İst.	Olasılık	İst.	Olasılık	İst.	Olasılık	İst.	Olasılık
LOCONS	2377.031	0.000	79.467	0.000	78.655	0.000	37.681	0.000
LIPROC	2477.110	0.000	83.392	0.000	82.580	0.000	28.284	0.000
LOP	4931.831	0.000	179.675	0.000	178.862	0.000	70.169	0.000

H_0 Hipotezi: Yatay-kesitler bağımsızdır. H_a Hipotezi: Yatay-kesitler bağımlıdır.

Sabitli ve sabitli-trendli durumlar dikkate alınarak Pesaran (2007) CIPS birim kök testi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Pesaran (2007) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Lag	Trendsiz		Trendli	
		Zt-bar	Olasılık	Zt-bar	Olasılık
LOCONS	0	-0.401	0.344	1.630	0.948
	1	0.785	0.784	3.863	1.000
LIPROC	0	2.549	0.995	0.288	0.613
	1	3.143	0.999	0.715	0.763
LOP	0	19.419	1.000	124.317	0.000
	1	33.213	0.980	143.680	0.000
Birinci Farklar					
Δ LOCONS	0	-9.808	0.000	-7.235	0.000
	1	-2.689	0.004	-0.765	0.222
Δ LIPROC	0	-7.898	0.000	-7.168	0.000
	1	-2.026	0.021	0.981	0.837
Δ LOP	0	-8.512	0.000	-5.870	0.000
	1	-4.704	0.000	-1.931	0.027

Tablo4'te görüldüğü, gibi gerek sabitli gerekse de sabitli-trendli durumda (sadece LOP değişkeni trendli durumda durağan çıkmıştır) z-istatistik değerleri anlamsız bulunduğu için ele alınan tüm değişkenler durağan değildir. Seriler birinci farkları alındığında durağan hale gelmiştir. Aynı düzeyde durağan I(1) hale gelen seriler arasındaki uzun dönem ilişkisini tespit etmek için Pedroni testi uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Panel Eş-bütünleşme (Pedroni) Testi

Sabit/Sabitli-Trendli Durumlar	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
İstatistikler	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Panel v-İstatistiği	0.390170	0.3482	-2.053364	0.9800
Panel rho- İstatistiği	-1.957456**	0.0251	0.907878	0.8180
Panel PP- İstatistiği	-5.940480***	0.0000	-4.964126***	0.0000
Panel ADF- İstatistiği	-6.556365***	0.0000	-5.754645***	0.0000
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Grouprho- İstatistiği	0.813482	0.7920	3.489806	0.9998
Group PP- İstatistiği	-6.348597***	0.0000	-3.516523***	0.0002
Group ADF- İstatistiği	-5.702805***	0.0000	-3.703497***	0.0001
KAO Testi	-1.85745**	0.0316	-	-

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Tablo 5'e göre sabitli durumda eş-bütünleşme testlerinden beş tanesine ve Kao testine göre eş-bütünleşme ilişkisi mevcut iken, sabitli-trendli durumda dört teste göre seriler arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Sanayi sektöründe petrol talebinin fiyat ve gelir esnekliklerinin tahmini için yapılan analiz sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. PMGE ve MGE Sonuçları

Katsayılar/ Tahminciler	PMGE				MGE			
	Katsayı	Standart Hata	Z İstatistiği	P > z	Katsayı	Standart Hata	Z İstatistiği	P > z
LOCONS (Bağımlı Değişken)								
LR	1.340318	.3543077	3.78	0.000	-1.172655	1.636071	-0.72	0.474
LIPROC								
LR	-1.765544	.1817203	-9.72	0.000	-.7798411	.636157	-1.23	0.220
LOP								
SR	-.3247533	.0706971	-4.59	0.000	-.5978641	.0642837	-9.30	0.000
ec								
SR	.4860714	.4415067	1.10	0.271	.4399244	.5393394	0.82	0.415
LIPROC								
SR	.301522	.2890657	1.04	0.297	.3408467	.3057733	1.11	0.265
LOP								
Cons	.9896745	.2822078	3.51	0.000	2.947401	2.1644	1.36	0.173
Hausman Testi: chi2(3) = 2.73 Prob>chi2= 0.2555 Gözlem Sayısı: 412 LR: Uzun Dönem, SR: Kısa dönem								

PMGE ve MGE arasında tercih yapabilmek için yapılan Hausman testi sonuçlarının yer aldığı Tablo 6'ya göre, PMGE daha doğru sonuçlar üretmektedir. PMGE'de kısa dönem hata düzeltme parametresi negatif (-0.32) ve anlamlıdır, dolayısıyla bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %32'si bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşılması sağlanacaktır. Bununla birlikte LIPROC ve LOP değişkenlerinin uzun dönem katsayıları (sırasıyla 1.34 ve -1.76) anlamlı iken, kısa dönem katsayıları anlamsızdır.

Uzun dönemde petrol fiyatlarındaki %1'lik artış sanayi sektöründe enerjiye olan talebi %1.76 oranında azaltırken, sanayi üretim endeksinde ortaya çıkan %1 oranındaki bir artış petrol talebini %1.34 oranında artırmaktadır. Diğer taraftan talebin fiyat ve gelir esneklik katsayılarının 1'den büyük olması, sanayi sektöründe petrol talebinin fiyat ve gelir esneklikleri bakımından elastik (fiyat ve gelirdeki değişmelere karşı duyarlı) olduğuna işaret etmektedir. Uzun dönemde birim etkilerinin anlamlı olduğu ülkeler Tablo 7'deki gibidir.

Tablo 7. Uzun Dönemde Birim Etkilerinin Anlamlı Olduğu Ülkeler

Ülkeler/Değişkenler	_ec	D.LIPROC	D.LOP	Constant
Avustralya	0.0280 (0.0997)	2.530 (1.701)	-0.0274 (0.308)	-0.134 (0.308)
Avusturya	-0.158 (0.198)	0.0480 (1.548)	-0.339 (0.767)	0.276 (0.416)
Belçika	-0.0846 (0.108)	-7.422*** (2.463)	-1.676 (1.310)	0.309 (0.315)
Kanada	-0.588** (0.253)	2.412 (2.583)	-0.119 (0.917)	2.203* (1.318)
Çek Cum.	-0.0932 (0.108)	-0.154 (1.469)	-0.952 (0.937)	0.0460 (0.241)
Danimarka	-0.0916 (0.0807)	1.257*** (0.478)	-0.202 (0.248)	0.0959 (0.173)
Finlandiya	-0.979*** (0.262)	-0.0155 (3.055)	0.963 (2.283)	2.143 (1.560)
Fransa	-0.273 (0.224)	1.268 (1.725)	-0.205 (0.840)	0.923 (0.931)
Almanya	-0.221 (0.140)	-0.115 (2.084)	0.207 (1.484)	0.687 (0.633)
Yunanistan	0.0369 (0.123)	1.441** (0.619)	0.0222 (0.211)	-0.118 (0.259)
Macaristan	-0.281* (0.156)	2.470 (2.331)	-1.220 (1.774)	0.0824 (0.461)
İrlanda	0.0159 (0.113)	1.655*** (0.526)	0.152 (0.192)	-0.125 (0.189)
İtalya	-0.0634 (0.219)	0.837 (0.622)	0.315 (0.423)	0.142 (0.811)
Japonya	-1.148*** (0.251)	0.294 (5.328)	-0.684 (3.289)	6.257*** (2.247)
Kore	-0.112 (0.125)	0.823 (1.223)	-0.0276 (1.176)	0.308 (0.588)
Lüksemburg	-0.0910 (0.169)	-4.529*** (1.947)	3.299*** (0.919)	-0.0446 (0.250)
Meksika	-0.384** (0.166)	-0.179 (1.712)	0.924 (0.989)	1.336 (0.858)
Hollanda	-0.108 (0.119)	1.797 (5.381)	5.361* (2.942)	0.00979 (0.365)
Y. Zelanda	-0.0186 (0.107)	-0.142 (1.367)	0.464* (0.263)	0.0272 (0.103)
Polonya	-1.245*** (0.222)	3.765 (3.316)	2.220 (1.459)	2.916 (1.870)

Portekiz	-0.252 (0.238)	1.799* (1.088)	-0.423 (0.475)	0.477 (0.634)
İspanya	-0.250 (0.198)	0.135 (0.767)	0.437 (0.501)	0.784 (0.815)
İsveç	-0.807*** (0.244)	2.661 (1.651)	-1.769 (1.174)	1.906 (1.288)
Türkiye	-0.240 (0.165)	-0.459 (1.325)	0.623 (0.990)	0.576 (0.632)
İngiltere	-0.455** (0.207)	1.042 (1.249)	0.0644 (0.614)	1.597 (0.991)
ABD	-0.582** (0.283)	-0.582 (2.290)	0.433 (0.619)	3.051* (1.775)

Not: Parantez içerisindeki değerler standart hataları göstermektedir.

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Tablo 7'ye göre Kanada, Finlandiya, Macaristan, Japonya, Meksika, Polonya, İsveç, İngiltere ve ABD'nin hata düzeltme parametrelerine ait katsayıların anlamlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle anılan ülkelerde sanayi sektöründe petrol talebinin fiyat ve gelir esneklikleri bakımından uzun dönemli bir ilişki vardır. Diğer taraftan Türkiye'ye ilişkin katsayı anlamlı değildir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Nihai enerji tüketimi içinde en büyük paya sahip olan sanayi sektöründe enerji talebinin yeterli düzeyde, verimli, sürekli ve ekonomik biçimde sağlanması ülkeler açısından önem arz etmektedir. Sürekli artan enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla ülkeler çeşitli enerji politikaları izleyerek daha fazla enerji için mücadele içine girmektedirler. Enerji talep esnekliklerinin belirlenmesi artan enerji talebinin karşılanması için önem arz eden bir konudur.

Analiz sonuçlarına göre petrol fiyatlarındaki %1'lik artış sanayi sektörü petrol talebini %1.76 oranında azaltmaktadır. Diğer taraftan sanayi üretim endeksinde ortaya çıkan %1'lik bir artışın petrol talebini %1.34 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Esneklik katsayılarının 1'den büyük olması, sanayi sektöründe petrol talebine ilişkin fiyat ve gelir esnekliklerinin elastik, yani fiyat ve gelirdeki değişmelere karşı duyarlı olduğu anlamına gelmektedir. IEA'nın raporlarına göre 1990'lı yıllara kadar OECD ülkeleri sanayi sektörü enerji kullanımında ilk sırada petrol yer almıştır. Ancak 1973-2011 döneminde petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak petrole olan talep %18 azalmış, buna karşın doğal gaz ve elektrik enerjisine olan talep artmıştır. Bu veriler analiz sonuçlarımızı destekler niteliktedir.

Analiz sonuçlarından da anlaşılacağı üzere petrol enerjisi, fiyatı artmasına karşın talebi de artan ve dolayısıyla üretim sürecinde vazgeçilmez bir girdi özelliğine sahiptir. Bu nedenle petrol teminine ve üretimine yönelik kaynakların çeşitlendirilerek, petrol enerjisi üretimine imkân sağlayıcı alternatif enerji kaynaklarına ağırlık verilmesi gerekmektedir. Enerji, mal ve hizmet üretiminde en temel ve zorunlu bir girdidir. Maliyetler açısından da özellikle sanayi sektöründe önemli bir yere sahiptir. Sanayi sektörünün rekabet gücünün artırılabilmesi için enerjinin güvenilir ve ucuz şekilde temin edilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Altınay, Galip (2007). “Short-Run and Long-Run Elasticities of Import Demand for Crude Oil in Turkey”. *Energy Policy* 35(11): 5829-5835.
- Cologni Alessandro and Manera Matteo (2008). “Oil Prices Inflation and Interest Rates in a Structural Cointegrating VAR model for G-7 Countries”. *Energy Economics* 30: 856-888.
- Cooper, John (2003). “Price Elasticity of Demand for Crude Oil. Estimates for 23 Countries”. *OPEC Review* 27(1): 1-8.
- Dermot, Gately and Hillard G. Huntington (2001). “The Asymmetric Effects of Changes in Price and Income on Energy and Oil Demand”. <http://econ.as.nyu.edu/page/home>. (Erişim Tarihi: 21.01.2016).
- Erkan, Hüsnü (1998). *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fusfeld, Herbert (1983). *Industrial Energy Use*. Washington DC: U.S. Congress, Office of Technology Assessment.
- Göçer, İsmail (2013). “Seçilmiş OECD Ülkelerinde Bütçe Açıklarının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Eş-Bütünleşme Analizi”. *Journal of Yasar University* 30(8): 5086-5104.
- Hoyos, Rafael E. De and Vasilis Sarafidis (2006). “Testing for Cross-Sectional Dependence in Panel-Data Models”. *The Stata Journal* 6(4): 482-496.
- Hurlin, Christophe and Val Èrie Mignon (2006). “Second Generation Panel Unit Root Tests”. http://hal.inria.fr/docs/00/15/98/42/PDF/UnitRoot_Ev5.pdf. (Erişim Tarihi: 05.06.2014).
- IEA (2013). “Oil Information”. <http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/6113231e.pdf?expires=1395746655&id=id&accname=oid014567&checksum=4243F35F21109238CA-97F91AB0ACE234>. (Erişim Tarihi: 12.03.2014).
- IEA (2014). “Energy Prices and Taxes Quarterly Statistics. First Quarter 2014”. <http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/6214011e.pdf?ex>

pires=1402053202&id=id&accname=oid014567&checksum=06D6BF-60D100E6C1B5A2043673EC7136. (Erişim Tarihi:22.04.2015).

- IEA (2015).“Key World Energy Statistics 2015”. https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/KeyWorld_Statistics_2015.pdf. (Erişim Tarihi: 25.03.2016).
- Liu, Chun-Chu (2005). “An Overview for Decomposition of industryEnergy-Consumption”. *American Journal of Applied Science* 2 (7):1166-1168.
- Looney, Robert E.(1984). “Impact of Military Expenditures on Third World Debt”. *Canadian Journal of Development Studies*8 (1): 7-26.
- Medlock, Kenneth (2009). Energy Demand Theory. (Editedby: Joanne Evansand Lester C. Hunt). *International Handbook on the Economics of Energy UK*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 89-112.
- Narayan, Paresh Kumar and Russell Smyth (2007). “The Military Expenditure-External Debt Nexus: New Evidence From A Panel of Middle Eastern Countries”.*Discussion Paper 17/07*.Monash University, Department of Economics, Melbourne: Australia.
- OECD (2014). “OECDstat”. <http://stats.oecd.org/Index.aspx?query-type=view&queryname=207>.(Erişim Tarihi: 10.06.2014).
- Polemis, Michael (2007). “Modeling Industrial Energy Demand in GreeceUsing Cointegration Techniques”. *EnergyPolicy*35(8):4039–4050.
- Sezgin, Selami (2003). “Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi”. *Aylık Strateji ve Analiz E-Dergisi*5: 1-5.
- Sorrell, Steve and John Dimitropoulos (2007). *UKERC Review of Evidence-forthe Rebound Effect: Technical Report 5*. Energy, Productivity andEconomic Growth Studies, Sussex Energy Group (SEG). Sussex:University of Sussex, UKERC Report UKERC/WP/TPA/2007/013.
- Söğüt, Ziya(2012). Sanayide Enerji Verimliliği. (Editör: Tahir Hikmet Karakoç). *Sanayide Enerji Ekonomisi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yay. 2-40.
- Tsirimokos, Christos(2011). *PriceandIncomeElasticities of CrudeOilDemane. A Case of Ten IEA Countries*. Master Thesis No: 705.Uppsala: SwedishUniversity of AgriculturalSciences.
- Xiong, Jipingand Ping Wu (2009). “An Analysis of Forecasting Model of Crude Oil Demand Based on Cointegration and Vector Error Correction Model”.*2008 International Seminar on Business and Information Management*. ISBIM 2008: 485-488.
- Ziramba, Emmanuel (2010). “Priceand Income Elasticities of Crude OilImport Demand in South Africa: A Cointegration Analysis”.*Energy Policy* 38(12): 7844-7849.

The Price and Income Elasticities of Oil Demand in the Industrial Sector: The Case of OECD Countries

Orhan Çoban*

Nazan Şahbaz Kılınç**

Efe Can Kılınç***

Abstract

The determination of an important energy source of oil demand elasticity plays a role in measuring the impact on the design of appropriate energy policy and energy demand of these policies. The purpose of this study is to estimate price and income elasticities of industrial oil demand in OECD countries for the period 1997-2013. Firstly, the literature relating sectoral energy consumption in OECD countries were reviewed. And then, the determinant of sectoral energy consumption in OECD countries was discussed. We examined the energy demand models in the relevant literature to create an empirical analysis framework. We use dynamic panel data methods to estimate industrial oil demand elasticities in OECD countries after determining the appropriate model. According to the results, the demand for energy in the industrial sector of the 1% increase in oil prices, while reducing the rate of 1.76%, oil consumption of an increase of 1% will occur in the industrial production index also shows that increased by 1.34%. According to these results, in terms of price and income elasticity, demand for oil in the industrial sector in OECD countries is elastic.

Keywords

Energy, energy consumption, oil demand, industrial sector, price and income elasticities, dynamic panel data approach

---

* Prof. Dr., Selçuk University, FEAS, Department of Economics-Konya/Turkey
ocoban@selcuk.edu.tr

** Assist. Prof. Dr., Kırıkkale University, FEAS, Department of Economics-Kırıkkale/Turkey
nkilinc@kku.edu.tr

*** Assist. Prof. Dr., Kırıkkale University, FEAS, Department of Economics-Kırıkkale/Turkey
efecankilinc@kku.edu.tr

Ценообразование и эластичность спроса на нефть в промышленном секторе: страны ОЭСР

Орхан Чобан*

Назан Шахбаз Кылынч**

Эфе Джан Кылынч***

АННОТАЦИЯ

Определение эластичности спроса на нефть как важный источник энергии играет определенную роль в разработке соответствующей энергетической политики и в измерении влияния этой политики на спрос на энергию. Целью данного исследования является оценка эластичности спроса на нефть в промышленном секторе в странах ОЭСР на период 1997-2013 годов. В первую очередь, была рассмотрена литература по отраслевому потреблению энергии в странах ОЭСР. Затем были рассмотрены детерминанты отраслевого потребления энергии в странах ОЭСР. Модели энергопотребления в соответствующей литературе были рассмотрены с целью формирования структуры эмпирического анализа. После определения соответствующей модели в странах ОЭСР были использованы методы динамических панельных данных для прогнозирования эластичности спроса на нефть в промышленном секторе. Согласно результатам анализа, 1%-ный рост цен на нефть снизит спрос на электроэнергию в промышленном секторе на 1,76%, а увеличение индекса промышленного производства на 1% увеличит потребление нефти на 1,34%. Согласно этим результатам, с точки зрения эластичности цен и доходов, страны ОЭСР эластичны в нефтяном спросе в промышленном секторе.

Ключевые слова

Энергия, потребление энергии, спрос на нефть, промышленный сектор, эластичность цен и доходов, метод динамических панельных данных.

---

* Проф. д-р., Сельджукский университет, факультет экономики и управления, кафедра экономики - Конья / Турция
ocoban@selcuk.edu.tr

** Доц. д-р., Университет Кырыккыле, факультет экономики и управления, кафедра экономики – Кырыккале / Турция
nkilinc@kku.edu.tr

*** Доц. д-р., Университет Кырыккыле, факультет экономики и управления, кафедра экономики – Кырыккале / Турция
efecankilinc@kku.edu.tr

Ülke Riski Bileşenlerinin Reel Sektör Üzerindeki Etkisi: Azerbaycan-Kazakistan-Rusya ve Türkiye Örneği

Recep Kök*

Ramazan Ekinci**

A. Elif Ay Yalçınkaya***

Öz

Bu çalışmanın amacı; ekonomik, finansal ve politik risklerden oluşan ülke riski bileşenlerinin reel sektör performansı üzerindeki etkisini test etmektir. Burada elde edilen sonuçlardan hareketle geçiş ekonomileri kapsamında olan Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ile Türkiye ekonomilerinin risk bileşenlerinden hangi ölçüde etkilendiği, özellikle geçiş ekonomileri arasındaki benzerlikler ortaya konulmaktadır. Nitekim risk bileşenlerinin ayrıştırılması, ilerlemeci sanayileşme süreci açısından oldukça önemlidir. Çalışmada imalat sanayi üretim endeksi, ülke ekonomilerinin üretim kapasitesini temsilen vekil değişken olarak ele alınmaktadır. 1998–2015 döneminin yıllık verileri, panel ARDL yöntemiyle analiz edilmektedir. Ülke riski bileşenlerinin, geçiş ekonomilerinin reel sektör performansları üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Diğer taraftan, ülke riski bileşenlerinin ağırlıklı ortalamasıyla hesaplanan ülke riski ile reel sektör performansı arasında da pozitif bir ilişki vardır. Elde edilen panel ARDL model sonuçlarına göre temel risk bileşenleri ve ülke riski ile reel sektör performansı arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu ve kısa dönem sapmaların uzun dönemde ortadan kalktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Ekonomik Risk, politik risk, finansal risk, ülke riski, reel sektör, panel ARDL

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisat Bölümü - İzmir/Türkiye
recep.kok@deu.edu.tr

** Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisat Bölümü - İzmir/Türkiye
ramazan.ekinci@deu.edu.tr

*** Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisat Bölümü - İzmir/Türkiye
elif.ay@deu.edu.tr

GİRİŞ

Bu çalışmaya konu olan özellikle geçiş ekonomilerini temsilen seçilen Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya örnekleme, eski sosyalist ülkeler olup piyasa sistemine geçen, piyasa sisteminin kurumlarını inşa etmeye çalışan ve bu temelde küresel ekonomik ilişkilerden etkilenen ülkelerdir. Küreselleşme bağlamında bu ülkelerde ekonomik sistemin, açıklık ve serbestlik ilkelerine dayanması ve kaynakların etkin kullanılmasını sağlayan nitelikte olması bir gerekliliktir. Ancak ülke ekonomileri, küresel piyasa mekanizmalarından farklı risk boyutlarında etkilenmektedir. Bu bağlamda, bir ülke ekonomisinin karşılaştığı risklerin ölçümü, o ekonominin küresel ekonomi içindeki rekabet gücünü ve etkileşim derecesini göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı; ekonomik, finansal ve politik risklerden oluşan ülke riski bileşenlerinin ülkelerin reel sektör performansı üzerindeki etkisini test etmektir. Burada elde edilen sonuçlardan hareketle, geçiş ekonomileri kapsamında olan Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya ekonomileri ile Türkiye ekonomisinin, risk bileşenlerinden hangi ölçüde etkilendiği ve geçiş ekonomileri arasındaki benzerlikler ile piyasa ekonomisi deneyimi daha yüksek olan Türkiye arasında bir benzerlik olup olmadığı ortaya konulmaktadır. Nitekim belli kısıtlar altında performansın belirleyicisi olarak dikkate alınan risk bileşenlerinin ayrıştırılması, ilerlemeci sanayileşme süreci açısından oldukça önemlidir. Çalışmada imalat sanayi üretim endeksi, ülke ekonomilerinin üretim kapasitesini (reel ekonomiyi) temsilen ele alınmaktadır.

Bu doğrultuda, birinci bölümde kavramsal çerçeveye ve yazın taramasına, ikinci bölümde çalışmanın değişken tanımlamalarına, veri tabanına ve kullanılan yönteme yer verilmektedir. Üçüncü bölümde ise modelin analitik bulguları karşılaştırmalı olarak incelenmekte ve ekonomi politikası önermeleri geliştirilmektedir.

1. ÜLKE RİSKİ BİLEŞENLERİ VE YAZIN TARAMASI

Geçiş ekonomileri, sosyalist sisteme göre sahip oldukları ekonomik yapıyla küresel sisteme uyum sağlama konusunda daha zayıf konumdadırlar. Bu ülkelerin kurmaya çalıştıkları ekonomik düzenin ilke ve kurumları ile bireylerin, firmaların davranışları arasında uyumsuzluklar, hatta çelişkiler ortaya çıktığında, ekonomik dengelerin sürdürülmesi konusu sistem tartışmalarının odağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla istikrarsızlık ile niteliksel riskler arasındaki ilişki önem kazanmaktadır.

Bir ekonomide risk kaynağı olan göstergeler, hem istikrarsızlığa hem de ekonomik bunalıma yol açtığı için refahın sürdürülebilirliğini engellemektedir. Bu durumda risk unsuru olabilecek göstergelerin analizi ve riskten kaçınma olgusu kadar, ortaya çıkan risklerle baş etme ya da risk yönetimi başlı başına önem kazanmaktadır.

Özellikle küresel mekanizmaların kaynak akımını yönlendirme gücü dikkate alındığında, günümüzde modernleşmenin riskler yaratan doğası, toplumsal yaşamı bir bütün olarak kuşatmakta ve çatışmalara da ortam yaratmaktadır. Bu durumu açıklamaya yönelik yaklaşımları ile bilinen Ulrich Beck, *risk toplumu* kavramını ileri sürmüştür. Beck'e göre; özellikle küresel açık sistem nedeniyle, modern yaşamda üretilen riskler ülkeler arasında ayırım gözetmeksizin yayılmaktadır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler modern anlamda ilerlemeci nitelikte olsa da; başka bir yönüyle de hastalık, ekolojik bozulma, sosyal eşitsizlikler gibi riskler yaratabilmektedir. Böylece toplumsal yapı, risk toplumuna dönüşmektedir (Beck 2006: 332).

Beck'in kavramlaştırmasından hareketle toplumların/ülkelerin açık sistemler kurmalarıyla birbirlerine risk yansıtmaları söz konusudur. Geçiş ekonomileri de sosyalist sistemin ardından piyasa sistemi kurma yolunda açıklık ilkesini yerleştirmeye çaba harcamaktadırlar. Fakat bu durum, risklerle karşılaşma olasılığını da arttırmaktadır. Geçiş ekonomileri, piyasa sisteminin tam anlamıyla kurumsallaştırılmadığı ve yapısal uyumsuzlukların olduğu ülkeler olup yüksek risk olasılığı olan ülkeler şeklinde analizin odağını oluşturmaktadır. Beck'in ileri sürdüğü anlamda risk olgusu, ekonomik alanda da kendini göstermektedir.

Ekonomik riskler; bireylerin ve firmaların ekonomik faaliyetleri bağlamında ortaya çıkmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin temelde rekabetçi süreçte meydana gelmesi; ekonomik karar alma birimlerinin birbirlerine üstünlük kurma güdüsünün birbirleri için risk yaratması anlamına gelmektedir. Mikro ekonomik düzeydeki riskler de, makro düzeyde toplulararak toplumun/ülkenin bütününe etki alanı içine almakta ve küresel ekonomi ile etkileşim içine girmektedir. Bu süreç modern yazında, ülke riski kavramıyla özdeşleşmektedir.

Ülke riski, öncelikle yabancı sermaye yatırımları ve pazar payını etkilemektedir. Bir ülkenin ya da ekonominin riskli olması; yabancı sermaye

çekmesini, pazar yönüyle mal satılmasını, uluslararası işbirliğine gidilmesini, işgücü akışını ve diğer sivil akışları olumsuz yönde etkilemektedir.

Ülke riski, belli bileşenlerden oluşmaktadır. PRS Group adlı araştırma kuruluşu tarafından hazırlanan Uluslararası Ülke Riski Kılavuzu'na göre (International Country Risk Guide), risk bileşenleri temel olarak politik, ekonomik ve finansal risk olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Risk bileşenleri ile ilgili ayrıntılı bilgiye, izleyen bölümdeki veri seti tanımlamalarında yer verilmektedir. Bu noktada, yol göstericilik açısından, ülke riski ve bileşenlerinin kullanıldığı uygulamalı çalışmaların yer aldığı yazın taraması Tablo 1'de özetlenmiştir:

Tablo 1. Yazın Özeti

	Veri Tabanı	Amaç	Yöntem	Sonuç
Erb, Harvey ve Viskanta (1996)	117 ülkeye ilişkin hisse senedi piyasası beklenen getirisi (1984:07-1995:06)	Ülke riskinin hisse senedi getirisi üzerindeki etkisini tespit etmek	Yatay kesit analizi ve zaman serisi analizi	Ülke riski ile hisse senedi getirileri arasındaki negatif ilişki bulunmaktadır.
Yapraklı ve Güngör (2007)	BIST 100 endeksi (1986:01-2006:12)	BIST 100 endeksi ile ülke riski arasındaki ilişkiyi tespit etmek	Granger nedensellik ve Johansen Juselius eşbütünlük testleri	Politik ve ekonomik riskten BIST100 endeksine doğru nedensellik vardır. Ekonomik, finansal ve politik riskler; BIST100 endeksini olumsuz yönde etkilemektedir.
Ren vd. (2012)	14 MENA ülkesi (1984-2009)	Politik riskin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini test etmek	Panel ARDL	Politik risk göstergelerinden yatırım profili, iç çatışmalar ve bürokrasinin uzun dönemde, MENA ülkelerindeki doğrudan yabancı sermaye girişleri üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır. Kısa dönemde ise politik risk göstergelerinden hiçbirinin sermaye girişleri üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.
Ahmed vd. (2013)	Bangladesh (1984-2009)	Politik istikrarın ekonomik büyüme üzerindeki kısa ve uzun dönem etkisini incelemek	Engle-Granger ve ARDL eşbütünlük testi	Engle-Granger eşbütünlük testi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünlük ilişkisi bulunmazken, ARDL yöntemiyle uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişki görülmüştür. ARDL sonuçlarına göre uzun dönemde politik istikrarın ekonomik performans üzerinde negatif etkisi görülürken, kısa dönemde pozitif etki görülmüştür. Yazarlara göre bu sonuç nadiren görülmekle birlikte Golsmith'in (1987) çalışmasıyla benzerlik taşımaktadır.
Blanco (2013)	16 Latin Amerika ülkesi (1961-2010)	Finansal kalkınma, ülke riski bileşenleri ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi test etmek	Panel ARDL	Finansal kalkınmanın uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı, kısa dönemde ise negatif etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Finansal açıklık ile düşük ülke riskinin daha büyük finansal kalkınmaya yol açtığı görülmüştür. Diğer yandan finansal ve politik risklerin finansal kalkınma üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi görülürken, ekonomik riskin negatif ve anlamlı bir etkisi bulunmuştur.

Hammoudeh vd. (2013)	5 BRICS �lkesi (1992:01-2011:4)	�lkelerin hisse senedi piyasaları ile ekonomik, politik ve finansal riskleri arasındaki ilişkiyi ve söz konusu risk göstergeleri ile S&P 500 ve petrol fiyatları arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi test etmek	Panel ARDL	BRIC �lkelerinde finansal riskler ekonomik ve politik risklere göre daha fazla duyarlılık göstermektedir. Dolayısıyla boru yükü, uluslararası �demeler dengesinin GDP içindeki payı ve döviz kuru riskleri bu ülkeler için başta gelen risk etkenlerini oluŐurmaktadır. Brezilya daha çok finansal ve ekonomik risklerden etkilenirken, Rusya ve Çin politik risklerden etkilenmektedir. Hindistan'da ise petrol fiyat artışlarının etkisi görülmektedir. Küresel faktörler içinde petrol fiyatları daha çok ekonomik risklerden etkilenirken, S&P 500 finansal risklere daha fazla duyarlılık göstermektedir.
Khan ve Akbar (2013)	94 ülkeye ilişkin doğrudan yabancı yatırımlar (1986-2009)	Doğrudan yabancı yatırımlar ile politik risk arasındaki ilişkiyi tespit etmek	Havuzlanmış en k��k kareler, bir yönlü ve iki yönlü sabit ve rassal etkiler modeli	Politik risk ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki yüksek gelirli ülkelerde, d�Őuk gelirli ülkelere göre daha fazladır.
Sari vd. (2013)	Türkiye (2002:01-2010:10)	ToplaŐtırılmış �lke riski göstergeleriyle hisse senedi piyasası hareketleri arasındaki ilişkiyi test etmek	ARDL	Uzun dönemde ekonomik, politik ve finansal risklerin; hisse senedi piyasasındaki hareketlerin temel belirleyicisi olduğu görülmüştür. Kısa dönemde, politik ve finansal riskin hisse senedi piyasası hareketleri üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmuştur. Yüksek değerli ve anlamlı hata düzeltme terimi ise piyasaya gelen bir Şok sonucu uzun dönem dengeye geliŐ sürecinin oldukça yavaş olduğu yönünde bilgi vermektedir.
�am (2014)	IMKB'ye kayıtlı firmalar (2000-2009)	Politik riskin IMKB'ye kayıtlı firmaların değeri üzerindeki etkisini tespit etmek	Panel veri analizi	Politik risk ile firma değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
Kaya, Güngör ve �z�omak (2014)	BIST 100 endeksi (1998:01-2012:12)	BIST 100 endeksi ile politik risk arasındaki ilişkiyi tespit etmek	Regresyon analizi	BIST 100 endeksi ile politik risk arasında uzun dönemli ve negatif bir ilişki vardır.
Asghar vd. (2015)	Gelişmekte olan 13 Asya �lkesi (1990-2013)	Kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini test etmek	Panel ARDL, temel bileŐenler analizi, panel nedensellik	Hukuki, ekonomik ve politik kurumların kalitesinden oluşan kurumsal kalite indeksi ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Ekonomik ve politik kurumların kalitesi ise tek başına ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Panel nedensellik testi sonuçlarına göre nedensellik; kurumsal kaliteden ekonomik büyümeye doğrudur.
Kara ve Karabiyik (2015)	BIST 100 endeksi (1999:01-2013:12)	BIST 100 endeksi ile ülke riski arasındaki ilişkiyi tespit etmek	Johansen eşbütünleşme testi ve vektör hata düzeltme modeline dayalı nedensellik testi	Ekonomik, finansal ve politik riskler; BIST100 endeksinin olumsuz yönde etkilemektedir.

Kök vd. (2015)	Türkiye (1993:q4-2015:q3)	Ekonomik, politik ve finansal risklerden oluşan ülke bileşenlerinin bankacılık ve reel sektör performansı üzerindeki etkilerini test etmek	ARDL	Yazarlar, ekonomik ve politik risklerin bankacılık sektörü üzerinde negatif ve anlamlı etkisini bulurken, finansal risklerin ise reel sektör üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlara göre, finansal riskin bankacılık sektörü üzerinde anlamsız olması, gerek Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu gerekse Merkez Bankası'nın denetimleriyle finansal risklerin yaratılabileceği olumsuz etkilerin kısmen de olsa önceden öngörülebilir olmasına bağlanmıştır. Hata düzeltme katsayıları ise, şokların bankacılık sektöründe yarattığı kısa dönemli sapsmaların yaklaşık 4.5 ay sonra, reel sektörde ise yaklaşık 15 ay sonra ortadan kalktığını göstermektedir. Bu sonuç ekonomideki belirsizlik ve risklerin reel sektör üzerinde daha kalıcı ve refah yaratmada daha olumsuz bir sonuç doğurması anlamına gelmektedir.
----------------	---------------------------	--	------	---

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu bölümde, ülke riski bileşenlerinin reel sektör üzerindeki etkilerini incelemeye yönelik bir örneklem ele alınmaktadır. Öncelikle çalışmanın modeline konu olan değişkenlerin tanımı ve veri kaynakları tanımlanmakta, daha sonra çalışmada kullanılan yöntem hakkında kısaca bilgi verilmektedir.

2.1. Veri Seti

Bu çalışmada, geçiş ekonomileri kapsamındaki Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya ile Türkiye'ye ait 1998-2015 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmaktadır. Başlangıç döneminin 1998 yılı olarak seçilmesinin nedeni, Azerbaycan ve Kazakistan'a ait risk göstergelerinin 1998 yılından itibaren rapor edilmesidir. Reel sektörü temsilen ülkelerin sanayi üretim endeksi verileri kullanılmaktadır. Sanayi üretim endeksinin yüzde artışını göstermek için endeksin logaritması (LSUE) alınmaktadır. Sanayi üretim endeksi verileri Türkiye için TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden, Rusya için FRED (Federal Reserve Economic Data), Kazakistan ve Azerbaycan için ise Dünya Bankası (www.worldbank.org.tr) ve IMF'nin veri tabanı olan International Financial Statistics (IFS)'ten elde edilmektedir. Her bir ülkeye ait sanayi üretim endeksi değişkenleri, 2010 yılı baz alınarak standart hale getirilmiştir.

Ülke riski derecelendirmesinin bileşenleri olan politik, ekonomik ve finansal risk verileri, yazındaki çalışmalarla güvenilirliği kabul edilmiş olan *Politik Risk Grubu'nca (The PRS Group)* hazırlanmış, *Uluslararası Ülke Risk Rehberi (ICRG-International Country Risk Guide)* esas alınarak; tarafımızdan hazırlanmış Tablo 2'de görüldüğü şekilde tanımlamalara yer verilmiştir.

Tablo 2. Politik, Ekonomik ve Finansal Risk Alt Bileşenleri

	Politik Risk	Ekonomik Risk	Finansal Risk	Ülke Riski (Bileşik Risk)
Bileşenleri	<ul style="list-style-type: none"> Hükümet istikrarı Sosyo-ekonomik koşullar Yatırım profili İç çatışmalar Dış çatışmalar Yolsuzluk Politikada ordunun etkisi Dinsel gerilimler Hukuk ve düzen Etnik gerilimler Demokratik hesap verebilirlik Bürokrasinin niteliği 	<ul style="list-style-type: none"> Kişi başına GSYİH Reel GSYİH büyüme oranı Yıllık enflasyon oranı Bütçe dengesi/GSYİH Cari hesap/GSYİH 	<ul style="list-style-type: none"> Dış borçlar/GSYİH Dış borç servisi/Mal ve hizmet ihracatı Cari hesap/Mal ve hizmet ihracatı İthalatın yapıldığı aylar bazında net uluslararası likidite Döviz kuru istikrarı 	<ul style="list-style-type: none"> (Politik Risk + Ekonomik Risk + Finansal Risk) / 2 Politik risk 0-100 arasında değer alırken, ekonomik ve finansal risk 0-50 arasında değer aldığı için, bileşik ülke riski hesaplanırken politik riskin ağırlığı diğer risklere göre iki kattır.
Değer Aralığı	0 <i>risk azalıyor</i> → 100	0 <i>risk azalıyor</i> → 50	0 <i>risk azalıyor</i> → 50	0 <i>risk azalıyor</i> → 100
	Çok yüksek: %0.0-%49.9	Çok yüksek: %0.0-%24.9	Çok yüksek: %0.0-%24.9	Çok yüksek: %0.0-%49.9
	Yüksek: %50.0-%59.9	Yüksek: %25.0-%29.9	Yüksek: %25.0-%29.9	Yüksek: %50.0-%59.9
Ölçüt	Orta: %60.0-%69.9	Orta: %30.0-%34.9	Orta: %30.0-%34.9	Orta: %60.0-%69.9
	Düşük: %70.0-%79.9	Düşük: %35.0-%39.9	Düşük: %35.0-%39.9	Düşük: %70.0-%79.9
	Çok düşük: %80.0 ve fazlası	Çok düşük: %40.0 ve fazlası	Çok düşük: %40.0 ve fazlası	Çok düşük: %80.0 ve fazlası

Kaynak: The PRS Group, ICRG Methodology,

<http://www.prsgroup.com/wp-content/uploads/2012/11/icrgmethodology.pdf> internet adresinden tarafımızca derlenmiştir. (06.05.2016)

Tablo 2’de görüldüğü üzere, ekonomik ve finansal risk göstergeleri 5 alt bileşenden oluşurken, politik risk göstergesi 12 alt bileşenden oluşmaktadır. Ayrıca ekonomik ve finansal riskin maksimum değerleri 50 iken, politik riskin maksimum değeri 100’dür. Ülke riski (bileşik risk) hesaplanması şu şekilde yapılabilmektedir:

$$\text{Ülke riski} = \frac{\text{Ekonomik Risk} + \text{Finansal Risk} + \text{Politik Risk}}{2} \quad (1)$$

Çalışmada elde edilen analiz sonuçları için Gauss-9 ve Stata-14 paket programlarından faydalanılmıştır.

2.2. Yöntem

Çalışmada Pesaran, Shin (1999: 7-8) tarafından geliştirilen ve panel hata düzeltme modeli olan Panel Kendine Bağlısımlı Gecikmesi Dağıtılmış (Panel Autoregressive Distributed Lag - panel ARDL) model kullanılmıştır. Panel ARDL modeli kısa ve uzun dönemi aynı anda modellemesinin yanı

sıra, hata düzeltme mekanizmasına bağlı olarak değişkenler arasındaki sapmaların kaç dönem sonra ortadan kalkacağını da göstermektedir. Panel ARDL modelinin diğer bir özelliği ise, katsayıların heterojenliğine izin vermesidir. Böylece her bir ülkenin uyguladığı ekonomi politikalarındaki farklılıkları görmek mümkündür. Ülke risk bileşenleri ile ülke reel sektör performansı arasındaki ilişkiye yönelik olarak, panel ARDL modelinin uyarlanması Denklem (2) yoluyla aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

$$SUE_{it} = a_i + \sum_{j=1}^p b_{1j} SUE_{it-j} + \sum_{j=0}^p b_{2j} ER_{it-j} + \sum_{j=0}^p b_{3j} FR_{it-j} + \sum_{j=0}^p b_{4j} PR_{it-j} + u_{it} \quad (2)$$

Burada, $i=1, 2, \dots, N$ yatay kesit sayısını ve $t= 1, 2, \dots, T$ zaman boyutunu göstermektedir. Bu denklemden hareketle, kısa dönem hata düzeltme modelinden yararlanılmakta ve uzun dönem katsayılar elde edilmektedir.

$$\Delta SUE_{it} = a_i + \sum_{j=1}^{p-1} b_{1j} \Delta SUE_{it-j} + \sum_{j=0}^p b_{2j} \Delta ER_{it-j} + \sum_{j=0}^p b_{3j} \Delta FR_{it-j} + \sum_{j=0}^p b_{4j} \Delta PR_{it-j} + \sigma_i SUE_{it-1} + \phi_i ER_{it} + \theta_i FR_{it} + \psi_i PR_{it} + u_{it} \quad (3)$$

Denklemdaki Δ birinci derecede fark işlemcisini, $\sigma_i = -\left(\mathbf{1} - \sum_{j=1}^p b_{1j} \right)$ hata düzeltme katsayısını göstermektedir. Değişkenlerin düzey değerlerinin yer aldığı Denklem (2) uzun dönem katsayılarıdır. Denklem (3) ise kısa dönem katsayıları göstermektedir. Yine negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı olan hata düzeltme katsayısı (σ), ülke riski bileşenleri ile ülkelerin reel sektör performansı arasındaki uzun dönemli ilişkiyi göstermesinin yanı sıra, ülke riski bileşenlerinden kaynaklanan bir şokun kaç dönem sonra ortadan kalkacağını göstermektedir.

Pesaran vd. (1999: 621-622), söz konusu eşitliklerin tahmininde Mean Group (MG - Ortalama Grup) ve Pooled Mean Group (PMG - Havuzlanmış Ortalama Grup) olmak üzere iki grup tahminci geliştirmişlerdir. MG tahmincisi; model parametreleri üzerine herhangi bir kısıt koymamakta ve uzun dönem parametreleri, bireysel ARDL model parametrelerinin ortalamalarından elde etmektedir. Buna karşılık PMG tahmincisi; MG tahmincisinin aksine, parametrelerde uzun dönem homojeniteye ve kısa dönemde heterojeniteye izin veren bir yöntemdir. Pesaran vd. (1999: 627) MG veya PMG tahmincileri arasında seçimin Hausman testi ile yapılabileceğini belirtmektedirler. Panel ARDL tahmininde, hem PMG hem de MG tahmini için uygun gecikme sayısının belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluğunun tespiti, Akaike veya Schwarz bilgi kriterlerine göre yapılabilmektedir.

3. BETİMSSEL VE ANALİTİK BULGULAR

Çalışmada  ncelikle Şekil 1’de g r ld ğu gibi betimsel boyutuyla değişkenlere, ardından da temel tanımlayıcı istatistiklere yer verilmekte ve ülkeler arası karşılaştırmalar yapılmaktadır. Sonrasında değişkenlerin eşbütünleşme derecelerinin belirlenmesi amacıyla birim kök testleri uygulanmakta ve elde edilen sonuçlara göre de uygun tahmin yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Her iki yöntem bulgusu birlikte değerlendirilerek politika önerilerinde bulunulmaktadır.

3.1.  lkeler  zelinde Karşılaştırmalı Betimsel Bulgular

Burada risk göstergeleri ülkeler özelinde karşılaştırmalı boyutunu içerecek şekilde ele alınmaktadır. Aşağıdaki Şekil 1.a.’da g r len ekonomik risk göstergesi değerlendirildiğinde; geçiş ekonomileri bağlamıyla 1998 yılından itibaren Rusya’nın ekonomik riskinin hızla azaldığı ve 2006 yılına kadar genişleyen dünya ekonomisiyle uyumlu olarak ekonomik istikrarın arttığı görülmektedir. 2007 yılından itibaren küresel bunalımın etkisi izlenmekte ve 2008 yılında bunalımdan en fazla etkilenen ülke olmaktadır. Yine Rusya’nın ekonomik riski 2010 yılından itibaren azalmaktadır. Fakat 2012 yılından itibaren Rusya’nın dış politikada Ukrayna üzerinden yeniden g  politikasına yönelmesiyle birlikte ekonomik istikrar hızla azalmaya başlamıştır. Geçiş ekonomileri bağlamıyla yeniden yapılanma sürecinde Rusya’ya gecikmeli uyum sağlayan Azerbaycan ve Kazakistan’ın ekonomik risk göstergesi 1998-1999 yıllarında artmıştır. Bu ülkelerin 2000-2007 yılları arasında küresel ekonomi ile birlikte ekonomik istikrarı artmakta iken, Kazakistan, Rusya ile uyumlu bir gidişat sergilemiş; bunalım döneminden hızlı bir şekilde etkilenmeye başlamıştır. Ancak Azerbaycan ekonomisi 2008 yılında da genişlemeyi sürdürmüş, 2009 yılından itibaren bunalımdan etkilenmeye başlamış ve 2011 yılından itibaren de hızla toparlanmıştır. Piyasa ekonomisi deneyimi daha yüksek olan Türkiye ise, küresel ekonomiden bağımsız bir şekilde kendi özelinde kriz yaşamış, hızla toparlanarak 2002-2008 yılları arasında genişleyen dünya ekonomisi paralelinde ekonomik riski azalmıştır. Türkiye, küresel bunalımdan, geçiş ekonomilerine göre daha az etkilenmiş, 2010-2015 yılları arasında ekonomik istikrarı en durağan ülke konumunda olmuştur.

Şekil 1.b.’de yer alan finansal risk göstergeleri açısından ülkeler karşılaştırdığında; Rusya 2012 yılına kadar finansal istikrarını kısmen iyileştirerek

istikrarlı–durağan bir dönem geçirmiştir. Ancak 2012 yılından itibaren Ukrayna politikasından dolayı Batı ülkelerinin ekonomik ambargosu (doğalgaz ve petrol ihracatındaki azalma) karşısında Ruble değer kaybettiği için finansal risk hızla yükselmiştir. Çalışmanın dönem aralığında, doğal kaynak ihracatçısı olan Azerbaycan'ın finansal risk göstergesi, örneklemedeki diğer ülkelere göre hızla iyileşmiştir. 2014 yılında Rusya'nın dış politikasındaki sonuçlar döviz kuru politikası yönüyle Azerbaycan'ı etkilemiş, dolayısıyla finansal risk artmaya başlamıştır. Kazakistan özelinde finansal risk, Rusya ekonomisi ile birlikte önemli uyumluluklar gösterirken, küresel bunalım döneminde finansal risk Rusya'ya göre daha da artmıştır. Türkiye ekonomisi açısından finansal risk değerlendirildiğinde, geçiş ekonomilerinin aksine doğal kaynak ithalatçısı olan Türkiye, yapısal ve konjonktürel ekonomisi ile uyumlu bir finansal risk sergilemiştir.

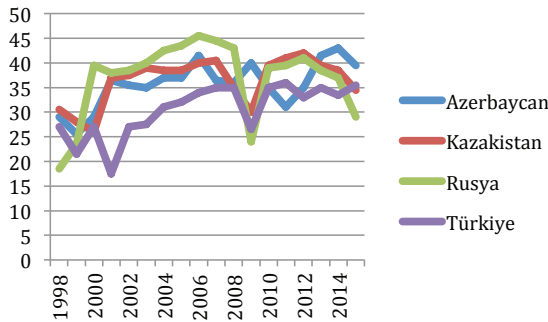
Şekil 1.c.'de yer alan politik risk göstergeleri açısından, örnekleme konu olan bütün ülkelerin politik riskleri 1998-2006 yılları arasında hızla iyileşmiş, 2006 yılından itibaren küresel bunalımın etkisiyle politik risk hızla artmıştır. Politik risk göstergesi açısından en iyi konumda olan ülkenin Kazakistan olduğu söylenebilir.

Şekil 1.d.'de yer alan ve risk göstergelerinin bileşkesi olan ülke riski özelinde örneklemedeki ülkeler karşılaştırıldığında geçiş ekonomilerinin, piyasa ekonomisi deneyimi daha yüksek olan Türkiye'ye göre daha istikrarlı görünümde olması oldukça tartışmaya açıktır.

Şekil 1. Ülkeler Bazında Risk Göstergeleri

Şekil 1.a.

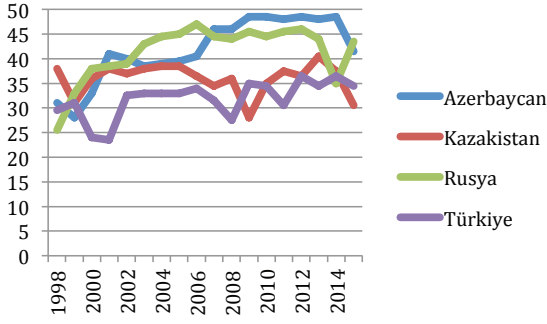
Ekonomik Risk

Şekil 1.b.

Finansal Risk

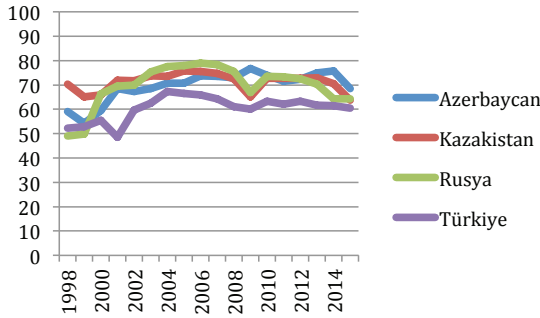
Şekil 1.c.

Politik Risk

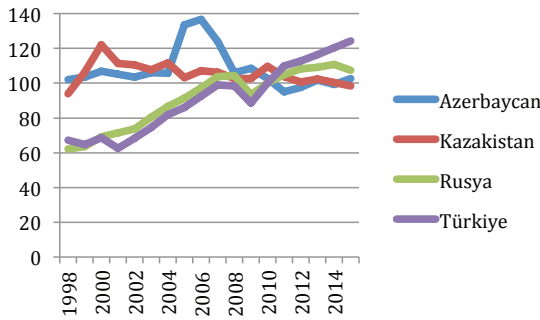
Şekil 1.d.

Ülke Riski

Ayrıca Şekil 2’de görüldüğü üzere, reel sektörü temsilen kullanılan sanayi üretim endeksi, ülkeler özelinde karşılaştırıldığında doğal kaynak zengini geçiş ekonomileri içerisinde özellikle Azerbaycan’ın 1998-2004 yılları arasında durağan, 2004-2007 yılları arasında oldukça yükselen, 2007-2011 yılları arasında dalgalı bir şekilde düşen ve son yıllarda artan bir seyir izlediği görülmektedir. Yine sanayi üretim endeksi açısından; Kazakistan’ın, 2000 yılından itibaren durağan ve kısmen azalan bir eğilim içinde olduğu; Rusya ve Türkiye’de ise küresel bunalım döneminde önemli bir düşüş görülmekle birlikte, istikrarlı bir büyüme sergilendiği söylenebilmektedir. Özellikle 2009 yılından itibaren Türkiye’nin sanayi üretim endeksi artış ivmesi, Rusya’ya göre daha yüksektir.

Şekil 2. Ülkeler Bazında Sanayi Üretim Endeksi

Şekil 1.d.’de yer alan ülke riski göstergesi ile Şekil 2’de yer alan ülkeler özelindeki sanayi üretim endeksi sonuçları birlikte değerlendirildiğinde yukarıda belirtilen tartışma daha da anlam kazanmaktadır. Bu tartışmalı durumun, demokratikleşme süreci ve açıklık ilkeleri açısından Türkiye ile geçiş ekonomilerinin karşılaştırılmasının güçlüğüne bağlanabilmektedir. Nitekim ülke riski göstergesinin temel bileşenleri ile sanayi üretim endeksi göstergesi dikkate alındığında; bu göstergelerin güvenilirlik derecesi oldukça önemlidir. Geçiş ekonomileri ile piyasa ekonomisine geçişi başarmış ülkelerin göstergelerini tüm benzerlikleri yönüyle ele alma konusunda, ihtiyatlı yorumlar yapmanın gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, ekonometrik model sonuçları ile betimsel göstergelerden elde ettiğimiz bulguların karşılaştırılması, çalışmanın amacı açısından daha da anlam kazanmaktadır.

Tablo 3’te yer alan tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre finansal risk (FR) değişkeni dışındaki değişkenler aşırı basık bir yapı sergilemektedir. Diğer

tarafından tüm değişkenler sola çarpık bir dağılım göstermektedir. Buna bağlı olarak Jarque-Bera test istatistiği sonuçlarına göre; finansal risk değişkeni normal dağılım sergilerken, diğer değişkenler normal dağılmamaktadır. Değişkenlere ait standart sapmaların ise düşük olduğu görülmektedir. Bir sonraki aşamayı ise, değişkenlerin durağanlıklarına yönelik temel panel birim kök testlerinin kullanılması oluşturmaktadır.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

DEĞİŞKENLER	SUE	ER	FR	PR	UR
<i>Değer</i>	LOG	LOG	LOG	LOG	LOG
<i>Tanım</i>	LSUE	LER	LFR	LPR	LUR
<i>Ortalama</i>	4.577	3.534	3.618	4.133	4.209
<i>Maksimum</i>	4.917	3.817	3.882	4.311	4.369
<i>Minimum</i>	4.128	2.862	3.157	3.761	3.882
<i>Standart Sapma</i>	0.182	0.200	0.175	0.108	0.116
<i>Çarpıklık</i>	-1.007	-1.262	-0.460	-0.678	-1.063
<i>Aşırı Basıklık</i>	3.426	4.458	2.820	3.767	3.626
<i>Jarque-Bera</i>	12.736	25.497	2.634	7.286	14.727
<i>Gözlem</i>	72	72	72	72	72

3.2. Analitik Bulgular

Tablo 4'te; birinci nesil birim kök testlerinden Levin, Lin & Chu (LLC), Im, Pesaran & Shin (IPS) ve Fisher - ADF panel birim kök testlerine yer verilmektedir. IPS testi, yatay kesit birimlerin katsayılarının homojenliği varsayımına dayanan LLC ve Fisher - ADF testlerinden farklı olarak katsayıların heterojenliğini dikkate alan bir testtir. Her üç test yönteminde de boş hipotezler serilerin birim kök içerdiğini göstermektedir. Test istatistiklerine ait olasılık değerlerinin sıfıra yakın olması serilerin durağan, bire yaklaşması ise birim köklü oldukları anlamına gelmektedir. Bu kapsamda, Tablo 4'te elde edilen sonuçlara göre sanayi üretim endeksi ve politik risk değişkenlerinin birim kök içerdiği, diğer değişkenlerin ise durağan oldukları görülmektedir. Buna bağlı olarak, değişkenler arasındaki eşbütünleşme dereceleri I(0) ve I(1) olup eşbütünleşme ilişkisi ve uzun dönem katsayı tahminleri, panel ARDL modeliyle elde edilmektedir.

Tablo 4. Birim Kök Testi Sonuçları

	Levin, Lin & Chu		Im, Pesaran & Shin		Fisher-ADF	
	Düzye	Birinci Fark	Düzye	Birinci Fark	Düzye	Birinci Fark
	Olasılık	Olasılık	Olasılık	Olasılık	Olasılık	Olasılık
LSUE	0.064	0.000 ***	0.285	0.000 ***	0.290	0.000 ***
LER	0.001 ***	-	0.007 ***	-	0.001 ***	-
LFR	0.002 ***	-	0.018 **	-	0.031 **	-
LPR	0.239	0.001 ***	0.363	0.031 **	0.281	0.038 **
LUR	0.000 ***	-	0.005 ***	-	0.008 ***	-

Not: LLC testinde uzun dönem tutarlı hata varyansı hesaplanırken "Kernel" tahmincisi olarak Barlett yöntemi kullanılmış ve bant genişliği "bandwith" Newey-West yöntemine göre seçilmiştir. LLC, IPS, ve Fisher ADF testlerinde, maksimum gecikme uzunluğu 3 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. H_0 hipotezi birim kökün varlığını ifade etmektedir. ***, ** ve *, H_0 hipotezinin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

Çalışmada Model (1) ve Model (2) olmak üzere iki farklı panel ARDL modelinden yararlanılmaktadır. Birinci model, her bir risk göstergesinin (Ekonomik Risk, Finansal Risk, Politik Risk) söz konusu ülkelerin reel sektör performansı üzerindeki etkilerini gösterir iken; ikinci model her bir ülkeye ait ülke riski ile reel sektör performansı üzerindeki etkiyi test etmektedir. Panel ARDL modeline ait kısa ve uzun dönem tahmin sonuçlarına Tablo 5 ve Tablo 6'da yer verilmektedir.

Tablo 5. MODEL (1) için PMG ve MG Tahmin Sonuçları

Uzun Dönem Katsayılar	PMG		MG		Hausman Testi
	Katsayı	t-istatistiği	Katsayı	t-istatistiği	
LER	0.422	11.973 ***	0.676	2.42 **	1.54 (0.819)
LFR	0.458	12.135 ***	0.196	0.73	1.26 (0.736)
LPR	0.712	8.519 ***	0.276	0.61	1.59 (0.835)
DUM	-0.155	-6.124 ***	-0.053	-1.59	
<i>Hata Düzeltme Katsayısı</i>					
φ_1	-0.511	-4.394 ***	-0.769	-3.84 ***	
<i>Kısa Dönem Katsayılar</i>					
C	-0.806	-3.679 ***	1.044	0.50	
Δ LER	0.021	0.592	-0.012	-0.18	
Δ LFR	-0.128	-1.423	-0.063	-0.42	
Δ LPR	-0.219	-0.729	-0.252	-1.45	

Not: Optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır. PMG tahminleri back-substitution algoritması ile hesaplanmıştır. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılıkları ifade etmektedir.

Tablo 5'te, Model (1)'e ait panel ARDL tahmin sonuçları yer almaktadır. Burada Hausman testi sonuçlarına göre H0 sıfır hipotezi kabul edilmekte ve PMG tahmincilerinin etkin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla değişkenlere ait PMG tahmincileri güvenilir bulunmaktadır.

Geçiş ekonomileri ile Türkiye için hesaplanan PMG tahmin sonuçları incelendiğinde, her bir risk göstergesinin reel sektör performansı üzerindeki uzun dönem etkisi pozitifdir. Söz konusu risk göstergelerinin değerleri (Tablo 2'de belirtildiği gibi) büyüdükçe, riskin azaldığı; diğer bir ifadeyle, istikrarın arttığı varsayımı dikkate alınırsa, Model (1)'den elde edilen tahminciler beklentilerle uyumludur. Buna göre ekonomik, finansal ve politik istikrarda uzun dönemdeki % 1'lik bir artış (riskin azalması) reel sektör (sanayi üretim endeksinin) büyümesi üzerinde; sırasıyla % 0.42, % 0.45 ve % 0.71'lik anlamlı bir artışa yol açmaktadır. Bu durum ekonomik performans üzerinde politik istikrar değişkeninin daha etkili olduğunu göstermektedir. Öte yandan modele dahil edilen 2008 yılı küresel bunalım kuklasının reel sektör üzerindeki negatif etkisi anlamlıdır. Ancak kısa dönemde istikrar göstergeleriyle reel performans arasındaki ilişki anlamlı değildir. Bu durumu geçiş ekonomilerinin ortak özellikleri ile Türkiye ekonomisinin yapısal farklılığı üzerinden açıklamak mümkündür.

Nitekim şekil 1.a, 1.b ve 1.c'den de izlenebileceği gibi küresel ekonomideki genişleme sürecinden kaynaklanan olumlu etki, 1999 yılından bunalım döneminin başlangıç yılı olan 2007 yılına kadar Azerbaycan Kazakistan ve Rusya üzerinde belirgin bir risk azalışı yaratır iken; Türkiye özelinde ise politik ve finansal riskin, başlangıçta kendi konjonktüründen kaynaklanan bir etki ile risk artışına yol açtığı görülmektedir. Ayrıca bunalım kukla tahmincisinin yorumu ile şekilde yer alan geçiş ekonomileri kapsamındaki ülke istikrarsızlık eğrileri, risk artışının büyüklüğünü doğrular iken; küresel ekonomilerin sağladığı genişleme döneminde Türkiye'nin özellikle reel sektörü daha etkin bir şekilde güçlendirmesinden dolayı geçiş ekonomilerinin tersine 2009 yılında ekonomik riski azalmakta, ancak bunalım etkisinin gecikmeli olarak 2011 yılında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Analitik bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, özellikle 2012 yılında Ukrayna üzerinden dış politikada yeniden g  politikasına yönelen Rusya'nın batılı ülkelerin ambargolarına muhatap kalması, doğal kaynak ihracatçısı olan bu ülkenin ağırlıklı bir şekilde finansal riskini arttırmış;

ardından da ekonomik ve politik riski arttırmış. Bu durum bağımsız ülkeler topluluğu üyesi olan Kazakistan ve Azerbaycan'ı da gecikmeli olarak etkilemektedir. Özetle küresel ekonomi ve politik süreçteki iyileşmeler, hem Rusya hem de politik ve ekonomik etkileşim içinde olan Kazakistan ve Azerbaycan'ı ortak bir şekilde etkilerken; piyasa ekonomisi deneyimi daha yüksek olan Türkiye ekonomisi geçiş ekonomilerinden ayrılmaktadır.

Yine model (1), değişkenlerin kısa dönem etkisini içerecek şekilde genişletildiğinde, hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı, katsayının negatif olduğu ve istatistiki olarak da anlamlı bulunduğu görülmektedir. Model sonuçlarına göre değişkenler arasındaki kısa dönemli sapmaların uzun dönemde giderildiği ve değişkenlerin uzun dönemde dengeye geldiği görülmektedir. Kısa dönemde sapmaların zaman aralığı dikkate alındığında, yeniden dengeye gelme sürecinin yaklaşık olarak iki ($1/0.51=2$) dönem sürdüğü anlaşılmaktadır.

Bu aşamada, tarafımızdan düzenlenen ve Tablo 2'de yer alan ülke riski göstergesi ile reel sektör performansı arasındaki ilişkiyi değerlendirmek açısından Tablo 6'da yer alan Model (2) tahminleri yorumlanmaktadır.

Tablo 6. MODEL (2) için PMG ve MG Tahmin Sonuçları

Uzun Dönem Katsayılar	PMG		MG		Hausman Testi
	katsayı	t-istatistiği	katsayı	t-istatistiği	
LUR	0.947	4.309 ***	0.527	2.42 **	0.55 (0.759)
DUM	-0.350	-2.658**	-0.098	-0.91	
<i>Hata Düzeltme Katsayısı</i>					
ϕ_1	-0.322	-10.303 ***	-0.562	-3.52 ***	
<i>Kısa Dönem Katsayılar</i>					
C	0.189	4.301 ***	1.825	1.29	
Δ LUR	-0.089	-0.830	0.138	1.07	

Not: Optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır. PMG tahminleri back-substitution algoritması ile hesaplanmıştır. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılıkları ifade etmektedir.

Araştırmaya konu olan örneklem ülkeler bağlamında Hausman testi sonuçlarına göre H_0 hipotezi kabul edilmekte ve PMG tahminlerinin etkin olduğu görülmektedir. Buna göre ülke istikrar (LUR) göstergesi olarak değerlendirildiğimiz tahminci anlamlı olup % 1'lik bir artış, reel sektör per-

formansı üzerinde % 0.94'l k bir artışa neden olmaktadır. Bu durum; risk bileşenlerinin etkileşimini esas alan ülke riski ile reel sektör performansı açısından bir yorum yaptığımızda, ülke istikrar göstergesi ile reel sektör performansı arasında g cl  bir ilişki olduğunu göstermekte, dolayısıyla bu çalışmanın hipotezini doğrulamaktadır. Modeldeki 2008 yılı kukla değişkeni de anlamlı bulunmakta ve örneklemdeki ülkelerin bunalımdan önemli  l de etkilendiği saptanmaktadır. Ayrıca bu modele ilişkin hata düzeltme katsayısı değerlendirildiğinde değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığı doğrulanmakta ve kısa dönemli sapmaların yaklaşık  c dönem ($1/0.32=3.12$) sonra ortadan kalktığı görülmektedir. Bu modelin bulguları açısından da kısa dönem tahmincilerin etkisi anlamsızdır.

SONUÇ

Bu çalışmada ülke riski bileşenlerinin reel sektör performansı üzerindeki etkisi, geçiş ekonomilerine konu olan Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya ile piyasa ekonomisi deneyimi daha yüksek olan Türkiye  zeline panel ARDL modelinden yararlanılarak incelenmiştir. Burada modele konu olan risk göstergelerinin değerlerindeki artış, riskin azalması / istikrarın artması şeklinde yorumlanmaktadır. Betimsel analizden ve model analizinden çıkarılan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir: Geçiş ekonomileri bağlamıyla Rusya'nın ekonomik riskinin 1998 yılından itibaren hızla azaldığı ve 2006 yılına kadar genişleyen dünya ekonomisiyle uyumlu olarak ekonomik istikrarının arttığı görülmektedir. 2007 yılında başlayan küresel bunalımın etkisi izlenmekte ve 2008 yılında bunalımdan en fazla etkilenen ülke olmaktadır. 2012 yılında Ukrayna üzerinden dış politikada yeniden g c politikasına yönelen Rusya'nın ekonomik istikrarı hızla azalmaya başlamıştır. Piyasa ekonomisine geçiş döneminde Rusya'yı gecikmeli olarak takip eden Azerbaycan ve Kazakistan'ın ekonomik risk göstergesi 1998-1999 yıllarında artmış; 2000-2007 yılları arasında da azalmıştır. Azerbaycan ekonomisi örneklemdeki  c ülkeden farklı bir şekilde 2008 yılında da ekonomik istikrarı sürdürmüş, 2009 yılında küresel bunalımdan etkilenmeye başlamış ve 2011 yılından itibaren de örneklemdeki diğer  c ülke ile birlikte hızla toparlanmıştır. Geçiş ülkelerine göre piyasa ekonomisi deneyimi daha yüksek olan Türkiye, kendi özeline 2001 yılı istikrarsızlığı ile karşılaşmış olmakla birlikte ekonomik istikrarını giderek en fazla iyileştiren ülke olmuş; küresel bunalım döneminde Rusya'dan

daha az etkilenmiş; 2010-2015 yılları arasında karşılaştırmaya konu olan ülkelere göre ekonomik istikrarı en durağan ülke olmuştur. Çalışmanın dönem aralığında, doğal kaynak ihracatçısı olan Azerbaycan'ın finansal risk göstergesi, örneklemedeki diğer ülkelere göre hızla iyileşmiştir. Rusya'nın dış politikasındaki belirgin değişmelerle birlikte 2013 yılından itibaren Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan'ın finansal riski artmaya başlamıştır. Politik risk göstergesi açısından, örnekleme konu olan bütün ülkelerin politik riskleri 1998-2006 yılları arasında hızla iyileşmiş; ancak takip eden yıllarda küresel bunalım-politik etkileşim bağlamıyla politik risk genelde hızla artmıştır. Ülkelere göre sanayi üretim endeksi değerlendirildiğinde, doğal kaynak zengini Kazakistan 2000 yılından, Azerbaycan ise 2006 yılından itibaren kısmen azalan bir eğilim içindedir. Rusya ve Türkiye'de küresel bunalım döneminde önemli bir düşüş görülse de reel sektör açısından istikrarlı bir büyüme sergilendiğini söylemek mümkündür.

Çalışmada Model (1) ve Model (2) olmak üzere iki farklı panel ARDL modelinden yararlanılmaktadır. Birinci ve ikinci modeldeki risk göstergelerinden ekonomik, finansal, politik ve risk bileşenlerinin etkileşimini esas alan ülke riski ile reel sektör performansı arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın temel hipotezi doğrulanmaktadır. Modeldeki 2008 yılı kukla değişkeni de anlamlı bulunmakta ve örneklemedeki ülkelerin bunalımdan önemli ölçüde etkilendiği saptanmaktadır.

Model (1) değişkenlerin kısa dönem etkisini içerecek şekilde genişletildiğinde, hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı; yine model sonuçlarına göre değişkenler arasındaki kısa dönemli sapmaların uzun dönemde giderildiği ve değişkenlerin uzun dönemde dengeye geldiği görülmektedir.

Özetle, çalışmanın analitik bulguları göstermektedir ki, ülke riski bileşenleri olarak tanımlanan göstergelerin sanayi üretim endeksi üzerindeki belirleyici rolü dikkate alınır; ekonomik refahın arttırılabilmesi ve büyümenin sürdürülebilmesi, yazında yer alan bileşenlerin niteliksel olarak iyileştirilmesine bağlıdır. Bir ekonominin üretim kapasitesi hangi ölçüde etkin kullanılabilirse ve ülke riski en aza indirilebilirse; refah o ölçüde artacaktır. Özellikle doğal kaynak zengini olan Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya'nın Avrasya özelindeki işbirliğine Türkiye'nin de etkin bir şekilde dâhil edilmesi ile hem doğal kaynakların dünya pazarlarına akışından sağlanan ülke getirileri artacak; hem de Avrasya özelinde rekabet dinamiklerinden yararlanma potan-

siyeli doğacaktır. Öncelikle Azerbaycan ve Kazakistan ile Türkiye'nin yanı sıra, aynı Avrasya hinterlandında bulunan Rusya, rekabet dinamiklerini ne kadar etkin y netebilirse; doğal kaynak zenginliğini o  l de fırsata d n ştirebilecek ve her bir ülke kendini "Hollanda Hastalığı"ndan da koruyabilecektir. Burada  lkeler arasındaki ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğinin sürdürülmesi ve Rusya'yı da içine alan "güven ve sosyal barış stratejisi"nin oluşturulmasının ilk adımı; örneklemde yer alan ülkelere Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ında dahil edildiği serbest ticaret antlaşmalarına işlevsellik kazandırmaktır. Aksi halde, ülkelerin potansiyel küresel bunalımlardan olumsuz etkilenmemesi kaçınılmazdır.

Kaynaklar

- Ahmed, Moin Uddin ve Mohammad H. Pulok (2013). "The Role of Political Stability on Economic Performance: The Case of Bangladesh". *Journal of Economic Cooperation and Development* 34 (3): 61-100.
- Asghar, Nabila, Shazia Qureshi ve Muhammad Nadeem (2015). "Institutional Quality and Economic Growth: Panel ARDL Analysis for Selected Developing Economies of Asia". *A Research Journal of South Asian Studies* 30 (2): 381 – 403.
- Beck, Ulrich (2006). "Living in the World Risk Society". *Economy and Society* 35 (3): 329-345.
- Blanco, Luisa (2013). "Finance, Growth, and Institutions in Latin America: What are the Links?". *Latin American Journal of Economics* 50 (2): 179–208.
- Chua Chy, Ren, Zulkefly Abdul Karim ve Mohd. Azlan Shah Zaidi (2012). "Institutions and Foreign Direct Investment (FDI) in Mena Countries: A Panel ARDL Study". *Prosiding Perkem VII, JILID 2*: 1349 – 1355.
-  am, Alper Veli (2014). "Politik Riskin Firma Değeri İle İlişkisi: İMKB'ye Kayıtlı Firmalar  zerinde Bir Uygulama". *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 15 (1): 109-122.
- Erb, Claude, Campbell R. Harvey ve Tadas E. Viskanta (1996). "Political Risk, Economic Risk, and Financial Risk". *Financial Analysts Journal* 52 (6): 29-46.
- Hammoudeh Shawkat M., Ramazan Sarı, Mehmet Uzunkaya ve Tengdong Liu (2013). "The Dynamics of BRICS's Country Risk Ratings and Domestic Stock Markets, U.S. Stock Market and Oil Price". *Mathematics and Computers in Simulation* 94: 277-294.
- Hausman, Jerry (1978). "Specification Test in Econometrics". *Econometrica* 46 (6): 1251-1271.
- Im, Kyung So, M. Hashem Pesaran, ve Yongcheol Shin (2003). "Testing for Unit

- Roots in Heterogeneous Panels”. *Journal of Econometrics* 115 (1): 53-74.
- Kara, Esen ve Lale Karabıyık (2015). “The Effect of Country Risk on Stock Prices: An Application in Borsa İstanbul”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20 (1): 225-239.
- Kaya, Abdulkadir, Bener Güngör ve Suphi M. Özçomak (2014). “Politik Risk Yatırımının Dikkate Alması Gereken Bir Risk Midir? Borsa İstanbul Örneği”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16 (1): 74-87.
- Khan, Mashrur M. ve Mashfique I. Akbar (2013). “The Impact of Political Risk on Foreign Direct Investment”. *International Journal of Economics and Finance* 5 (8): 147-156.
- Kök, Recep, Ramazan Ekinci ve A. Elif Ay Yalçınkaya (2015). “Ülke Riski Bileşenlerinin Bankacılık ve Reel Sektör Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği, 1993-2015”. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi* 19 (2): 151-171.
- Levin, Andrew, Chien-Fu Lin ve Chia-Shang James Chu (2002). “Unit Root Tests in Panel Data: asymptotic and finite sample properties”. *Journal of Econometrics* 108 (1): 1-24.
- Ndambendia, Houdou ve Moussa Njoupouognigni (2010). “Foreign Aid, Foreign Direct Investment and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: Evidence From Pooled Mean Group Estimator (PMG)”. *International Journal of Economics and Finance* 2 (3): 39-45.
- Pesaran, Hashem ve Yongcheol Shin (1999). “An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis”. *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century*. The Ragnar Frisch Centennial Symposium. Ch. 11. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pesaran, Hashem, Yongcheol Shin ve Ron P. Smith (1999). “Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels”. *Journal of the American Statistical Association* 94 (446): 621-634.
- , (2001). “Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships”. *Journal of Applied Econometrics* 16 (3): 289-326.
- Sari, Ramazan, Mehmet Uzunkaya ve Shawkat M. Hammoudeh (2013). “The Relationship Between Disaggregated Country Risk Ratings and Stock Market’s Movements: An ARDL Approach”. *Emerging Markets Finance and Trade* 49 (1): 4-16.
- Yapraklı, Sevda ve Bener Güngör (2007). “Ülke Riskinin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: İMKB 100 İndeksi Üzerine Bir Araştırma”. *Ankara SBF Dergisi* 62 (2): 199-218.

The Effect of Country Risk Components on Real Sector: The Case of Azerbaijan, Kazakhstan, Russia and Turkey

Recep K k*

Ramazan Ekinci**

A.Elif Ay Yal nkaya***

Abstract

The aim of this paper is testing the effect of country risk components that consist of economic, financial and political risks on realsector's economic performance. It is assessed how Azerbaijan, Kazakhstan, Russia and Turkey, which hare categorized as the transition economies, are affected by risk components, and particularly similarities between the setransition economies. The division of risk components has great important in terms of progressive process of industrialization. In the study, manufacturing industrial production index is treated as proxy variable which represents the production capacity of the countries. The datas for the period of 1998-2015 are analyzed annually with in the panel ARDL method. According to the findings, the country risk components affect the real sector's performance of the transition economies in a positive way. On the other hand, a positive relation is detected between the real sector's performance and the country risk which is calculated with weighted mean of the risk components. According to panel ARDL model's results, it is found that there is a cointegration relation between the basic risk components (and the country risk) and the real sector's performance, also short-term devations disappear in long term.

Keywords

Economic risk, political risk, financial risk, country risk, realsector, panel ARDL

---

* Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Department of Economics -Izmir/Turkey
recep.kok@deu.edu.tr

** Res.Assist., Dokuz Eylül University, Department of Economics -Izmir/Turkey
ramazan.ekinci@deu.edu.tr

*** Res.Assist., Dr., Dokuz Eylül University, Department of Economics -Izmir/Turkey
elif.ay@deu.edu.tr

Влияние компонентов страны вогориска на реальный сектор: пример Азербайджана, Казахстана, России и Турции

Реджеп Кёк*

Рамазан Экинджи**

А. Элиф Ай Ялчынкая***

АННОТАЦИЯ

Целью данной работы является тестирование влияния компонентов странового риска, которые состоят из экономических, финансовых и политических рисков, на экономические показатели реального сектора. В работе делается оценка того, как Азербайджан, Казахстан, Россия и Турция, которые классифицируются как страны с переходной экономикой, подвержены влиянию компонентов риска и, в частности, рассмотрено сходство между этими странами с переходной экономикой. Разделение компонентов риска имеет большое значение с точки зрения прогрессирующего процесса индустриализации. В данном исследовании индекс промышленного производства рассматривается в качестве прокси-переменной, которая представляет собой производственную мощность стран. Данные за период 1998-2015 гг. анализируются в рамках метода ARDL. Согласно выводам, компоненты странового риска положительно влияют на показатели реального сектора в странах с переходной экономикой. С другой стороны, обнаруживается положительное отношение между производительностью реального сектора и страновым риском, который рассчитывается с средневзвешенными компонентами риска. По результатам панельной ARDL модели, установлено, что существует коинтеграционное соотношение между основными компонентами риска (и страновым риском) и производительностью реального сектора, также краткосрочные отклонения исчезают в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова

Экономический риск, политический риск, финансовый риск, страновой риск, реальный сектор, метод ARDL.

* Проф. д-р., Университет Докуз Эйлюль, отделение экономики – Измир / Турция
reser.kok@deu.edu.tr

** асс.каф., Университет Докуз Эйлюль, отделение экономики – Измир / Турция
ramazan.ekinci@deu.edu.tr

*** асс.каф., Университет Докуз Эйлюль, отделение экономики – Измир / Турция
elif.ay@deu.edu.tr

Volatility, Diversification and Oil Shock in Resource-Rich Turkic Countries: Avenues for Recovery

Vugar Bayramov*

Laman Orujova**

Abstract

The paper analyses the current level of economic and export diversification in three resource-rich Caspian basin Countries: Kazakhstan, Azerbaijan and Turkmenistan and attempts to reveal the underlying causes of high vulnerability of these economies to the recent oil price shock. On the other hand, the economies are evaluated in the light of so called subsidized economies, e.g. an economy mainly driven by public spending and current consumption expenditure. The latter in this case are mainly fueled by monetary injections as a result of large resource windfalls encountered by an economy.

Keywords

Economic diversification, oil dependence, subsidized economies, Kazakhstan, Azerbaijan, Turkmenistan

---

* Dr., Chairman of Board, Center for Economic and Social Development – Baku/Azerbaijan
vugarbayramov@cesd.az

** Researcher, MSc in Economics and Development Economics, Center for Economic and Social Development – Baku/Azerbaijan
lamanorujova@cesd.az

1. INTRODUCTION

The recent sharp decline of hydrocarbon prices has caused a deep economic slowdown in resource-rich economies. Surely, oil-rich Caspian Basin countries were not an exception. Due to the high level of resource-dependence, the slackening oil revenues have weakened the current account; as a result, currency devaluations have become inevitable. Kazakhstan was the first among the three countries in devaluing its national currency after the sharp depreciation of the Russian ruble due to its close ties with Russian market. The national currency – *tenge* – was depreciated twice in 2014 amounting by more than 40% of its original value. The Azerbaijani *manat* has also experienced two major devaluations in 2015, resulting in more than 50% depreciation of the national currency. Turkmenistan experienced a similar situation in which the country's monetary authorities were forced to devalue the Turkmen *manat* by 25% against the dollar in early 2015 (IMF 2016a: 54, IMF Staff Report, 2016). The latter have further deteriorated the already depressed economies and overall well-being.

The large impact of oil prices on economic growth and macroeconomic stability in oil-rich post-Soviet countries have raised the question regarding the sustainability of economic development achieved in recent years. So, the paper considers that three Caspian Basin economies, namely Kazakhstan, Azerbaijan and Turkmenistan, by shedding a light on the current state of economies and explores the underlying causes of recent economic slowdown. The paper argues that low levels of economic and export diversification is one of the main reasons for such high vulnerability of these countries to the oil price shock. Large resource windfalls observed in the years of high-oil prices have triggered the rise in public spending and the population's income. With the seizure of resource revenues, these countries were incapable of maintaining the existing level of growth and consumption.

In addition, it can be mentioned that, due to the public spending-driven character of the economies, the sharp reduction of oil windfalls has made these economies incapable of supporting already-created subsidized economies. Such economies were created based on government expenditure in the form of current consumption, as well as long-term investment expenditure. Moreover, resources were mainly channeled to non-tradable sectors; the latter sectors were incapable of acting as a solid buffer against the price shock.

2. LITERATURE REVIEW

The high susceptibility to external shocks and the import dependence of the countries have led to discussions whether these countries suffer from resource dependence, e.g. so-called *resource curse* at extreme. Such countries are usually accused of being dependent on a single natural resource and disregarding the development of other economic sectors. Those economies mainly focus their financial, as well as non-financial assets on the extraction and export of such natural resources and its derivatives (Gylfason et al. 1999: 211). Auty (1998: 12) concludes that, in comparison with resource-deficient countries, resource-rich countries develop a specialized production structure and are not able to escape the staple trap. Moreover, the author mentions that, in such economies, non-tradable sectors are usually favored vis-à-vis tradables in an unsustainable manner, which is especially visible in small open economies.

Moreover, Atkinson and Hamilton (2003: 1801) found that resource-rich countries on average exhibit lower savings levels in comparison with resource-poor countries, which, in turn, deteriorates the investment opportunities within a country. Torvik (2002: 461) has developed a model where the author concludes that, as a result of pursuit for rent-seeking, the economic agents in a resource-rich country are attracted to the resource sector, whereas the investments for other productive sectors deteriorate.

Sabonis-Helf (2007: 160-161) discusses the oil economies such as Kazakhstan and Turkmenistan in the light of what is called “petrostates”. Similar to the scholars mentioned above, the author also states that the development trajectory of oil-rich countries shows the signs of “petrolization”, e.g. the economies are shaped in a way mostly serving the oil industry. Moreover, the government budget in this case is mainly provided by oil revenues, instead of tax revenues, which decreases the accountability and transparency of the states in budget spending and governance. The latter issue, that is, the inefficiency and non-transparency of institutions in resource-rich countries is extensively emphasized by Ross (1999: 309-310).

The concentration on a specific product makes a country susceptible to international price shocks which largely affects the export revenues, and hence, the country’s macroeconomic stability. On the other hand, the concentration of productive economic activities on a specific sector exacerbates the

economy's dependence on imports; in case of currency, commodity and etc. macroeconomic and international shocks, the large swings in import prices threatens the well-being of population by weakening their purchasing power and job opportunities. Gelb (2010: 8) and Hvidt (2013: 7-8) attribute such threats specifically for oil-rich countries, where the export revenues from those resources largely impacts the macroeconomic stability and welfare. Moreover, Gelb (2010: 5) indicates that while per-capita resources fall down as the population grows larger, the welfare of the citizens may be threatened.

In the light of the above-mentioned factors, the analysis of the economic and export structures of Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan present an opportunity to shed light on how successfully these countries were able to establish diversified economies and to build solid buffers against the external shocks.

3. MEASURING DIVERSIFICATION

3.1. Economic Diversification: Approaches and Measurement

The notion of economic diversification has been largely discussed in recent decades in economic literature and it has become a hot topic especially in the light of economic development of resource-rich developing countries.

Diversification is the expansion in a range of economic activities or the increase in the number commodities produced within the economy. The economists usually distinguish economic and export diversification. *Economic diversification* refers to the increase in the number of the products manufactured within the country, whereas the *export diversification* mainly contemplates the broadening of the range of products exported by the country. On the other hand, vertical and horizontal diversification strategies are considered (Esanov 2012a: 4). *Vertical diversification* is the advancement of the country on a value chain of the production of a specific product type in terms of value generation. On the other hand, *horizontal diversification* refers to the shift of the country's productive resources towards totally new fields of economic activity.

The advantages of economic diversification were discussed by several scholars. Diversification is one of the main tools for long-term economic growth and sustainable economic development. Some empirical works have sustained a firm positive relationship between the level of economic diversifi-

cation and economic growth (Lederman and Maloney 2007: 28-29, Hesse 2008: 12-13). Another argument for diversification emanates from the external shock emanating from various economic downturns largely observed in world economy in recent decades. Hence, the weakening of the dependence on oil revenues would largely contribute to long-term economic stability in these economies (IMF 2016b: 29-30).

In turn, the level of economic development is firmly related to economic and non-economic sectors. The instability of factors such as inflation and currency exchange rates discourages investors and entrepreneurs to engage in economic activities which are not traditional for the country, due to uncertainty in the long-term capability of such activities in value generation. On the other hand, the volume and direction of foreign direct investments (FDI) also affects the diversification of the country's economy (Harding and Javorcik 2009). Some scholars reckon the possession of large reserves of natural resources by a country as one of the main factors affecting the level of diversification. Esanov (2012a: 13) has empirically tested the effect of resource dependence on the level of export diversification and found a negative relationship between those variables.

Another group of factors affecting the economic diversification are non-economic. The institutional capacity and transparent governance factors can greatly contribute to successful diversification (OECD 2011). On the other hand, the presence of appropriate infrastructure, such as roads, electricity and etc., as well as the availability of labor supply with adequate skills and human capital also play an important role in the successful implementation of diversification strategies and policies (Esanov 2012a: 16).

The level of diversification is measured with different indicators, however, as a result of mathematical analysis, Palan (2010: 16) has indicated that the Herfindahl-Hirschman Index (HHI) is the most appropriate and satisfies the axioms necessary for an indicator of diversification. The index is calculated as following:

$$HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2$$

Here, S_i is the share of a specific economic sector or product group in the economy or total exports respectively; i – a specific economic or export sec-

tor (product group), n – is the number of economic or export sectors (product groups) in the country. Index values varies within $[0;1]$ interval. The low values of index point to the low level of economic or export concentration around a specific sector or product group.

In the light of all the above-discussed issues, the next subsection presents the economic and export structure of the economies considered in the study, where the level of economic diversification in these economies will be measured with HHI.

3.2. Measuring Diversification: The Case of Kazakhstan, Azerbaijan and Turkmenistan

Tables 1-3 below represent the structure of the economy in the countries considered. As seen from the tables, Kazakhstan is shown to be more diversified in economic activities as seen from the structure of GDP. Although being primarily a hydrocarbon country, it is more advanced in the manufacturing industry in comparison with other two countries: the value generation in the manufacturing industry has almost equaled the mining industry (15% of GDP) in terms of a share in GDP in recent years. For Azerbaijan, the manufacturing industry contributed to less than 5% of GDP, whereas the mining industry constitutes around 26-42%, although it has substantially decreased due to the increasing share of other sectors. As for Turkmenistan, still more than one-third of GDP is generated by mining sectors, and this share has gradually increased by 9 percentage points throughout the considered period. However, the share of the manufacturing sector has also equaled the share of the mining sector; one-third of generated value is attributable to manufacturing industries.

Other leading sectors in GDP are constituted of the non-tradable sectors in all three countries. For instance, wholesale and retail trade is the leading non-oil sector in Kazakhstan, whereas for Azerbaijan the leading sector is construction. The opposite is observed in Turkmenistan: the share of non-tradable sectors is relatively low given that more than 80% of GDP is generated by tradable sectors. The leading non-tradable sector is construction, constituting around 6-8% of GDP.

Table 1. *The Breakdown of GDP of Kazakhstan*

Sectors	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015
A - Agriculture, hunting, forestry, fishing	5.7	4.4	4.9	4.2	4.5	4.4	4.8
B-Mining and quarrying	15.1	19.5	17.7	17.1	15.2	15.2	12.7
D- Manufacturing	11.5	11.3	11.0	11.0	10.7	10.2	10.1
E - Utilities	1.7	2.1	2.0	2.0	1.9	1.9	2.0
F - Construction	9.4	7.8	6.4	6.2	6.0	5.9	6.0
G-Wholesale and retail trade	12.4	13.0	13.6	14.9	15.1	16.0	17.0
H – Transportation and storage	9.0	8.0	6.8	7.3	7.5	7.9	8.6
Other Activities	35.2	33.9	37.6	37.3	39.1	38.5	38.8

Source: National Statistics Committee of the Republic of Kazakhstan, www.stat.gov.kz

Table 2. *The Breakdown of GDP of Azerbaijan*

Economic activity	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
A-Agriculture, forestry and fishery	9,1	5,5	5,1	5,1	5,4	5,3	6,2
B–Mining sector	42.2	45,9	48,0	43,1	39,2	34,3	26,4
C-Manufacturing sector	6,5	4,7	4,0	4,2	4,2	4,7	5,3
D-Utilities	0,8	1,1	1,8	2,1	2,1	2,0	2,3
F-Construction	9,0	8,1	8,0	10,1	11,6	12,6	12,1
G-Wholesale and retail trade	6,1	6,4	6,3	6,7	7,1	7,9	10,0
H-Transport and Storage	5,2	5,6	5,1	4,9	4,4	4,5	5,4
I-S-Other activities	21,1	15,9	15,8	17,6	19,3	21,2	24,0

Source: National Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, www.stat.gov.az

Table 3. *The Breakdown of GDP of Turkmenistan*

Sectors	2005	2010	2011	2012	2013	2014
A - Agriculture, hunting, forestry, fishing	18.53	14.34	13.77	14.09	14.07	13.97
B-E - Mining, Manufacturing, Utilities	30.68	39.76	38.16	39.06	38.99	38.74
D- Manufacturing	28.92	37.47	35.96	36.81	36.75	36.51
F - Construction	6.39	8.00	7.68	7.85	7.84	7.79
G-Wholesale, retail trade, restaurants and hotels	5.04	4.29	4.12	4.21	4.21	4.18
H - Transport, storage and communication (ISIC I)	7.79	6.55	6.29	6.44	6.43	6.39
Other Activities	30.11	25.65	24.62	25.19	25.15	24.99

Source: Author's calculations based on UN Comtrade Statistics, www.un.org

The breakdown of total exports (Table 4a-4c) reveal more specialized exports, although the level of product concentration of Kazakhstan is lower than in other economies considered, as will be discussed below. As expected, the leading export products are the products pertaining to mineral fuels and oils in all three countries. For Kazakhstan, this number constitutes around 70% in the beginning of the period; for Azerbaijan and Turkmenistan, the figures are even higher occupying 85% and 90.1%, respectively. Starting from 2012, this share has begun to grow, probably due to the rising oil and gas prices in world markets. The share of this sector has substantially decreased in 2015, again, as a result of the sharp fall in oil prices.

Table 4a-4c. Share of Top Export Products in Total Exports (in %)

Kazakhstan

Product group	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Mineral fuels, mineral oils and products of their distillation; bituminous substances and etc.	70.1	71.7	72	69.8	76.3	76.4	68
Iron and steel	8.1	6.4	6.9	6.4	3.8	4.3	5.5
Inorganic chemicals; organic or inorganic compounds of precious metals, etc.	3.0	4.6	3.4	3.8	3.7	3.6	6.6
Copper and articles thereof	5.4	3.8	3.7	4.1	3.5	2.3	4.4
Ores, slag and ash	3.3	3.8	5.0	4.3	3.2	3.3	2.4
Cereals	0.9	1.7	0.8	1.8	1.6	1.4	1.8
Natural or cultured pearls, precious or semi-precious stones, precious metals, etc.	1.4	2.2	1.9	2.1	1.3	1.0	1.6

Azerbaijan

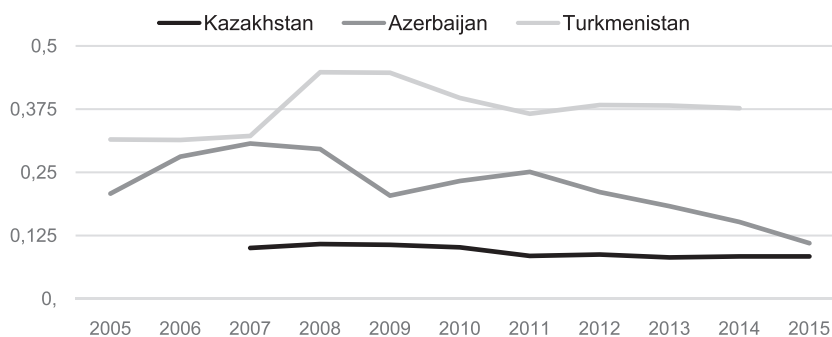
Product groups	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Animal and plant products	1.6	2.5	0.9	1.0	1.3	1.3	1.5	2.9
Oils and fats of animal and plant origin	0.2	1.0	0.9	0.7	0.9	1.0	0.9	1.3
Food products, non-alcoholic beverages and etc.	1.4	1.6	1.0	1.0	1.3	1.4	1.4	2.4
Mineral products, including: Oil and gas products	85.1 85.1	84.6 84.5	94.2 94.1	94.5 94.5	93.2 93.1	92.8 92.7	92.5 92.4	86.6 86.5
Chemicals	2.1	3.0	0.2	0.5	0.7	0.2	0.3	0.7
Plastics and articles thereof	1.2	1.6	0.4	0.5	0.5	0.5	0.7	1.0
Textiles, knitted or crocheted	2.3	1.0	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.3
Other products	6.1	4.7	2.2	1.6	2.6	2.6	2.5	4.8

Turkmenistan

Products	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Mineral fuels, mineral oils and products of their distillation; bituminous substances and etc.	90.7	69.1	90.5	93.2	89.4	90.8	91.4
Cotton	4.2	18.2	5.6	3.6	5.0	5.1	5.2
Salt; sulphur; earths and stone; plastering materials, lime and cement	0.0	0.0	0.0	0.1	0.3	0.2	0.9
Plastics and articles thereof	1.3	3.7	1.0	1.2	0.9	0.9	0.9
Other made-up textile articles; sets; worn clothing and worn textile articles; rags	0.7	1.2	0.6	0.4	0.4	0.4	0.4
Articles of apparel and clothing accessories, not knitted or crocheted	0.3	1.0	0.3	0.2	0.2	0.2	0.2

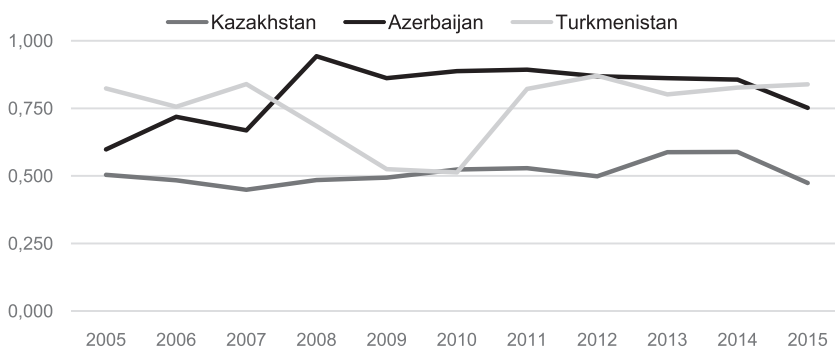
Source: Authors calculations based on Trademap Statistics, www.trademap.org

Given the economic and export structure of these economies, the Herfindahl-Hirschman Index can be calculated. The results are illustrated in Figure 1. The index reveals very low levels of economic diversification in Kazakhstan and moderate levels of economic diversification in Azerbaijan. Turkmenistan is in the worst position in this regard.

Figure 1. Herfindahl – Hirschman Index for Economic Diversification

The Herfindahl-Hirschman index in Figure 2 also reveals the high concentration of exports in all three economies. Unlike the concentration of economic activities, exports are highly dependent on oil and gas products, which is also reflected in remarkably high figures of HHI.

Figure 2. Herfindahl – Hirschman Index for Export Diversification

The analysis of these three countries raises concerns regarding the sustainability of long-term economic growth in these economies. First, all three countries are highly dependent on resource revenues. Although Kazakhstan appears to be less concentrated, its export is mainly dominated by mineral products. The share of non-resource products in total exports is very small and mainly constituted of unprocessed non-hydrocarbon products – steel, ores and copper in the case of Kazakhstan and cotton in the case of Turkmenistan. These sectors are located in the lower ring of the value chain and not able to generate high value-added.

As with economic activities, non-oil sectors in all three countries are dominated by nonproductive and non-tradable sectors, such as construction, trade and transportation. These are the sectors in which development is fueled by public spending and depends on the consumption patterns and opportunities of the population, which will experience slowdown during economic recessions when population income is deteriorated and the government bears large fiscal deficits. On the other hand, although such sectors are able to absorb large percentages of the labor force, their capacity for generation of value-added is limited.

The next section will explore the underlying causes of the current economic slowdown and the possible policy responses in this regard.

4. FAILED DIVERSIFICATION: SUBSIDIZED ECONOMIES AND AVENUES FOR REDRESS

Although the recent international oil price shock has significantly deteriorated economic stability in oil-countries, it should not be taken as the main cause. Instead, the price shock has played the role of *litmus test*, which revealed the weak points of the economies and the failure of governments to achieve sustainable and well-diversified economies. The latter also revives a question regarding how the economies were able to prosper throughout the last decade before the price shock occurred in 2014.

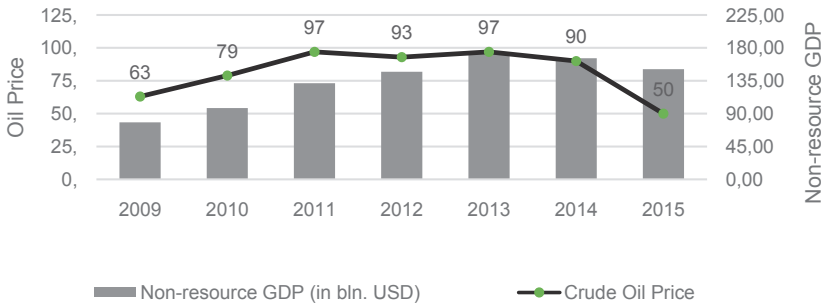
4.1. Causes of Unsustainable Diversification

This section assesses the approach of “*subsidized economies*” and whether this notion can be implemented with regards to Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan. This term refers to an economy where economic growth and well-being is mainly consumption-driven. That is, the natural resource windfalls encountered by a resource-rich country fuel the government expenditure and private consumption as a result of a large volume of monetary injections to the economy. As an economy becomes subject to an international shock or the revenue flow seizes, the economy rapidly tumbles into economic downturn and the recent economic prosperity is radically reversed.

Kazakhstan

Kazakhstan encountered the adverse consequences of the oil shock in early 2014, when the first devaluation of the Kazakh tenge had taken place. Another factor of the drastic economic slowdown was tight connectedness to Russian economy, which also suffered from the price decline (Shekkan, 2015). The worsening current account deficit hit 2.2 billion USD amid the price shock, and further deteriorated the economic situation.

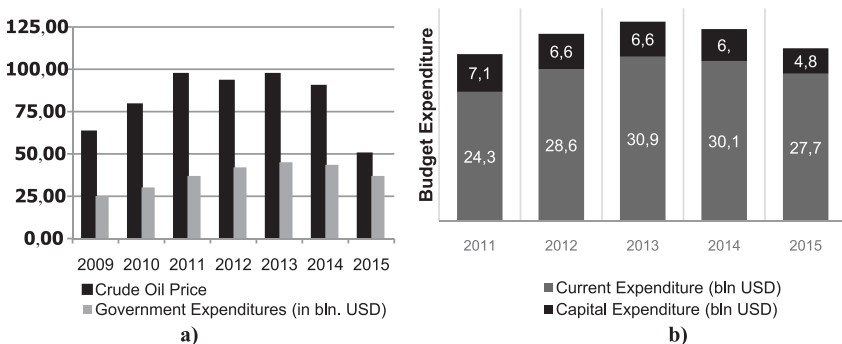
The trend of slowing growth of oil-GDP in recent years and its eventual truncation to negative growth was parallel to the non-resource GDP growth trend. The close correlation can be clearly observed between crude oil prices and the evolution of non-resource GDP. Starting from 2013, this indicator is following the downward trend in parallel to plunging oil prices: the total non-resource GDP shrunk to 165.72 bln. USD in 2014 and eventually to 150.75 bln USD.

Figure 3. Non-resource GDP and crude oil prices (in bln USD)

Another indicator exhibiting close links to oil prices is government expenditure. During the commodity price boom in 2009-2013 years, the government expenditure has increased correspondingly hitting the highest point of 44 bln USD in 2013, whereas in 2014 and 2015 the total government expenditure has started to decline, although at the smaller pace in comparison with oil prices.

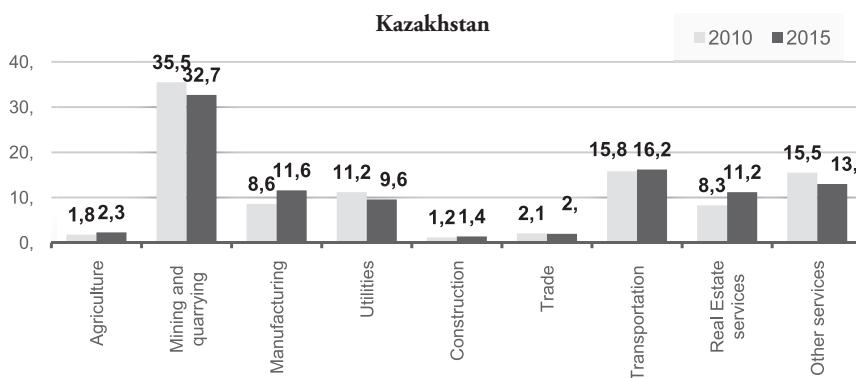
The structure of government expenditure is also noteworthy. The large part of the government expenditure is constituted by the current expenditure mostly directed to short-run consumption and economic activities. The investment expenditure – expenditure type which represents the contributions to the economic infrastructure and capacity building, hence can contribute to long-run economic development – occupies only the small share of total expenditures. Hence, the growth of the economy fostered by the constantly expanding government expenditure was mainly current consumption-driven with the latter being closely linked to high oil commodity prices.

Figure 4. Government expenditure and crude oil prices in Kazakhstan (in USD)

The structure of total investments in the economy reveals the persistence on the resource-reliance of the Kazakh economy. Still, the largest share of total investments is devoted to mining sector, the lion's share of which can be attributed to oil and gas sector. Although this share has somewhat shrunk by 2.8 percentage points in 2015 in comparison with 2010, the importance of this sector has not diminished. The share of manufacturing sector is small; a light increase to 11.8% in 2015 in total investments can be attributed to the relative decline in the share of mining and quarrying due to the slackening oil prices. In contrary, the non-tradable sector such as transportation is the main destination of non-resource investments in the economy; it constitutes 15.8% and 16.2% in 2010 and 2015, respectively. This share exceeds the total share of manufacturing and agricultural sectors. Another sprouting sector is the services in real estate transactions.

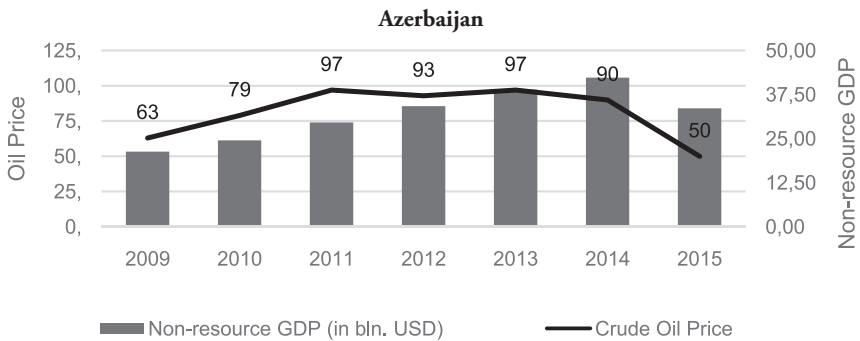
Figure 5. The structure of investments in 2010 and 2015 (in %)

Azerbaijan

With the large oil revenues flow in the second half of 2000's, Azerbaijan has stepped into the rapid economic growth and flourishing economic activities. However, the oil price shock encountered in early 2014 marked an end for this remarkable growth. Slackening oil revenues, two subsequent devaluations and melting international reserves as a result have shown how vulnerable the economy of Azerbaijan was. In order to solve this economic conundrum, the review of the recent economic prosperity must be carried out in detail.

From Figure 6 below, it is obvious that the recent growth of non-oil sector closely follows the pattern of changing oil prices. During the years of price

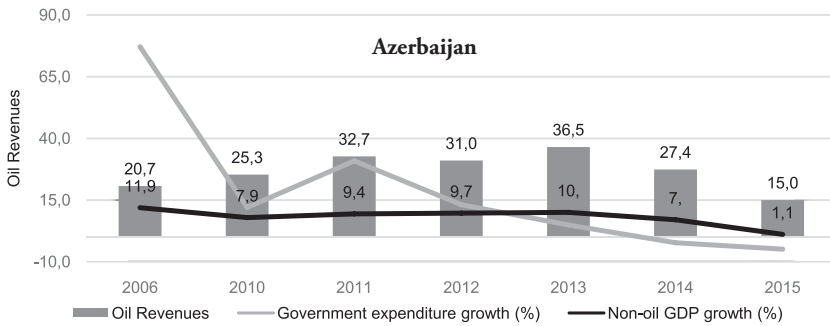
burst in commodity markets, the non-resource output also exhibits increasing trend; however, in 2015, the it marks 8,7 bln USD reduction in comparison with 2014. As seen from the Figure, the non-resource GDP shows the lagged reaction to the declining oil prices in 2014 which gives a ground for stating that the reverse causality is not valid: the oil prices has substantial impact on the growth of non-oil sector as well alongside with oil sector.

Figure 6. Crude oil prices and non-resource GDP

A close pattern between the oil revenues and government expenditure on one hand, and the between the government expenditure and non-oil GDP on the other hand is also remarkable. Again, the government expenditure in 2006-2012 period follows the growth pattern of oil revenues; the larger the oil windfalls, higher the growth of government expenditure. The trend is broken in 2013; the growing oil revenues do not contribute to the fiscal expansion probably due to pattern of slowing oil prices and the mobilization of revenues towards maintaining the established exchange rates.

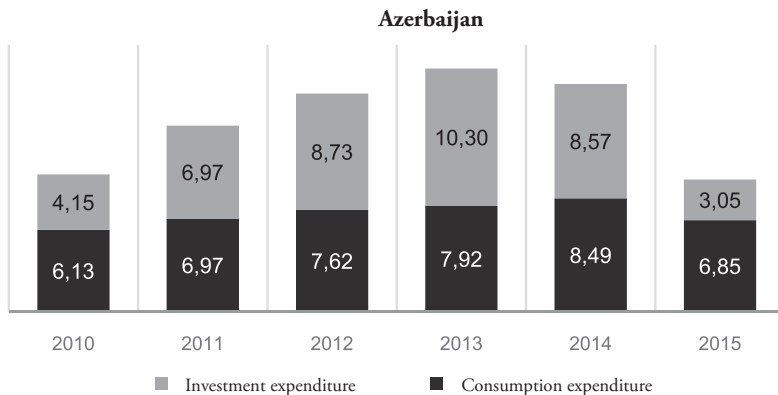
On the other hand, almost similar trend of government expenditure and non-oil GDP growth is striking implying that the thriving non-oil sector might be the result of fiscal expansion. The latter has largely contributed to the increase of general income levels and the current consumption and triggered the expansion of such non-tradable sectors such as trade, real estate services and mainly construction.

Figure 7. Oil Revenues, Government Expenditure and Non-oil GDP growth

The analysis of the structure of government expenditure reveals the lack of foresight in government expansion policies. For the years of high oil prices, both variables continue to increase, although investment spending was growing at much higher pace. Such that, the investment expenditure has expanded by 36.1% on average, the average growth of consumption expenditure has only amounted to 8,9%.

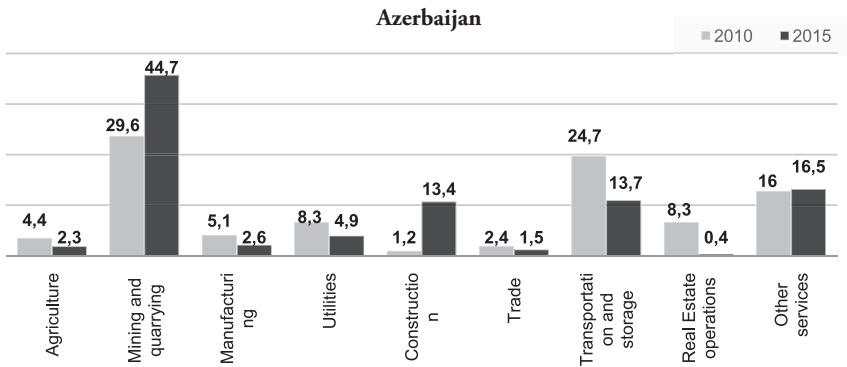
On the other hand, the share of investment expenditure was also rising in comparison with consumption expenditure. 2012 was the highest year of investment expenditure; however, 2015 marked an end of investment expansion. Instead, the consumption expenditure exceeded investment spending twofold probably due to government efforts to foster the demand in order to sustain the existing level of consumption.

Figure 8. Structure of Government Expenditure (bn USD)

The structure of total investments in the country reveals the unsustainable structure of the economy. As seen from the figure below, the investments devoted to mining sector have been expanding since 2010 and constituted 44,7% in 2015. That is, almost half of the total investments was oriented towards the hydrocarbon sector alone. In contrast, other tradable sectors such as agriculture and manufacturing industry have attracted only 4,4% and 5,1% respectively in 2010. These number have even halved as of 2015 constituting 2,3% for agriculture and 2,6% for manufacturing. Given the importance of manufacturing sectors in value generation and employment creation, the strikingly low level of investments into this sector is alarming.

Contrary to the mentioned above, non-tradable and unproductive sectors have been thriving throughout the period considered. The share of construction sector in total investments has constantly risen and abruptly jumped to 13,4% in 2015. This sector alone exceeds the total investments directed towards the agriculture and manufacturing industries. Another flourishing sector in this period was transportation and storage; this sector amounted for 24,7% in 2010 and almost halved in 2015. Notwithstanding this, its share is still high in comparison with other sectors.

Figure 9. Structure of total investments (%)

Turkmenistan

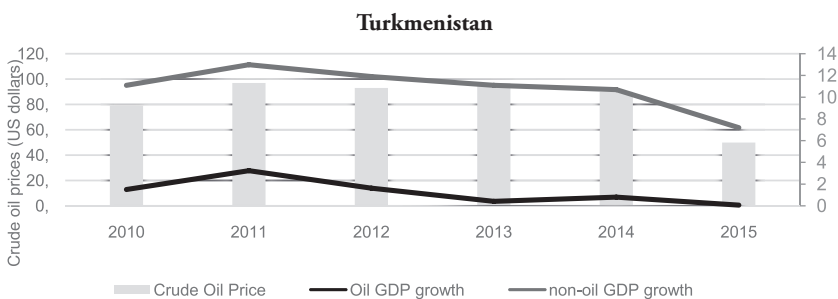
As discussed in the previous chapter, Turkmenistan has exhibited the lowest levels of economic and export diversification among the three countries considered which gives the ground to assume that economy of the country

is more susceptible to external shocks accompanying oil-rich countries in last two years.

As seen from the HHI index, the economy of Turkmenistan is poorly diversified and the level of economic concentration has persisted throughout the period considered. So, the economy is expected to exhibit higher level of dependence on oil revenues. Due to the lack of adequate statistical data, the analysis of the economy of Turkmenistan is rather limited in comparison with other countries; however, the available information allows to track the general trends in the economy.

The trends oil-GDP and non-oil GDP growth rates accompanied by crude oil prices for the corresponding period are plotted in Figure 10. The most surprising moment in the graph is the evolution of oil prices and oil GDP which have totally diverse trajectories. Although the rise on oil prices in 2011 have boosted the growth of oil sector, the subsequent price increases has not exerted the same impact on the growth rate of this industry. However, the impact of latest price shocks is clearly observed on last two years.

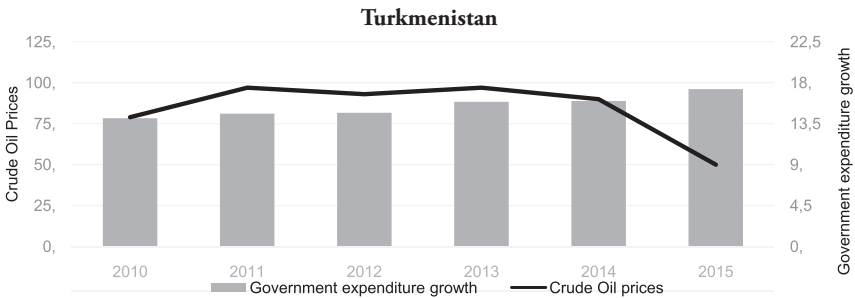
On the other hand, permanently high levels of crude oil prices have also led to the development of non-oil sector as seen from Figure 10. Although the growth of this sector has not altered significantly, the numbers were around 10-12%, which is considered to be remarkably high. Nevertheless, the growth has slackened in 2015 following the plummeting energy prices.

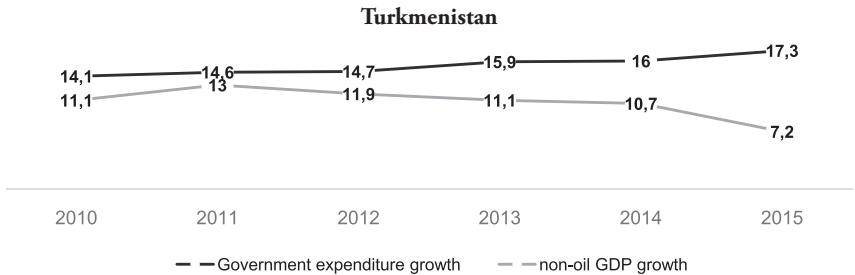
Figure 10. Crude Oil Prices, oil GDP and non-oil GDP growth rates

On the other hand, unlike other countries considered, the effect of fluctuating oil prices is not reflected on the government expenditure growth. Given that the oil industry is mainly owned by the state sector and oil revenues is considered to be one of the main budget revenue sources, the higher

growth of budget expenditure was observed in 2015 in comparison with 2014 despite the plunging energy prices. This at the first glance irrelevant expenditure expansion can be sustained with the attempt of Turkmenistan authorities to stabilize the economy and stimulate the aggregate demand and consumption with fiscal stimulus, hence, increasing the demand for local currency. On the other hand, the reduction oil revenues were partially offset by the increasing tax revenues from non-hydrocarbon sector, another measure taken by the government in order to maintain the necessary level of budget expenditure.

Figure 11. Government expenditure growth and crude oil prices

Figure 12. Government expenditure growth and non-oil GDP growth (in %)

Considering all the mentioned above, it can be concluded that, these economies have failed to implement successful and sustainable economic diversification policies during the oil boom period, the symptoms of which have surfaced amid the recent energy price shock. The index of economic and export diversification poses Kazakhstan in the better position in comparison with other two countries, however, the level of concentration is still high in relation to developed and sustainably developing countries. These countries

are highly dependent on hydrocarbon sector and thus, sanguine prospects regarding the economic recovery of these countries is hard to suggest.

On the other hand, the achieved level of diversified economic activity was largely driven by government expenditure and private consumption. The expansion of sectors such as trade, construction and real estate operations were mainly fueled by the general increase in income levels and large-scale state intervention. The latter has led to the establishment of “*subsidized economies*” in these states, where the economy is largely consumption driven financed by the resource windfalls.

Another issue is related to the type of sectors in which the economic activity was observed to expand. The growth in non-resource sectors was driven by non-tradable and unproductive sectors, while the share of agricultural and manufacturing sectors remained very low or even stagnated. Non-tradable sectors mainly hinge on current consumption and spending and not capable of generating long-term growth. The valued added created by these fields of economic activity are low; moreover, such sectors are not self-sustaining in terms of expanding the activities and attracting the necessary financial resources. Hence, with the seize of resource windfalls and the general slackening of economic performance, the deterioration of these sectors is inevitable as was the case in these countries.

Above mentioned points are not directed towards denouncing the expansion of non-tradable sectors observed in recent years. Several scholars have emphasized the importance of infrastructure and market access issues in stimulating the economic and export diversification in particular. These factors are very important in terms of reducing costs of transportation, facilitating the more feasible business conduct and trade relations. However, although giving an impetus for economic expansion, these sectors always remain auxiliary to main tradable sectors, such as agriculture and manufacturing industries.

Several scholars have conducted comprehensive research regarding the economic development in these countries. Esanov (2012a) has stated that the poor progress of economic diversification Kazakhstan and Azerbaijan can be attributed to the weak development of institutions and lack of adequate human resources. Pomfret (2012: 7) presented comparative analysis of re-

source-rich post-soviet countries concluding that large oil revenues have generated the problem of rent-seeking and revenue sharing, which had a negative effect on the development of institutions and created hurdles for efficient policy-making.

Country-case studies also prevail. Esanov (2012b: 27) also recognized that, the diversification of economy remains one of the major challenges of the country's economy. Misaligned market reforms and state policies such as the adoption of East Asian diversification model were one of the main factors hindering the investments into manufacturing industries in this regard. The problem of mismanagement of oil windfalls hindering economic diversification was mentioned by Dabrowski (2016: 314) as well.

While analyzing the possible implications of Dutch Disease in relation to Azerbaijan, Hasanov (2014:494) concludes that, the economy is subject to de-industrialization during oil boom period. However, this is rather *relative de-industrialization; that is, tradable industrial sectors exhibit lower growth in comparison with resource and non-tradable sectors. On the other hand, the author observes spending effect: labor and other resources have flown from tradable to non-tradable sectors as a result of fiscal expansion. Hasanov and Huseynov (2013:606-607) state that, the appreciation of real effective exchange rate observed during oil boom have adversely affected the export capacity of non-oil tradable sectors: 1% increase in real effective exchange has deteriorated non-oil production by 0,61-0.65% in the long-run.*

The necessity of economic diversification is emphasized by some authors. Felipe (2015: 7) recognized the economic diversification as one of the main targets of economic and structural transformation yet to be achieved. Moreover, while analyzing the impact of recent oil price shock, Dabrowski (2016: 314) and Aleksandrova (2016: 452) emphasize the importance of economic diversification in stabilizing macroeconomic situation and sustaining economic growth.

In the light of above mentioned regarding the ill-conducted economic measures and the resulting macroeconomic stability and poor diversification necessitates the development of adequate and feasible policy tools in order to facilitate the economic recovery and further diversification given the deteriorated revenues of these countries.

4.2. Future Steps for Economic Diversification

The analysis of the current state in considered economies and the lackluster prospects of world economy narrows the avenues for redress. However, some policy options are still topical in addressing the economic recovery and diversifying economic activity away from resource sectors.

Development of production linkages. This step includes revealing comparative advantages and the development of forward and backward linkages in those industries (Kaplinsky and Farooki 2011: 19). Such that, resource-rich Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan can develop their industrial production via fostering the production linkages for commodities sector, e.g. oil and gas sector; that is, vertical diversification can be pursued such as oil processing, as well as chemicals and plastics sectors.

On the other hand, comparative advantage potential of other sectors must also be considered. For instance, the development of agricultural sector and processing of the products obtained from agricultural sectors may offer wide prospects for meeting local demand and reducing import dependence of these countries.

Some research works have already been conducted in this regard. By input-output analysis for several manufacturing sectors in Azerbaijan, Sabiroglu and Bashiroglu (2012: 78-79) concluded that agricultural, chemical and food industries respond to demand increase in multiplied manner and are capable of meeting the local demand. On the other hand, Aslanli et al. (2013: 112) have also sustained the diversification potential of the above mentioned sectors and given the labor-intensity of these sectors, the stimulation of diversification in these sectors may also induce employment and further expansion of local demand.

Facilitating access to finance. This is especially topical for the establishment of manufacturing industries. This is especially the case for small and medium enterprises. By facilitating the access to monetary resources and reducing the cost of lending (Abdygaliyeva et al. 2007: 40), the private and state financial institutions may foster the industrial manufacturing. On the other hand, the temporary support for exports of small and medium enterprises is one of the policy avenues for promoting export diversification. Such incentives are also in place; both in Azerbaijan and Kazakhstan, special insti-

tutions aiming the development of SME sector have been established and contributed to eliminating obstacles in this sphere throughout the period of existence. However, the objectives and tools must be more precise and targeted in case of industrial diversification.

Building efficient and transparent institutions. As mentioned in previous chapter, the role of institutional capacity and governance mechanisms are undeniable in the level of diversification of economic activity. The enforcement of rule of law and development of adequate and long-term legislation of regulating the performance of market participants is very important in protecting against unfair competition, the consumer interests, workers' rights and the expansion of successful enterprises. On the other hand, short-term concessions and exemptions of infant enterprises from specific law enforcements can facilitate their operation.

Building Human capital. As mentioned in Esanov (2012b: 15), the lack of adequate skilled labor force and specialists is one of the main factors hindering the successful implementation of diversification policies. Hence, the development of current education and research programs at higher education and research institutions via prudent state financing may facilitate the education of new generation of scholars and practitioners who will be capable to contribute to economic diversification within the country.

Promoting non-oil foreign investments. Foreign investments can also play a prominent role in developing non-oil tradable sectors. The financing and organizational skills brought by foreign investors would be highly beneficial for capacity building of local manufacturing sectors. The accession of Kazakhstan to World Trade Organization and development of strategic roadmap of national economy of Azerbaijan envisaging the attraction of foreign investments can be regarded as favorable steps in this regard.

5. CONCLUSION

The recent commodity price shock has exerted substantial impact on the economies of resource-rich Caspian Basin countries. As a result of sharp decline in oil prices, the economies were deprived of their large oil revenues, which in turn, deteriorated the trade balance of these countries. The unpreparedness of countries to the external shock has led to sharp devaluations in Kazakhstan, Azerbaijan and Turkmenistan.

The analysis of statistical evidence has shown that the considered resource-rich economies of Caspian Basin have exhibited poor level of economic and export diversification. The calculated HHI has shown that economies are moderately diversified in terms of economic activity; however, the exports are highly concentrated on a handful number of product groups. As expected, oil gas sector constitutes a substantial part of the economic activity in these economies except for Kazakhstan; this share is even higher for total exports. Given the poor level of economic and export diversification, it is no surprise that the economies have become highly vulnerable to the commodity price shocks observed in world markets since the early 2014.

On the other hand, it has also been found that the thriving non-resource sectors in these economies were highly dependent on resource windfalls which countries have encountered starting from early 2000's. Such that, large oil and gas revenues presented new avenues for the government to expand aggregate demand in the countries, especially for non-tradable sectors such as trade, construction and transportation, as well as the real estate services. While these sectors are usually consumption driven, the subsequent seize of resource revenues have deteriorated the development of these sectors and the economies were incapable to maintain the economic prosperity *subsidized* by large resource revenues. In the other hand, the share of tradable and high-productivity sectors such as agriculture and manufacturing have remained small or even slackened.

In conclusion, it can be said that, although limited, the countries still possess the potential to foster economic development. Firstly, by establishing and supporting production and fiscal links, the governments can foster the multi-chain manufacturing industries, which can create self-sustaining production and employment opportunities. This can mainly be done in sectors with comparative advantage such as food industry, chemicals and plastic products. Secondly, facilitating the access to finance for non-oil sectors will also stimulate the investments in productive, tradable sectors; the role of SME must be taken into consideration in this regard. In order to achieve the first two propositions, the establishment of prudent and comprehensive legislation is necessary the Moreover, development adequate human capital and skilled labor training is of great importance in order to foster economic diversification. Last, but not least, attracting foreign investments to non-oil tradable sectors may become an additional impetus for economic diversification.

References

- Abdygaliyeva G. et al. (2007). "Economic Diversification in The Republic of Kazakhstan Through Small and Medium Enterprise Development: Introducing New Models of Funding for SME's". *Center for Marketing and Analytical Research Report*.
- Aleksandrova S. (2016). "Impact of Oil Prices on Oil Exporting Countries in the Caucasus and Central Asia". *Economic Alternatives 4*.
- Aslanli N. et al. (2013). "Assessment of Economic and Export Diversification: Azerbaijan". *Revenue Watch Institute Report*.
- Atkinson G. and K. Hamilton (2003). "Savings, Growth and the Resource Curse Hypothesis". *World Development 31 (11): 1793–1807*.
- Auty R. M. (1998). "Resource Abundance and Economic Development: Improving Performance for Resource-Rich Countries". *UNU-WIDER Research in Action 44*.
- Dabrowski M. (2016). "Currency crises in post-Soviet economies—a never ending story?". *Russian Journal of Economics 2: 302-326*.
- Esanov A. (2012a). "Economic Diversification: Dynamics, Determinants and Policy Implications". *Revenue Watch Institute Report*.
- _____ (2012b). "Economic Diversification: The Case for Kazakhstan". *Revenue Watch Institute Report*.
- Felipe, J. (Ed.) (2015). *Development and modern industrial policy in practice: Issues and country experiences*. Edward Elgar Publishing.
- Gelb (2010). "Economic Diversification in Resource Rich Countries". Economic Drawn from the lecture on *Natural resources, finance, and development: Confronting Old and new Challenges*. Conference.
- Gylfason, T, T. H. Tryggvi and Z. Gylfi (1999). "A Mixed Blessing, Natural Resources, and Economic Growth". *Macroeconomic Dynamics 3: 204–25*.
- Hasanov F. (2014). "Dutch disease and the Azerbaijan Economy". *Communist and Postcommunist Studies 46: 463-480*.
- _____ Huseynov F. (2013). "Bank credits and non-oil economic growth: Evidence from Azerbaijan". *International Review of Economics and Finance 27: 597-610*.
- Hesse H. (2008). Export Diversification and Economic Growth. *Commission on Growth and Development*. Working Paper N. 21.
- Hvidt M. (2013). "Economic Diversification in the GCC Countries". *Kuwait Programme on Development, Governance and Globalisation in the Gulf States*. London School of Economics.
- IMF (2016a). "Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia". *IMF Report*.

- _____ (2016b). “Economic Diversification in Oil-Exporting Arab Countries”. *Annual Meeting of Arab Ministers of Finance*.
- Kaplinsky R. and M. Farooki (2011). “Promoting Industrial Diversification in Resource Intensive Countries”. *United Nations Industrial Development Organization Report*.
- Leiderman D. and W. F. Maloney (2007). “Trade Structure and Growth”. Trade Structure and Growth, in *Natural Resources: neither curse, nor destiny*. Ed. D. Lederman and W. F. Maloney. *World Bank*. Stanford University Press.
- Palan N. 2010. Measurement of Specialization – The Choice of Indices. *FTW Working Paper* No. 62.
- Pomfret, R. (2012). “Resource management and transition in Central Asia, Azerbaijan and Mongolia”. *Journal of Asian Economics* 23 (2): 146-156.
- Press Release: IMF Staff Concludes Visit to Turkmenistan. Accessed at: <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2016/pr16193.htm> [Online Source].
- Ross M. L. (1999). “Political Economy of Resource Curse”. *World Politics* 51: 297-322.
- Sabiroglu I. M. and S. Bashirli (2012). “Input-output analysis in an oil-rich country: The case of Azerbaijan”. *Resources Policy* 37: 73-80.
- Sabonis-Helf T. (2007). “The Rise of the Post-Soviet Petro-States: Energy Exports and Domestic Governance in Turkmenistan and Kazakhstan”. *In the tracks of Tamerlane: Central Asia’s Path in 21st Century*. Ed. D. Burghart and T. Sabonis-Helf. Washington: University Press of the Pacific.
- Torvik R. (2002). “Natural resources, rent seeking and welfare”. *Journal of Development Economics* 67: 455–470.

Petrol Zengini Türk Ülkelerinde Volatilite, Çeşitlendirme ve Petrol Krizi

Vugar Bayramov*

Laman Orujova**

Öz

Makale üç petrol-zengini Hazar havzası ülkelerinde: Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistanda ekonomik ve ihracat çeşitlendirmesinin mevcut seviyesini analiz ediyor ve Petrol fiyatlarındaki son dönem krizine karşı bu ekonomilerin yüksek hassasiyeti ile ilgili nedenleri ortaya çıkarmaya çalışıyor. Diğer taraftan, bu ekonomiler sözde subside edilen ekonomiler açısından değerlendirilmektedir; bu türden ekonomiler kamu harcamaları ve cari tüketim harcamaları ile tahrik edilir. Bu durumda kamu harcamaları ve cari tüketim karşılaşılan büyük petrol gelirleri sonucunda parasal enjeksiyonlarla körükleniyor.

Anahtar Kelimeler

Ekonomik çeşitlendirme, petrole bağımlılık, subsidize edilen ekonomiler, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan

---

* Dr., Yönetim Kurulu Başkanı, Ekonomik ve Sosyal Gelişim Merkezi – Bakü/Azerbaycan
vugarbayramov@cesd.az

** Araştırmacı, Ekonomi ve Kalkınma İktisadi Yüksek Lisans, Ekonomik ve Sosyal Gelişim Merkezi – Bakü/Azerbaycan
lamanorujova@cesd.az

Волатилизация, диверсификация и нефтяной шок в богатых ресурсами тюркских странах: пути восстановления

Вугар Байрамов*
Ляман Оруджева**

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется текущий уровень диверсификации экономики и экспорта в трех богатых ресурсами странах Каспийского бассейна - Казахстане, Азербайджане и Туркменистане, а также делается попытка выявить основные причины высокой уязвимости этих стран в связи с недавним падением цен на нефть. С другой стороны, экономика оценивается в свете так называемой дотационной (субсидируемой) экономики, т.е. экономики, в основном обусловленной государственными расходами и текущими расходами на потребление. Последние в этом случае в основном подпитываются денежными вливаниями в результате больших непредвиденных расходов, с которыми сталкиваются экономики.

Ключевые слова

экономическая диверсификация, зависимость от нефти, субсидируемые экономики, Казахстан, Азербайджан, Туркменистан.

---

* Д-р., председатель Центра экономического и социального развития (ЦЭСР), преподаватель Азербайджанского государственного экономического университета (UNEC) - Баку / Азербайджан
vugarbayramov@cesd.az

** Магистр, исследователь, Центр экономического и социального развития (ЦЭСР)- Баку / Азербайджан
lamanorujova@cesd.az

Türk Dünyasında Yer Alan Ülkelerin Makro Performanslarının Karşılaştırılması

Kemal Eyüboğlu*

Öz

Bu çalışmanın amacı 2004-2013 yılları arasında Türk Dünyası'nda yer alan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın makroekonomik performanslarının karşılaştırılmasıdır. Performans ölçümünde kriter olarak büyüme oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı ve cari işlemler dengesi/GSYH esas alınmıştır. Çalışmada öncelikle Analitik Hiyerarşi Proses (AHP) yöntemi kullanılarak ağırlığı en fazla olan kriterler belirlenmiş, daha sonra TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi uygulanarak ülkelerin makro performansları sıralanmıştır. Yapılan analizler sonucunda çalışmada yer alan ülkeler arasında en yüksek makro ekonomik performans gösteren ülkenin Azerbaycan olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Makro Performans, AHP, TOPSIS, Türk Dünyası, rekabet, OECD

---

* Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Ana Bilim Dalı-Trabzon/Türkiye
keyuboglu@msn.com

Giriş

Ülke ekonomilerinde meydana gelen iyileşmelerin veya gerilemelerin temel göstergeleri makroekonomik verilerdir. Küresel düzeyde rekabet edebilmek, yatırımlar çekebilmek, finans piyasalarını geliştirebilmek için ülkelerin makro anlamda başarılı bir performans göstermeleri beklenmektedir.

Makro veriler aracılığıyla yerel yatırımcılar içinde buldukları ekonomiyi daha iyi algılayabilmekte, yabancı yatırımcılar ise söz konusu ülke hakkında kaynakların etkin kullanımından, çeşitli yatırım fırsatlarının değerlendirilmesine kadar birçok bilgiye sahip olabilmektedir (Demireli ve Özdemir 2013: 303). Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan 1991 yılında siyasi bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra piyasa ekonomisine geçmişlerdir. Ancak piyasa ekonomisine geçiş süreci oldukça sıkıntılı olmuştur. Özellikle 1990'lı yılların ilk yarısında yaşanan ekonomik kriz, bu ülkelerde makroekonomik istikrarın bozulmasına yol açmıştır. Buna karşılık ilerleyen yıllarda, yapısal reformların olumlu etkisiyle, bu ülkeler önemli ekonomik gelişmeler kaydetmişlerdir. Bu açıdan ülkelerin makroekonomik performanslarının değerlendirilmesi refahın, küresel rekabet düzeyinin belirlenmesi, uzun vadeli bir planlamanın yapılabilmesi ve son olarak kaynakların daha etkin bir şekilde dağıtılabilmesi açısından yararlı olacaktır.

Performans değerlendirmede pek çok kriter kullanılmaktadır. Bunlardan bir tanesi de OECD (1987), tarafından kullanılan ve "büyülü elmas" (magic diamond) olarak adlandırılan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, büyüme oranı, işsizlik oranı, enflasyon oranı ve cari işlemler açığının GSYH'ye oranı bir ülkenin makroekonomik performansının göstergesidir (Güran ve Tosun 2005: 90-91). Performans değerlendirme pek çok kriteri içerdiğinden, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri, bu tür değerlendirmeler için elverişli yöntemlerdir. Çünkü, makro performanslarına göre ülkelerin sıralanması çok sayıda kriter ve bu kriterlerin tamamının dikkate alındığı matematiksel yaklaşımlar ile yapılabilmektedir (Urfalıoğlu ve Genç 2013: 330). Ayrıca özellikle geçmiş çalışmalarda Türk Dünyasında yer alan ülkelerin makroekonomik performanslarının bütüncül ve karşılaştırmalı analizine yer verilmemiş olması bu çalışmanın literatüre katkısı açısından önemlidir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Türk Dünyasında yer alan ülkelerin temel ekonomik göstergelerinden bahsedilmiştir. İkinci bö-

lümde literatür özetlenmiştir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan metodoloji ve bulgular açıklanmıştır. Son bölüm ise sonuç kısmından oluşmaktadır.

Türk Dünyasında Yer Alan Ülkelerin Temel Ekonomik Göstergeleri

Sovyetler Birliğinin 1991 yılında dağılmasının ardından Türk Dünyasında yer alan ülkeler piyasa ekonomisine geçiş sürecini başlatmışlardır. Ancak bu ülkelerde piyasa ekonomisine geçiş piyasa, şirket, döviz kuru gibi kavramların olmaması sebebiyle oldukça sıkıntılı bir süreçte gerçekleşmiştir (Korkmaz vd. 2013: 263). Tablo 1'deki veriler incelendiğinde, bu ülkelerde geçiş sürecinde yaşanan sıkıntılar daha net şekilde anlaşılabilir. 1992-1995 döneminde bu ülkelerde ekonomik büyüme negatif olarak gerçekleşirken yıllık enflasyon oranı % 1000'leri geçmiştir. 1995 yılından sonra ise söz konusu ülke ekonomilerinin toparlanma sürecine girerek pozitif büyüme rakamlarına (bazı yıllarda negatif büyümeler gerçekleşmesine rağmen) ulaştığı görülmektedir.

Tablo 1. *Yıllar İtibariyle Ülkelerin Temel Ekonomik Göstergeleri*

Temel Ekonomik Göstergeler												
Yıllar	Büyüme	Enflasyon	İşsizlik	CID/GSYH	Büyüme	Enflasyon	İşsizlik	CID/GSYH	Büyüme	Enflasyon	İşsizlik	CID/GSYH
Ülke	Azerbaycan				Kazakistan				Kırgızistan			
1992	-22,6	912,3	8,1	-16,6	-5,3		11,4	-51,6	-13,8		8,3	-5,7
1993	-23,1	1128	8,1	-12,2	-9,2	2165	10,1	-8,6	-15,4		8,4	-15,7
1994	-19,7	1662	7,5	-5,4	-12,6	1877	7,5	-7,8	-20,0	929	8,2	-10,7
1995	-11,8	411	6,5	-13,1	-8,2	176	11	-1,2	-5,4	62,1	8,4	-15,7
1996	1,3	19,7	4,7	-25,8	0,5	39,1	13	-3,5	7,0	32,1	8,7	-22,9
1997	5,8	3,6	6,6	-23,1	1,7	17,4	13	-3,5	9,9	31,9	8,2	-7,8
1998	10,0	-0,7	10,4	-31,8	-1,9	7,1	13,1	-5,5	2,1	23,4	9,7	-21,7
1999	7,4	-8,5	5,2	-13,0	2,7	8,3	13,5	-0,2	3,6	10,4	8,2	-14,5
2000	11,1	1,81	11,8	-3,4	9,8	13,1	12,8	2,9	5,4	37	7,5	-4,3
2001	9,9	1,55	10,9	-0,9	13,5	8,3	10,4	-5,3	5,3	18,7	7,8	-1,5
2002	10,6	2,77	10	-12,3	9,8	5,8	9,3	-4,1	-0,02	6,9	12,5	-3,9
2003	11,2	2,23	9,2	-27,7	9,3	6,4	8,8	-0,8	7,03	2,1	9,9	1,7

2004	10,2	6,71	8	-29,2	9,6	6,8	8,4	0,7	7,03	2,9	8,5	4,9
2005	26,4	9,68	7,3	1,2	9,7	7,5	8,1	-1,8	-0,18	4,11	8,1	-1,5
2006	34,5	8,37	6,6	17,6	10,7	8,5	7,8	-2,4	3,1	4,35	8,3	-10,1
2007	25,0	16,6	6,3	27,2	8,9	10,7	7,3	-7,9	8,5	5,56	8,2	-5,9
2008	10,7	20,7	5,9	33,6	3,3	17,1	6,6	4,6	8,4	10,1	8,2	-13,8
2009	9,4	1,40	5,7	22,9	1,2	7,3	6,6	-3,5	2,89	24,5	8,4	-4,3
2010	4,8	5,67	5,6	28,4	7,3	7,1	5,8	0,9	-0,47	6,90	8,6	-6,6
2011	0,07	7,85	5,4	26,0	7,5	8,3	5,4	5,4	5,96	7,97	8,5	-9,5
2012	2,2	1,01	5,2	21,7	5	5,1	5,3	0,5	-0,09	16,5	8,4	-25,3
2013	5,8	2,42	5,5	16,6	6	5,8	5,2	-0,05	10,5	2,69	8	-23,3

Ülke	Tacikistan			Türkmenistan			Özbekistan					
1992	-29		11,2	-16,7	-15,0	10,7	0,0	-11,2	10,7	0,0		
1993	-16,4	7340	11,3	-30,4	1,5	10,7	0,0	-2,3	884,8	10,8	0,0	
1994	-21,3	1327	11,0	-20,1	-17,3	1327,9	10,6	0,0	-5,2	1281,4	10,8	0,0
1995	-12,4	1261	11,3	-17,8	-7,2	1261,5	10,7	0,0	-0,9	116,9	10,8	0,0
1996	-16,7	445,76	11,4	-7,84	6,7	445,8	10,9	0,1	1,7	64,4	11,0	0,1
1997	1,70	21,4	11,7	-4,01	-11,4	21,5	10,9	-21,6	5,2	50,2	11,1	-21,6
1998	5,30	19,8	11,8	-7,32	7,1	19,8	11,0	-32,7	4,3	26,1	11,1	-32,7
1999	3,70	20,1	11,9	-0,91	16,5	20,1	11,0	-14,8	4,3	26,0	11	-14,8
2000	8,30	7,3	11,8	-1,62	5,5	7,4	11,0	8,2	3,8	28,2	11	8,2
2001	10,2	38,5	11,9	-4,95	4,3	11,7	11,0	1,7	4,2	26,5	11	1,7
2002	10,8	12,2	12,2	-3,54	0,3	7,8	11,0	6,7	4,0	21,6	11	6,7
2003	11,0	16,3	12,0	-1,28	3,3	3,1	11,0	2,7	4,2	7,8	11	2,7
2004	10,3	7,1	12,0	-3,94	5,0	9,0	11,0	0,6	7,7	9,1	11	0,6
2005	6,70	7	11,7	-0,82	13,0	10,4	11,0	5,1	7,0	12,3	11	5,1
2006	7,00	10	11,7	-0,76	11,0	7,1	11,0	15,7	7,3	11,4	11	15,7
2007	7,80	13,1	11,6	-13,31	11,1	8,6	11,0	15,5	9,5	11,9	11,1	15,5
2008	7,90	20,4	11,2	0,92	14,7	8,9	11,0	16,5	9,0	14,4	11,1	16,5
2009	3,80	6,45	11,5	-3,62	6,1	0,1	10,9	-16,0	8,1	10,6	11	-16,0
2010	6,50	6,42	11,6	-6,55	9,2	4,8	10,9	-11,7	8,5	12,1	11	-11,7
2011	7,40	12,4	11,3	-2,63	14,7	5,3	10,9	1,8	8,3	13,3	11	1,8
2012	7,50	5,83	11,0	-3,24	11,1	7,0	10,8	2,1	8,2	11,0	10,9	2,1
2013	7,40	5,01	10,7	-4,97	10,2	7,0	10,6	1,3	8,0	11,0	10,7	1,3

Kaynak: Dünya Bankası ve IMF

Özellikle 2005 ile 2008 yılları arasında Azerbaycan ve Türkmenistan ekonomileri çift rakamlı büyüme oranlarına ulaşırken; diğer ekonomiler de, Azerbaycan ve Türkmenistan'a göre düşük olsa da, pozitif büyüme rakamlarına ulaşmıştır. Son yıllarda olumlu bir gelişme de enflasyon oranlarında gözlenmektedir. Genelde çift rakamlı gerçekleşen enflasyon oranları 1995 yılından sonra önemli oranda azalmaya başlamış son yıllarda ise tek haneli rakamlara gerilemiştir. 2000'li yılların gelişi ile birlikte Azerbaycan ve Kazakistan ekonomilerinde işsizlik rakamlarında enflasyon rakamlarına benzer şekilde olumlu gelişmeler yaşanmış, işsizlik oranları tek haneli seviyelere inmiştir. 22 yıllık dönem bir bütün olarak değerlendirildiğinde; Azerbaycan ekonomisinde istikrarsız büyüme oranının, Kazakistan ekonomisinde ise diğer ülkelere göre nispeten düşük seviyelerde kalan cari fazlanın, Kırgızistan ekonomisinde düşük büyüme oranı ve cari açığın, Tacikistan ekonomisinde ise cari açık ve işsizliğin, Türkmenistan ekonomisinde işsizliğin ve son olarak Özbekistan ekonomisinde yüksek enflasyonun söz konusu ülkeler için en önemli makro problemler olduğu görülmektedir.

Literatür Taraması

Literatürde pek çok farklı ülke performanslarına göre çeşitli metotlar ile karşılaştırılmıştır. Bu çalışmaların hemen hepsinde ÇKKV yöntemleri kullanılmıştır. Bu yöntemler ortaya çıkan sonuçlar ile alternatifleri sıralamaya, alternatifler arasından seçim yapmaya olanak sağlaması nedeniyle tercih edilmektedir.

Ülkelerin performansını değerlendiren çalışmaların bazıları makroekonomik performans ölçümünde ülkeleri kendi içerisinde değerlendirmiş, bazıları ise başka ülkeler ile karşılaştırmaya gitmiştir. Ülkeleri kendi içerisinde değerlendiren çalışmalarda; Güran ve Tosun (2005), OECD'nin "büyülü elmas" diye nitelendirdiği ekonomik büyüme, enflasyon oranı, işsizlik oranı ve cari işlemler açığı göstergelerini kullanarak veri zarflama yöntemi (VZA) yöntemi ile Türkiye ekonomisinin performansını 1951-2003 dönemi itibariyle inceledikleri çalışmalarında özellikle 1980 sonrasında performansın istikrarsız bir yapıya sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Eleren ve Karagül (2008), Türkiye ekonomisinin 1986-2006 yılları arasındaki performans düzeyini TOPSIS yöntemiyle incelemişlerdir. Yapılan hesaplamalar sonucu en başarılı yıl 1986 olarak belirlenmiştir. Onu sırasıyla, 1990, 1987 ve 1993 yılları izlemiştir. En kötü yıllar ise sırasıyla 1999, 2001, 2006 ve 2000 olarak belirlenmiştir.

Ülkeleri başka ülkeler ile kıyaslayan çalışmalarda ise; Ramanathan (2006), 1997-1999 dönemi için Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin ekonomik performanslarını VZA yöntemi ile test etmiştir. Elde edilen bulgular Bahreyn, Ürdün, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin en başarılı ülkeler olduğunu göstermiştir. Karabulut vd. (2008), Türkiye ve Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin 2001-2005 yılları arasındaki makroekonomik performanslarını karşılaştırmalı veri seti kullanarak kıyaslamışlardır. Performans ölçümünde, ülkelerin teknik etkinlik (TE) ve toplam faktör verimliliği (TFV) ve bileşenlerindeki değişmelerin ölçümü esas alınmıştır. Türkiye'nin TE endeksinin, çoğu AB ülkesini geride bırakarak en iyi beşinci TE endeksine sahip ülke olduğu hesaplanmıştır. Toplam faktör verimliliğindeki değişme endeksleri incelendiğinde ise Türkiye'nin 21'inci ülke olduğu görülmüştür. Dinçer (2011), 2008 yılı için Avrupa Birliği'ne üye ile aday ülkelerin makroekonomik performanslarını TOPSIS ve WSA yöntemleriyle analiz etmiştir. Analizde kriter olarak GSYH, ithalat, ihracat, enflasyon ve işsizlik oranı kullanılmıştır. Elde edilen bulgular en başarılı ülkelerin Lüksemburg, Hollanda ve Danimarka olduğunu göstermiştir. Ashourian (2012), 1997-1999 dönemi için TOPSIS yöntemini kullanarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri arasında yer alan 18 ülkenin ekonomik performanslarını karşılaştırmıştır. Hesaplamalar sonucunda 18 ülke arasında en başarılı ülkelerin Moritanya ve Yemen, en başarısız ülkelerin ise İran ve Lübnan olduğu tespit edilmiştir. Urfalıoğlu ve Genç (2013), 2010 yılı için Türkiye ile AB ülkelerinin ekonomik performanslarını ELECTRE, PROMETHEE ve TOPSIS yöntemleri ile incelemişlerdir. Türkiye ekonomik sıralamada, ELECTRE yöntemi ile 31'inci sırada, TOPSIS yöntemi ile 13'üncü sırada, PROMETHEE yöntemi ile 32'nci sırada yer almıştır. Demir ve Bakırcı (2014), 2006-2010 dönemi için OECD üyesi ülkelerin makroekonomik boyuttaki etkinliklerini VZA yöntemi ile incelemişlerdir. Ekonomik boyutu ortaya koyabilecek 6 girdi ve 6 çıktı belirlenmiştir. İzlanda ve Kore'nin en düşük girdilerinin işsizlik oranı olduğu ve diğer tüm ülkelerin verilerine oranla çok düşük bir düzeyde oldukları, aynı şekilde çıktılarından kişi başı GSMH ile satın alma gücü paritesi verilerinin de diğer ülkelere oranla çok yüksek seviyede olduğunu tespit etmişlerdir. Önder vd. (2015) kırılğan beşli olarak adlandırılan Brezilya, Türkiye, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika'nın 2001-2013 yılları arasındaki ekonomik performansını araştırmıştır. Çalışmada ANP (Analitik Network Proses) ve TOPSIS yöntemlerinden yararlanılmıştır. Yapılan hesaplamalar Hindistan'ın en başarılı ülke olduğunu ortaya koymuştur.

Metodoloji

Çalışmanın amacı 2004–2013 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde Türk Dünyası'nda yer alan ülkelerin makro performanslarının belirlenmesidir. Ülkelerin performansının değerlendirilmesinde ise OECD tarafından geliştirilen yaklaşım kullanılmıştır. Bu yaklaşıma göre, büyüme oranı, işsizlik oranı, enflasyon oranı ve cari işlemler açığının GSYH'ye oranı bir ülkenin makroekonomik performansının göstergesidir. Çalışmada kullanılan bu göstergelerin tamamı (büyüme oranları, enflasyon oranları, cari işlemler dengesinin GSYH'ye oranları ve işsizlik oranları) Dünya Bankası ve IMF'den elde edilmiştir. Çalışmanın örneklemini ise Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan oluşturmaktadır. Performans değerlendirme için çok kriterli bir yapı gerektirdiğinden çalışmada ÇKKV yöntemlerinden yararlanılmıştır. Kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), performans sıralamasında ise TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır.

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) Yöntemi

1977 yılında Saaty tarafından geliştirilen AHP, insanların karmaşık kararlar ile başa çıkabilmesi için yapılandırılmış bir tekniktir. Hem objektif hem subjektif değerlendirme ölçütlerini kullanması, değerlendirme tutarlılığının test edilmesini sağlaması, özellikle de çok sayıdaki ölçüte göre değerlendirilmesi gereken alternatifler içerisinde hangisine öncelik verilmesi gerektiği gibi çok önemli bir kararın karar verici tarafından uygulanması nedeniyle AHP önemli bir araçtır (Eraslan ve Algün 2005: 98). AHP yaklaşımının uygulama aşamaları aşağıdaki gibi özetlenmektedir:

1. Adım: Modelin kurulması ve problemin formüle edilmesi: AHP'de karar sürecini etkileyen tüm faktörler anket çalışması veya bu konuda uzman kişilerin görüşlerine başvurularak belirlenir. Kriterler, alt kriterler ve alternatifler kullanılarak hiyerarşik bir yapı oluşturulur (Yang ve Lee 1997: 246, Triantaphyllou ve Mann 1995: 1).

2. Adım: Verilerin toplanması, ikili karşılaştırmalar matrislerinin oluşturulması: Saaty karar kriterleri ve karar kriterlerinin ikili karşılaştırmasında kullanılan bir ölçek geliştirmiştir. Tablo 2'de bu ölçek gösterilmiştir (Cheng and Li 2001: 34).

Tablo 2. İkili Karşılaştırmalar Matrisi İçin Değerlendirme Ölçeği

Önem Derecesi	Tanımı	Açıklaması
1	Eşit derecede önemli	Her iki faaliyet amaca eşit katkıda bulunur.
3	Orta derecede önemli	Tecrübe ve değerlendirmeler sonucunda bir faaliyet değerine göre biraz daha fazla tercih edilir.
5	Güçlü derecede önemli	Tecrübe ve değerlendirmeler sonucunda bir faaliyet değerine göre çok daha fazla tercih edilir.
7	Çok güçlü derecede önemli	Bir faaliyet değerine göre çok güçlü şekilde tercih edilir. Uygulamada üstünlüğü ispatlanmıştır.
9	Son derece önemli	Bir faaliyet değerine göre mümkün olan en yüksek derecede tercih edilir.
2, 4, 6, 8	Ara değerler	Ara bulmak gerektiğinde kullanılır

Kaynak: Cheng and Li 2001: 34

Sonrasında ise kullanılan her bir kriter temelinde alternatiflerin karşılaştırılması ve kriterlerin kendi aralarında karşılaştırılması için ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulur ve $M \times N$ ikili karşılaştırmalar matrisi elde edilir. Burada M alternatif sayısını, N ise kriter sayısını göstermektedir (Cheng vd. 2002: 33, Uygurtürk 2014: 233, Triantaphyllou vd. 1998: 6).

3. Adım: Hiyerarşinin her bir aşamasındaki elemanların göreceli ağırlıklarının (özvektör) tahmin edilmesi: İkili karşılaştırmalar matrisi elde edildikten sonra, toplamı 1.00 veya %100 olacak şekilde normalleştirme yapılarak matrislerin özvektörleri hesaplanır. Özvektörlerin hesaplanması için sütunlarda yer alan değerler toplanarak sütun toplamaları elde edilir. Daha sonra sütunda yer alan her değer sütun toplamına bölünerek normalleştirilir. Son olarak, satırda yer alan değerlerin ortalamaları bulunarak özvektörler elde edilir (Ustasüleyman 2009: 36).

4. Adım: Sonuçların geçerliliği için tutarlılık oranının hesaplanması: İkili karşılaştırmaların tutarlı olması için Tutarlılık Oranının (CR) 0.1'in altında olması gerekir. Hesaplanan CR değerinin 0.10'dan küçük olması karar vericinin yaptığı karşılaştırmaların tutarlı olduğunu gösterir. CR değerinin 0.10'dan büyük olması ya AHP'deki bir hesaplama hatasını ya da

karar vericinin karşılaştırmalarındaki tutarsızlığını gösterir. CR değeri sıfıra yaklaştıkça karşılaştırma sonuçları daha tutarlı olacak demektir (Saaty 2001: 68, Triantaphyllou ve Mann 1995: 1, Zahedi 1986: 99).

5. Adım: Farklı amaçlar için görelî ağırlıkların kullanılması: Karar hiyerarşisinin her seviyesinde en yüksek puana sahip olan eleman daha önemlidir. Alternatifler arasından seçim yapabilmek için son seviyedeki her bir elemanın görelî bileşik ağırlığı hesaplanmalıdır (Cheng vd. 2002: 35).

TOPSIS Yöntemi

Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilen TOPSIS yönteminin temeli, pozitif ideal çözüme en kısa mesafe ve negatif ideal çözüme en uzak mesafedeki alternatif seçmeye dayanmaktadır. TOPSIS yöntemi 6 adımdan oluşmaktadır (El-Santawy ve Ahmed 2013: 1060-1061, Triantaphyllou vd. 1998: 12-13).

1. Adım: Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması: Karar matrisi oluşturulduktan sonra aşağıdaki formül kullanılarak normalleştirilmiş karar matrisi elde edilir.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad (i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, r)$$

2. Adım: Ağırlıklı Standart Karar Matrisinin Oluşturulması: Matrisinin her bir sütunundaki elemanlar ilgili görelî ağırlık değerleri w_{ij} değeri ile çarpılarak V matrisi oluşturulur. Ağırlıklı standart karar matrisi $V_{ij} = (w_{ij} \cdot r_{ij})$ gösterilir. $i=1, 2, \dots, m; j=1, 2, \dots, n$.

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix}$$

3. Adım: İdeal (A^+) ve Negatif İdeal (A^-) Çözümün Belirlenmesi: İdeal ve negatif ideal çözümler aşağıdaki formüller yardımıyla oluşturulur.

$$A^+ = \left\{ (\max_i v_j \mid j \in J) (\min_i v_j \mid j \in J') \right\} ; \quad A^+ = V_1^+, V_2^+, \dots, V_n^+$$
$$A^- = \left\{ (\min_i v_j \mid j \in J) (\max_i v_j \mid j \in J') \right\} ; \quad A^- = V_1^-, V_2^-, \dots, V_n^-$$

4. Adım: Ayırım Ölçümlerinin Hesaplanması: J alternatifinin çözümden uzaklığı ideal ayırım (S_i^+) ve negatif ideal çözümden uzaklığı negatif ideal ayırım (S_i^-) ölçüsü olarak adlandırılmaktadır.

İdeal ayırım (S_i^+) ölçüsünün hesaplanması: $S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_j - v_j^+)^2}$

$$i=1, 2, 3, \dots, M$$

Negatif ideal ayırım (S_i^-) ölçüsünün hesaplanması: $S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_j - v_j^-)^2}$

$$i=1, 2, 3, \dots, M$$

5. Adım: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması: Her bir karar noktasının ideal çözüme göre yakınlığının (C_i^*) hesaplamasında ideal ve negatif-ideal ayırım ölçülerinden yararlanılır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad 0 \leq C_i^* \leq 1$$

$$i=1, 2, 3, \dots, M$$

6. Adım: Alternatifler ideal çözüme göreli yakınlık (C_i^*) değerine göre sıralanır.

Araştırma Bulguları

Çalışmanın bu kısmında 2004-2013 dönemi için Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın dört kritere göre makro performans puanları hesaplanmış ve yorumlanmıştır.

Değerlendirme Kriterlerinin Ağırlıklarının Belirlenmesi

Ülkelerin makroekonomik performansının değerlendirilmesini sağlayan her bir kriterin ağırlıkları AHP yöntemi yardımıyla belirlenmiştir. Burada ikili

karşılaştırma matrisleri oluşturulurken konusunda uzman akademisyenlerle görüşülmüş, her bir kriteri diğeriyle kıyaslamalarına vermiş oldukları cevaplar Super Decision programına girilmiş ve kriterlerin önem dereceleri elde edilmiştir. Buna göre değerlendirmeye alınan dört kriterden en yüksek öneme sahip olan kriter büyüme (0.51) olarak belirlenmiştir. Büyüme sırasıyla cari işlemler dengesi/GSYH (0.29), işsizlik oranı (0.12) ve enflasyon oranı (0.08) izlemiştir. Tutarlılık oranı (CR) ise 0.07 olarak hesaplanmıştır.

TOPSIS Yöntemiyle Makro Performansların Değerlendirilmesi

Tablo 3'te görüldüğü üzere karar matrisinin en üst satırında her bir kriterin önemini gösteren ağırlık değerleri bulunmaktadır. Ağırlık değerleri ikili karşılaştırmaları içeren anketlerin AHP yaklaşımı aracılığıyla değerlendirilmesi ile elde edilmiştir. Çalışmada 6 karar noktası (ülkeler) ve 4 değerlendirme faktörü (makro oranlar) kullanılmıştır. TOPSIS yöntemi uygulamasında ilk aşamada (6x4) boyutlu karar matrisleri oluşturulmuştur. Örnek teşkil etmesi açısından sadece 2013 yılına ilişkin tablolara çalışmada yer verilmiştir.

Tablo 3. 2013 yılı için oluşturulan karar matrisi

	0.51	0.29	0.12	0.08
Ülke	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik oranı (%)	Cari İşlemler Dengesi/ GSMH (%)
Azerbaycan	5,8	2,4	5,5	16,6
Kazakistan	6,0	5,8	5,2	-0,1
Kırgızistan	10,5	6,6	8,0	-23,3
Tacikistan	7,4	5,0	10,7	-5,0
Türkmenistan	10,2	7,0	10,6	1,3
Özbekistan	8,0	11,0	10,7	3,04

$$r_j = \frac{a_j}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_k^2}}$$

Karar matrisleri oluşturulduktan sonra formülü kullanılarak normalleştirilmiş karar matrisi elde edilmiş ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. 2013 yılı için oluşturulan normalleştirilmiş karar matrisi

Ülke	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik oranı (%)	Cari İşlemler Dengesi/GSMH (%)
Azerbaycan	0,289	0,145	0,256	0,569
Kazakistan	0,299	0,350	0,242	-0,002
Kırgızistan	0,525	0,396	0,372	-0,797
Tacikistan	0,368	0,300	0,497	-0,170
Türkmenistan	0,508	0,419	0,493	0,043
Özbekistan	0,398	0,659	0,497	0,104

Normalleştirilmiş değerler ağırlıklar ile çarpılarak ($V_{ij} = \omega_{ij} \times R_{ij}$) ağırlıklı standart karar matrisi elde edilmiş ve Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. 2013 yılı için oluşturulan ağırlıklı standart karar matrisi

Ülke	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik oranı (%)	Cari İşlemler Dengesi/GSMH (%)
Azerbaycan	0,147	0,012	0,031	0,165
Kazakistan	0,152	0,028	0,029	-0,001
Kırgızistan	0,268	0,032	0,045	-0,231
Tacikistan	0,188	0,024	0,060	-0,049
Türkmenistan	0,259	0,034	0,059	0,012
Özbekistan	0,203	0,053	0,060	0,030

Sonrasında ideal (A^+) ve negatif ideal (A^-) çözümler oluşturulmuştur. A^+ seti için V matrisinin her bir sütunundaki en büyük değer, A^- seti için V matrisinin her bir sütunundaki en küçük değer seçilmiş ve setler, kriterlerin amaca hizmet edişine göre aşağıdaki gibi düzenlenmiştir.

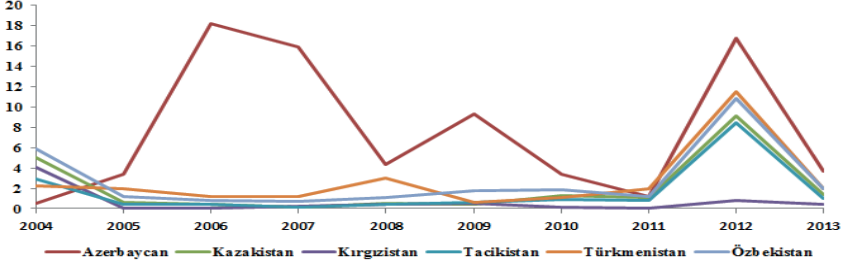
$$A^+ = \{0,268; 0,012; 0,029; 0,165\}$$

$$A^- = \{0,147; 0,053; 0,060; -0,231\}$$

Her bir karar noktasının (ülkenin) pozitif-ideal çözümden olan uzaklığı (S_i^+) ve negatif-ideal çözümden olan uzaklığı (S_i^-) hesaplanmıştır. On ülkenin ideal çözüme göreli yakınlık değerleri (C_i^+) 5. adımdaki formül yardımıyla hesaplanmıştır.

Şekil 1’de Türk Dünyası’nda yer alan ülkelerin 10 yıllık dönemdeki makro performans puanları karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir. Azerbaycan’ın 2004’teki puanı 0,50 olarak hesaplanmıştır. Bu puan ülkenin 10 yıllık dönem içerisindeki en düşük puanıdır. Bu durumun en önemli sebebinin yüksek cari açık olduğu düşünülmektedir. İlerleyen yıllarda yüksek büyüme oranları ile birlikte 2006’ya kadar ülke performans puanını arttırmıştır. Küresel krizin meydana geldiği 2008 yılında ise performans puanı azalmasına rağmen özellikle yüksek düzeyde gerçekleşen cari fazlanın ve diğer ülkelere nazaran gerçekleşen yüksek büyüme oranının (Türkmenistan hariç) Azerbaycan’ın 6 ülke içerisinde en yüksek performans puanına sahip ülke olmasını sağlamıştır. İlerleyen yıllarda ülkenin performans puanı 2006 ve 2007 yıllarındaki değerlerine sadece 2012 yılında ulaşsa da özellikle yüksek düzeyde gerçekleşen cari fazlaların da etkisiyle 6 ülke arasında hep 1. veya 2. sıralarda yer almıştır. Kazakistan ise 10 yıllık dönemde genelde orta sıralarda yer almış, en yüksek performans puanına 2012 yılında ulaşmıştır. Ancak bu puan altı ülke içerisinde performans açısından yetersiz kalmış ve 6 ülke arasında 5. olabilmıştır. Finansal krizin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği 2009 yılında ise çok düşük gerçekleşen büyüme oranı ile ülkenin puanı 10 yıllık dönemdeki en düşük düzeyine inmiş ve 6 ülke içerisinde de en başarısız ülke konumuna düşmüştür. Bu açıdan Kazakistan’ın finansal krizden fazlasıyla etkilendiği söylenebilir. Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ise aynen Kazakistan gibi en yüksek performans puanlarına 2012 yılında ulaşmışlardır. Kırgızistan için en düşük performans puanı 2006’da, Tacikistan için 2007’de, Türkmenistan için 2009’da ve Özbekistan için 2007’de gerçekleşmiştir. Bu düşük performanslarda dört ülke için de geçerli olmak üzere nispeten gerçekleşen düşük CİD/GSYH oranının etkisi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca 10 yıllık dönemde ülkeler karşılaştırıldığında Kırgızistan ve Tacikistan’ın makro performans açısından diğer ülkelere göre genelde alt sıralarda yer aldığı; Türkmenistan ve Özbekistan’ın ise Azerbaycan’la birlikte genelde üst sıralarda yer aldığı tespit edilmiştir.

Şekil 1: Altı ülkenin 10 yıllık performans puanları

Tablo 6'da ise 2004-2013 yılları arasında çalışmada yer alan ülkelerin performans puanları ve sıralamaları gösterilmiştir.

Tablo 6. Yıllara Göre Ülkelerin Performans Puanları ve Sıralamaları

Ülke	2004		2005		2006		2007		2008	
	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Azerbaycan	0,50	6	3,41	1	18,20	1	15,878	1	4,32	1
Kazakistan	5,01	2	0,58	4	0,47	4	0,169	5	0,52	4
Kırgızistan	4,06	3	0,03	6	0,03	6	0,223	4	0,45	5
Tacikistan	2,92	4	0,42	5	0,40	5	0,101	6	0,40	6
Türkmenistan	2,26	5	1,92	2	1,24	2	1,227	2	3,03	2
Özbekistan	5,84	1	1,22	3	0,80	3	0,748	3	1,14	3
Ülke	2009		2010		2011		2012		2013	
	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Azerbaycan	9,27	1	3,35	1	1,24	2	16,80	1	3,72	1
Kazakistan	0,46	6	1,33	3	1,10	4	9,14	5	1,39	4
Kırgızistan	0,52	5	0,17	6	0,07	6	0,78	6	0,43	6
Tacikistan	0,64	3	0,90	5	0,79	5	8,50	4	1,00	5
Türkmenistan	0,59	4	1,13	4	1,99	1	11,51	2	1,98	2
Özbekistan	1,74	2	1,88	2	1,22	3	10,80	3	1,96	3

Buna göre 2004 yılı için en yüksek performans düzeyine sahip ilk 3 ülke Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'dır. 2004 yılında en düşük performans gösteren ülke yüksek düzeyde gerçekleşen cari açık sebebiyle Azerbaycan'dır. 2005, 2006, 2007 ve 2008 yılları için performans sıralaması aynı kalmış ve en başarılı ülkeler sırasıyla Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan olarak belirlenmiştir. Bu yıllarda gerçekleşen cari fazlaların ülkelerin başarılarında önemli bir katkısı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca aynı yıllar için yüksek cari açıklar sebebiyle en düşük performans puanına sahip ülkeler ise sırasıyla Kırgızistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Tacikistan olarak tespit edilmiştir. 2009 yılında Azerbaycan ilk sıradaki yerini korumuş, ikinci sırayı ise Azerbaycan'dan sonra en yüksek büyüme oranına sahip ülke olarak dikkat çeken Özbekistan almıştır. Büyüme oranı düşen ve cari açığı oluşan Türkmenistan ise 4. Sıraya gerilemiştir. İlaveten Kazakistan düşen büyüme oranı ile birlikte 2009 yılında en düşük performans puanına sahip ülke olarak belirlenmiştir. 2010 yılında ise Azerbaycan ve Özbekistan ilk 2'deki yerlerini korumuştur. Bu performansta elde edilen cari fazlaların etkisi olduğu düşünülmektedir. 2009 yılında en düşük performansla sahip ülke olan Kazakistan ise büyüme oranında gerçekleşen %700'lük artışın da etkisiyle 2010 yılında üçüncü sıraya yükselmiştir. Kırgızistan ise 2010 yılında daralan ekonomisinin etkisiyle en düşük puana sahip ülke olarak tespit edilmiştir. 2011 yılında ise en başarılı ülkeler sırasıyla Türkmenistan, Azerbaycan ve Özbekistan'dır. Bu yılda da en düşük performans puanı ise Kırgızistan'a aittir. 2012 ve 2013 yılları incelendiğinde Azerbaycan tekrar ilk sıraya yerleşmiştir. Azerbaycan'ı sırasıyla Türkmenistan ve Özbekistan izlemiştir. 2012 ve 2013 yıllarında en düşük performans puanına sahip ülke ise yine Kırgızistan'dır.

Sonuç

Bu çalışmada, 2004-2013 yılları arasında Türk Dünyası'nda yer alan altı ülkenin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) makroekonomik performansları analiz edilmiştir. Bu amaçla önce ülkelerin makroekonomik performansının ölçülmesinde kullanılan kriterler tespit edilmiş, sonrasında ise AHP yaklaşımı kullanılarak kriterlerin ağırlıkları belirlenmiştir. Uzman kişilerle yapılan görüşmeler sonucunda ülkelerin makro performansının ölçülmesinde en önemli kriterin büyüme

(0.51) olduğu tespit edilmiştir. Büyümeyle sırasıyla cari işlemler dengesi/ GSYH (0.29), işsizlik (0.12) ve enflasyon (0.08) kriterleri izlemiştir. Ardından TOPSIS yöntemi kullanılarak altı ülkenin makroekonomik performansı değerlendirilmiş olup, hangi ülkelerin nispi olarak en yüksek ve en düşük performansa sahip olduğu ölçülmüştür.

Yapılan analizler çalışmada yer alan ülkeler arasında en yüksek performans gösteren ülkelerin Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan olduğunu ortaya koymuştur. Bu başarılarında başlıca payın yüksek *düzeyde gerçekleşen* cari fazlanın ve büyüme oranının olduğu düşünülmektedir. Ayrıca *10 yıllık dönemde Tacikistan ve Kırgızistan'ın ise genelde alt sıralarda yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu açıdan* çalışma örneklem çerçevesinde ele alındığında, iktidarların ülke performansını arttırmak için hangi makro veriler üzerinde durmaları veya ekonomi politikaları açısından hangi ülkeleri örnek almaları gerektiği konusunda yol gösterici olmaktadır. Çünkü özellikle yatırımcıların dikkatinin çekilmesi, finansal piyasalara derinlik kazandırılması ve ülkelerin rekabet gücünün artırılması makroekonomik verilerle ilişkilidir.

Kırgızistan'ın gösterdiği düşük makroekonomik performansın nedeni olarak istikrarlı olmayan büyüme ve yüksek cari açık gösterilebilir. Kırgızistan, özellikle %10-15 seviyelerinde olan cari açık oranını azaltabilir ve istikrarsız olan büyüme oranını da %5 seviyelerine istikrarlı bir şekilde yükseltebilirse, Türk dünyasında yer alan ülkeleri ile karşılaştırıldığında çok daha yüksek sıralama değerleri elde edebilecek ve ülkenin refahını ve rekabet gücünü ilerleyen zamanlarda daha iyi seviyelere taşıyabilecektir. Tacikistan'ın düşük ekonomik performansın nedeni olarak ise, yüksek işsizlik oranı ve yüksek cari açık gösterilebilir. Tacikistan da cari açığını kapatabilir ve işsizlik oranını %5-6'lara indirebilirse 6 ülke arasında daha yüksek bir performans puanı elde edecektir. Ancak çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle çalışma sadece Türk Dünyasında için yapıldığından 6 ülke ile sınırlı tutulmuştur. Ayrıca literatürde farklı performans değerlendirme kriterleri de kullanılmaktadır. Farklı kriterler ele alındığında performans değerlerinin değişme ihtimali bulunmaktadır. İlerleyen çalışmalarda ise daha çok ülke, daha çok kriter veya farklı ÇKKV yöntemleri kullanılarak çalışma zenginleştirilebilir.

Kaynaklar

- Ashourian, Mahboubeh (2012). "Evaluating the Rank of Performance of Countries of the Middle East and North Africa with MADM". *Journal of Informatics and Mathematical Sciences* 4 (3): 285-292.
- Cheng, Eddie W. L. ve Heng Li (2001). "Analytic Hierarchy Process: An Approach to Determine Measures For Business Performance". *Measuring Business Excellence* 5 (3): 30-37.
- Cheng, Eddie W. L. vd. (2002). "Analytic Hierarchy Process, A Defective Tool When Used Improperly". *Measuring Business Excellence* 6 (4): 33-37.
- Demir, Ayhan ve Fehim Bakırcı (2014). "OECD Üyesi Ölkelerin Ekonomik Etkinliklerinin Veri Zarflama Analiziyle Ölçümü". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 28 (2): 109-132.
- Demireli Erhan ve Aslı Yüksek Özdemir (2013). "Seçilmiş Avrupa Ölkelerinde Makroekonomik Performans Ölçümü: Şans Kısıtlı Veri Zarflama Analizi İle Bir Uygulama". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 37: 303-320.
- Dinçer, Sait Erdal (2011). "Multi-criteria Analysis of Economic Activity for European Union Member States and Candidate Countries: TOPSIS and WSA Applications". *European Journal of Social Sciences* 21 (4): 563-572.
- Dünya Bankası, Dünya Gelişme Göstergeleri Veri Tabanı. <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>. 02.01.2015.
- Eleren Ali ve Mehmet Karagöl (2008). "1986-2006 Türkiye Ekonomisinin Performans Değerlendirmesi". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 15 (1): 1-14.
- El-Santawy Mohamed F. ve A. N. Ahmed (2013). "An Information Entropy Weighting Method Combined to TOPSIS Approach for Ranking Consulting Firms". *Life Science Journal* 10 (1): 1060-1063.
- Eraslan Ergün ve Onur Algün (2005). "İdeal Performans Değerlendirme Formu Tasarımında Analitik Hiyerarşi Yöntemi Yaklaşımı". *Gazi Üniversitesi Müh. Mim. Fakültesi Dergisi* 20 (1): 95-106.
- Güran, Cahit M. ve M. Umar Tosun (2005). "Türkiye Ekonomisinin Makro Ekonomik Performansı: 1951-2003 Dönemi İçin Parametrik Olmayan Bir Ölçüm". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 60 (4): 89-115.
- Hwang, Ching-Lai ve Kwangsun Yoon (1981). *Multiple Attribute Decision Making*. Springer-Verlag, Berlin.
- IMF, World Economic Outlook Database. <http://www.imf.org/-external/pubs/ft/weo/-2014/01/weodata/weoselagr.aspx>. 02.01.2015.
- Karabulut, Kerem vd. (2008). "Avrupa Birliği Ölkeleri ve Türkiye'nin Ekonomik Performanslarının Karşılaştırılması: Veri Zarflama Analizi". *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 22 (1): 1-11.

- Korkmaz, Turhan vd. (2013). "Satın Alma Gücü Paritesinin Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan İçin Geçerliliği: Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi". *Bilig* 64: 259-285.
- Önder Emrah vd. (2015). "Economic Performance Evaluation of Fragile 5 Countries after the Great Recession of 2008-2009 using Analytic Network Process and TOPSIS Methods". *Journal of Applied Finance & Banking* 5 (1): 1-17.
- Ramanathan, Ramakrishnan (2006). "Evaluating the Comparative Performance of Countries of the Middle East and North Africa: A DEA Application". *Socio Economic Planning Sciences* 40 (2): 156-167.
- Saaty, Thomas L. (2001). *Decision Making with Dependence and Feedback, The Analytic Network Process*. Pittsburgh: RWS Publications, 2nd Edition, USA.
- (1977). "A Scaling Method for Priorities in Hierarchical Structures". *Journal of Mathematical Psychology* 15: 57-68.
- Triantaphyllou, Evangelos ve Stuart H. Mann (1995). "Using The Analytic Hierarchy Process For Decision Making in Engineering Applications: Some Challenges". *Inter'l Journal of Industrial Engineering: Applications and Practice* 2 (1): 35-44.
- Triantaphyllou, Evangelos vd. (1998). "Multi-Criteria Decision Making: An Operations Research Approach". *Encyclopedia of Electrical and Electronics Engineering* 15: 175-186.
- Urfaloğlu, Fatma ve Tuğba Genç (2013). "Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ile Türkiye'nin Ekonomik Performansının Avrupa Birliği Üye Ülkeleri İle Karşılaştırılması". *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi* 35 (2): 329-360.
- Ustüleyman, Talha (2009). "Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi: AHS-TOPSIS Yöntem". *Bankacılar Dergisi* 69: 33-43.
- Uygurtürk, Hasan (2014). "Analitik Hiyerarşı Süreci (AHS) Yöntemi ile Taş Kömürü Madencililiği Alanlarının Değerlendirilmesi". *TİSK Akademi Dergisi* 9 (16): 231-242.
- Yang, Jiaqin ve Huei Lee (1997). "An AHP Decision Model for Facility Location Selection". *Facilities* 15 (9-10): 241-254.
- Zahedi, Fatemeh (1986). "The Analytic Hierarchy Process-A Survey of the Method and its Applications". *Interfaces* 16 (4): 96-108.

Comparison of Turkic World Countries' Macro Performances

Kemal Eyüboğlu*

Abstract

The purpose of this study is to compare the macroeconomic performances of Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan in the Turkic World during the period 2004 to 2013. In performance measurement, economic growth, inflation rate, unemployment rate and the current account balance/GDP indicators are used. Analytic Hierarchy Process (AHP) is used for the determination of weight of criteria. Then, Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) method is used for ranking of performances of countries. It is determined that Azerbaijan is the most performing country among the countries involved the study.

Keywords

Macro Performance, AHP, TOPSIS, Turkic World, Competition, OECD

---

* Dr., Karadeniz Technical University, Faculty of Economics and Administrative SC, Department of Business Administration-Trabzon/Turkey
keyuboglu@msn.com

Сравнение макроэкономических показателей стран тюркского мира

Кемаль Эйубоглу*

АННОТАЦИЯ

Целью данной работы является сравнение макроэкономических показателей стран тюркского мира - Азербайджана, Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана, Туркменистана и Узбекистана в тюркском мире за период 2000-2013 гг. За основу анализа были взяты такие критерии как экономический рост, уровень инфляции, уровень безработицы и баланс текущего счета / GDP. Автор, используя Аналитическую иерархическую процедуру (AnalitikHiyerarşiProses (AHP)), определил значение критериев. Затем для ранжирования показателей стран был использован метод «Метод предпочтения по методу сходства с идеальным решением» (TechniqueforOrderPreferencebySimilaritytoIdealSolution -TOPSIS). Выявлено, что Азербайджан является самой результативной страной среди стран, участвующих в исследовании.

Ключевые слова

Макроэкономические показатели, AHP, TOPSIS, тюркский мир, соревнование, OECD

---

* Д-р., Черноморский Технический университет, факультет, кафедра управления – Трабзон / Турция
keyuboglu@msn.com

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Andreas Tietze (2017). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Cilt 1-4. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları.

Mustafa Durmuş*

Müteveffa Andreas Tietze'nin yetmiş yıla yaklaşan çalışmalarının ürünü olup yayımı merakla beklenen *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nin ilk dört cildi, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yayımlandı. TÜBA bu yayımla, Türkiye'nin, Türkoloji çalışmalarında merkez ülke olması sorumluluğuyla çok değerli bir eseri bilim hayatımıza kazandırmış oldu. Böylece uzun zamandır beklenen bir eser Türkoloji araştırmalarının başucu eserleri arasında yerini aldı.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nin yayımını bu derece değerli kılan nedir? Ármin Vámbéry'nin *Türk-Tatar Dillerinin Etimoloji Sözlüğü*'nden¹ Martti Räsänen'in *Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme*'sine², Clauson'un *13. Yüzyıl Öncesi Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*'nden³ Sevortyan'la başlayıp Levitskaya tarafından devam ettirilen *Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü*'ne⁴ kadar Türk dili ailesi üyelerinin söz varlığını etimolojik açıklamalarla ele alan sözlükler vardı. Bunun yanı sıra, yine Bedros Keresteciyan'dan⁵ Hasan Eren'e kadar Türkiye Türkçesi üzerine müstakil etimolojik sözlükler hazırlanmıştı. Bütün bu çalışmalar arasında, içerdiği sözcük sayısı, kaynaklarının zenginliği bakımlarından Türkiye Türkçesinin söz varlığının etimolojisine dair çok daha kapsamlı bir çalışma Tietze'nin eseri.

TÜBA Şeref Üyesi de olan müteveffa Prof. Dr. Andreas Tietze, Türkoloji çalışmalarının en saygın isimlerinden biri idi. Viyana'da sanat tarihi çevrelerinin önemli isimlerinden olan Yahudi kökenli Hans ile Erica çiftinin çocuğu olarak 1914 yılında dünyaya geldi. Helga Anetshofer'in İslam Ansiklopedisi'nin "Andreas Tietze" maddesinde⁶ aktardıklarından, lise yıllarında Latince, eski ve modern Yunanca, İngilizce, Fransızca ve Rusça öğrendiğini; 1932-1937 yılları arasında Viyana Üniversitesi'nde tarih (özellikle Doğu ve Güneydoğu Avrupa tarihi) ve yabancı diller okuduğunu; Viyana Doğu Dilleri Okulu'nda da bildiği dillere Türkçe, Arapça ve Farsçayı eklediğini

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü –Ankara/Türkiye
mdmustafadurmus@gmail.com

öğreniyoruz. Yine aynı kaynakta, 1935'te ilk Türkiye gezisinden sonra 1936 ve 1937'de birkaç arkadaşıyla birlikte maceralı bir Anadolu seyahati yaptığını; 1937'de İtalya ekonomi tarihiyle ilgili doktorasını tamamlayıp Osmanlı tarihiyle alakalı çalışmalar yapmak için yirmi yıl kalacağı İstanbul'a yerleştiğini; İstanbul Üniversitesi'nde Almanca ve İngilizce dersleri vererek hayatını kazandığını (1938-1952, 1953-1958) öğreniyoruz. Tietze'nin Türkiye'de uzun süre kalmasında, İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da oluşturduğu yıkım ile Yahudilere uygulanan baskı ve zulüm de etkili olmuştur. Sonraki yıllarda Tietze, California Üniversitesinde (UCLA) Ortadoğu ve Afrika Dilleri Bölümü'nde Osmanlıca, Türkçe ve Farsça alanlarında, ardından da 1984'te emekli olana kadar Viyana Üniversitesi Orientalistik Enstitüsünde hocalık yapmıştır.

İlber Ortaylı, İtalya tarihi üzerine doktora yaparken Slavistik ve Germanistik üzerinde de uzmanlaşan Tietze'nin Türkçeye yönelmesini, Balkan dillerinin neredeyse tümünü öğrendikten sonra, bu sahanın Türkçesiz anlaşılamayacağını görmesiyle açıklıyor.

Türk halk edebiyatından Türkçenin öğretimine, Türk lehçelerinden Osmanlı tarih ve edebiyat araştırmalarına, Türkçeye edebî eser çevirilerine ve en çok da etimolojiye dair çalışmalara adanan uzun bir ömür. Her biri sabırla ve büyük bir emekle araştırılıp yayına dönüştürülmüş yüz kadar kitap ve makale.⁷

Andreas Tietze, ömrünün yaklaşık yetmiş yılını, yayıma hazırlığı tamamlandığında sekiz cilt olacak sözlükteki kelimeleri toplayarak geçirmiş ve Türkçenin sözlükçülük alanında müstesna isimlerinden biri olmuştur.

*Ne kadar kelime bulmuş insan akılı
Sudan, topraktan doğduğu halde.
Ben kime harçayacağım bu kadar kelimeyi
Şu daralan istikbalde.*

(Celal Sılay, Acaba. İstanbul, 1945, s.65.)

Prof. Dr. György Hazai, 2003 yılının Ekim ayında ziyareti sırasında Tietze'nin, çalışmasının artık «r» harfinin son kelimelerine ulaşmış olduğunu sevinçle bildirdiğini ve gülümseyerek kendisine bir şiir gösterdiğini belirtiyor. "Bak!" diyor Tietze, Celal Sılay'ın şiirini göstererek, bu şiir benim halime ne güzel uyuyor. Hazai, Tietze'nin daralan istikbalini bildiği için bu çalış-

malara daha büyük bir kararlılıkla atıldığını, hayatının son günlerine kadar yazı masasının başında bu eseri üzerinde çalışmaya devam ettiğini söylüyor. Tietze'nin çalışmalarını devam ettirmenin ve bu ansiklopedik eserin yayımını gerçekleştirmenin uluslararası Türkoloji dünyasının gönül borcu olması gerektiğini de sözlerine ekliyor.⁸

Lugatın ilk cildi, Tietze hayattayken 2002 yılında Avusturya Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmıştı.⁹ Tietze tarafından büyük ölçüde hazır hâle getirilen ikinci cildi ise yazarın vefatından altı yıl sonra öğrencileri tarafından yayıma hazırlanarak Avusturya Bilimler Akademisi tarafından basılmıştı.¹⁰

Bu çalışmanın, TÜBA Başkanınca yazılan Önsöz'ünden, 2015 yılında TÜBA ile Tietze ailesi ve Avusturya Bilimler Akademisi arasında eserin yayım haklarının TÜBA'ya devri konusunda sözleşme imzalandığını; aynı yıl eserin Tietze Hocadan intikal eden ve ailesi tarafından TÜBA'ya verilen özgün metin, taslak, fiş ve malzemelere bağlı kalınarak tamamlanması ve yayımlanmasını amaçlayan "TÜBA-TETTL Projesi" başlatıldığını öğreniyoruz. Proje kapsamında, yakın zamanda kaybettiğimiz, Prof. Dr. Semih Tezcan'ın yürütücülüğünde, sözlüğün daha önce yayımlanan iki cildinin de yer aldığı A-L harflerini kapsayan kısmının, 2016 yılında tamamlandığını; TÜBA yayınında sözlüğün ilk baskıda tek ciltte yayımlanmış olan A-E kısmının, çok hacimli olması nedeniyle A-B ve C-E harflerini kapsayacak biçimde iki cilde ayrıldığını; üçüncü cildin F-J harflerini, dördüncü cildin ise K-L harflerini kapsadığını yine buradaki açıklamalarla birlikte görüyoruz. Önsözde ayrıca, eserin geri kalan kısmının, eldeki taslak ve malzemelere dayalı olarak tamamlanıp yayımlanacağı; çeşitli bakış açılarına göre düzenlenecek dizinlerin de ayrı bir ciltte bir araya getirileceği; bütün bunlarla birlikte *Lugatın* 2018 yılı sonuna kadar tamamlanmasının hedeflendiği müjdeleniyor.

Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nde, Türkiye Türkçesinin yedi yüz yıllık dönemine ait çeşitli eserlerden seçilmiş sözcüklerin etimolojik açıklamalarını, yetmiş yıla yaklaşan bir emeğin sonunda, yedi ciltlik bir çalışmada bir araya getirmeyi planlamıştı. TÜBA, *Lugati*, sekiz cilt ve bir dizin ile birlikte, ayrıca, önce basılan ilk iki cildin aksine daha kullanışlı ebatla yeniden düzenlemiş oluyor.

Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nin 2002 yılında yapılan ve A-E harflerini içine alan ilk cildinin hazırlanmasına katkı sağlayanların isimleri

(Helga Anetshofer, Koliadis Antonios, Sena Doğan, Can Etker, İnanç Feiğl, Diana Karabinova, Hakan T. Karateke, Şule Pfeiffer-Taş, Walter Posch, Walter Scheithauer, Ben Tietze, Kerstin Tomenendal, Sevim Yılmaz-Önder) bu yayında unutulmamış.

TÜBA tarafından “TÜBA-TETTL Projesi” başlığıyla yürütülen projenin yayın editörü Prof. Dr. Semih Tezcan. Türkiye ve Türkiye dışı Türkoloji çalışmalarının önemli isimleri ve merkezleriyle günümüz arasında köprü isim, tanıtıma konu olan yayımın gerçekleşmesini sağlayanların da başında gelen Türkolog Prof. Dr. Semih Tezcan, 15 Eylül 2017 tarihinde birdenbire aramızdan ayrıldı. Projenin bundan sonraki çalışmaları, öngörülebilir ki, merhum Prof. Dr. Tezcan’ın çerçevesini ve yöntemini belirlediği biçimde, TÜBA’nın aynı kararlığıyla ve desteğiyle yürütülecektir.

Bu projede yardımcı editör olarak, bazıları önceki çalışmalarda da bulunan, yine zengin bir araştırmacı kadrosu yer almış: Doç. Dr. Helga Anetshofer, Prof. Dr. Nurettin Demir, Dr. Sena Doğan, Dr. Meriç Kurtuluş, Rubabe Taghizadezonuz M. A., Prof. Dr. Şule Pfeiffer-Taş, Doç. Dr. Nuran Tezcan, Prof. Dr. Emine Yılmaz, Doç. Dr. Sevim Yılmaz-Önder.

Çalışma tamamlanmadığından ve Tietze’nin fişlerini, taslakları görme imkânı olmadığından *Lugatın* tamamında yer alacak madde sayısını bilemiyoruz ancak TÜBA Başkanı Prof. Dr. Acar’ın vermiş olduğu bilgilerden *Lugatın* 60 bin civarında maddeyi içerdiğini öğreniyoruz.

Lugatın madde başı seçimindeki ölçütünü Tietze, en genel ifadeyle “Lugatomuzda Türkçenin her kelimesini bulamayacaksınız. Bu lugate sadece şekilde veya mana gelişiminde açıklanacak bir husus veya hususlar bulunan kelimeler alınmıştır. Nadir kullanılan veya diyalektlere ait bazı kelimelerin edebi dile girmiş olduklarını, yeni yazarların eserlerinden bunlara dair örnekler vererek ispatlamaya mümkün olduğunca çaba gösterdik.” biçiminde açıklıyor.

Tietze, *Lugat* için, verileri toplama ve işleme ile maddeleri oluşturma gibi konularda nasıl bir yöntem izlediğini “Der türkeitürkische Wortschatz”. *Archivum Ottomanicum* 14, 1995/96: 5-37’de ayrıntılı olarak ve örneklerle açıklamıştı. Semih Tezcan, bu bilgilerin *Lugatın* okurlarınca bilinmesinde yarar gördüğü için yerinde bir kararla söz konusu yazıyı Almandan Türkçeye çevirmiş; bu yazı, “Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı” başlığıyla tam me-

tin olarak *Lugatın* birinci cildinde yer almıştır. *Lugatın*, yazarının arzu ettiği biçimde değerlendirilebilmesi için, bu yazının mutlaka okunması gerekir.

Lugatın öncelikli hedef okur grubunu, ana dili Türkçe olanlar ve tabii Türkçeyi iyi düzeyde bilen Türkologlar oluşturmaktadır. Bu yayında, *Lugatın* dilinin neden Türkçe olduğunu açıklarken Tietze, malzemesi Türkçe olan bir sözlük çalışmasının bir başka dille anlatılmasındaki zorluğu aşmaya yönelik pratik bir tercih biçiminde ifade ederken konuyu, bu düşüncüyü de iliştiyor açıklamalarına.

Söz varlığının kaynaklarına ve sınırlarına bakıldığında, Tietze genel bir ölçüt olarak, “belirli bir zamanda, belirli bir bölgede, belirli bir kültürel ortamda kullanıldığı kanıtlanabilir, gerçekten var olan sözcükleri”, buna uygun veri oluşturacak kaynaklardan almıştır. *Tarama Sözlüğü* için de yararlanılan eserler, Ömer bin Mezd’in nazire antolojisi, B. Flemming tarafından yayıma hazırlanan Fahrî’nin mesnevi, Vartan Paşa’nın 1851’de ilk Türkçe roman olarak Ermeni harfleriyle yayımladığı *Akabi Hikayesi* ve Evangelinos Misailidis’in 1871/72’de Yunan harfleriyle yayımlanmış Türkçe romanı *Seyreyle Dünyayı* (Temaşa-i Dünya ve Cefakar-u Cefakeş) gibi eserler bu kaynaklar arasındadır. Yine özellikle kendisinin de üzerinde çalıştığı *Ferec ba’de ş-şidde*’nin 1451 tarihli nüshası, Gelibolulu Mustafa Âlî’nin eserleri, Anadolu hatta Balkanlara uzanan ağız araştırmaları ile özellikle 19. ve 20. yüzyılın söz varlığı için büyük ölçüde edebiyat metinleri Tietze’nin veri kaynaklarını oluşturmuştur. “Özellikle her biri ayrı bir coğrafi bölgenin temsilcisi olan Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Fahrî Erdinç, Mahmut Makal, Ümit Kaftancıoğlu’nun roman ve hikâyelerinden bol bol yararlandığı” görülüyor. Tezcan’ın, ağız sözcüklerinin madde başında ve içinde sunulması konusundaki tespitinde de yer aldığı gibi, “... madde başı yapılırken AD = “Anadolu diyalektleri” ile RD = “Rumeli diyalektleri” birbirinden ayrılmış, fakat dil coğrafyası açısından bundan öteye giden ayrımlar yapılmamış, örn. bir ağız kelimesinin Türkiye’nin hangi coğrafi bölgesinden (güneybatı, güneydoğu, kuzey vb.) veya hangi ilinden (Muğla, Antalya, Antakya, Artvin vb.) derlenmiş olduğu gösterilmemiştir. Oysa bunların gösterilmesi, özellikle alıntı kelimeler açısından yararlı olurdu (örn. Türkçe-Gürcüce, Türkçe-Arapça, Türkçe-Kürtçe, Türkçe-Bulgarca ilişkileri için vb.)”.

Etimoloji sözlüğü hazırlamanın, bir insanın ömrünü aşan çok yoğun ve uzun bir araştırma gerektirdiğini hatırlatan bir hikâyecik aktarmak istiyoy-

rum. T.C. Başbakanlık'a bağlı faaliyet yürüten Atatürk Kültür Merkezi'nin Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Projesi'nin biyografi ansiklopedisinde yer alacak biyografisi için, eski TDK Başkanlarından, etimoloji çalışmalarına çok emek vermiş isimlerden Prof. Dr. Hasan Eren'in evine gitmiştim. Hasan Hoca, evin salonunun, neredeyse oturmak için yer bulamayacak kadar her yerinde, üst üste duran kitapları gösterip "Eee, etimoloji çalışmak, un çuvalına vurmak gibi; vurdukça tozuyor." demişti. Sözcüklerin peşinde zamanları, mekânları aşarak yapılan yolculuklar, bir dilin söz varlığı nispetinde olunca, doğal olarak da bir insan ömründe, bir türlü yazar(lar)ını tatmin edecek şekilde tamamlanamıyor. Ya yazarların ömürlerinin ileri safhalarında çeşitli aşamalarda bir esere dönüştürülüyor ya da bu çalışmalar başkalarıncı tamamlanıyor. Nitekim Tietze de "Methusalem¹¹ kadar yaş yaşasam, bu eserin sonunu getirmemin mümkün olmayacağını anladım." diyor. Böylesine kapsamlı, dinamik, üretimi devam eden süreçleriyle bir çalışmayı "tamamlamanın" mümkün olmadığı herkesçe malum. Ancak Prof. Dr. Tietze, ortalama üstü bir insanın ömrüne sığdıramayacağı bilgileri edinmiş, biriktirmiş ve ortaya koymuştur. Kendisinden sonra birçok araştırmacıya, üzerinde çalışılacak işler için güvenilir temeller oluşturmuştur.

Son olarak, güçlü kurumlarının, üniversitelerinin ve bilim insanlarının özverili çabaları ve emekleriyle Dünyada Türkoloji çalışmalarının merkezinin Türkiye olması beklenir. TÜBA, işte bu çerçevede, Tietze'nin vefatıyla yayımı yarım kalan *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*'nin tamamlanması için yapılan çok sayıda çağrıya da duyarsız kalmayıp, çok değerli bu işi üstlenerek *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*'ni Türkoloji araştırmalarının istifadesine sunmuştur. Umuyorum ki TÜBA, proje tamamlandığında, basılı haliyle az sayıda kişinin yararlanabileceği bu zengin içeriğin, web ortamında çok daha geniş okur kitlesine ulaştırılması hizmetini de gerçekleştirecektir.

Açıklamalar

- ¹ Vambery, Herrman (1878) *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen*, Leipzig 1878 (Tıpkıbasımı: Osnabrück 1972), 228 s.
- ² Räsänen, Martti (1969/1971) *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. Helsinki 1969; II Wortregister 1971 (I. Keckskemeti).
- ³ Clauson, Sir Gerard (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- ⁴ Sevortyan, E. V. (1974-1997) *Etimologičeskiy slovar' tyurkskix yazıkov*, (I. 1974, II. 1978, III. 1980, IV. 1989, V. 1997, Moskva).
- ⁵ Kerestedjian, Bedros (1891/1912) *Materiaux pour un dictionnaire etymologique de la langue turque*, Constantinople 1891/ Londres 1912/ (Tıpkıbasım Amsterdam 1971).
- ⁶ Anetshofer, Helga (2012) "Tietze, Andreas", *İslam Ansiklopedisi*, C. 41, sayfa: 147-148.
- ⁷ Andreas Tietze'nin hayat hikâyesi ve çalışmaları için bkz. Zürcher, E. J. (2002) "Two Young Ottomanists Discover Kemalist Turkey: The Travel Diaries of Robert Anhegger and Andreas Tietze", *JTS*, XXVI/2, s. 359-369; Köhbach, M. (2004) "In Memoriam Andreas Tietze (1914-2003)", *WZKM*, XCIV, s. IX-XXIII; Faroqi, S. (2004) "In Memoriam Andreas Tietze (1914-2003)", *Turcica*, XXXVI, Paris, s. 5-11; Ölmez, Mehmet (2004) "Türkçenin Yorulmaz Araştırmacısı Andreas Tietze'nin Ardından", *Toplumsal Tarih*, XX/122, İstanbul, s. 50-53; Yılmaz Önder, Sevim (2004) "Andreas Tietze'nin Biyografisi Üzerine Bir Deneme", a.e., XX/122, s. 5455; Eren, Hasan (2004) "Yitirdiklerimiz: Andreas Tietze (1914-2003)", *Türk Dili.*, LXXXVII/626, s. 169174; Hazai, G. (2004) "Abschied van Andreas Tietze", *Ar. Ott.*, XXII, s. 9-22; Johanson, L. (2004) "Andreas Tietze", a.e., XXII, s. 55-60; Anetshofer, Helga (2005) "Long Live Ottoman Studies, Andreas Tietze'yi (1914-2003) Hatırlarken: Erinnerungen an Andreas Tietze (1914-2003)", *JTS*, XXX/1, s. 315-350; Jaeckel, R. "Andreas Tietze: Remembered by a Former Student", <http://www.isop.ucla.edu/cnes/people/article.asp?parentid=12112>.; Helga Anetshofer (2012) "Tietze, Andreas", *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 41, sayfa: 147-148; Semih Tezcan vd. (2016) "Andreas Tietze'nin Hayatı", *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, TÜBA Yay., s. 21-33.
- ⁸ Hazai, György (2004) "Prof. Dr. Dr. h.c. mult. Andreas Tietze", *Günce TÜBA Bülteni*, S. 29. http://www.tuba.gov.tr/upload/files/T%C3%9CBA%20%C5%9Eeref%20%C3%9Cyesi%20Prof_%20Dr_%20Gy%C3%B6rgy%20Hazai'nin%20yaz%C4%B1s%C4%B1.pdf (Alıntılama Tarihi: 26.10.2017)

- ⁹ Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen. Cilt 1 A-E. österreichische Akademie der Wissenschaften. Simurg Yayınevi. İstanbul-Wien 2002. 763 s.
- ¹⁰ Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkel-Türkischen. Cilt 2 F-J. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 2009. 440 s.
- ¹¹ Hz. Nuh'un, 969 yıl yaşadığı rivayet edilen dedesi.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk Dünyasıyla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimler alanında, Türk Dünyasının tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili yazar ve yapıtları tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin *bilig*'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'e gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle

saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Abmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı*'na devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğerk Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

- 1. Başlık:** İçerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.
- 2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i:** Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **koyu**, adresler ise normal ve eğik harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta adres(ler)i belirtilmelidir.
- 3. Öz:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan a, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Makalenin sonunda; yazı başlığı, öz ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.
- 4. Ana Metin:** A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.

Yazılar öz ve kaynakça dahil 7.000 (yedibin) kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük ve koyu karakterde yazılmalıdır.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo örneği sunulmuştur.

Tablo 1. *bilig'deki Yayınlarla İlgili Bilgiler*

Yayın türü	Yayın sayısı	Sayfa sayısı			Kaynak sayısı		
		N	X	SS	N	X	SS
Makale	96	2042	21,3	7,5	2646	27,6	15,8
Kitap tanıtımı	4	30	7,5	4,4	31	7,8	8,3
Toplam	100	2072	20,7	7,9	2677	26,8	16,1

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar satırın sağından ve solundan

1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır.

(Köprülü 1944: 15).

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır:

(Gökay vd. 2002: 18).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

Tanpınar (1976: 131), bu konuda ...

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların soyadı, yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

Köprülü (1926, Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com [Erişim: 15.12.2014]

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Örnek:

İsen, Mustafa (2010). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yay.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Kaynağın iki yazarı varsa öncelikle çalışmada ismi önce yazılmış yazarın soyadı bilgisi ile başlanır ; künye bilgilerinin alfabetik sıralanmasında ilk yazardan sonrakilerin soyadlarının öne alınmasının işlevi yoktur.

Örnek:

Taner, Refika ve Asım Bezirci (1981). *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Başvuru Kitapları. İstanbul: Gözlem Yay.

Kaynağın üçten fazla yazarı varsa, ilkinin soyadı ve adı yazılmalı, sonra vd. ya da ve diğerleri kısaltması kullanılmalıdır.

Örnek:

Akyüz, Kenan vd. (1958). *Fuzulî Türkçe Divân*. Ankara: İş Bankası Yay.

Kitap ve dergi adları eğik yazılmalı; makale, kitap bölümü gibi kaynaklar tırnak içinde gösterilmelidir. Kitap künyesinde sayfa no bilgisi gerekmezken; dergi, ansiklopedi maddesi, kitap bölümü gibi kısa yapıtlarda yararlanılan bölüme ait sayfa aralığı bilgisi mutlaka yer almalıdır.

Örnek:

Berk, İlhan (1997). *Poetika*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Demir, Nurettin (2012). “Türkçede Evidensiyel”. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 62: 97-117.

Kitabı çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editörlük yapan varsa ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir.

Örnek:

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sermet Matb.

Aynı yazara ait birden fazla yapıt kaynakçada gösterilecekse bu durumda, ilk esere yer verildikten sonra aynı yazarın diğer eserleri için ad ve soyadı düzenini yinelemek gerekmez, bunun yerine ad ve soyadı bilgisi yerine bir uzun çizgi konabilir. Aynı yazara ait birden fazla eserin kaynakçadaki sıralaması, soyadı alfabetik bir ayarlamaya müsait olmadığı için, eserlerin alfabetik sırasına göre yapılır.

Örnek:

Develi, Hayati (2002). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

_____ (2003). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi.

Kaynaklar, **bir yazarın birden fazla aynı tarihli yayını olması halinde**, (a, b) şeklinde gösterilmelidir.

Örnek:

Develi, Hayati (2002a). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

Develi, Hayati (2002b). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi.

Ansiklopedi maddelerinde madde yazarının biliniyorsa soyadı ve adından sonra, sırasıyla maddenin yazılış tarihi, tırnak içinde maddenin başlığı, ansiklopedinin tam adı, cilt nosu, yayın yeri, yayınevi ve sayfa arlığı belirtilmelidir:

Örnek:

İpekten, Haluk (1991). "Azmi-zâde Mustafa Hâletî". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 348-349.

Tezler, kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının soyadı ve adından sonra, tezin yazıldığı tarih, eğik karakterle tezin tam başlığı, tez tipi, tezin hazırlandığı üniversitenin bulunduğu şehir ve üniversitenin adı yer almalıdır:

Örnek:

Karakaya, Burcu (2012). *Garibî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.

Yazmalar, Yazar. Eser Adı. Kütüphane. Koleksiyon. Katalog numarası. yaprağı. şeklinde kaynak gösterilmelidir:

Örnek:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

İnternette yer alan bir çalışmaya atıfta bulunmak için Yazarın soyadı, Yazarın adı. "Mesajın başlığı". İnternet adresi. (Erişim Tarihi) bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.02.2009).

Henüz yayınlanmamış ama yayınlanmak üzere kabul edilmiş makale atıfları da şu şekilde gösterilebilir.

Örnek:

Atılım, Murat ve Ekin Tokat (2008). "Forecasting Oil Price Movements with Crack Spread Futures". *Energy Economics*. Baskıda (doi:10.1016/j.eneco.2008.07.008).

Yazışma Adresi

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sok. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 216 06 00 • Faks: (0312) 216 06 09
bilig.yesevi.edu.tr
bilig@yesevi.edu.tr

bilig
Journal of Social Sciences of the Turkic World
© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig aims to present the cultural riches as well as the historical and contemporary realities of the Turkic world within a scientific framework. It also aims to inform the public of scientific studies of international quality focusing on the Turkic World.

bilig publishes articles that approach the current and historical problems of the Turkic world from a scientific perspective and propose solutions to these issues.

Submissions to *bilig* should be original articles producing new and worthwhile ideas and perspectives or evaluating previous studies in the field. *bilig* also publishes essays introducing authors and works and announcing new and recent activities related to the Turkic world.

An article to be published in *bilig* should not have been previously published or accepted for publication elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if this is clearly indicated.

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in the Winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

Review of Articles

Articles submitted to *bilig* are first reviewed by the Editorial Board in terms of the journal's editorial principles. Those found unsuitable are returned to their authors for revision. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance. Submissions found suitable are referred to two referees working in relevant fields. The names of the referees are kept confidential and referee reports are archived for five years. If one of the referee reports is positive

and the other negative, the article may be forwarded to a third referee for further assessment or alternatively, the Editorial Board may make a final decision based on the nature of the two reports. The authors are responsible for revising their articles in line with the criticism and suggestions made by the referees and the Editorial Board. If they disagree with any issues, they may make an objection by providing clearly-stated reasons. Submissions which are not accepted for publication are not returned to their authors.

The royalty rights of the articles accepted for publication are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. Authors have full responsibility for the views expressed in their articles and for their stylistic preferences. Quotations from other articles and duplication of photographs are permitted as long as they are fully referenced and cited.

Language of Publication

The language of the journal is Turkish as spoken in Turkey. However, each issue may include articles in English or in other Turkish dialects as long as the number of these do not exceed one-third of the total number of articles in the issue. Based on the decision of the Editorial Board, articles submitted in other Turkish dialects may have to be published after being translated into Turkish as spoken in Turkey.

Style Guidelines

The following rules should be observed while preparing an article for submission to *bilig*:

- 1. Title of the article:** The title should suit the content and express it in the best way, and should be written in **bold** letters. The title should consist of no more than 10-12 words.
- 2. Name(s) and address(es) of the author(s):** The name(s) and surname(s) of the author(s) should be written in **bold** characters, and addresses should be in normal font and italicized; the institution(s) the author(s) is/are affiliated with, their contact and e-mail addresses should also be specified.
- 3. Abstract:** The article should include an abstract in Turkish at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 75 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts. Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. There should be a single space between the body of the abstract and the

keywords. The keywords should be comprehensive and suitable to the content of the article. The English and Russian versions of the title, abstract and keywords should be placed at the end of the article. In case the Russian abstract is not submitted, it will be added later by the journal.

4. Body Text: The body of the article should be typed on A4 (29/7x21cm) paper on MS Word in Size 12 Times New Roman or a similar font using 1,5 line spacing. Margins of 2,5 cm should be left on all sides and the pages should be numbered. Articles should not exceed 7.000 words including the abstract and bibliography. Passages that need to be emphasized in the text should not be bold but italicized. Double emphases like using both italics and quotation marks should be avoided.

5. Section Titles: The article may contain main and sub-titles to enable a smoother flow of information. The main titles (main sections, bibliography and appedices) should be fully capitalized while the sub-titles should have only their first letters capitalized and should be written in bold characters.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. In tables vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate the subtitles within the table. The table number should be written at the top, fully aligned to the left, and should **not** be in italics. The caption should be written in italics, and the first letter of each word in the caption should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in line with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be centered right below the figures. The figure numbers should be written in italics followed by a full-stop. The caption should immediately follow the number. The caption should not be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Below is an example table.

Table 1. *Information Concerning Publications in bilig*

Publication type	Number of publications	Number of pages			Number of references		
		N	X	SS	N	X	SS
Article	96	2042	21,3	7,5	2646	27,6	15,8
Book review	4	30	7,5	4,4	31	7,8	8,3
Total	100	2072	20,7	7,9	2677	26,8	16,1

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 2.5 lines should be placed within the flowing text. If the quotation is longer than 2.5 lines, it should be turned into a block quote with a 1.5 cm indentation on the right and left, and the font size should be 1 point smaller. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered automatically.

Citations within the text should be given in parentheses as follows:

(Köprülü 1944: 15)

When sources with several authors are cited, the surname of the first author is given and 'et. al' is added.

(Gökay et al. 2002: 18)

If the text already includes the name of the author, only the date should be given:

In this respect, Tanpınar (1976: 131) says ...

In sources and manuscripts with no publication date, only the surname of the author should be written; in encyclopedias and other sources without authors, only the name of the source should be written.

While quoting from a quotation, the original source should also be specified:

Köprülü (1926, qtd. in Çelik 1998).

Personal interviews should be cited within the text by giving the surnames and dates; they should also be cited in the bibliography. Internet references should always include date of access and be cited in the bibliography.

www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com [Accessed: 15.12.2014]

9. References: References should be placed at the end of the text, the surnames of authors in alphabetical order. The work cited should be entered with the surname of the author placed at the beginning:

Example:

İsen, Mustafa (2010). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yay.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

If a source has two authors, the surname of the first author should be placed first; it is not functional to place the surname of the other authors first in alphabetical order.

Example:

Taner, Refika and Asım Bezirci (1981). *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler. Başvuru Kitapları*. İstanbul: Gözlem Yay.

If a source has more than three authors, the surname and name of the first author should be written, and the other authors should be indicated by et.al.

Example:

Akyüz, Kenan et.al. (1958). *Fuzulî Türkçe Dîvân*. Ankara: İş Bankası Yay.

The titles of books and journals should be italicized; article titles and book chapters should be placed in quotation marks. Page numbers need not be indicated for books. Shorter works like journals, encyclopedia entries and book chapters, however, require the indication of page numbers.

Example:

Berk, İlhan (1997). *Poetika*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Demir, Nurettin (2012). "Türkçede Evidensiyel". *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 62: 97-117.

Translator's, compiler's and editor's names (if there are any) should follow the author and title of the work:

Example:

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Trans. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sermet Matb.

If several references by the same author need to be cited, then the name and surname of the author need not be repeated for subsequent entries following the first entry. A long dash may be used instead. Several references by the same author should be listed according to the alphabetical order of work titles.

Example:

Develi, Hayati (2002). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

_____ (2003). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi.

If **more than one work by the same author of the same date** need to be cited, they should be indicated by (a, b).

Example:

Develi, Hayati (2002a). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

Develi, Hayati (2002b). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi

For **encyclopedia entries**, if the author of the encyclopedia entry is known, the author's surname and name are written first. These are followed by the date of the entry, the title of the entry in quotation marks, the full name of the encyclopedia, its volume number, place of publication, publisher and page numbers:

Example:

İpekten, Haluk (1991). "Azmi-zâde Mustafa Hâletî". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 348-349.

For **theses and dissertations**, the following order should be followed: surname and name of the author, date, full title of thesis in italics, thesis type, city where the university is located, and the name of the university:

Example:

Karakaya, Burcu (2012). *Garîbî'nin Yûsuf u Züleyhâsı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Master's Thesis. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.

Handwritten manuscripts should be cited in the following way: Author. Title of Work. Library. Collection. Catalogue number. sheet.

Example:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

To cite a **study found on the Internet**, the following order should be followed: Author surname, Author name. "Title of message". Internet address. (Date of Access)

Example:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Accessed: 04.02.2009).

An article accepted for publication but not yet published can be cited in the following way:

Example:

Atılım, Murat ve Ekin Tokat (2008). "Forecasting Oil Price Movements with Crack Spread Futures". *Energy Economics*. *In print* (doi:10.1016/j.eneco.2008.07.008).

Address

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sok. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Phone: +90 312 216 06 00 • Fax: +90 312 216 06 09
bilig.yesevi.edu.tr
bilig@yesevi.edu.tr